

57096

1

1-4j

56855/10
57096

iskola-kultúra

VIII. évfolyam, 1998. január

pedagógusok szakmai-tudományos folyóirata

A. Kéri Katalin
történész, egyetemi
adjunktus, JPTE
Pedagógia Tanszék,
Pécs

Bajáki Rita
egyetemi hallgató,
PPKE Irodalom-
tudományi Intézet,
Piliscsaba

Baricz Zsolt
főiskolai adjunktus,
JGYTF Könyvtár-
tudományi Tanszék,
Szeged

Benkes Zsuzsa
tantárgyi szakértő,
OKSZI, Budapest

Budra, Paul
irodalomtörténész,
Cambridge

Feketéné Szakos Éva
tudományos munkatárs,
PhD hallgató, ELTE
BTK, Budapest

Forgács Anita
egyetemi hallgató,
Miskolci Egyetem

Grüll Tibor
főiskolai adjunktus,
BDTF Magyar
Irodalom Tanszék,
Szombathely

Horváth Pál
tudományos kutató,
MTA Filozófiai Intézet,
Budapest

Keveházi Katalin
tudományos főmunka-
társ, JATE Központi
Könyvtár, Szeged

Láng Zsolt
író, szerkesztő,
Látó Szerkesztőség,
Marosvásárhely

Madas Edit
tudományos főmunka-
társ, Fragmenta
Codicum csoport,
Budapest

Monok István
főiskolai tanár, Szegedi
Egyetemi Szövetség,
JGYTF Művelődés-
történeti Intézet,
Szeged

Nagy József
egyetemi tanár,
JATE, igazgató, OKI
Alapműveltségi Vizsga-
központ, Szeged

Perneczky Géza
művészetfilozófus,
Budapest

Petőfi S. János
egyetemi tanár, intézet-
igazgató, Macerata,
Olaszország

Rozsonдай Marianne
osztályvezető, MTA
Könyvtára, Budapest

Soltész Zoltánné
tudományos főmunka-
társ, OSzK, Budapest

Szakály Sándor
hadtörténész, főmunka-
társ, HM Hadtörténeti
Intézet és Múzeum,
Budapest

Takács Géza
tanár, AKG, Budapest

Trencsényi Borbála
tanár, Budapest

Tringer Ágoston
villamosmérnök,
MVM Rt., Budapest

V. Eesedy Judit
tudományos főmunka-
társ, OSzK, Budapest

**Kiadja a Janus Pannonius
Tudományegyetem Tanárképző
Intézet Pedagógus Szakma
Megújítása Projekt
Programirodája**

Főszerkesztő:
Géczi János

A szerkesztőség munkatársai:

Andor Mihály
Kamarás István
Mészáros Zita
H. Nagy Péter
Sebők Zoltán
Szakály Sándor

Takács Viola szerkesztő
Tarján Tamás
Tóth László olvasószerkesztő
Trencsényi László

Vágó Irén
Zalán Tibor
Fogarasy Judit szerkesztőségi titkár
Varga Piroska (Szabadka)

Grafikai terv: **Baráth Ferenc**
Nyomdai előkészítés: **Didot Bt.**

Felelős kiadó:
Zsolnai József

E számonk megjelenését támogatta:
**Közoktatási Modernizációs
Közalapítvány**

Szerkesztőség: 1055 Budapest,
Szt. István krt. 1. IV/6.
Telefon/fax: (36-1) 111-0525,
302-8193

Levelezési cím:
1396 Budapest, Pf.: 482

Szerkesztőségi fogadónapok:
páros héten, csütörtökön 12–14 h

Terjeszti a Nemzeti Hírlap-
kereskedelmi Rt. és a Regionális
Részvénytársaságok, valamint egyéb
alternatív terjesztők. Előfizethető
a szerkesztőség címén közvetlenül.
Előfizetési díj számonként 200,– Ft.
(Teljes évfolyam 2400,– Ft.)
Megjelenik havonta. Lapunk egyes
példányai megvásárolhatók a Mentor
Könyvesboltban (Budapest VII.,
Rákóczi út 54. 1/2 em.) és
a Pedagógus Könyvesboltban
(Budapest VI., Múzeum krt. 3.).
HU ISSN 1215 5233

A nyomás az **Adu-Print**
Nyomdában készült.

Felelős vezető:
Tóth Béláné

Lapzártá: 1997. december 18.

Petőfi S. János–Benkes Zsuzsa

A verbális szövegek kreatív megközelítése szövegtani
keretben (I.) 3

Forgács Anita

„...e lant még érdemesebbet, mint tanítóját, nem zengett
úgysem idáig” 12

Takács Géza

Egy szabad iskola problémái (IV.) 18

Nagy József

Az érdekérvényesítő szociális képességek rendszere
és fejlesztése 34

Madas Edit

Középkori bibliafordításainkról 48

V. Ecsedy Judit

Rejtett nyomdák 55

Soltész Zoltánné

A magyarországi könyvdisztés a 15–17. században 63

Rozsondai Marianne

A könyvkötéstörténeti kutatások jelentősége 70

Baricz Zsolt

Kézírtos könyvkiadás Erdélyben 77

Paul Budra

A Magisztrátusok Tükre és az olvasópolitika 80

Keveházi Katalin

Biblia 5.0 89

Horváth Pál

A Bibliáról – több szempontból 92

Bajáki Rita

Új könyv – régi irodalom 97

Grüll Tibor

A Könyvek Könyve – irodalomórán 99

Monok István

Régi magyarországi nyomtatványokról – németül 112

A magyarországi könyvtörténeti kutatásokról 114

Trencsényi Borbála

Az olvasás csak olvasás által fejleszthető **117**

Láng Zsolt

Nyelv és színház **118**

Szakály Sándor

Hadsereg Erdélyben a 16–17. században **123**

A. Kéri Katalin

Egy salamancai diák naplója 1568–69-ből **125**

Feketéné Szakos Éva

„Szelíd pedagógia” az életvitel programok
oktatásában **127**

Tringer Ágoston

Az MVM Rt. és a diákság kapcsolata **131**

satöbbi

Satöbbi **135**

melléklet

Perneczky Géza

Gyenge káosz – erős grafika

A Civitas Egyesület „Polgári ismeretek és készségek”
tanárképzési programjának követelményrendszere

A verbális szövegek kreatív megközelítése szövegtani keretben

I. rész

Miután e Beszélgetés előző két fejezetében a szövegtan és a nyelvészet kapcsolatával foglalkoztunk különféle szempontokból, a következő fejezetekben a verbális szövegek szemiotikai szövegtani elemzésének – közelebbről: strukturális értelmező interpretációjának – kérdéseit tárgyaljuk.

A mint azt a 3–4. részben kifejtettük, a strukturális értelmező interpretáció tárgya egy adott szöveg (betű szerinti és szimbolikus) formai jelentéstani felépítése. Erre az interpretációra vonatkozóan mi két végrehajtási mód között teszünk különbséget: az egyik abban áll, hogy közvetlenül (azaz bevezető gyakorlatok nélkül) elkezdjük az adott szöveg értelmező interpretációjának végrehajtását, a másik pedig abban, hogy az értelmező interpretáció végrehajtását megelőzően az interpretálandó szöveggel kapcsolatban először úgynevezett kreatív gyakorlatokat végzünk/végeztetünk. A strukturális értelmező interpretáció kérdéseinek tárgyalását az ezekre a kreatív gyakorlatokra vonatkozó kérdésekkel kezdjük.

1. kérdés: Mi a kreatív gyakorlatok végzésének/végeztetésének elsődleges célja, és e gyakorlatok milyen típusai között lehet/célszerű különbséget tenni?

P. S. J.: Ma már közhely annak emlegetése, hogy a szövegek nem 'hordoznak' egy mindenki számára egyazon módon 'feltáruló' jelentést, sőt, hogy formai felépítésük jellemzői is attól függenek, hogy milyen ismeretek birtokában értelmezzük azokat. Más szóval: egy adott szöveghez kell (pontosabban egy adott szöveg vizuálisan vagy akusztikusan adott fizikai hordozójához) az elemzők 'háttérismereteinek' és a szöveg fizikai hordozója interakciójának eredményeként rendelni mind formai felépítést, mind jelentést. Ebből a tényből az alábbi két dolog következik:

- ha egy elemző elemzése eredményeit interszubjektív, azaz mindenki számára egyértelműnek tartható módon kívánja bemutatni, egyértelmű módon be kell (be kellene!) hogy mutassa azokat az ismereteket/feltevéseket/elvárásokat is, amelyek birtokában elemzését elkezdte. Ezek azonban 'bemutatható módon' szinte sohasem állnak rendelkezésre sem a maguk általánosságában és teljességében, sem csupán az adott szövegre vonatkoztatva;

- ha az elemzés az iskolai tanítási óra vagy főiskolai/egyetemi szeminárium keretében megy végbe, az előző probléma azáltal lesz még összetettebb, hogy egy-egy elemző csoportnak kell (kellene!) azokat a közösnek mondható ismereteket/feltevéseket/elvárásokat bemutatni, amelyek birtokában a közös elemzést elkezdtek.

Többek között ennek a problémának, ha nem is a teljes megoldása, de legalább nagymértékű csökkentése érdekében dolgoztuk ki a szövegelemzést előkészítő *kreatív megközelítés* módozatait. Azért „többek között”, mert ezekkel egyrészt szövegszemléletet is közvetítünk, másrészt érdeklődést ébresztünk (kedvet teremtünk!) a szövegelemzéshez, szövegértelmezéshez.

B. Zs.: A szövegelemzést előkészítő kreatív megközelítésnek két főtípusát különböztethetjük meg: az úgynevezett *kreatív-produktív* és az úgynevezett *kaleidoszkopikus* megközelítést.

A kreatív szöveg megközelítés mindkét főtípusa azt a célt szolgálja, hogy a gyakorlat vég-

zöiben a vizsgált szövegalkotó tényezőre vonatkozóan 'mozgásba hozza' az azzal a tényezővel kapcsolatos (legtöbbször számukra is csak látens módon) meglévő szövegtani/szövegnyelvészeti ismereteiket, valamint feltevéseiket, elvárásaikat. A kreatív megközelítés figyelmen kívül nem hagyható 'hozadék' továbbá, hogy oly mértékű érdeklődést és aktivitást vált ki egy-egy adott szöveg elemzése iránt, amely – tapasztalataink szerint – más módoktól alig várható.

A *kreatív-produktív* szöveg megközelítés (amelyet elsősorban az elemzők számára ismeretlen szövegek elemzésekor alkalmazhatunk) abból áll, hogy az elemzőknek az értelmezendő szöveggel kapcsolatban, de annak ismerete nélkül kell bizonyos előgyakorlatokat végezniük. Ennek a megközelítésnek a következő két altípusát különböztethetjük meg:

– a *létrehozót*, amelynek során a gyakorlat végzőinek az értelmezendő szöveg gyakorlatvezető által valamilyen módon átalakított (átrendezett vagy hiányossá tett) változatából kell egy számukra elfogadható szöveget 'létrehozniuk';

– a *kiválasztót*, amelynek során a gyakorlat végzőinek az értelmezendő szöveg gyakorlatvezető által összeállított néhány teljes vagy részleges variánsából kell egy számukra leginkább elfogadhatót (esetleg számukra legkevésbé elfogadhatót) 'kiválasztaniuk'; a variánsok között természetesen célszerű, ha az eredeti is jelen van.

A *kaleidoszkopikus* szöveg megközelítés (amelyet mind az elemzők által ismeretlen, mind az elemzők által ismert szövegek elemzésekor alkalmazhatunk) abból áll, hogy az elemzőknek az eredeti szöveget kell előgyakorlatként *átalakítaniuk* (variálniuk) annak feltárása érdekében, hogy milyen jelentéstani következménnyel jár a szöveg felépítés egy-egy elemének/hordozójának megváltoztatása.

A két főtípus között természetesen szoros a kapcsolat. A *kreatív-produktív* gyakorlat céljára a gyakorlatvezető *kaleidoszkopikus* megközelítéssel hozza létre az átalakított szöveget: ha az eredeti szövegnek csupán egy átalakított változatát hozza létre, megteremti a *létrehozó* kreatív-produktív gyakorlat kiinduló szövegét, ha többet, megteremti a *kiválasztó* kreatív-produktív gyakorlat 'kiinduló szövegeit'.

A továbbiakban ezt szem előtt tartva mutatunk be gyakorlatokat, az alapvető szövegalkotó tényezők szerint csoportosítva azokat, nem hagyva figyelmen kívül azonban azt, hogy bármelyik tényezővel (tényezőre vonatkozóan) végzünk is gyakorlatokat, ezek közvetlenül vagy közvetve érintik a többi tényezőt is.

A SZÖVEG FIZIKAI HORDOZÓJÁNAK MENTÁLIS KÉPE

Az a 'kép', amelyet egy adott vagy feltételezett kommunikációs helyzetben egy látással vagy hallással befogadott fizikai nyelvi tárgyról akkor is megőriz elménk, ha azt a tárgyat tovább már nem nézzük vagy halljuk.

2. kérdés: Melyek azok a szempontok, amelyeket egy verbális szöveg fizikai hordozójának vizsgálatánál figyelembe kell vennünk?

P. S. J.: A verbális szöveg mint komplex jel négy fő összetevője (négy alapvető szövegalkotó tényezője) közül a 'jelölő-jelölt' szerkezet *fizikai hordozójával* (a *vehikulummal*) kapcsolatban, amely egy 'szemiotikai' tárgy – ahogy azt korábban már láttuk – célszerű megkülönböztetni egy *fizikai szemiotikai* és egy *nyelvi szemiotikai* 'arc'-ot.

A *fizikai szemiotikai* arc arról ad felvilágosítást, hogy egy *írott/nyomatott* fizikai hordozó mint szemiotikai tárgy milyen betűtípussal megalkotva, milyen tipográfiai 'kiemelési formák' (aláhúzás, dőlt, félkövér szedés stb.) alkalmazásával, milyen tipográfiai tagolással (esetleg milyen speciális vizuális képet alkotva) van elhelyezve annak 'materiális' hordozóján (papíron, képernyőn, kövön, falon stb.), illetőleg hogy egy *hangzó* fizikai hordozónak milyen a (prozodikus, melodikus, ritmikus) megjelenési formája.

A *nyelvi szemiotikai* arc arról ismerhető fel, hogy a fizikai hordozó hány és milyen nyelv – esetleg milyen más jelrendszerek – elemeiből áll.

Ami a *fizikai* szemiotikai arcot illeti, arra vonatkozóan nem rendelkezünk rendszerbe foglalt ismeretekkel; egy-egy befogadó ismereteinek minősége az általa befogadott szövegek minőségétől és mennyiségétől, illetőleg az erre az arcra vonatkozó konvenciókkal kapcsolatos jártasságától függ. A nyelvi szemiotikai arcra vonatkozóan a szóban forgó fizikai hordozóban alkalmazott nyelv/nyelvek – valamint más jelrendszerek – felismeréséhez szükséges ismereteket kell birtokolnunk.

Az analitikus elemzést megelőző kreatív megközelítés gyakorlatainak erre a komplex-jel-összetevőre vonatkozóan annak a feltárása a célja, hogy az adott elemző közösség ezt az összetevőt illetően milyen (elő)ismeretekkel rendelkezik.

B. Zs.: Az itt következő első két gyakorlatleírást *Nemes Nagy Ágnes Szobrokat vittem* című költeményére vonatkoztatjuk. Ennek a költeménynek a fizikai megjelenési formája Nemes Nagy Ágnes *A Föld emlékei. Összegyűjtött versek* című kötetében a következő (lásd itt **Ve/8**):

Ve/8 *Szobrokat vittem*
 Szobrokat vittem a hajón,
 hatalmas arcuk névtelen.
 Szobrokat vittem a hajón,
 hogy álljanak a szigeten.
 Az orr s a fül porca között
 kilencvenfokos volt a szög,
 különben rajtuk semmi jel.
 Szobrokat vittem a hajón,
 és így süllyedtem el.

Ve/8: *1. gyakorlat*

Az első gyakorlat céljára – amelynek elvégzésével itt arra lehetünk kíváncsiak, hogy a tanulók egy semleges formába átirtn szöveget milyen módon minősítenek versnek vagy prózának, illetőleg hogy azt minősítésüknek megfelelően milyen formában írják át – a következő szövegformát adhatjuk a kezükbe (lásd **Ve/8: 1-0**):

„Szobrokat vittem a hajón, hatalmas arcuk névtelen. Szobrokat vittem a hajón, hogy álljanak a szigeten. Az orr s a fül porca között kilencvenfokos volt a szög, különben rajtuk semmi jel. Szobrokat vittem a hajón, és így süllyedtem el.”

A *feladatot* a következő módon fogalmazhatjuk meg:

A kézhez kapott szöveg az eredeti művet nem a szerzője által megalkotott formában mutatja, de tartalmazza az eredetiben megtalálható valamennyi mondatkezdő nagybetűt, valamennyi mondattagoló és mondatzáró írásjelet.

a) Válaszolj arra a kérdésre, hogy a fenti szöveg véleményed szerint vers vagy próza szövege-e, és indokold döntésedet!

b) Válaszodnak megfelelően írd át a fenti szöveget az általad elképzelt formába!

Ezt a gyakorlatot is harminc szakközépiskolai tanuló oldotta meg. Az itt bemutatott megoldások kiválasztásának szempontjai az előző feladathoz hasonlóak.

- 2-1** a) A tanuló által létrehozott változat megegyezik az eredeti verssel.
 b) „Azért írtam így, mert szinte minden sor nyolc szótagból állhat.”

- 2-2** a) „Szobrokat vittem a hajón,
 hatalmas arcuk névtelen.
 Szobrokat vittem a hajón,
 hogy álljanak a szigeten.
 Az orr s a fül porca között
 kilencvenfokos volt a szög,
 különben rajtuk semmi jel.

Szobrokat vittem a hajón,
és így süllyedtem el.”

- b) „Szerintem az ismétlődő tagmondatok fontosak, ezért írtam a három mondatot külön versszakba.”

„Úgy érzem, a harmadik mondat is egy versszakhoz tartozik, de ezt nem tudom indokolni.”

2-3

- a) „Szobrokat vittem a hajón,
hatalmas arcuk névtelen.
Szobrokat vittem a hajón,
hogy álljanak a szigeten.
Az orr s a fül porca közt
kilencvenfokos volt a szög,
különben rajtuk semmi jel.
Szobrokat vittem a hajón,
és így süllyedtem el.”

- b) „A rímek segítettek abban, hogy ahol csak lehetett, nyolc szótagos verssort hozzak létre. A lépcsőzetes sorokkal pedig a süllyedést szerettem volna érzékeltetni.”

A szöveg fizikai hordozójára vonatkozó két gyakorlatnak és megoldásaiknak bemutatását a következő megjegyzésekkel zárhatjuk:

Az *1. gyakorlat* a) feladatára adott válaszaikban – mint az várható is volt –, a ’semleges formájú’-vá átalakított szöveget a gyakorlat résztvevői kivétel nélkül versnek minősítették. Megoldásaikból egyértelműen megállapítható, hogy döntésüket elsősorban *vers-tani* ismereteikre (ritmus, rím, verssor, szótagszám) alapozva hozták meg. Néhányukban (erre példa az *1-3* „az összetett mondatok első tagmondata mindig ugyanaz” megjegyzése) *stilisztikai* ismereteik is felidéződtek. A b) feladat megoldásaként a tanulók többsége egytömbű, egyharmada versszakokra bontott fizikai megjelenési formát tartott elfogadhatónak. Kisebb részük próbált meg – több-kevesebb sikerrel – hagyományostól eltérő sorrendezést, illetve képverset létrehozni.

Ha összevetjük a *2.* és az *1. gyakorlat* a), illetve b) feladatainak megoldásait, megállapíthatjuk, hogy a manipulált versszöveg esetében a tanulók – megközelítőleg azonos számban – az *1. gyakorlat*nál már említett ismereteikre támaszkodva döntöttek mind a szöveg minősítéséről, mind az általuk elfogadhatónak tartható fizikai megjelenési formáról.

Bár a feladatleírások arra vonatkozó kérdést nem tartalmaztak, hogy a tanulók próbáljanak meg választ keresni arra is, hogy az általuk választott forma milyen kihatással van/lehet a szóban forgó szöveg jelentésére, indoklásaik egy része ebbe az irányba is mutat.

A gyakorlatot – harminc sakkközépiskolai tanulóval – ténylegesen meg is oldattuk. Tekintettel arra, hogy valamennyi tanuló versnek tartotta a szöveget, olyan három tanuló megoldását mutatjuk itt be, akikével azonos, vagy akikéhez hasonló megoldást a legtöbben készítették.

1-1

- a) „Vers. Szerintem azért vers, mert a szöveg átirható nyolc szótagos rímelő sorokba.”
b) A tanuló által létrehozott változat megegyezik az eredeti verssel.

1-2

- a) „Vers, versnek tartom, mert van ritmusa, rímek találhatók benne. Fontos jellemzője még, hogy a »Szobrokat vittem« tagmondat háromszor ismétlődik. A verssorokat szótagszámok és rímek szerint hoztam létre, két versszakra bontottam a szöveget, mert úgy éreztem, hogy ott egy kis szünetet kell tartani.”
b) „Szobrokat vittem a hajón, Az orr s a fül porca között
hatalmas arcuk névtelen. kilencvenfokos volt a szög,
Szobrokat vittem a hajón, különben rajtuk semmi jel.

hogy álljanak a szigeten. Szobrokat vittem a hajón,
és így süllyedtem el.”

1-3

a) „Vers. Mert az összetett mondatok első tagmondata majdnem mindig ugyanaz, át tudom írni a szöveget azonos szótagszámú sorokra és rimeket is találok (névtelen-szigeten; jel-el). Az eltolt sorokkal a hullámvázst próbáltam érzékeltetni.”

b) „Szobrokat vittem a hajón,
hatalmas arcuk névtelen.
Szobrokat vittem a hajón,
hogy álljanak a szigeten.
Az orr s a fül porca között
kilencvenfokos volt a szög,
különben rajtuk semmi jel.
Szobrokat vittem a hajón,
és így süllyedtem el.”

Ve/8: 2. gyakorlat

A második gyakorlat esetében a vers eredet fizikai megjelenési formája átalakított versváltozata alapján (lásd **Ve/8: 2-0**) kellett a tanulónak dönteniük arról, hogy milyen más fizikai megjelenési formát tartanának a maguk számára elfogadhatónak.

Ve/8: 2-0 „Szobrokat vittem a hajón, hatalmas arcuk névtelen.
Szobrokat vittem a hajón, hogy álljanak a szigeten.
Az orr s a fül porca között kilencvenfokos volt a szög,
különben rajtuk semmi jel.
Szobrokat vittem a hajón, és így süllyedtem el.”

A gyakorlat elvégzéséhez a *feladatot* – ugyancsak a szerző nevének és a vers címének feltüntetése nélkül – a következőképpen fogalmaztuk meg:

A kézhez kapott szöveg az eredeti verset nem a szerzője által megalkotott formában mutatja.

a) Írd át a fenti szöveget egy általad megfelelőnek tartott formába!

b) Indokold a döntésedet!

A *fizikai hordozóval* (a vehikulummal) kapcsolatos további gyakorlatleírást *Örkény István Gondolatok a pincében* című egypercesére vonatkoztatjuk. Ennek a szövegnek a fizikai megjelenési formája Örkény István *Egyperces novellák* című kötetében (Magvető Könyvkiadó, Bp. 1977) a következő (lásd itt **Ve/9**):

Ve/9 Gondolatok a pincében

A labda egy betört ablakon keresztül leesett az alagsori folyosóra.
Az egyik gyerek, a házmesterék tizennégy éves kislánya, lebecgett érte. Szegénykének a villamos levágta a fél lábát, s boldog volt, ha labdát szedhetett a többieknek.
Az alagsorban félhomály terjengett, de azért feltűnt neki, hogy egy sarokban megmozdult valami.
– Cicus! – szólt oda a falábú házmesterkislány. – Hát te hogy kerülsz ide, kiscicám? Fölkapta a labdát, s ahogy csak tudott, elsietett vele.
Az öreg, csúnya és rossz szagú patkány – őt nézték cicának – meghökkent. Így még nem beszélt vele senki.
Eddig csak utálták, szénnel hajigálták, vagy rémülten elmenekültek előle.
Most jutott eszébe először, hogy milyen más lett volna minden, ha történetesen cicának születik.
Sőt – mert ilyen telhetetlenek vagyunk! – mindjárt továbbszötte ábrándjait. Hát még ha falábú házmesterkislánynak születik?
De ez már túlságosan szép volt. Ezt már el se tudta képzelni.

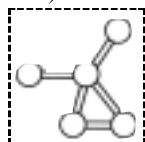
A gyakorlat céljára – amelynek elvégzésével itt arra lehetünk kíváncsiak, hogy a tanulók egy semleges formába átírt szöveget milyen módon tagolnak bekezdésekre – a következő szövegformát adhatjuk a kezükbe (lásd itt **Ve/9-0**):

Ve/9-0 „A labda egy betört ablakon keresztül leesett az alagsori folyosóra. Az egyik gyerek, a házmesterék tizennégy éves kislánya, lebecgett érte. Szegénykének a villamos levágta a fél lábát, s boldog volt, ha labdát szedhetett a többieknek. Az alagsorban félhomály terjengett, de azért feltűnt neki, hogy egy sarokban megmozdult valami. – Cicus! – szólt oda a falábú házmesterkislány. – Hát te hogy kerülsz ide, kiscicám? Fölkapta a labdát, s ahogy csak tudott, elsietett vele. Az öreg, csúnya és rossz szagú patkány – út nézték cicának – meghökkent. Így még nem beszélt vele senki. Eddig csak utálták, szénnel hajigálták, vagy rémültem elmenekültek előle. Most jutott eszébe először, hogy milyen más lett volna minden, ha történetesen cicának születik. Sőt – mert ilyen telhetetlenek vagyunk! – mindjárt továbbszötte ábrándjait. Hát még ha falábú házmesterkislánynak születik? De ez már túlságosan szép volt. Ezt már el se tudta képzelni.”

A feladatot a következő módon fogalmazhatjuk meg:

A kézhez kapott szöveg az eredeti művet nem a szerzője által megalkotott vizuális formában mutatja, de tartalmazza az eredetiben megtalálható valamennyi mondatkezdő nagybetűt, valamennyi szövegtagoló és mondatzáró írásjelet.

- a) Írd át az adott szöveget az általad elképzelt bekezdéstagolásnak megfelelően!
- b) Indokold meg az általad választott tagolást!

(Noha ezt a gyakorlatot is elvégeztettük különböző korú középiskolásokkal, a területi korlátok miatt a tanulói megoldások közlésétől itt eltekintünk. A feladatok eredményeinek értékelése az előző gyakorlatnál bemutatott módon történhet.)

A FORMAI FELÉPÍTÉS

Egy adott fizikai nyelvi tárgy fizikai és nyelvi megformáltságához rendelhető (tipográfiai, illetőleg akusztikai-prozódiai, metrikai-ritmikai, valamint a legtágabb értelemben vett szintaktikai) formai minősítés, illetőleg annak leírása.

3. kérdés: Melyek azok a szempontok, amelyeket egy verbális szöveg fizikai hordozójához rendelhető nyelvi formai felépítés vizsgálatánál figyelembe kell vennünk?

P. S. J.: A verbális szöveg mint komplex jel fizikai hordozójához rendelhető *nyelvi formai* felépítésnek két fő alkotóeleme a szöveg lexikai-szintaktikai tagoltságának módja és az egyes szövegmondatokon (illetőleg vesszorokon) belül a mondatösszetevők sorrendje. (Versek esetében ehhez járulnak a metrikai-ritmikai szövegszerveződés alkotóelemei.)

A *lexikai-szintaktikai* tagoltság szempontjából a következő tagoltságtípusú szövegek között tehetünk különbséget (figyelembe véve nemcsak a helyesírási szabályoknak elegendő tevő, hanem a költői szabadság jegyében létrehozott verbális szövegeket is):

- egyetlen (belső tagolással rendelkező) hosszú szövegmondatból álló szövegek;
- nagybetűs szövegmondatkezdéssel és központoszással (pontokkal, felkiáltójelekkel, kérdőjelekkel) több szövegmondatra tagolt szövegek;
- központoszással nem, hanem vagy csupán nagybetűs szövegmondatkezdéssel vagy az egyes szövegmondatok végén a szokottnál nagyobb szóközökkel (vagy valamiféle szimbólumok segítségével) szövegmondatra tagolt szövegek;
- nagybetűs mondatkezdéssel nem, hanem csupán központoszással vagy az egyes szövegmondatok végén a szokottnál nagyobb szóközökkel (vagy valamiféle szimbólumok segítségével, több szövegmondatra tagolt szövegek;
- több szövegmondatra semmiféle módon nem tagolt szövegek.

A mondatösszetevők sorrendje a nyelvi formai felépítésnek az az eleme, amellyel kapcsolatban az egyes mondatokon belül téma-réma, topic-comment, illetőleg topik-fókusz szerkezetről, a szövegmondatok teljes láncán belül pedig tematikus progresszióról szokás beszélni.

Ami a *lexikai szintaktikai tagoltságot* illeti, annak teljes skálájára vonatkozóan nem rendelkezünk rendszerbe foglalt ismeretekkel; egy-egy befogadó ismereteinek minősége az általa befogadott szövegek minőségétől és mennyiségétől, illetőleg az erre a tagoltságra vonatkozó (költői és nem költői) konvenciókkal kapcsolatos jártasságától függ.

A mondatösszetevők sorrendjére vonatkozó ismeretek, ami egy-egy önálló szövegmondat belső szerkezetét illeti, rendszerbe foglaltak. Arra vonatkozóan azonban, hogy egy-egy szövegmondatban mint egy adott szövegmondatlánc elemében milyen mondatösszetevő-elrendezések elfogadhatók, nem rendelkezünk rendszerbe foglalt ismeretekkel.

Az analitikus elemzést megelőző kreatív megközelítés gyakorlatainak erre a komplex-jel-összetevőre vonatkozóan annak a feltárása a célja, hogy az adott elemző közösség ezt az összetevőt illetően milyen (elő) ismeretekkel rendelkezik.

B. Zs.: A nyelvi formai felépítéssel kapcsolatos egyik gyakorlat alapjául Kálnoky László *Csak mint a fák...* című versét választhatjuk. A költő *Összegyűjtött versek* (Magvető Könyvkiadó, Bp. 1980) című kötetében ez a vers a következő fizikai megjelenési formában olvasható (lásd itt **Ve/10**):

Ve/10 *Csak mint fák*
Egyedül állni a nyári délutánban
egy ismeretlen város főterén,
a falnak vetve hátadat,
bámulni a gótikus tornyokat,
testes kupolán a rézrozsa zöldjét,
arcodon érezni a zápor
jótékony, langyos sortüzét,
és hálásan, halkán sóhajtani,
mint a porlepte fák...

Egy gyakorlat céljára – amellyel a mondatösszetevőknek egy elfogadható verset alkot-

Ve/10-0

1.a	állni a nyári délutánban egyedül	4.a	a gótikus tornyokat bámulni
b	egyedül állni a nyári délutánban	b	bámulni a gótikus tornyokat
c	egyedül a nyári délutánban állni	5.a	rézrozsa zöldjét testes kupolán
d	a nyári délutánban állni egyedül	b	testes kupolán a rézrozsa zöldjét
e	állni egyedül a nyári délutánban	6.a	érezni arcodon a zápor
f	a nyári délutánban egyedül állni	b	arcodon érezni a zápor
2.a	egy ismeretlen város főterén	7.a	langyos, jótékony sortüzét
b	egy város ismeretlen főterén	b	jótékony, langyos sortüzét
3.a	a hátadat a falnak vetve	8.a	és hálásan, halkán sóhajtani
b	a falnak hátadat vetve	b	és sóhajtani halkán, hálásan
c	vetve falnak a hátadat	c	és sóhajtani hálásan, halkán
d	vetve hátadat a falnak	d	és halkán, hálásan sóhajtani
e	hátadat vetve a falnak		
f	a falnak vetve a hátadat		mint a porlepte fák

tó verssorokon belüli (lehetséges/elfogadható) sorrendjére vonatkozó beszélgetést készíthetünk elő, Kálnoky versét a következő formában adhatjuk a tanulók kezébe (lásd itt **Ve/10-0**, amelyben a sorvariánsokat úgy kevertük össze, hogy az eredeti verssor az egyes tömbökön belül ne kerüljön mindig ugyanarra a helyre).

A *feladatot* a következőképpen fogalmazhatjuk meg:

A szöveg, amit kézhez kaptál, tartalmazza egy vers eredeti utolsó sorát, valamint a többi sor valamennyi lehetséges (elfogadható) belső elrendezésű változatainak tömbjeit. A tömbök sorrendje követi a verssorok eredeti sorrendjét.

a) Válassz ki mindegyik tömbből egy-egy sort úgy, hogy az általad kiválasztott sorok az utolsó sorral együtt egy számokra elfogadható verset alkossanak!

b) Indokold meg a választásodat!

A gyakorlatot (a központosítás mellőzésével) ténylegesen meg is oldattuk huszonhat tanulóval. A megoldásokról összefoglalóan a következőket mondhatjuk:

Ami az a) feladatot illeti:

– az eredeti sort az 1., 2., 4., és 5. tömbből a tanulók többsége, a 3. és a 7. tömbből a tanulók kb. 50%-a, a 8. tömbből csupán öt tanuló választotta;

– a 3., 6., 7., és 8. tömbből kiválasztott sorvariánsok eltérései különböző szemantikai megfontolások érvényesítését sejtetik: azt például, hogy a 3. és 6. sorban a határozókat részesíti-e előnyben a tanuló, vagy az elvontabb, megszemélyesítő jellegűt („jótékony”)

Ve/10-1

egyedül állni a nyári délutánban
egy ismeretlen város főterén
a falnak vetve hátadat
bámulni a gótikus tornyokat
testes kupolán a rézrozsda zöldjét
arcodon érezni a zápor
jótékony langyos sortüzét
*és hálásan halkan sóhajtani
mint a porlepte fák...

Ve/10-3

egyedül állni a nyári délutánban
egy ismeretlen város főterén
*hátadat vetve a falnak
bámulni a gótikus tornyokat
testes kupolán a rézrozsda zöldjét
*érezni arcodon a zápor
jótékony langyos sortüzét
*és sóhajtani halkan hálásan
mint a porlepte fák...

Ve/10-2

egyedül állni a nyári délutánban
egy ismeretlen város főterén
*hátadat a falnak vetve
bámulni a gótikus tornyokat
testes kupolán a rézrozsda zöldjét
arcodon érezni a zápor
jótékony langyos sortüzét
*és sóhajtani hálásan halkan
mint a porlepte fák...

Ve/10-4

*a nyári délutánban egyedül állni
*egy város ismeretlen főterén
*hátadat a falnak vetve
*a gótikus tornyokat bámulni
*a rézrozsda zöldjét testes kupolán
*érezni arcodon a zápor
*langyos jótékony sortüzét
*és halkan hálásan sóhajtani
mint a porlepte fák...

tartja-e lényegesebbnek, hangsúlyosabbnak; analóg módon áll ezek a 8. sor határozóira („halkan”/„hálásan”) is.

Lássunk itt négy megoldást a maga egészében, *-gal jelölve bennük az eredetitől eltérő sorokat:

Ezeknek a megoldásoknak a létrehozói – eleget téve a b) feladat kérdésének – megoldásukat a következő módon indokolták:

Ve/10-1

„Szerintem így megnyugtató és egyszerű a vers, mégis van benne valami törvényszerűség. Az igenevek például többnyire a verssorok elején vannak. Ez sajátos lendületet ad, ami meghatározza a vers hangulatát.”

Ve/10-2

„A kiválasztott sorokat részekre tudom tagolni; olyan részekre, amelyek egyrészt nagy hatást gyakorolnak rám, másrészt különös nyomatékot kapnak például: „egyedül állni”, „egy ismeretlen város”, „hátadat”, „bámulni”, „testes kupolán”, „arcodon érezni”, „jótékony” és „sóhajtani”. Ha megnézem ezeket a szavakat, kis kiegészítéssel egy új verset lehetne alkotni belőlük. Legjobban az ragadott meg az első két mon-

datban, hogy egyedül állok egy ismeretlen városban, s én fedezhetem fel azt a világot.”

Ve/10-3 „A költő itt azt írja le, hogy a nyári hőségben egy rövid kis zápor éri. Ezt az élményt fejezi ki a költemény. A verssorok, ha közülük egyet már megtaláltam, logikailag meghatározzák a következő sorok szórendjét.”

Ve/10-4 „A sorokat külön-külön választottam ki, s amelyik legjobban tetszett, azt használtam fel, ezért nem mindegyik illik teljesen a versbe. A második sor talán egy álmoképet jelent.”

Azt hisszük, könnyű belátni, hogy ezek a meglehetősen vegyes természetű indoklások milyen termékeny megbeszélés elindítói lehetnek!

Ugyanez a költemény alapja lehet továbbá olyan gyakorlatnak is, amelynek célja egy szöveg lexikai-szintaktikai tagolási lehetőségeinek vizsgálata. Egy ilyen gyakorlat céljára a következő szöveget adhatjuk a tanulók kezébe (lásd itt **Ve/10-0'**):

Ve/10-0' egyedül állni a nyári délutánban
egy ismeretlen város főterén
a falnak vetve hátadat
bámulni a gótikus tornyokat
testes kupolán a rézrozsa zöldjét
arcodon érezni a zápor
jótékony langyos sortűzét
és hálásan halkan sóhajtani
mint a porlepte fák

Feladatként pedig arra kérhetjük a tanulókat, hogy tagolják ezt a szöveget szintaktikailag oly módon, hogy eredményül egy számukra elfogadható verset kapjanak.

A verbális szövegek fizikai hordozójával, valamint a verbális szövegek fizikai hordozójához rendlehető nyelvi-formai felépítéssel kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlatokról és elemzésükről részletesebben a *Jegyzetben* felsorolt írásokból tájékozódhat az olvasó.

Beszélgetésünk következő részét a nyelvi szemantikai felépítéssel, valamint az egy valószínű vagy képzelte világdarabbal mint további két alapvető szövegalkotó tényezővel kapcsolatos kreatív-produktív gyakorlatok bemutatásával folytatjuk.

Irodalom

A kreatív-produktív szöveg megközelítéshez lásd:

PETŐFI S. JÁNOS–BENKES ZSUZSA: *Elkallódni, megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben*. OTTÉV, Veszprém 1992.

PETŐFI S. JÁNOS–BÁCSI JÁNOS–BÉKÉSI IMRE–BENKES ZSUZSA–VASS LÁSZLÓ: *Szövegtan és verselemzés*. PSzM Programiroda, Bp. 1993.

BENKES ZSUZSA–PETŐFI S. JÁNOS: *A vers és próza kreatív-produktív megközelítéséhez. Alapfeladat-típusok*. OKSZI, Bp. 1993.

PETŐFI S. JÁNOS–BÁCSI JÁNOS–BÉKÉSI IMRE–BENKES ZSUZSA–VASS LÁSZLÓ: *Szövegtan és prózaelemzés*. Trezor Kiadó, Bp. 1994.

BENKES ZSUZSA–NAGY L. JÁNOS–PETŐFI S. JÁNOS: *Szövegtani kaleidoszkóp 1. Antológia* (az MKM által engedélyezett oktatási segédlet). NTK, Bp. 1996.

BENKES ZSUZSA–PETŐFI S. JÁNOS: *Szövegtani kaleidoszkóp 2. A szöveg megformáltság elemző megközelítése* (az MKM által engedélyezett oktatási segédlet). NTK, Bp. 1996.

„...e lant még érdekesebbet, mint tanítóját, nem zengett úgysem idáig”

A humanista nevelő: Guarino da Veronese arcképe a humanista költő, Janus Pannonius verseinek tükrében

A 14–15. század Itáliájából elinduló reneszánsz, illetve humanizmus olyan kulturális és ezen belül pedagógiai program, melyre szinte már közhelyszerűen hozzáértjük az emberközpontúság és az individuum fogalmakat.

A nevelés szempontjából figyelemreméltó, hogy a humanizmus a tudományoknak egy fontos, de igencsak körülhatárolt területét fejlesztette tovább: a *studia humanitatis*, melybe a grammatika, a retorika, a történelem, a költészet és az erkölcsan tartozott. Az *erudit*ot, a tudást, a műveltséget találjuk a nevelés középpontjában: az *ars humanitatis*, a humán műveltség megszerzése, illetve átadása a legfőbb elérendő célja a humanista nevelésnek. A reneszánsz ember ténylegesen hitt e műveltséganyag nevelő, személyiséggazdagító hatásában. Mindenekelőtt az antik: görög és latin klasszikus szerzők műveivel való élményszerű foglalkozás humanizáló, emberi értékekkel gazdagító hatásában bíztak. Az ókori görögökhöz hasonlóan a reneszánsz humanisták is hittek az esztétikai élmény jellemfejlesztő hatásában. És nem utolsósorban praktikus okok is vezették őket: a közszolgálat betöltéséhez fontos és szükséges kifejező ékesszólás elsajátítása, melyet a közéleti szerepet, közhivatalt vállaló ember nem nélkülözhetett, nemkülönben az „udvari ember”-től, mint ahogyan ezt a reneszánsz embereszményt Baldassare Castiglione gróf híres művében, az *Il Cortegiano*ban (azaz az *Udvari ember*ben) a főúri illetant összefoglaló és kanonizáló könyvében megírta. Az udvari ember első lényeges vonása a sokoldalúsága: *uomo universale*, azaz mindenoldalúan harmonikusan fejlett férfiú legyen. A kor által ily módon megkövetelt műveltség elsajátítsa mind-mind a humanista nevelés egyoldalúságát igazolja.

A reneszánsz világfelfogása, emberképe, gyermekszemlélete legjobban a főúri gyermekek nevelésében tükröződött. A humanista szellemű nevelők a középkor zord, rigorózus gyermekképen túllépve közvetlenebb, bensőségebb viszonyt igyekeztek kialakítani neveltjükkal, ahogyan ezt Vittorino da Feltre (1378–1446), a Gonzaga örgrófok nevelője is tette. Szerinte a gyermek igényli a derűt, a vidámságot; s a félelemmel teli, nyomasztó légkör akadály a eredményes nevelésnek. Mélyen emberi, szeretetteljes kapcsolatot igyekezett kialakítani növendékeivel, akik között szegény gyermekek is voltak. Ennek jeleként a mantovai kastélynak azt a szárnyát, ahová a tanítványait a közös foglalkozásokra össze szokta gyűjteni *Casa Giocosának*: a *Vidámság Házának* nevezte. Felismerte, hogy a gyermek életeleme a mozgás, a csevegés, a játék, melyben növendékeinek bőségesen volt része. Pedagógiájában fontos helyet foglalt el a kastély parkjában való játék, a természetben tett séta, a kirándulás és általában a gyermek spontán, felszabadult tevékenysége. Rotterdami Erasmus (1469–1536) a legnagyobb németalföldi humanista, hírnevét első sorban a filológiáért végzett úttörő munkásságáért szerezte, de kora fontos pedagógiai kérdései is foglalkoztatták. Számos műve közül, melyek oktatási-nevelési kérdésekkel is foglalkoznak, legfontosabb *A gyermekek alapos, ugyanakkor barátságos oktatásáról, neveléséről* (De pueris statim ac liberaliter instituendis, 1529), amely már címében is a humanista nevelés legfontosabb irányelveire hívja fel figyelmünket. Fontos gyakorlati segít-

séget nyújtottak a humanista neveléshez Rotterdami Erasmus latin és görög nyelvtenkönyvei, illetve tananyagrendszere 10–14 éves tanulók számára, melyet *A tanulás, az elemzés és a magyarázat módszere* (De ratione studii ac legendi interpretandique liber, 1512) című tanulmányában ismertetett. Erasmus szerint a gyermek- és ifjúkor a nevelés legalkalmasabb időszaka, ugyanis a gyermekkor a potenciális alaktalanság kora, mely alaktalanságból a nevelőnek kell emberi alakot formálnia, figyelembe véve e kor sajátosságait és a gyermek egyéni adottságait is. Mindezekkel együtt kell a nevelőnek a vallásos érzületre, az illetendő magatartásra és a klasszikus műveltség elsajátítására nevelnie a gyermekeket.

Juan Luis Vivés (1492–1540) Erasmus spanyol származású tanítványa, pedagógiai elveinek továbbfejlesztője, a humanista pedagógia nagy összegzője; házinevelőként szerzett tapasztalatai alapján alkotta meg a nevelés történetének első didaktikai szintézisét *A tanulmányok rendszere vagy a keresztyén nevelés* (Libri de tradendis disciplinis sive de doctina Christiana quinque, 1531) címmel. Az oktatás folyamatát két szakaszra osztotta:

– a kezdettől 14 éves korig tart a nyelvek elsajátításának korszaka, melyben nagy hangsúlyt fektet az anyanyelv kiművelésére is;

– a 15–25 éves kor a tudományok tanulmányozásának az ideje.

Ennek az oktatási folyamatnak a nevelés végső céljára kell irányulnia. Vivés pedagógiai eszménye az egészséges, edzett testű, a klasszikus nyelvekben és a természettudományokban egyaránt jártas, erkölcsileg érett, a világban érvényesülni tudó, őszinte, bensőséges vallásos hitű ember. A nevelőnek tervszerűen kell tanulmányoznia a gondjaira bízott minden egyes gyermek képességeit, hajlamait, jellemét, s ezekhez hangolja módszereit, nevelési eljárásait. A gyermekek megfigyelése szerint ne ötletszerű akció legyen, hanem folyamatos pedagógiai tevékenység.

A felsorolás korántsem teljes, hiszen nem tér ki olyan fontos, nagy hatású szerzőkre, nevelőkre, mint *Francois Rabelais* (1494?–1553), *Michel de Montaigne* (1533–1592), *Filippo Neri* (1515–1535), *Morus Tamás* (1478–1535) és *Rudolf Agricola* (1443–1485) stb. sem.

A humanisták nevelési elvei azonban jó ideig megmaradtak elméleti követelménynek, az iskola csak nagyon lassan fogadta be az újat, a középkori tanulmányi rend erős hagyománya csak fokozatosan hagyta azt érvényesülni. „Az átmenet a hanyatló középkorból a humanizmusba jóval bonyolultabb, mint gondolnánk. Megszoktuk, hogy a humanizmust szembeállítsuk a középkorral, és hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy az egyiket fel kell adni a másik kedvéért... Nehezünkre esik elképzelni, hogy a szellem még a középkori gondolat és kifejezés régi formáit ápolta, miközben már tulajdonképpen az antik szépség és bölcsesség felé törekedett. A klasszicizmus nem hirtelen megvilágosodásként jelent meg, hanem a középkori gondolat buja tenyésztésében nőtt fel” – hívja fel figyelmünket erre a folyamatosságra és egyben szerves összetartozásra *Johan Huizinga A középkor alkonyában*. De már a 15. század első felében akadt pár lelkes és tudós humanista, aki a szabadságot jobban tűrő magániskolákban megpróbálta a gyakorlatba is átültetni az új elméletet.

Vivés pedagógiai eszménye az egészséges, edzett testű, a klasszikus nyelvekben és a természettudományokban egyaránt jártas, erkölcsileg érett, a világban érvényesülni tudó, őszinte, bensőséges vallásos hitű ember. A nevelőnek tervszerűen kell tanulmányoznia a gondjaira bízott minden egyes gyermek képességeit, hajlamait, jellemét, s ezekhez hangolja módszereit, nevelési eljárásait. A gyermekek megfigyelése szerinte ne ötletszerű akció legyen, hanem folyamatos pedagógiai tevékenység.

Ezen gyakorlati nevelők közé tartozott *Guarino Veronese* is, aki Veronában született 1374-ben, és Ferrarában halt meg 1460. december 4-én. *Pier Paolo Vergerio* pedagógiai elveinek hatása alatt, fiatal korában humanisták módjára vándorolt: éveken át Konstantinápolyban tanult görögül, majd mint tanuló, később mint tanító bejárta Felső-Olaszországot. Érdekes véletlen, hogy Magyarországhoz egy másik szál is fűzi, ugyanis *Nagy Lajos* király udvari orvosának, *Conversino da Fignanonak*, Olaszországba visszaszármazott fia: *Giovanni* lett *Giovanni de Ravenna* néven tanítója a reneszánsz nagy nevelőinek, magának *Guarinónak* és *Vittorino da Feltrének* is. Már hatvanéves volt, amikor *Nicolo d'Este* meghívta Ferrarába, hogy az újra életre keltett egyetemen tanítson, s egyúttal fiát, *Lionellót* is nevelje. Ez a megbízás adott alkalmat arra is, hogy egy bentlakással egybekötött magániskolát: ún. *contuberniumot* szervezzon. Magát az iskolát és *Guarino* pedagógiáját fiának, *Battistának* könyvéből (*De modo et ordine docendi ac studendi*) és *Janus Pannonius* epigrammaiból, főképp pedig *Panegyricus*ából ismerhetjük meg. Az iskola és a mester jó hírét tanítványai Európa szerte szétvitték, ahogy *Janus Guarinóhoz* című epigrammájában írta:

„Most az egész föld népe gyűl össze Tenálad,
Mind idefut Hozzád: boldog adományod
Forrásán azután tikkadt szíve frissül.”

A *Panegyricus* még nagyobb lelkesedéssel írja le, hogy nemcsak a legkülönbözőbb nemzetek fiataljai jönnek a mesterhez, hanem a különféle foglalkozású, korú emberek is szívesen látogatják előadásait:

„Osztály, kor, nem – egyremegy, áradnak seregestül,
Tömve a gyűlésház emberrel: gyerekek, aggok,
Lánykák, férfiak egymás mellett.”

Honnan is ered *Guarino* e nagy híre, hiszen ez idő tájt Olaszországban több jó hírű iskola is működött? Csakhogy ekkor olasz földön *Guarinónál* lehetett legjobban megtanulni görögül. A latin nyelvet is a mester által írt egyszerű, jól használható, praktikus nyelvtankönyvből tanulhatták a nebulók. A vers szavaival:

„Újult Róma *Camillusnak* mily sokkal adósa:
Most a latin nyelv már éppig adós teneked.”

S mivel a „zord Észak kegyeltje, messi világok kóborlója” az angol (*Panegyricus*), német, spanyol fiatalság, több magyar ifjú is tanult *Guarinónál*, a leghíresebben, *Januson* kívül így a magyar diákok a humanista stúdiumokat mindig az éppen legdivatosabb mestereknél tanulhatták. Egyetemünk akkortájt ugyanis nem volt, s az 1468-ban *Vitéz János* által alapított studium generale is életképtelennek bizonyult, még a kifejlődés stádiumában elsorvadt. 1447-től *Guarino* ferrarai iskoláját látogatták a már említett *Januson* kívül még *Kosztolányi György*, *Báthori Miklós* is, majd a mester halála után fiát, *Battistáét* például *Vetési László*, *Garázda Péter*, *Váradi Péter* is. A század utolsó évtizedeiben inkább Padovát és Bolognát favorizálták. A legkorszerűbb műveltséget az olasz iskolák adták, s mindazok, akik a budai nagyobb kancelláriába kerültek vagy akartak kerülni, egészen Mohácsig Itáliában tanultak. A 15. század fordulójára azonban a bécsi és a krakkói egyetemek is megújultak, észak-itáliai példára és ösztönzésre modernizálódtak, s mivel Magyarországhoz közelebb estek és olcsóbbak voltak, az olasz iskolák vetélytársaivá váltak. *Vitéz János*, *Janus* nagybátyja saját költségén több magyar ifjút is küldött Olaszországba, főleg *Guarinóhoz* Ferrarába tanulni. Választásának legfőbb kritériuma, szempontja: az új műveltség legteljesebb elsajátítása, vagyis nemcsak a latin, hanem a görög klasszikusok, és a görög nyelv ismerete is. *Vergerio*, a korai humanizmus jeles képviselője, *Guarino* barátja, 1417-től Magyarországon, *Zsigmond* király szolgálatában, udvarában tartózkodott, s haláláig Magyarországon élt, s utolsó éveiben sokat volt együtt *Vitéz Jánossal*. Közvetlenül talán mégsem csak az ő tanácsára küldte ifjú unokaöccsét: *Janus Pannoniust*, az akkor még *Kesinczei Jánost* *Guarinóhoz*. Hazánkban tartózkodott *I. Ulászló* kíséretében *Lassocki Miklós* krakkói főesperes, aki baráti kapcsolatban állt *Guarinóval*, s aki unokaöccseit még *Vergerióval* való ismeretsége előtt már *Guarinónál* taníttatta. Sok fiataalt küldött hozzá, s már kb. tíz éve jól ismerte az iskolát. *Vitéz János* rábízta a tizenhárom éves *Jánost Lassocki* gondjaira, aki mint Magyarország nagykövete, római útja al-

kalmával 1447 tavaszán elvitte Ferrarába a kisfiút. Hét évig tanult itt a gyermek Janus: 1447 tavaszától 1458 nyaráig, utolsó négy évét a páduai egyetemen töltve.

Mi is volt tulajdonképpen Guarino konviktusa?

Az újjászervezett ferrarai Studión kívül volt Guarinónak egy magánkonviktusa: ugyanis szűkebb értelemben csak az számított tanítványának, aki Guarino házában lakott. Ezt a nevelési módszert még Görögországban, mesterénél, *Chrysoloras* házában tanulta, és már fiatalabb korában Velencében is alkalmazta. Guarino tanítói tevékenysége tehát két irányban folyt: a nyilvános iskolában nappal, amikor is délelőtt általában egy latin költővel, majd egy latin prózaíróval, délután pedig a görögökkel foglalkoztak.

„...Majd hazatérsz, s megebédelsz: tán kevéske az ínynék,

mégis: a természetnek elég. Az evésre megint csak

a latin és görög kódexek jönnek, utánuk

sok vita zajlik irányításoddal, s megy, amíg csak

messzi Nyugat táján nem hajlik alá a Nap útja.”

Este, sőt az éjszaka egy részében a mester kizárólag a konviktorokkal foglalkozott, akik a közvetlen felügyelete alatt tanultak, s így bármikor segítségül hívhatták egy-egy nehezebb feladatnál.

„...Így este a szűkebb kör van csak körülöttem,

ők veled együtt laknak. Nincs egyetlen üres perc:

gyakran az álmod elűzve a zsír-mécs lángjai mellett

hosszú éjeken át virrasztottunk, míg az egekből

csillagraj bámul le a földre, kicsiny tüzeinkre...”

Tehát Janus is, aki magántanítványának mondhatta magát, egyúttal a ferrarai Stúdió-nak is növendéke volt. Ez az egész napos kemény tanulás, mely olykor belenyúlt az eszébe is, nagyon kifárasztotta az ifjakat, szomorúan ismétlődik versében a refrén:

„Én pedig egyedül grammatikát magolok.”

A nyilvános iskola tanulmányi rendjéről elég pontosak az ismereteink: ami kimaradt *Battista* könyvéből, arra megannyi utalást találunk a *Panegyricus*-ban. Az iskola tanmenete három részre tagolódott: elemi, grammatikai, retorikai fokozatra. Az elemi részben a helyes kiejtés és a latin helyesírás elsajátítása volt a legfontosabb, melyen Janus már valószínűleg túljutott, amikor idekerült. Így írt erről a *Panegyricus*-ban:

„Elsőként a helyes-szólásnak adod meg alapját,

Oktatod aztán a helyesírás tudnivalóit:

Hogy ne hibázzon a nyelv, és félre ne csússzon a tollhegy.”

A második szakasz metodikus és történeti részre tagolódott. A metodikus részben a latin szóképzés törvényeivel, a ragozással, a prozódia és a metrika szabályaival foglalkoztak, melyről szintén bőven szólnak a *Panegyricus* sorai. Ebben a szakaszban kezdték el a görög nyelv tanulását. Végül is a megfelelő tankönyvek eddig a szintig elérhetőek voltak ebben az időben, így ezt a tananyagot Janus Pannonius Magyarországon is elsajátíthatta volna. A történeti szakaszban kezdődött el az új, humanista irányú továbbfejlesztés. Itt már antik szövegeket használtak a tankönyvek helyett. A diákok a történeti és a mitológiai ismereteket maguk gyűjtötték ki a szövegekből. A *Panegyricus* sok-sok utalása idézi a Guarino által megfajított, megmagyarázott mitológiai szimbólumokat, történeteket:

„Mégis a titkok föltárásban vagy a bajnok,

Hogyha az ősmundák rejtett tanait magyarázod.

Senki se tudja tenálad bölcsebben kibogozni,

Mily burkolt értelme van egy-egy régi mesének.”

A harmadik szakaszban, a retorikai kurzusban az a legfontosabb a tantervben, hogy a filozófiába való bevezetéssel kapcsolja össze azt Guarino.

Mindez úgy hangzik, mintha egy kemény elitiskoláról lenne szó, ahol a gyermeki kobakokba a tudást tölcserrel önti a tudós tanító. S valóban, nem is lett volna ennél több ez

az iskola a valódi értelemben vett tanító mester, Guarino atyai szeretete, egyénisége, lelkülete nélkül, s bizonyára, nem is született volna meg az a hálás rajongástól, köszönet-től, szeretettől sugárzó dicsőítő ének, a *Panegyricus*. Talán még a tananyag összeállításánál, a didaktikai módszereknél is fontosabb a mester és a tanítványok közti bensőséges, szeretetteljes viszony. A humanista pedagógia nemcsak a klasszikus szerzők műveivel való intenzív kapcsolatba kerülést eredményezte, hanem egy új, szeretetteljesebb, embe-ribb, humánusabb viszony kialakítását is a nevelő és a gyermek, illetve az ifjú között. Még nyolcvanévesen is tanított, s mindvégig jellemző volt kapcsolatukra a tanítványok mély tisztelete és hálás szeretete, melyet ő családias, meleg szeretettel viszonzott. Tiszta erkölce, lankadatlan munkakedve élő példaként állt a serdülő ifjak előtt:

„Jellemed éppoly tiszta. Ugyan ki riaszt el a bűntől,
Cantor-e vagy Reno nálad jobban?
Mert oly könnyűszerrel még a viaszot se
Gyúrja a kéz, ahogyan te az ifjú emberi lelket
Formálod...”

Ez a fő nevelési módszere a testi fenytés helyett:

„Nem a szörnyű botra, a durva verésre
Építsz: mások az eszközeid, főként a tekintély...”

Néha ugyan talán gyengekezűnek is tűnhetett az atyai szeretet, olyannyira, hogy még Janus is csipkelődött rajta egy epés epigrammájában:

„Miért, Guarinóm, mért nem óvod meg a durva bűnöktől
Elnéző atya te, gyermekeid seregét?
Nem tudod azt, a minap mily csínyt követett el az egyik?
Szolgálódnak vagy most az apósa bizony...”

Janus szatirikus epigrammaiban hamar érvényre juttatta vérbő, éles eszü, csipkelődő, a tekintélyt gyakran megkérdőjelező, társaival versengő, kamaszosan hengegő hangját. *Életkoráról* című versében ő az első kamasz költő, aki életkorának bűját-baját versben énekl meg. Ezen epigrammák élményanyagát nagyrészt a ferrarai iskola és konviktus adta: diákcínyek, ugratások, a diáktársak egymás közti rivalizáló vetélkedések, perpatvarok, a későn vagy egyáltalán meg nem adott kölcsönök miatti veszekedések, a kömvezetében történő, gúnyolásra, csipkelődésre okot és alkalmat adó események, mint például a már fentebb idézett vers, melyben azon csipkelődik, hogy Guarino egyik fia elcsavarta cselédlányuk fejét, vagy éppen a barbár származása miatt tett gúnyos megjegyzésekre írt verses feleletet:

„Megrágalmaztál, hogy medvetejen nevelkedtem
Otthon. Gryllus, mert annyira vad vagyok én.
Hát jó, nőténymedve a dajkám: néked azonban,
Gryllus, nem medve volt az anyád, de szuka.”

Szatirikus-erotikus epigrammaiban Janus kiírja magából problémáit, vágyait, bosszúságát, mindezt olykor kegyetlenül őszinte stílusban, melyre ez a műfaj tömörsége, csattanóra épülése miatt különösen alkalmas. Így fricskáz egyet egyik fiútársa vélt vagy valós homoszexuális közeledésén (az ilyen jellegű homoszexuális közeledésekre, illetve alkalomadtán feltehetően kapcsolatokra a különböző fiúinternátusokban a nevelés története során szép számmal akadt példa) többek között a *Pindolára* című versben.

Erotikus epigrammaiban a kamasz társaság lefojtott, majd ki-kirobbanó erotikáját, vágyait, beszéd-módját, atmoszféráját s egyben kora divatos „felnőtt” költészetének a kamasz ifjúk számára irigylt és pikáns témáit örökölte meg a humanista költészet irodalmi eszközeivel. Például a már címében is a legpikánsabb témák egyikét jelző *De vulva Ursulae* című, melyben a hölgy titkos bájait örökíti meg az irodalmi paródia eszközeivel (az *Aeneis* 6. énekének alvilágjárását parodizálva), vagy melynek már címében is arról *Panaszkodik, hogy társai bordélyházba csalták*, s még ő az, aki az ártatlant játszva versben fenyegeti meg pajkosan társait:

„...ezt megtudja még Guarino tőlem...”

Verseiben Janus leleményes fantáziával részletezi állítólagos kalandjait, túlfutott éjszakai élményeit, melyek ha valóban megtörténtek volna, a nagy vagány mélyen hallgatott volna róluk Guarino és a ferrarai környezete előtt, sőt Vitéz János sem hagyta volna szó nélkül védence szabados kilengéseit, ha informátorain keresztül a fülébe jutott volna róla egy-két saftos történet. Guarino tanári működése alatt Janus volt a a letehetségebb, egyik leghíresebb diákja, akire méltán volt büszke a tanító, s talán elnézőbb is mint másokkal, bár a művelt, eszes ifjú a híres költő elődökre *Martialisra*, *Catullusra* hivatkozva kérte ki magának e témákra a költői szabadságot, a fikció szabadságát. Guarino szelíd szóval valószínűleg megfedte Janust csipkelődő, gúnyos vagy éppen erotikus epigrammájáért, s a pimasz kamasz a korholásra is pimasz elégiával felelt meg:

„Így szóltál, Guarino, míg olvasgattad a könyvem:

Nem tanítottam ilyet. – Íme, bevallom, igaz,

Mesterem, erre te nem tanítottál, ám, amiből ez

sarjadt – kérdezem én – nem te vetetted-e azt?”

Meg kell még említeni Guarino nevezetes tanulási módszerét, amit röviden kb. *munkaközösségnek* lehetne nevezni, melynek lényege, hogy bevonja a tanításba a haladóbb növendékeket, de anélkül, hogy segédtanárrá tenné őket. Így nemcsak a tanulás lett sikeresebb, hanem sokszor még egész életre szóló barátságok is szövődtek, mint például *Galeotto Marzio* és Janus Pannonius között is, amikor Galeotto is így tanította a számá-
ra később is oly fontos barátját.

Ennyit talán a kor egyik legkitűnőbb tanítómesteréről és iskolájáról, melynek virágkorára nagyjából arra az időre tehető, amikor a magyar irodalom egyik valóban európai hírnévű és rangú költője, *Janus Pannonius* is itt tanult. Biztosan nem véletlen, hogy költészetében oly jelentékeny helyet foglal el ez az amúgy a világirodalomban is ritka téma: a nevelő, a tanító, az iskola, az iskolatársak megéneklése, versek által halhatatlanná tétele. A panegyricus: dicsőítő ének műfajáról megemlítendő, hogy tulajdonképpen alkalmi vers, s mint ilyen aktuális, alkalmi, s gyakran egyszeri jelleg emiatt ritkán hordoz valóban maradandó szépirodalmi értékeket, de a Guarino-panegyricus a különösen kiemelkedő kivételek közé tartozik. Költő életművének ilyen jelentős részét nemigen áldozta tanítójának azóta sem az irodalomban, s azóta sem írt le e témában ilyen meleg hangú, köszönő sorokat:

„...méltányos, hogy verseim atyja, Guarino,

Verset kapj tőlem, hisz e lant még érdemesebbet,

Mint a tanítóját, nem zengett úgysem idáig.

Ám, ha kihörpintetted volna fenékgig a lelked

Bőséges forrását: hallhatatlan ragyogásod

Ormait akkor se volnék soha képes elérni.

Most, hogy gazdagságodból kicsi rész az enyém csak,

Mit tehetek mást, mint hogy megmutatom, ha erőm lesz:

Gondosan őrzöm a sok-sok jót, semmit se feledtem.”

Irodalom

FINÁCZY ERNŐ: *A reneszánsz nevelés története*. Könyvtérképesítő Vállalat, Bp. 1986.

HORVÁTH JÁNOS: *Az irodalmi műveltség megszólása. Magyar humanizmus*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1988.

HUSZTI JÓZSEF: *Janus Pannonius*. Janus Pannonius Társaság, Pécs 1931.

A magyar irodalom története 1600-ig. Szerk.: KLANICZAY TIBOR. Akadémiai Kiadó, Bp. 1964.

MÉSZÁROS ISTVÁN: *A humanizmus és a reformáció-ellenreformáció nevelésügye a 15–16. században*. Tankönyvkiadó, Bp. 1984.

MÉSZÁROS ISTVÁN: *Oskolák és iskolák*. Tankönyvkiadó, Bp. 1988.

PUKÁNSZKY BÉLA–NÉMETH ANDRÁS: *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1995.

Egy szabad iskola problémái

IV. rész

Érdekes az iskolai sajtó szerepe. Feltűnő, hogy ez a diák és a tanár nézőpontjából egyaránt, a tizenéves és a felnőtt közös története szempontjából pedig különösen fontos eszköz (1) az évek során csak egy-egy pillanatra töltötte be hivatását. Pedig a friss lapszám megjelenése mindig esemény, a többség izgatottan várja és olvassa a lapot vagy lapokat, mégis, az újság szellemi elkészítése magánügy, személyes vállalkozás, egy-egy kis csoport ügybuzgalmán áll vagy bukik.

AKG Press

Az intézmény kezdetektől ösztönözte és nagyvonalúan támogatta a diákok lapalapítási törekvéseit, volt olyan időszak, amikor egyszerre három szerkesztőség is dolgozott az iskolában. A már második éve konkurencia nélkül működő AKG Press, kilábalva a váltságokból, érdekes, szuverén és színvonalas diáklap, ezzel az önérzettel tekintenek rá olvasói is. (2) Pedig azt kellene rá mondani, hogy sajnós, csak az, hiszen az iskolapolgárok formálódásának, az iskolapolgári etosz közvetítésének műhelye lehetne. Az önmagában nagyszerű, hogy tehetséges diákok önkifejezési formaként rátaláltak és rátalálhatnak az újságkészítés kalandjára. De az nem érthető, hogy a tanárok és diákok egyenrangú találkozásának kivételesen alkalmas helyszínékként miért maradt kihasználatlan. Biztos, hogy Bácskai Júlia pszichológusi ügyögése és kiapadhatatlan íráskedve nem volt jó modell. (3) De azért furcsa, hogy rajta kívül egyetlen tanár sem mert a diáklapba úgy írni, hogy a diákok közé való letelepedéstől ne jött volna zavarba. Amit százféléképp próbáltak és gyakoroltak, eltüntetni a tanár és diák közti megszokott és hagyományos korlátokat, azt épp ott nem művelték, ahol a legkisebb kockázattal a legnagyobb nyereséget hozhatta volna. Az AKG Press játszótér maradt, talán legjobb a műfajában, s mintha közben senki nem sejtene, milyen komoly veszteség ez az AKG számára, milyen nagy veszteség az intézményi nyilvánosság egyik nagy és talán az egyetlen igazán jól működtetett fórumának alapjáratban való üzemeltetése. Az AKG Press-ben nem lett volna a legkönnyebb a remélt iskolát láthatóvá tenni, ahol a tollak demokráciája sokat adhatott volna a szerzők demokráciájához, ehelyett most az iskolaújságban az látható, hogy a diák-történet és a tanártörténet külön ágra szakadt.

Mert az iskolaújságra senkinek nem volt ideje. Bokréta volt a szabad iskola kalapján. A nagy feladatok közt hogy is lehetett volna komolyan venni?! Persze, eleinte, a még kis iskolában, ahol mindenki ismerte a másikat kívül-belül, ahol egy folyosón nyüzsgött az egész iskola, ahol a félrehúzódas színpadias mutatványnak számított, ahol kisfiúk és kislányok csináltak vicces lapokat, az iskolaújságokra fórumként tekinteni kissé erőltetett dolog lett volna. Az élményközösségnek eltárgyasítással kellemetlenkedni nem tűnt indokoltnak. Később meg talán az iskolaújság(ok) válságai kötötték le a figyelmet, s az „ifjúsági” válság(ok) mögötti „felnőtt” válság ezért nem tűnt fel, ezért nem került szóba. Meg azért sem, mert az iskolaújságra természetes volt úgy gondolni, hogy az egy diák erőpróba, ahol a nem leereszkedő viszonyú tanári részvétel tolatodásnak számít. Szabad

nyelvi fejtörőt közzétenni a lapban, szabad nevelő célzattal szövegeket írni. Szabad barátságosan kioktatni okvetetlenkedő nebulókat, szabad diákok helyett elkészteni úti beszámolót, de nem illik az újságot a pedagógia egyik valóságos és teljes értékű helyszínének tekinteni. Az újságnál van egy segítő tanár, neki azért lehet, illik ezt-azt megírnia, bár a szövegei olvasása közben szinte hallja az ember, ahogy mérsékletre inti magát. A többi tanár lelkes fogyasztó, akik az iskolai munka után fáradtan hátradőlve a fotelban, vagy már egy kis iskolai lazításként, kávé és cigaretta mellett gyönyörködve olvassák diákjaik szellemi játékának termékeit. Örülnek a szinte már felnőtt érettségre valló írásoknak: lám, ezek a gyerekek már majdnem kész újságírók, írók, költők, humoristák. És tényleg. Pedig nem annak kellene látszaniuk, hanem fiatalságukat komolyan vevő fiataloknak. Akik a lelki történetet nem szakítják félbe az újságosdi kedvéért. (S így az olvasójuk is inkább figyelne, mint ámulna. Résztevevő, s nem bámészkodó volna).

Az, hogy az újságkészítést egy-egy fészekalj vállalta magára, vagy éppen alkotóköri vállalásnak számít, tehát formálisan is egy elkülönülő kis csoport felelőssége, akik így egyedi megbízásaként oldják meg az egészről való gondolkodás feladatát, már önmagában árulkodó. Az újság magára hagyva, pontok ígérete nélkül nem szerveződne meg, elhalna, hiszen ami mozgatja, az nem az iskola léteérdekének szférájából való. (4)

A *Kalap*nak a Press utolsó komoly riválisának 1992-es botrányt keltő felmérése a tanárok megítéléséről a diákok körében, a kedves és bájos játék elfajulásaként értékelődött. Tartalmát tekintve jogosan, de sajnos, emiatt a felmérés lehetséges másfajta értelmezése is – hogy az újságkészítés egy lényegbevágó cselekvési forma lehetne – elsikkadt. (5) Úgy tűnt, csak erről van szó, a játék eldurvulásáról, pedig közben kiderülhetett volna az is, hogy az újságbeli viselkedés hatása mindig erősebb, mint amilyen töltéssel az a viselkedés önmagában bír. Ha egy méltatlan támadás az újságon keresztül egyetemes riadtságot és általános felháborodást keltett, akkor milyen fantasztikus sugárzása és ereje lehetne az iskola újságbeli képének.

Sőt, a *Kalap* megszűnését eredményező botrány a lapban rejlő izgalmas alternatívát is felszámolta. A *Kalap* ugyanis az iskolaújságtól egy iskolában készített ifjúsági lap kialakulása felé haladt. Veszteség az iskola számára is, hogy folytatás nélkül eltűnt a porondról. Ráadásul a *Kalap* mögött szenvedély és értékrend is volt, s önmaga megtalálására ösztökélhette volna a Press is. Ez utóbbiban nemrégiben megjelent egy felmérés, amely lényegében a *Kalap*beli felmérés megismétlésének tekinthető. A felmérés készítői mindent nagyon elővigyázatosan intéztek, nehogy az egykori szörnyűség megismétlődhessen. Annyira, de annyira vigyáztak, hogy a végeredmény lényegében élvezhetetlen lett. Ami olyan kínos volt, hogy a diákok rangsorolták és minősítették a tanárokat, s ezt a „kalaposok” szenvtelenül összesítették és közreadták, most nem történt meg, de más sem. Közreadták a felmérés nyersanyagát, az adatokat, feldolgozatlanul. Nincs tehát válasz a kérdésre, hogy ezentúl színlelik-e csak a szembesüléshez szükséges bátorságot, vagy ez most egy lélegzetvétel volt csak, miközben mindenki kiszégyenkezheti magát ezen a sületlenségen, s akad majd megoldás. A felmérésre is meg a lap problémáira is. (Bár nem hiszem, hogy egy „iskolapolgári” lap alapításához akadna elég író-olvasó-beszélő ember. Egy tanár, akinek jut ideje erre, egy diák, akinek megéri, társak, akik elszántak, tehetségesek és szenvedélyesek. A diáklap túlságosan elkényeztetett mindenkit. (7) Meglehet, hogy a lap, illetve lapok problémája abból is fakad, hogy az írás *Horn* legkevésbé sikeres önkifejezési formája. S kollégái közt is csak elvétve akad olyan, aki könnyen és természetesen ír. S ahogy *Horn* személyisége „tetten érhető” az AKG-ban, úgy az iskola nyilvánossága is aszerint formálódik, ahogy *Horn* belső igényei és adottságai szerint működni képes. Ebből a szempontból is nagyon sajnálatos a *Kalap* esete, hisz ott egy önmagát kijelölő függetlenség (értsd: Horntól független függetlenség, szemben a jellegzetes, Horntól függő, mert általa is igényelt és elismert függetlenséggel) kapott teret, ha sértettségtől indítatva is.

Szakítások az AKG-val

Az iskola életének furcsa jeleneit adja a tanárok eltávozása az AKG-ból. Nem úgy van ez itt, mint másutt, hogy a tanár veszi a kalapját, odébbáll, s akiket megszeretett, azok szeretetét viszi magával, de nincs nagy felhajtás, elmegy, mert másutt kívánja folytatni, és kész. Az AKG ugyanis nemcsak munkahely, hanem kapcsolat is a világgal, értékvalasztás, elköteleződés, szövetségi viszony a tanár számára a diákok és önmaga szabadsága érdekében. Hát hogy lehet ebből továbbállni? Ez nem alkalmi helyzet, ami mondjuk arra vezethető vissza, hogy az iskolához közel esik a buszmegálló vagy a bölcsőde, vagy ez volt az első az álláshirdetések között – ide készül az ember, vagy hívják. Ez az iskola megkívánható, ez az iskola csábítani tud. Valaminek történnie kellene annak érdekében, hogy aki innen elmegy, ne legyen kénytelen eltávozásképp teljesen „kivetközni” az AKG-ból. Ne legyen kénytelen megsérteni másokat vagy sértve lenni mások által, kerülhesse el a kivonulást, az menekülést, a meghátrálást, a feladást, az árlást kínos látszatát.

Öt év alatt az alapító tantestület közel egyharmada ment el. (8) Többségük az első két évben, s néhányan meglehetősen viharos körülmények között. Heit Gábor, aki választott vezetőként, iskolamenedzserként hagyta ott az iskolát, a következőt mondta a búcsúzásakor vele készült beszélgetésben: „Remélem, hogy vissza is tudok jönni olykor-olykor. Ez tényleg gond, mert akik elmentek, azok nem tudnak visszajönni.” S hogy valami nincs rendben az eltávozások körül, azt a diákok is érzik. A Heitet faggató diákkriporter írja: „*Rácz Árpád, Rafael Balázs, Makara Ágnes, Madarász Ágnes, Bácskai Júlia* és most Heit Gábor is... és még hányan...!? (...) Valahol sérül itt az AKG demokráciája.” Pedig az eltávozottak száma nem nagy. Egy tanárok által megalkotott iskolából természetes, hogy elmennek azok, akik nem tudták érvényesíteni elképzeléseiket, meg azok is, akik számára az iskolaformálás túl nehéz feladatnak bizonyult. Ám ha nem tudtak barátként elmenni, akkor az ellenségeskedésnek már az AKG-ban el kellett kezdődnie.

Persze a diákok elöl ezek a játszmák rendszerint rejtve maradtak, egészen a végkifejletig, hiszen ennyivel tartoztak maguknak a felek – gondolom, ez volt a magyarázat –, a késleltetett hatás azonban semmivel sem jobb, inkább rosszabb, mintha nincs titkolózás a várhatóról és a történekről. Azért beszél a diákújságíró is a demokrácia sérelméről, mert ők, a diákok, úgy élték át a tanárok eltávozását, mint egy olyan történetet, amelyből kirekesztődtek. És ezt nem tudták beilleszteni a tanárok által felrajzolt AKG-s képbe.

Visszajárni végül Heit Gábornak sem sikerült igazán, hiába ment el látszólag békében és győztesen. Általában a testületből kiválók után mintha semmi sem maradna itt. Eltűnnek, mintha a nem létező naplókából is kiradirozták volna a nevüket, s mintha kiretusálódta volna az emlékképekről is. Mendemondák, pletykák foszlányai maradnak róluk hagyománynak, örökségnek: méltatlanul, hasznavehetetlenül és kiábrándulást keltően. Pedig ennek az iskolának élettörténete van, az őt választó és a sorsukat hozzá kötő (aztán tőle eloldozó) tanárok, s az általuk kiválasztott, velük együtt élő diákok jelentik ezt az iskolát, tőlük kapta arcát, szívét, lelkét. Olyan lett, amilyenek ők voltak. Bármelyiküket felejtve az élő iskola hül és sápad szürke és hideg intézménnyé. De ki tud törődni azal, aki már nincs is, amikor önmaga jelenlétére sincs elég ideje. (9)

Heit Gábor, Rácz Árpád, Bácskai Júlia nyilvánosan is elbúcsúzott, a Press közvetítésével, de amit mondtak, az inkább csak az el nem mondhatókra való utalás, rejtjelmes elbeszélés volt. Más nem is lehetett. Hiszen egyetlen közösen vállalható mondat sem volt, amit a maradék és az eltávozók is ugyanúgy értettek volna.

A problémamegoldás félúton megkezdte. Az AKG közösségi igényű iskola, itt tehát az a természetes – az volna a természetes –, hogy minden résztvevő olyan valaki, akit számba vettek, aki személyesen is maga az AKG. Mert nem bér munkát végez, otthoni, csöppnyi szabadságát megvásárolva eladott munkaerejével, hanem élete igazi történet zajlik az AKG-ban. (Tanulságos, hogy emiatt többen is az iskolán kívül vették el a lépést, veszítik

el a fonalat. Otthon kell megfizetniük az árát az iskolai szabadságnak.) (10) Ez az igény tükröződik az eltávozók körüli érzelmi kavargásban. Sőt, a visszajárás lehetetlensége is valahogy erre vezethető vissza. Ha nincs mód az AKG-ba illő módon visszajárni, akkor a távozás szükségképpen egyoldalú szakításnak minősül; vagy elküldenek, vagy meg kell tagadni az iskolát (akármilyen történet valójában), s így aztán hogyan is lehetne visszajönni megint. Az AKG így az alkalmatlannak bizonyult munkatársai eltávozásával is veszít, pedig más körülmények között még a kiválóak eltávozásából is nyereséget húzhatna. Meglehet, az iskola azért nem tudja, hogyan kellene elbúcsúztatnia eltávozó munkatársait, hogyan kellene hidat vernie a szárazföld felé, mert az AKG szigetén élve is bárki bármikor kirekesztettnak érezheti magát. Mert az iskola csak félig belakott hely. Hol itt, hol ott zajlik az élet. Lehet valaki ugyanaz és ugyanolyan jó, mégis, egyszer csak arra eszmélhet rá, hogy kényelmetlen külön, és mintha nem is odavaló lenne, ahol az imént még nagyon is otthonosan érezte magát. Az AKG nem biztonságos hely, megtörténhet, hogy az egyik nap már nem találod azt az iskolát, ahol előző nap voltál. Más csend vagy más zaj fogad, mint amit ismerni véltél. Előfordulhat az is, hogy bevesznek az AKG nevű csapatba, s nem veszik észre, hogy megérkezted, áll-dogálhatsz, toporoghatsz a partvonal mentén akár évekig. Nem veszik észre, hogy együtt élsz velük, s azt sem, hogy már feltűnés nélküli távozáson töröd a fejed.

Meglepő, és csalódást keltő, hogy épp az iskolaszellelem az, amire legkevésbé bízhatod magad. Az iskolaszellemet ugyanis Horn hordja magával a zsebében vagy a tolltartójában. Van vele egy bűvészmutatványa. Mindig „odaadja” mindenkinek, aztán mégis csak nála marad, ő tudja kitenni az asztalra, ha szükség van rá. Hát próbálj meg ezzel a szellemmel bizalmas viszonyba kerülni. De hiszen akkor el kellene csenned Horntól. Ő meg különben váltig állítja, hogy nem tartja magánál, és már nyújtja is feléd. És nem éred el. És akárhogy is birtokába jutsz, egyszerre csak megint elillan. (11)

A lélektan esete az iskolával

A képességfejlesztő iskola „mérnöke” bizonyára a pszichológus. Ezt az AKG-ban is így gondolták az alapításkor. Az iskola első pszichológusa a szerephez illő ambíciókkal rendelkezett, s mint az illetékes szabadságfelelős, szíve szerint énképző kiscsoporttá formálta volna az egész iskolát. De sem ő nem tudta, miben különbözik az iskola egy pszichoterápiás csoporttól [ahol a terapeuta az úr, hiszen csak neki van (tolvaj)kulcsa a lelkekhez, meg a teremhez], sem az iskola nem tudta komolyan venni a tervezett fordulat lelki követelményeit és következményeit. Így aztán az AKG hamar pszichológus nélkül maradt, pedig az egész intézményt a lelki tartományok felszabadítására találták ki. A felszabadítás pedig mindig a problémák felszabadítása is. Bácskai Júlia kudarcából arra is következtetni lehetett volna, hogy a lélekismeret integrációja megrekedt a szervezetépítés valamelyik szakaszában, hiszen a hivatali szolgáltatásnál, a pontszámra váltható lelki tréningnél eredetileg azért többről volt szó. (12) (De kényelmesebb volt az ügyet le-

*Az iskola életének furcsa
jeleneteit adja a tanárok
eltávozása az AKG-ból. Nem úgy
van ez itt, mint másutt, hogy
a tanár veszi a kalapját, odébb-
áll, s akiket megszeretett, azok
szeretetét viszi magával, de nincs
nagy felhajtás, elmegy, mert
másutt kívánja folytatni, és kész.
Az AKG ugyanis nemcsak
munkahely, hanem kapcsolat is
a világgal, értékválasztás,
elköteleződés, szövetségi viszony
a tanár számára a diákok
és önmaga szabadsága
érdekében. Hát hogy lehet
ebből továbbállni?*

zární Bácskai személyes vereségével, azzal hogy nem volt képes észrevenni, felfedezni maga körül az iskolát.) Mulatságos módon az énképzővel megszerezhető – indokoltan, bár összevissza – csökkenő pontszám volt az egyedüli látható jele a problémának. Mert ha az énképzőért „fizet” az iskola, érdemnek tekinti, teljesítménynek fogja fel (ami korántsem magától értetődő, nem jó, hogy erre kényszerült, rossz jel), akkor már járt volna neki a pontszámban kifejeződő rang, ezt azonban éppen azért nem kaphatta meg, mert a szaktárgyaik tekintélye révén tekintélyes tanárok kellemes lelki játékként tekintettek rá, s véletlenül sem úgy, hogy az énképzőben érlelődik, érlelődhet mindaz késszé, hasznavehetővé, amit az iskola nyújt. Az énképzőnek egyetlen pillanatra sem lett szintetizáló jellege, alapszolgáltatásként terveződött, extrává vált.

A pszichológiai stratégia veresége persze Bácskai Júlia számláját is terheli, ő azonban mindent az iskolára, a többiekre hárított át, azt is, amiről önmagával kellett volna elszámolnia. Ezért keltett búcsúnyilatkozata oly különös hatást. Mert amikor a pszichológusi vereségről beszélt, akkor ez valóban az iskola veresége is volt, de azért nehéz komolyan venni a bírálatát, mert közben az ő személyes története meg stilizálódott.

A lélekművelés lehet persze csupán a szellemi választék része, de akkor a képességfejlesztésre nem esik majd kellő figyelem. Hiszen a koordinációt és az értelmezési kereket mégiscsak a pszichológiának kellene adnia. Sem pedagógiával, sem személyességgel, sem szabadsággal nem helyettesíthető és nem pótolható ez a nézőpont.

Most két félállású pszichológus bolyong az iskolában. Azzal a szellemes megbízatással, hogy „találják ki magukat”. Ez azonban annak beismerése, hogy jelenlétük indoka majdnem csak az üresen maradt hely betöltésének igényéből fakad: „Ennek az iskolának volt pszichológusa, a tervekben mindenütt szerepel, hát akkor bizonyára most is lenne dolga itt. Keressék meg! Úgyis lesz rá idejük!” (Én már, talán kicsit rosszindulatúan, azt is meggon-dolatlanságról árulkodó dolognak tartom, hogy nem sikerült egy személyt választani. A döntés elől való kitérőnek vélem a két alkalmasnak tűnő pályázó együttes elfogadását. Összemérik majd pszichológusi erejüket az iskolában? Másodállásban végzik a lelki gondozást? Felváltva tartanak ügyeletet?) Ezt a furcsa megoldást, amire talán még büszkéek is voltak a kiötlői, aligha a kezelendő lelki ügyekkel való szembesülés sugalmazhatta.

Képzelnünk csak el két egymást nem ismerő, az AKG-ba más-más időbeosztás szerint járó, egymásra riválisként gondoló, munkájukban teljesen magukra hagyott pszichológust, amint birkóznak az általuk egyáltalán nem ismert, s eddigi iskoláikra aligha hasonlító iskola lelki gondozásának feladatával. Szegény pszichológusok, megpróbálnak kliensekhez jutni, kínálják a „portékájukat”, próbálnak érdeklődni az irántuk nem érdeklődő tanároktól, hogy minél kevésbé jöjjenek zavarba abszurd helyzetüktől. (A többes szám félrevezető. Az egyik „fél” pszichológusról ugyanis nem állíthatom az iméntieket, hiszen nem tudok róla semmit, még találkoznom se sikerült vele. Azt hiszem, akkor adtam föl a keresését, amikor újra és újra kiderült, mások se nagyon látják és ismerik. Mindez mégis lehet teljes félreértés is a részemről, így hát ez ügyben nem próbálom a valóság további részleteit kitalálni.) A testület meg, miközben visszafojtott indulatok, stressz és identitászavarok szövevényében küszködik, kissé türelmetlenül, udvarias figyelmetlenséggel hallgatja végig megbízott pszichológusai egyikének segítőkész, de menthetetlenül steril elemzését, akármiről. Ebben a tekintetben tehát az AKG-ban a szellemi forgalom pillanatnyilag szünetel.

A pszichológusnak jelen kellett volna lennie az AKG programjának az elkészítésekor. Nem csak úgy, ahogy jelen volt, hogy öncélú lelki tréningeket tartott a felajzott és mindenre kész alapítóknak, vagy lélekmélyi kalandozásokra hívta az efféle vállalkozást kedvelőket, hanem elsősorban úgy, hogy lélektani térképet, leírást, diagnózist készít az iskola által megcélzott korosztályról, rétegről és mentalitásról. Ebből kiderülhetett volna, mennyire teljes és adekvát, mennyiben hiányos vagy hamis az elképzelt pedagógiai program. Azoknak szól-e, akik szólítva vannak, azoknak segít-e, akik segítségre szorulnak, azoknak ad-e rendkívüli körülmények között rendkívüli szabadságot, akik éppen ettől és

éppen így juthatnak önmaguk formálásában a legtovább. (S talán így arra is időben és határozottan válaszolhatott volna az iskola, hogy ő most csak valami olyasmire készül, ami mindenütt helyénvaló volna, vagy ellenkezőleg, eszébe sem jut normaként gondolni sajátos pedagógiai elveire.) (13)

Ismét a diákokról, valamint beszéd- és memóriazavarokról

Ma már tudható, a közép- és felsőosztálybeli fiataloknak az AKG értékrendje felé vonzó rétege messze nem volt annyira kiéhezve a szabadságra, mint maguk az alapítók, s mint ahogy ezt magukból kiindulva az alapítók feltételezték róluk. Ezek a gyerekek szülei társadalmi helyzete folytán otthon és az általános iskolában is meglehetősen védettségben és szabadságban éltek. A kööttségekből olykor még a szükséges is kiiktatódott – vagy a szülő elfoglaltságának, sznobizmusának, vagy a gyermek elszántságának köszönhetően. Persze, megbocsáthatatlan volna, ha ezt a kényeztetést összekeverném az AKG tudatos szabad nevelési programjával. A diákok közül azonban sokan összekeverték, és ma már ennek az összekeverésnek elég erősek a hagyományai. És ezt ráadásul meg kell bocsátani, és újra és újra meg kell bocsátani, s csak azután lehet valamit kezdeni vele.

Ezek a diákok úgy foglalták el az AKG-t, mint ami nekik már eddig is járt volna; inkább még azon csodálkoztak, miért és hova rejtették a maradékot előlük. Ez a furcsa öntudat elég sok zavart okoz az iskolában. Hiszen a tanárok boldogok lehetnének attól, hogy diákjaik egykettőre feltalálták magukat az új iskolában, és habzsolják az intézményesített szabadság finom desszertjét. De az iskola nem édességnek volt kitalálva, nem mézeskalács-házikónak. És persze nem is dühöngőnek, ahol a megcsömörlött ifjúság elégtételt vehet saját falánkságáért, vagy éppen azért, hogy ezzel a kacsalábon forgó iskolával akarják őt félrevezetni.

Annak a jó anyagiakkal és/vagy kitüntetett társadalmi szerepekkel jellemezhető új (felső-, ál-)középosztálynak, ahonnan többségükben ezek a diákok valók, nincsenek mentális tradíciói. (Honnan is volnának?) Családonként változik a kép, de a közös örökség értékválságtól értékválságig tart. A gyerekek túlvezéreltek (magam, magamé, magamnak, magamért, magamról, magammal – ez az értelmezési keret a legbiztosabb fogódzójuk a világban, ezt tanulták) és felemásan kulturáltak. Gyakran annyi sincs a tarsolyukban, hogy négy és fél év alatt megsejtsék, hova jártak, miért működik az iskola úgy, ahogy működik, miért nem verik be a fejüket, úgy, mint másutt, ha nekiszaladnak a falnak.

Azzal a kényszerképpzel hadakozom itt, hogy a Gorkij Intézet diákvilágával vessem össze ezt a furcsa mentalitást. Pedig semmi sem hasonlít arra. Ott forradalmárok gyermekeit nevelték egy pártiskolában, itt meg jómódú hivatalnokok, vállalkozók, szabad értelmiségiek, gazdasági vezetők, mérnökök gyermekeit nevelik egy alapítványi – szabad – iskolában. És mégis, a világ lekezelésének és elvesztésének a szelleme mintha onnan származna, onnan szivárgott volna szét, onnan jutott volna el az AKG-ba is. (14) Ahol aztán tobzódhat, mert a belső védekező rendszer ki lett iktatva. (Persze, ez nem zárja ki, sőt, az AKG-ban éppen feltételezhető, hogy a „legelvetemültebb” ifjúnak is vannak, lehetnek csodálatos, páratlan pillanataik, gesztusaik, történeteik. Amelyek, meglehet, hogy többet érnek majd, mint az a jelen kicsinyes perspektívájából sejthető, s akkor az AKG utólag nyer igazolást.) Olyan diák persze nincs az AKG-ban, aki csak ennyi volna, semmi más, de talán azért kap ez a sarkítás és túláltalánosítás értelmet, hogy olyan diák se nagyon van a legkiválóbbak és „legakágásabbak” között, aki igazán érintetlen volna ettől a történelmi szennyeződéstől.

Az is lehet, hogy mindez nem egészen így van (és biztosan nem csak így van, hiszen a mindennapi történelem megrázkódtatásai folyamatosan változtatják a szülő és a gyermekgenerációk arculatát is), de hogy hogy is van ez, mindmáig nem tudható. Mert ahogy

nem fogalmazta meg az iskola, kik és milyenek azok a diákok, akiket boldogítani akar, éppúgy nem tisztázta azt sem, kikkel találkozott valójában öt évvel ezelőtt, azután évről évre, mi történt az évek során, s egyáltalán, hogyan gondol a fiatalokra, a fiataljaira, és miként vélekedik a fiatalokról való gondolkodásáról. Ez egy hagyományos iskolánál nem jelent problémát, ott az álláspontok és a vállalható szerepek többnyire készen vannak, szakosított intézmények szolgáltatják a modelleket és a szabványokat. Egy szabad iskola azonban nem lehet eléggé kíváncsi arra, hogy kik részesülnek áldásaiból. Különben nem tudja, mit cselekszik.

Persze, egy jó AKG-s tanár nagyon sokat tud tanítványairól. Mondjuk egy-egy diákjáról annyit, amennyit egy hagyományos osztályfőnök az egész osztályáról. Mélységben pedig némelyikük analitikus szintekig jut el. Ez a tudás azonban még egy másik jó tanár tudására sem szokott átváltódni. Pedig minden ilyen átváltással növekedne az egyéni tudás használati értéke. De a tanár csoportok dialógusai a diákokról a valódi tudásnak csak egy kisebbik részét hasznosítják, mert nincs közös nyelv, nem fedezték fel, hogy az efféle dialógusok éppúgy szinte a semmiből teremtenek meg, mint maga az iskola. (A meglévő közös nyelv a technológiáé, a történeté és a mitológiáé, nem pedig az elemzése.) Az alapítók tisztában voltak azzal, hogy a megálmodott új iskolát egymástól és együtt kell megtanulniuk. De arra mintha nem gondoltak volna, hogy a megbeszélés, az értékelés, a tanácskozás, a vita megszokott és beidegződött koreográfiája is felújításra szorul, ha már egyszer a funkciója gyökeresen megváltozott. Nem jó, hogy az AKG-ban is gyakran csak esetelemzés folyik, a tágabb történet, a mélyebb egzisztencia csak foltszerűen kerül elő, a közös tanulságok tudatosítására nincs módszer, hiányos és esetleges a kollektív emlékezet, a tapasztalatok megőrzés és rendezés híján gyűlnek és fognak. Aki elmegy, elviszi magával megszerzett bölcsességét, aki jön, annak mindent egyedül kell megtanulnia, egészen az elejétől – ha lenne itt bármi is, amiből tanulhatna, ami a kezdeteket (vagy éppen a tegnapot) rögzítette, őrizte volna hitelesen és tárgyilagosan.

Konfliktusok; három esetleírás

A pszichológusokra, akik most éppen azon törhetik a fejüket, hogy mit is csináljanak a pénzükért, hogy legalább valami látszatigyekezet kerekedjék ki a dologból, sok-sok munka várna az AKG-ban. Igazán meghökkentő, hogy senkinek nem volt ideje arra, hogy ezekkel a feladatokkal megbízza őket. Könnyen lehet, hogy csak a szükség érzékelhető, közérzetként vagy formális hiányként, az igény megfogalmazásához és tisztázásához azonban még senkinek nem volt három nyugodt, szabad perce. Nézzünk egy újabb, pszichológusnak való problémát.

Az iskolát személyek alapították (most persze nem a jogi aktusra gondolok), csak önmagukat képviselve; személyes törekvéseik, felkészültségük és személyiségük erejének terméke az iskola. Persze, együttműködésük által. Ez az együttműködés kulcsmozzanat, még Horn György felől nézve is, aki leginkább gondolhatna olyasfélét, hogy ezt az iskolát ő csinálta, de eszébe sem jut ezt gondolni, mert az együttműködést, mint az AKG megteremtésének módját talán senki nem vette nála komolyabban. Az elmúlt öt év tehát a tanárok személyes és közös története, elválaszthatatlanul és szétválaszthatatlanul, és éppen azért, hogy itt mindenki önmaga lehetett (volna), és kellett is (volna), hogy önmaga legyen. A személyek sorsa és egymáshoz való viszonya egyúttal az iskola sorsát és működési módját is jelenti. (Az AKG, harminc év múlva, mikor már minden alapító nyugdíjas lesz, ha még emlékeztet majd eredetére, még mindig az alapítókról és az újra-alapítókról fog szólni.) Egy ilyen helyen a személyek közötti ütközetek csak kivételesen tekinthetők magánügynek. Itt minden viszály, összeférhetetlenség vagy csoportosulás az iskoláról szól. És az iskola nem is akarta megúszni konfliktusok nélkül, pontosabban, az alapítók tisztában voltak azzal, hogy itt harc is lesz majd, nemcsak építés; kritika is, nem-

csak afirmáció. Tehát a konfliktus önmagában nem idegen, barátságtalan elem az AKG-ban, még akkor sem, ha az iskola a konfliktusok töredékét dolgozta föl, és sok konfliktusból semmit nem tanult, sőt talán érteni sem érti őket. Ez utóbbira nézzünk egy példát.

Az iskola a bemutatásra kerülő eset kapcsán nem tudott önmagával szót érteni, nem tudta, hogyan kellene viselkednie. A történetet elbeszélők változataiban majd mindenütt csak diszletként volt jelen. Erre az alkalomra, egy alapító eltávolításának, kényszerű eltávozásának tiszteletére, talán érzékelve a veszteséget, magánszemélyekre és magánérdekekre esett szét.

T. B.-nek, akinek kitették a szűrét, az alapítók között biztos helye volt, bár mentalitása szerint nem számított nomád értelmiségnek. Jó szakember hírében állt, aki nem közérzűlettől hajtva vagy a kaland izgalmát keresve, netán valahonnan (mindenhonnan) menekülve került az AKG-ba, hanem tudatos szakmai törekvésének aprólékosan és részleteiben is megfontolt következményeként. Együttal több AKG-s könyvnek is ő a szerzője.

A kezdet nagy szaktárgyi-módszertani-műveltségi vitái során álláspontjával – melyről az biztosan állítható, hogy nem volt kevésbé AKG-s, mint vitapartnereié, sőt, amennyire ez számomra megítélhető, az övé volt a szabadabb, a tárgy merev szakmaiságát bátran oldani törekvő terv (15) – kisebbségben maradt. Ez a vetélkedés azonban már akkor átszíneződött a ki-rekesztő, személyeskedő, öngazoló motívumokkal. (Tisztázatlanul maradt, melyik váltotta ki a másikat.) Aztán a történet folytatásaként (vagy folytatásában) ebből az alapellentétből egy furcsa háború lett, a munkaközösségi többség és egy munkaközösségi tag közötti folyamatos viszály. (Amibe az új munkaközösségi tagok meg-lepő lelkesedéssel vetették bele magukat.) T. B. az iskolán belül nem volt egyedül, de a munkaközösség szuverenitása miatt a testület, ismételten belátva tehetetlenségét, csak a kirobbant válságokkal szembesült.

Az egyik legdurvább jelenethez épp az iskolapszichológus által szerkesztett lap asszisztált, a már említett első, tanárokat minősítő diákfelméréshez csatolt gonosz, T. B.-t minősítő diák(ok)tól(?) származó megjegyzések közzétételével („a legrosszabb tanár”; „ki kell csapni” stb.). Ennek a jelenetnek a háttérében az volt, hogy a felnőttek közötti ellentétnek diákok közötti színterei is lettek. [Az egyik értelmezés szerint T. B. nem boldogult a diákokkal, (16) s a vele való ellentét csak ennek terméke. A másik változat úgy szól, hogy T. B.-nek valóban voltak problémái a diákokkal, de ezekben a konfliktusokban T. B. állt a tervbeli AKG, a diákok meg a reális, a diákok által elfoglalt és kissé öszszegyűródött AKG oldalán.] T. B. ellen diáktiltakozások szerveződtek. A hosszú és zűrös történet vég-eredményeként megfogalmazódott: T. B.-nek mennie kellene. Ő azonban sokáig és macacsul kitartott, védekezett, majd amikor elfogytak az órái (mert a gyerekek nem választották...; mert a gyerekeket képtelen döntési helyzetbe hozták...), elment egy másik iskolába. Amikor ennek a beszámolóinak az első változatát írtam, az 1994–1995-ös tanév végén, akkor még volt néhány órája, mert óraadóként a végzősöket le akarta érettségiztetni. Most, 1996 szeptemberében már nincs egy órája sem. Talán még egy tankönyvírás-

*Persze, egy jó AKG-s tanár
nagyon sokat tud tanítványairól.
Mondjuk egy-egy diákjáról
annyit, amennyit egy
hagyományos osztályfőnök
az egész osztályáról. Mélységben
pedig némelyikük analitikus
szintekig jut el. Ez a tudás
azonban még egy másik jó tanár
tudására sem szokott átváltódni.
Pedig minden ilyen átváltással
növekedne az egyéni tudás
használati értéke. De a tanár-
csoportok dialógusai a diákokról
a valódi tudásnak csak egy
kisebbségi részét hasznosítják,
mert nincs közös nyelv, nem
fedezték fel, hogy az efféle
dialógusok éppúgy szinte
a semmiből teremtenek meg,
mint maga az iskola.*

sal kapcsolatos szerződés köti utolsó szálként az iskolához.

Eredendő elfoglaltságom miatt – T. B.-t az AKG-nál régebből ismerem – meg sem próbálok igazságot osztani az ügyben. De ezzel amúgy is csak összekeverném a dolgokat. Az a lényeg ugyanis, hogy T. B.-t illetően az AKG mindmáig megosztott. Vannak, akik azt mondják, nem felelt meg az AKG-s követelményeknek. A diákokkal nem tudott elfogadható kapcsolatot teremteni, kollégáival összeférhetetlen volt. Ki nem állhatják őt. Vannak, akik azt mondják, határozott és céltudatos személyiség, nyitott és felkészült pedagógus, konfliktusainak nem előidézője, hanem elszenvedője volt. Bántották, hát védekezett. Jó kapcsolatukat T. B.-vel az AKG sem tudta megingatni. És vannak, akik tudnak róla jót és rosszat is, akik nem gondolják azt, hogy feltétlenül el kellett mennie, de ők semmit sem tehettek érte, békéltetési próbálkozásaik sikertelenek voltak, nem szólhattak bele egy munkaközösség belső életébe. Három nézet, s mindháromba mérgek keverednek. Akik kitessékelték T. B.-t az AKG-ból, miután nem tudhatták maguk mögött a testület érdemi jóváhagyását, nem szabadulhatnak attól a vádtól, hogy tettük személyes leszámolás volt. Bármilyen tisztán is látták maguk előtt, hogy nem tehetnek másként, a nyilvános érvelés újra és újra elakadt, megfeneklett. Nem sikerült legyőzniük a T. B. párján állók tiltakozását, majd hallgatását, akik pontosan az ő zavarukat erősítő módon értelmezik a történetet, egy véten társ kikészítéseként, s ez számukra saját tehetetlenségük kínos és keserve beismerését is jelenti, hiszen magukat is védteleneknek kell tekinteniük, és végeredményben bárkit a testületből. A semleges sarokban állók sem lehetnek túl boldogok attól, hogy egy alapító kollégájuk sorsa dőlt el a szemük előtt, s nem tudják mégsem, mit is gondoljanak. Kiismerhetetlenebb lett ezáltal az AKG. Egy-egy pillanatra már labirintus, ahol mindenki járja a maga útját, s nem tudható, hogy merre tart. Persze, akadtak olyanok is, akik nem vették az ügyet túl komolyan, semmiféle messzemenő következtetéseket nem vontak le a történetből, észre is alig vették, hogy T. B. egyszer csak kezd eltűnni az AKG-ból. Talán csak egy-két kellemetlen, személyeskedő veszekedésről, saját feszengésükről vannak foszladozó emlékeik. Mert nekik már az a jelen is múlt idő volt. Hiszen az AKG-t sem tudják másként, csak múlt időben érteni. Hogy volt itt valami terv, egy furcsa iskoláról, s valami furcsa ebből maradt is, de hát mégis az a fontos, hogy vannak az órák, meg ki kell javítani a dolgozatokat, takarékoskodni kell az idővel, az energiákkal, s a fizetés még mindig elég jó, de nem árt az óvatosság. Akinek nem tűnt fel, hogy T. B. eltávózkodása az AKG-ról szólt, az iskolával esett meg, miközben az intézmény, mint az együttműködők közössége, még egy sóhajtást sem tudott kipréselni magából, az egy jelentőségteljes pillanatra lemondott az intézményt jelölő három betű közül az elsőről és a harmadikról.

T. B. ügye végül tehát elrendeződött, hiszen elment, s bizonyára lesz ereje megbirkózni a kudarcral, de az iskola számára az az élmény nehezen lesz feldolgozható, hogy egyeseknek a kiszolgáltatottság, másoknak az elvakultság és korlátoltság AKG-s jelenlétét kellett tudomásul venniük.

Mondható volna, elfoglaltságom napnál fényesebben világlik ki abból, ahogy felfújom ezt az esetet. Lehet. Azonban ennél az eltávolításnál sokkal jelentéktlenebb lelki esetek is kihoztak a sodromból. Máig szédülök attól az érzécsalódástól, amit akkor éltem át, amikor egy testületi értekezleten elhangzott házavatra szóló meghívásról azt hittem, hogy az, aminek látszik, az iskolaközösség terjeszkedése az iskolán kívülre is, s amikor kiderült, hogy ezen a házavatación a testületből csak ketten jelentek meg, jószívról ők is tévedésből, mert valójában senkinek eszébe sem jutott elfogadni a meghívást, ahogy persze nyilvánosan visszautasítani sem, akkor nem tudtam, mire gondoljak. Noha sok közös tudnivaló marad itt sokak által tudatlan, az úgy látszik, képes volt köztudottá válni, hogy ez a munkatársuk levegőnek tekintendő. Így kell tudatni vele, ki ő itt.

Van egy háborzongató felvételis esetem is. Egy fantasztikus felvételiztető pár vendége voltam, akik briliánsan játékokkal csaltak ki a szorongó, riadt, megfelelésre progra-

mozott diákokból szép, okos, kedves megnyilvánulásokat. (17) Aztán jött egy nehezebb eset, egy olyan fiú, aki nem szereplésnek, hanem szertartásosan komoly és nehézkes bemutatkozásnak fogta fel a felvételit. Önérzetesen vállalta családja értékszemléletét, egyszerűen nem fogta föl, hogy itt most legalább fogékonyságot kellene mutatnia egy önmagától meghatódott tanár-értelmiségi széplelkűség iránt. Arra figyelt, hogy pontos és hiteles legyen, amit az övéiről elmond. Nyugodtan, szégyenkezés nélkül vállalta előítéletes-ségét is. Amikor pedig három mondatral össze akarták rogyasztani a szemérmetlen pimaszságként ható, amúgy csak naiv és reflektálatlan tételét, vélekedéseit, nem hagyta magát, inkább összezavarodott és ellentmondott önmagának, de nem hagyta cserben a magával hozott gondolatokat. Nos, ettől a gyermektől az egyik kedves és empatikus felvételiztető olyannyira megvadult, hogy a felvételtől döntő értekezlet végére már határozatot szeretett volna arról, hogy bizonyos nézeteket vallók eleve ne nyerhessenek felvételt az iskolába. Az értekezlet folyamán a felvételin lezajlott jelenet egyre rémisztőbb változatban idézte föl. Végül egy fasiszta pogromlegénykét vizionált a testület elé, hogy felrázza őket erkölcsi közönyükből. Persze, nem tudott semmiféle határozatot kicsikarni a kollégáitól (a gyermek sorsa meg amúgy is eldőlt, meg sem kellett volna említeni, hiszen a felvételiztetők ebben a fordulóban személyesen és megfellebbezhetetlenül döntenek a felvételizetők sorsáról). Nekem most, némi távlatból, már nem is az a lelki történet a megdöbbentő, ami a szemem előtt lejátszódott, s ami akkor nagyon erős hatással volt rám. Efféle „megörülések” mindannyiunkkal megtörténhetnek. De hogy ez a különös jelenet észrevétlen maradt, s senki sem gondolta, hogy értelmezésre szorul (alkalmi kisiklás okozta-e vagy személyes túlérzékenység, esetleg az iskolai csalódások és rossz élmények csapódtak ki most ilyen megrökönyítő módon), az arról árulkodott nekem, hogy talán nemcsak én nem látom át gyakran, mi is történik valójában ebben az iskolában, de mint-ha az iskolabeliek maguk se lennének igazán tisztában ezzel.

Gondolom, az volna a módja ennek, hogy a láthatatlan: látható, az észrevétlen: észrevett legyen – s ebben az AKG-soknak nem szabadna takarékoskodniuk az energiákkal –, hogy mindenki problémáját az elviselhetőség határáig, s ha kell, még azon túl is komolyan vegyék, megfontolják, mérlegeljék. (18) Hátha tisztázható akárcsak egyetlen részlet is, akárcsak valamelyik fél számára is. Mindez eleinte szenvedélyes módon folyt, mindenki akarta az új minőségű személyes munkatársi kapcsolatokat, aztán egyszer csak akadozva vagy sehogy sem. (19) Egészen természetes egy testületi ülésen, hogy valaki ingerült elutasítást kap, mert már ki tudja, hányadszor áll elő ugyanazzal a nyavalyájával, holott még egyszer sem élhette meg, hogy meghallgatták és megértették. Kihívóan, provokatívan nem érteni a másikat, ez egy ismert tárgyalási fogás az iskolában. (20)

A pedagógiai munka AKG-s minősége semmitől sem függ jobban, mint magától az AKG-tól. Az iskola szabadsága abban is áll, hogy a munka értékelésekor nem segítenek a máshonnan hozott érdemek és minták. Csak az AKG-s történet számít. Könnyen állhatnak emiatt fejük tetejére a dolgok; előfordulhat, hogy a kollégákhoz és diákokhoz fűződő kapcsolatok munka nélkül is nagyon magasra értékelődnek, s hogy komoly munka kapcsolatok hiányában elismerés nélkül marad. Persze, a kapcsolat maga is munkatárgy és feladat, de nehezen derül ki, mikor lesznek a kapcsolatok fedezőkei a semmittevésnek, (21) s mikor büntetik a munkát tartózkodással, elutasítással. Hiszen ha a kapcsolat az értékteremtés feltétele és formája, akkor az értékteremtés helyettesítésére és akadályozására is alkalmassá tehető. (Nem képes szabad nevelésre az a szabad szellemű pedagógus, aki – mondjuk – szaktárgya elnyomottságának tudatában dolgozik. De az sem, akiről nem tudja senki, miért hallgat, ha hallgat, mit mond és kinek mondja, ha beszél. És az sem, aki folyton AKG-s akar lenni, spontán önfeledt és kreatív, de a mindennapi készülésre, a diákonkénti lelkiismeretes munkára már nem jut ideje.)

Azok a konfliktusok, amelyekből T. B. ügye kialakult, azok a félreértések, meg nem értések, melyekre a két, talán nem is igazán szerencsés példát felhoztam, (22) nem ter-

mészetellenesek az AKG-ban, és nem is ritkák. Ezzel számolni kellene, s már rég ki kellett volna formálódnia egy konfliktuskezelő hagyománynak, stratégiának, szokásrendnek. Akár szertartásos változatban, személytelenítve, akár egyéni cselekvési minták, motívumok hálójaként, akár egy pszichológus közreműködésével. (Az alapító pszichológus szerepelképzelése ugyan kellően tágas volt, de személyes integritásának a problémái túlságosan lekötötték a figyelmét.) (23) A hiány eleinte fel sem tűnt, sőt talán nem is létezett, hiszen a testületi közösség gazdag és nyílt belső élete minden elkülönült konfliktusmegoldást fölöslegessé tett. (Bár mintha T. B. és a többi eltávozott ügye ezt nem igazolná.) Ma pedig éppen ennek a testületi közösségi életnek az elsorvadása miatt nehéz a problémáról beszélni. Az egyéni rezignációk lassan összeérnek, a szabad iskola a belső elmagányosodás veszélyével küszködik. (Máshonnan, bár azért nem akárhonnan nézve, persze, még az elmagányosodás szabadsága is irigyelt kiváltságnak tekinthető.)

Egy könyv, amelyet nem lett volna szabad észrevenni

Van az AKG-ban egy nagy könyv, üres lapokkal, az új klub egyik asztalán fedeztem föl, korábban is mindenki számára hozzáférhető helyen volt, amelybe bárki beleírhat bármit – egy társasjáték lett volna ez, írásos játék a közösségi történethez. Üzenni és kimondani bármit, ha úgy tetszik, névtelenül. Csipkelődni, szeretni vagy botrányt okozni, hivalkodóan, névvel, ha az esik jól.

Ez a könyv azonban az iskolai vécéfalak szokásos rendeltetését tölti be, megtelt trágársággal és otrombasággal, s így most már csak újabb csúfságokkal bővíülhet, hiszen a nemi szervek ábrázolásai beszédesek ugyan, de nem megbeszélhetők, és nem tűnnek maguk mellett mást, csak magukfélét. Tagadom, hogy sokatmondó ez a könyv, nem több annál, ami. Talán azt kellett volna tudni, hogy egyetlen firka lehúzhat egy bármilyen érdekes-ségekkel teli könyvet saját színvonalára, hisz a megfelelő rajz után már minden leírt szó kicsit nevetsége lesz, s ezzel számolni kellett volna. (24) (Az persze nem véletlen, hogy annak idején a könyv kitalálói ezt az egyetlen „elvetemült” személyt sem feltételezték.) Szóval csak annyi történt, hogy kiderült, vannak diákok az AKG-ban is, akik számára a kamasznyomorúság nem oldható fel az intézményesített kultúráltsággal, nem nyomható el, nem szégyeníthető meg. A provokációra, arra az általánosra és személyesre is, amit a világtól vagy épp saját testüktől kell elszenvetniük, provokációval válaszolnak.

Azt azonban nem értem, miért maradt ez a könyv a nyilvános szégyenkezés újabb és újabb adalékkal bővülő dokumentumaként a köz asztalán. (Én elmozdítottam onnan, körülményes engedélyeztetés után, hogy tanulmányozhassam, aztán nem vittem vissza eredeti helyére, csak azért sem, az ügyvezetői asztalra tettem, hátha sikerül az elszámolásra kedvet ébreszteni.) Miként nem lett nyilvánvalóvá, hogy megléte tisztasági meszelést kíván lelki és praktikus értelemben egyaránt, ugyanúgy, ahogy ez a vécéfirka esetében is történni szokott? Miért mutathat fügét ez a könyv az egész AKG-nak a maga alpári és abszolút jelentéktelen pozíciójából, miért kell ezt a botrányt elviselni, amikor az igazi botrány nem a keletkezésben, hanem a fennmaradásban van? A lehetséges magyarázat az, hogy nem nagyon veszi komolyan ezt a könyvet senki, onnan, belülről nem olyan nagy dolog az egész, semmiség a valódi tétre menő játszmákhoz képest. S ha ehhez hozzáteszük, hogy az AKG nem szokott retusálással megoldani dolgokat, akkor nem is olyan borzasztó az a tehetetlenség, ahogy ez az ügy kezelődik. De ez a reális magyarázat, bár nagymértékben igaz lehet, mégsem teljesen kielégítő. Az AKG-ban ugyanis kezdettől és természetesen, mindig nagy jelentőséget tulajdonítottak az apróságoknak, tudták, hogy az apróságok tömegén áll vagy bukik az iskola. Am kezdettől súlyos kompromisszumokat kellett vállalni az általános iskolával való együttéléstől kezdve a nagy átalakításokon át az ideiglenes tankönyvek sok-sok zűrzavaráig. Az iskolának folyton meg kellett alkudnia a lehetséggel (25) a szükséges hátrányára. Ha nincs meg a testületben az eredendő

igény, hogy minden kis dolgot, részletet, apróságot komolyan vegyen, akkor nem is úszta volna meg néhány összeomlás nélkül az elmúlt éveket. De mostanára mintha kissé lazult volna a figyelem, mintha az erők teljes összpontosítására az első évek nehézségei miatt lett volna szükség, nem pedig a vállalkozás természete miatt. Valaha talán érthetőbb volt, hogy az „iskola könyve” akkor is az iskoláé, ha néhány diák összetévesztette valami mással. S ez a könyv a maga helyén éppúgy fontos és szent és a szabadság garanciája, mint a tanterv agy akár az Ebihal. Van tehát a könyv botrányának lehetséges magyarázatához egy ideologikus toldalék is. Hogy tudniillik nem hagy hidegen minden tanárt a „könyv” visszataszító rekvizitummá válása, épp ellenkezőleg. Jelekés történetként értelmezik, s maguk is ennek megfelelően viszonyulnak hozzá. Azt mondják: „Nesze nektek, ha ilyenek vagytok, hát tolllászodjatok csak saját piszkotokban!” „Ha tükör, hát legyen tükör, gyönyörködjete benne, ki fogom bírni, bármilyen kellemetlenül is érint!” „Ha ennyire jutottunk, hát maradjon ott és úgy, ahogy van, nem rejthetjük el, becsapnánk magunkat!” „A könyv megcsúfolói csak néhányan vannak, a többségnek elrettentő tanulság lesz ez a silány közönségség!” „A könyv botrány, de a diákok helyett nem tehetünk semmit s megszüntetésére!” (És tényleg, a diákok hogy maradhattak ebben a történetben tétlenek?! Talán jót mulatnak társaik közönségségén, mintha egy ingyenes vicclapot olvasnának? Hiszen közülük bárki bármikor ki-dobhatná az ablakon ezt a csúfságot. Talán ennyire – már és még – nem az övék az AKG? Talán a könyv problémája egyszerűen kívül esik az ő AKG-s történetükön?)

Persze, az iménti dramatikus hangszerelés nemcsak ezzel az egy könyvvel megesezt dolgok bírálatát szolgálja. Mert nemcsak ez a könyv van elcsúfítva, s lehetlenné téve a vele tervezett szellemi játék. A garázdák újabb és újabb helyeken tűnek fel az iskolában, hagyják ott szellemi nyomorúságuk és fizikai agresszivitásuk jelét, jelezve társtulajdonosi, birtokbavételi igényüket az iskolára. Egy láthatatlan történet is zajlik itt, jól látható és gyakran nagyon kellemetlen következményekkel. (Nem feltétlenül misztikus és titokzatos azért ez az egész, mert lehet, hogy csak az otthonról és az általános iskolából hozott rossz szokások némelyikének az elfajulásáról van szó. Mondjuk amikor a „csocsót” a pedagógiai vezető és diáktársaságának asztalától néhány méterre úgy rángatják, tépik, emelgetik, s a szolid korholás után is csak némileg szelídebben, mintha ez a vadság a játékszabályokhoz tartozna, tehát nem is kétségbeesetten és nem is elvetemülten folyik a pusztítás.) Másutt ezeket a történeteket – humánus vagy kevésbé humánus eszközökkel – egyszerűen és praktikusán kitiltják, kiüldözik, kiszorítják az iskola falain kívülre (ahonnan persze újra és újra behatolnak majd, ez egy régi körforgás). Attól a belső parancstól vezettetve, hogy vannak dolgok, amelyeket az iskola nem tűrhet el. Az AKG-ban azonban ez sem ilyen egyszerű. Nem is lehet, hiszen egy efféle parancs logikája rövidúton a szabad iskola önfelszámolásához vezetne. az AKG-ban bármi megtörténhet, a korlátok és korlátozások, a megtorlások és elrettentések, a felügyelet és az el-

Az AKG-ban ugyanis kezdettől és természetesen, mindig nagy jelentőséget tulajdonítottak az apróságoknak, tudták, hogy az apróságok tömegén áll vagy bukik az iskola. Am kezdettől súlyos kompromisszumokat kellett vállalni az általános iskolával való együttéléstől kezdve a nagy átalakításokon át az ideiglenes tankönyvek sok-sok zűrzavaráig. Az iskolának folyton meg kellett alkudnia a lehetőséggel a szükséges hátrányára. Ha nincs meg a testületben az eredendő igény, hogy minden kis dolgot, részletet, apróságot komolyan vegyen, akkor nem is úszta volna meg néhány összeomlás nélkül az elmúlt éveket.

lenőrzés rendszere nincs felépítve. [Mondjuk, ha a buli egy kicsit elhúzódott, a busz meg már elment, a diák az iskolában alszik. És nem vigyáz rá senki. Miért is kellene rá vigyázni? (26) Hát nem az övé ez az iskola éppúgy, sőt jobban, hiszen ott alszik, mint azé, aki felügyelője lenne? Másfajta iskolákban a bulit vagy nagyon elkülönítik vagy egyáltalán nem engedélyezik. Mivel egy buli aligha lehet olyan kötött, hogy ne lenne mégis túl szabad és veszélyes.] Az AKG-ban bizonyos dolgoknak mégsem szabad megtörténniük. Nos a „nem szabadna megtörténniük” kategóriába tartozó ügyekből már évek óta túl sok van. És nem lehet azt mondani, hogy ezek hozzácsapódtak az iskolához, alkalmiak, véletlenek, esetlegések. Idetartozásuk félreérthetetlen. Emiatt a tanárok közül némelek, s nem is a jöttmentek, már szűkítették volna a diákok szabadságát. Mondván, hogy ha túl soknak látszik, akkor túl sok is, nincs értelme morfondírozni az elvekről. Vannak, akik viszont a szabadság „művelésének” minőségi hibáit látják ezekben az esetekben, a számonkérések és önostorozások nagyjeleneteit rendezik, lényegében hatástalanul. Mert noha lehet igazuk, igazságukkal nem elérhető, hogy bárki nagyobb szabadságfokkal működjék, mint ami tőle telik. A szabadságnak, úgylehet, nincs didaktikája.

Kevés példa ezeknek az eseteknek nem egyedi és alkalmi, de nem is túláltalánosított kezelésére. Mert a tárgyilagos, az esetek belső logikájára figyelő elemzés nemcsak különösen fáradtságos, hanem kockázatos is. Szétszedni az ügyeket személyes részletekre és összerakni AKG-s struktúrák szerint, azzal a következménnyel jár, hogy az AKG-t is újra és újra szét kell szedni és össze kell rakni. S szolid válságtudat és intenzív fáradtság mellett ki gondolhat az iskola szellemi és lelki szétszelésére egy piszok kölyök miatt. Ez a helyzet is pszichológus után kiált, vagy olyan iskolai szereplő után, aki megteheti, hogy oldalról, alulról vagy nagyítóval vizsgálja az iskolát, mert elég független ehhez. A tanári szerep ugyanis, minden erőfeszítés ellenére elég határozottan tanári szerep az AKG-ban is (éppúgy többféle kiszorulásban, ahogy az másutt megszokott). Egy mesterségesen legyengített, de önmagához minduntalan elkalandozó, visszatérő pozíció, valahonnan felülről a diákéletbe ékelődve. Ezt most dicséretül mondtam, ha meglepő is. Mert a tanári szerep különös masinériáját nagyon sokra tartom, többre, mint amit az AKG ideológiája tart felőle. Azt gondolom, az AKG összeomolna vagy legalábbis feleannyit sem érne, ha legjobb tanerei nem volnának önmagukban nagyszerűek. Mégis azáltal, hogy ez az AKG-s mez a testükhöz tapadt, a legjobbak is egy kicsit másként, elfogultabban szabadok, mint egy olyan iskolában, ahol csak munkavállalók volnának. Ez persze egyáltalán nem hátrány a munka java felől nézve, de az iskolában történtek elszámolásakor bonyoldalmakhoz vezető körülmény.

Jegyzet

(1) Belátom, ez a „különösen fontos eszköz” csak lehetőségében az. Tehát különösen fontos eszközzé válhat, de amúgy különösebb feltűnés nélkül hiányozhat akár még egy jó iskolából is.

(2) Szerzői nem. Szerzői tudják, hogy amit csinálnak, az a profi technika és a (fazekas) „Mester” (az újságíró alkotókor tanár vezetője, akinek van privát neve is, *Szilágyi Gábor*, de arról nem lehetne ráismerni) elszántságának, ügybuzgalmánának, rutinjának köszönhetően mindig majdnem késznek látszik és majdnem meg is jelenik rendesen, pedig valójában nem szokott elkészülni. Még mint diáklap sem. Mert a szerkesztőséget alkotó diákokat bőven lekötik és ki is merítik a készítés műveletei, a szellemi történet esetlegesen a sors (illetve ahogy ezt némelek illetlenül és persze érthető megrökönyödéssel szóvá tették, a „Mester”) kegyelméből zajlik.

(3) Bácskai Júlia pszichológus az alapító csapat tagja volt. Sőt, abba a hármasba tartozik, akik az alapító társulatot a jelentkezők közül kiválasztották. Horn mellett talán ő volt az egyetlen, akinek teljes elképzelése volt a tervezett iskoláról. AKG-s történetének értékeléséről a továbbiakban még részletesen szó lesz.

„gügyögés”: Bácskai Júlia: *Ajándék Szexlandiából* – „Ez a különleges ország a Föld nevű bolygó teljes területe fölött helyezkedik el, s mint tudjuk, előbb-utóbb mindannyian kapcsolatba kerülünk vele... Ha máshogy nem, hát azzal, hogy egész életünkben kerülgetjük az odautazást. Lásd szerzetesrendek, amelyek lakói többet gondolnak Szexlandiára és annak tagadására, mint a hivatásos aktmodellek.” Ez még csak a bevezető. Egy felvilágosult pszichológus meglepő tájékozottsága a szerzetesek lelki életéről. De nézzük az expozíciót: „Az első szerelme, az első »komolyabb« szerelme négy évvel volt idősebb nála. Kisebb utazásokat és egy-két komo-

lyabb városnézést átélt már Szelexlandiában. Amikor már két éve jártak együtt Dorinával, egyre többször csábította őt is erre a vidékre. Dorina újabb ajándéka volt ez a fiú, aki türelemmel, szerelemmel, a nő iránti tisztelettel vezette be ebbe az országba, minden szükséges övintézkedést megtéve, nehogy élő ajándékcsomag szülessen idő előtt” (Kalap, 1991. december).

„*kiapadhatatlan íráskedv*”: Abban a lapszámban, amelyben búcsúzik az AKG-tól, egy nagy interjúban (Press, 1994. szeptember), egyúttal megjelenik tőle hat önálló színi- és filmkritika is. Nem feltételezhetem, hogy hozzájárulása nélkül.

(4) Ámbár meglehet, ha elhalna, akkor újjászületne, el is készülne végre rendesen, hiszen az iskolában minden adott ahhoz, hogy a diákok és tanárok ne csak hősei legyenek egy izgalmas történetnek, hanem krónikásai is.

(5) A Kalapot Bácskai Júlia ösztönzésére, kezdeményezésére egy körülvette kialakult diáktársaság alapította. A rajta esett sérelmet, a fentebb idézett folytatásos gólyameséjét gúnyoló névtelen írást, a szerkesztőség magatartását a közléssel kapcsolatban, a szerző inkognitójának megőrzését „torolta” meg ezzel a nemes alapítással, az AKG egésze számára is kihívást jelentő lappal, ami persze a Press szerkesztőségének a kettészakadását is előidézte. Ugyanakkor nem lehet nem összefüggésbe hozni ezt az esetet a Kalap egyik botrányt okozó közleményével, ami végső soron a lap felszámolásával is járt. A „kalaposok” készítettek egy kérdőívet a diákoknak a tanárok minősítéséről. Ennek összegezéséül egy rangsort tettek közzé, mellékelve néhány személyre szóló durva minősítést is, a „pártatlanság” és „elfogulatlanság” jegyében. Ezeket a durvaságokat az érintette vonatkozóan a kérdőív összesítése persze nem igazolta. (A sértett tanárnő az összesítésben 45 név közül Horn Györggyel együtt a 12. lett – Kalap, 1992. 3. sz. június.) Miközben a durvaságot egyébként amúgy sem igazolhatja semmi. Ami a véce falán természetes személyes elégtételnek tekinthető, amit iskola meg nem úszhat, az kinyomtatva a népitélet brutalitásával hat. A durvaságok fő célpontja ráadásul egy olyan tanárnő volt, aki amúgy is vitás helyzetben volt saját munkaközösségével. Hogy aztán a testületet a rangsor nyíltsága és kellemtelensége borította-e ki, de mivel ezt közvetlenül mégis visszas lett volna sérelmezni, hát a személyeskedés miatt keltek ki, vagy tényleg a szolidaritás működött, nem tudtam kideríteni.

(6) Ráadásul a felmérést szervezők az adatok beérkezése után jöttek rá, hogy senki nem tudja, mit lehet a korábban történtek után kockázat nélkül felmérni és mit nem. Nem kiszámítható, mit tekintenek valakik majd meggondolatlanságnak. Az előző felmérést elítélték, de a problémákat nem tisztázta senki. Vagy már nem emlékezett senki rá, mi lehetett a konklúzió, ha volt. Így aztán először még a lelkesedéstől hajtva azt ígérték a kérdőíven, hogy a számítógépes feldolgozás egy-két héten belül nyilvánosság elé kerülhet, aztán Pressenként jöttek a magyarázkodások különböző változatai a késésről, végül több hónap után a begépelte adatsort tették közzé, harminchárom oldalon, amiből nehéz kiolvasni bármit is. Százkét kitöltött kérdőív húsz–negyven tanárra vonatkozó, hússzor–negyvenszer tizennégy adatát kell átböngészni egy kis áttekintéshez, hiszen összehasonlítás nélkül az egyes számok nem sokat jelentenek. Ráadásul az a húsz–negyven tanár minden kérdőíven más és más névsort jelent a hetvenhatból, aszerint, hogy ki kit ismer a diákok közül.

(7) Igen nagy inség, igen nagy botrányt bírhatná rá bárkiket arra, hogy egy új lappal a Press kiszorgalmaskodta útra merőlegesen nekiinduljanak. Olyan kellemes és békés megoldás, hogy a Press újabb és újabb számaihoz nem kell akarati, a szolidaritás segítségát is elegendő. Néhány nagyon tehetséges diák gondolt nemrég megint a lapalapításra. Mivel a Press nem nagyon tud lenni senkié. Ők meg maguknak szerettek volna valamit. És lett volna miből. Hiszen a Press is belőlük élt. De a ház, ami egy lapalapításhoz kell, nem volt meg. A Presshez hozzászórtak az AKG-sok, és akkor a Press erősebb már valódi erejénél, szebb valódi szépségénél, ismerősebb valódi közelségénél, értékeiből valódi értékeinél, pótolhatatlanabb, mint igazából.

(8) Huszonhárom főből hét.

(9) Mindezt azért nem szabad szó szerint venni, hiszen előfordul, hogy az eltávozottak egyike-másika megjelenik az iskolában. De ez épp csak azt nem jelenti, hogy ők számíthatnának az iskolára, vagy az iskola számíthatna rájuk. Pedig az ilyen külső kapcsolatokra az iskolának nagy szüksége volna. Nem mindegy, hogy az AKG-t jártak-at a volt iskolájukkal a tagadás vagy a szolidaritás köti össze.

(10) Nem tudom bizonyítani, hogy a testület tagjainak válásai, egy-egy furcsa betegség, elmagányosodás az iskola számlájára írható-e. De bárkivel beszéltem a lehetséges, az általam feltételezett, gyanított, félt összefüggésekről, senki nem pírított rám, hogy rémeket látok.

Az AKG egy kis világ, sokkal több, mint egy munkahely, sokkal tágasabb, mint a hagyományos életterek, de hogy valaki a magáénak tekinthesse, majdnem mindent oda kell adnia érte cserébe. S ez van, akit megvisel, felőröl, van, akit nem. Van úgy, hogy ez jó üzlet, van úgy, hogy nem. A sors szeszélye szerint.

(11) Nézzünk mindegyik 1995-ös példát. A testület úgy döntött, hogy 1996 őszén bevezeti a hatosztályos képzést. Mindenki előtt nyilvánvaló volt, hogy a négyosztályos képzés még nem került igazán sínre; félíg kész tankönyvek, ideiglenes tantervek, szétartó didaktikák, értékelésre váró történetek bizonyítják ezt. Továbbá a hatosztályos miatt elkerülhetetlen teljes átrendeződést nem az alapítási lázban égő testülettel, hanem egy éveken át túlterhelt, elfáradt, óvatossá vált csapattal kell megcsinálni, valódi falakat kell lerombolni az épp csak elkészült iskolában. Az úgy-ahogy összeállt szakmai-pedagógiai konstrukciókat újra szét kell szedni.

Ugyanakkor mégis mondható, és érvek szólnak mellette, hogy az áttérés az iskola érdekében elkerülhetetlen és halaszthatatlan. De azt hiszem, nem áll szemben az sem az iskolával, aki a halasztás vagy a hosszabb előkészület mellett foglal állást. Am ha valaki az utóbbiak valamelyikét vallva, az iskolát féltve és védve egy kissé megmacscolná magát, következetesnek, szilárdnak mutatkozna, néhány pillanat alatt az iskolai élet peremére szo-

rulna, mintha nem is volna idevalósi, mintha nem is lett volna idevaló sohasem. De ez persze csak fikció, az AKG-ban nem így zajlanak a dolgok. Igaz, a hatosztályosra való gyors áttérést a többség ellenezte. Csak dühös, ingerült szónoklatok, csípős, személyeskedő megjegyzések és megismételt szavazás után született meg a jelenlevők minimális többségi jóváhagyása 1995 nyarán. (Holott akár egy számottevő kisebbség ellenkezése is indokoltan hiúsíthatna volna meg a tervet, hiszen végtére is alkotmánymódosítás történt. Akkor is, ha az Ebi-halban a hatosztályos képzésről csak kompromisszumként mondott le az iskola.) Aztán az ellenzők, bár bizonyára nem felejtették el érveiket, s azokat azóta sem cáfolta meg senki, elfogadták a döntést. Feladták álláspontjukat, a döntés mellé álltak, az AKG után eredtek. S csak az tartott ki az érvei mellett, akinek amúgy is elfogyott a cernája. Aki az AKG-val sem így, sem úgy nem tudott már elboldogulni.

Tény, hogy az iskola a döntéskényszer meghonosítására tett ígéretét – „A működés rendjét úgy alakítottuk ki, hogy tanulóink minden évben rákényszerüljenek a döntésekre” (Ebihal, 17. old.) – sikeresen valósította meg a diákok, és persze mindenekelőtt a tanárok vonatkozásában. Bár utóbbiaknál úgy gondolta, nem kényszer, hanem paradicsomi állapot lesz a fordulat mindennapi lehetősége. Az édent azonban csak a halhatatlan lények bírják tartósan elviselni. Az AKG is sajátzerű lelkiállapotot feltételez vagy alakít ki. Saját pszichológiája van ehhez. És persze, saját pszichopatológiája.

(12) „Ahogy a jelenlétvétség egyértelmű feltétele az alternativitás, ugyanúgy az alternativitásé a személyközpontúság” (Ebihal, 13. old.) A személyközpontúság pedig csak írott malaszt a személyiség pedagógiai és lélektanilag tudatos kezelése, értelmezése nélkül.

(13) „Előzetes elképzeléseink egyetlen iskolára vonatkoztak – s vonatkoznak ma is –, tehát nem egy kiterjesztendő, normatív feltételek között korlátlan számban megismételhető iskolamodell kialakítására vállalkoztunk” (Ebihal, 6. old.).

Ez így nagyon egyértelmű. Ha talán egy kicsit taktikai okokból lett is elvileg ilyen határozottan magányos vállalkozás az AKG. Aztán idővel megváltozik a hang. Az AKG példaiskola lesz, a változás össze hasznos és kellemetlen következményeivel. Az iskolának utánzóit, rajongóit, irigyeit és ellenségeit támadnak, könyveit egyre nagyobb körben vásárolják, Horn pedig tanácskozások és testületek diszpedagógusává válik (bár már előéletében is eléggé az volt). Sok-sok előadásban figyelmezteti hallgatóit az AKG-ben folyó munka nehézségeire (amiből persze a hallgatói többnyire azt veszik ki, hogy félti a privilégiumait). Az AKG által bevezetett alapozó tantárgy, a tanulásmódszertan, a tankönyvvel és szerzőjével együtt országos karriert futott be. Az AKG megoldásként gondol önmagára – mert ezt látja a tükörben –, a szabadság példa megoldásként.

(14) Hogy aztán a zárt Gorkij Intézetből hogyan, milyen furcsa tagadásokon keresztül jutott el ez a különös romlott illat a „sziget” AKG-ba, az kacifántos történet. (Bár nagyon egyszerű kapcsolat is van a kettő között, hiszen ha a Gorkij az alfá, a kezdet, akkor az AKG az omega, a vég. Ahol már nincs semmiféle messianizmus meg végső harc, de amelyik még onnan indult.) A szocializmustól mindenki elvesztette a fejét – ellenfelei, hívei, áldozatait és haszonélvezőit is. (Sokan persze nemcsak illuminációjának hatékonysága által, hanem gyakorlatilag is.) Nemzedékről nemzedékre gyengült a belső ellenállás. (Hiába látszik ez most másként, bár most épp a látszat is ezt igazolja.) S azok a gyermekkorosztályok, melyek már mintha nem is a szocializmusban nőttek volna fel, sem az évszámok, sem a szellemiség szerint, mégis mondjuk a puritán életfelfogás, a tradicionális közösség, a polgári méltóság, a belső fegyelem, az egyéni és közösségi szolidaritás és effélék felé – hogy aztán elvesseék őket, ha úgy tetszik –, sehol nem találunk utalásokat, fogódzókat. Viszont megint van itt egy új, elvehető, kisajátítható, elfoglalható világ, ha az ember vakon hisz, ezúttal önmagában. Az AKG-hoz jól illik az önfeledtség kiszolgálása, ha nem is egészen ezt a szerepet szabta magára.

(15) Ő gimnáziumból jött, és eljutott a szakszerűséget trónra emelő irodalomoktatási fordulat elutasításához. Szakközépiskolából jött vitapartnerei pedig épp a szakszerű irodalomoktatásban fedezték fel szaktárgyuk emancipálódásának, szakmai önértékét igazolásának útját.

(16) Kétségkívül, a tanári mentalitás tekintetében mintha megfordult volna a szereposztás a szakmai álláspont-hoz képest. T. B. megfontoltan, pontosan, aprólékosan, aggályos precizitással és következetességgel dolgozott. És vetélytársaival szemben nem sikerült bebizonyítania, hogy ez nem lassúság, macakosság és körülményeskedés a részéről.

(17) A felvételi első fordulója egy írásbeli teszt, amely műveltség, tájékozottság, szellemi attitűd és intellektuális készségek szerint mér. Tehát egy eminens tanuló sem tudja magától értetődően kitölteni. A legjobb háromszáz kerül szóbelire. Tíz felvételi bizottság alakul, egy-egy bizottság két tanárból és egy diákból áll. A harmas felvételi bizottság a nála felvételiző harminc diákból felvehet ötöt. Tíz hely a harmincas diákcsoportok természetes egyenlőtlenségét ellensúlyozva a bizottságok együttes ülésén kerül elosztásra. Harminc hely marad a vállalatok és a fizető szülők számára.

A játék alatt valódi játékok kell érteni. A tanár úr és a tanárnő különböző játékkátlakat hozott a felvételire, a felvételizőnek választani kellett egyet az állatok közül, s azt kellett megszólaltatnia a tanár úr által kiválasztott és életre keltett játékkátl kérdéseire.

(18) Nagyon furcsa igény ez a részéről, hiszen itt, ebben az iskolában nagyon közel vannak egymáshoz a tanárok az egyes tanárcsoportokon belül. De néha az egész testületen belül is. Csakhogy ezek a közelségek tipikusan, bár persze nem kizárólagosan összekapaszkodások, meghittségek, bizalmasságok, amikor egyik a másiknak azzal segít, hogy erősebb teszi. Sokkal többek egymás számára, mint jó munkatársak, de egyúttal, és ez nagy baj, kevesebbek is. Mert a másik a kritikai távolságon belülré került, s így a felek kölcsönösen elveszítik az esélyét annak, hogy munkájuk tárgyilagos megítélése mindennapos élményük legyen, vagy egyáltalán képesek legyenek elviselni

azt, akár csak önmaguktól is. További következmény, hogy az efféle bensőséges kis körök egymástól szükségképpen távolodnak. S hogy az újaknak választaniuk kell. Majdnem azt írtam: az iskolák között. Mert tudniillik attól függően kerül egy ilyen vagy olyan AKG-be az új ember, hogy kik hívták, kiket választ, hol, melyik körben lesz a helye, vagy merrefelé marad körökön kívül. A szellemi forgalom egyre zártabb csatornákon zajlik, egyre követhetlenebbül.

(19) Senki nem számolt azzal, hogy a közös lelkesedésből emelt iskola is labirintus, amit néha földig kell rombolni, hogy viszonyaik közvetlensége, nyíltsága és átláthatósága megőrződjék. A megőrzés mesterséges, bár nem feltétlenül hatástalan eszköze lehetett volna a pszichológus vezényelte „énfogócska” játék. Ez azonban vagy a játékosok, vagy a játék hibái miatt megbukott. Ma meg olykor már az elemi reflektáltsággal is baj van.

(20) Persze, a viták mögött ott van a konstruktív történet, amelyre mindenki szerzőként gondolhat. Tehát a heves összecsapások épp azért lehetségesek, épp azért nem riad meg tőlük senki túlságosan, és azért nem rombolják, hanem építik az AKG-t, mert a felek elsősorban a szabad iskolának elkötelezett munkatársak, s csak azután ellenfelek. Gyakran úgy látom, ez tényleg így van, amit kataritikus jelenetek bizonyítanak. Néha meg azt gondolom, ebből már semmi sincs meg, minden összeomlott. Ennyire az alkalmi benyomások foglya vagyok. Vagy ennyire kiegyensúlyozatlan az iskola.

(21) Helyesbítenem kell. Semmittevés az AKG sűrűjében nem fordulhat elő. A teendők olyan tömege áramlik ott bent, hogy a tétlenségért is nagyon keményen meg kell dolgozni. Az AKG-s semmittevés egy üresen járó malomra hasonlít, amely még gyorsabb is munkátlanul, mint dologra fogva. A hagyományos lazítás csak az AKG peremén lehetséges. Ha valaki óraadónak minősíti át magát. Vagy már eleve ekként szerződött ide.

(22) A két eset szereplőit jól ismerem még AKG előtről, mindkettőjüket nagyra tartom, ezért mertem éppen róluk írni. S nem azért, mert eseteiket tipikusnak gondolom. Mások esetében nem lett volna fogódzóm, hogy személyüket iskolai történetüktől valamelyest is elválaszthassam.

(23) Az alapító pszichológussal, Bácskai Júliával meglehetősen gátlástalansággal bántam el. Mentségemre szóljon, hogy vele az iskolában személyesen nem találkoztam. Így hát a róla szóló történetek és az iskolaújságokban talált szövegek alapján rajzoltam meg az alakját. Nem tudom, hasonló-e önmagára. De biztos, hogy másként írom meg a történetét, másként ítélem meg a szerepét, ha őt is meghallgattam volna.

(24) Hogyan kellett volna ezzel számolni? Nem lehetett. Nem is lett volna szabad. Épp az a lényeg, hogy ilyesfélekkel az AKG nem számol, akkor sem, ha különben azért számít rá. Az AKG nem számolhat azzal, hogy úgyis mindig akad egy-egy diák, aki tesz a szabadságra, akit piszkál és ingerel a szabad iskola, akinek ki kell adnia a belészorult, belénevelődött rosszat. Azzal számol inkább, hogy a szabadság ezt mindig meg fogja úszni, ki fogja bírni, nem feledkezik meg önmagáról.

(25) Miközben ez a lehetséges is a lehetetlen határát ostromolta. Akár pénzről, akár jogokról, akár munkáról, akár szellemiekről volt szó. Az AKG a legék iskolája. Történeti elsőségétől kezdve az alapítványi vagy a szabad iskolák sorában, a – viszonylag – magas tanári jövedelmeken át a totális munkaidőig. (Olyan munkaidő ez, amelynek nincs vagy csak látszólag van vége.)

(26) Persze, ez azért olyan iskola, hogy itt a többség tudja, hogy mindenkinek mindenkire figyelnie kell. S ez eleinte nemcsak lehetséges volt, hanem el is túlozták. Később aztán lehetetlenné vált. Emiatt megfogyatkoztak a túlzások, bár nem tűntek el, és megjelentek a mulasztások. De az elvet azért nem adták fel. És tényleg nagyon sokan figyelnek a másokra.

FELHÍVÁS

a „Gyöngy a csillag” országos versmondó találkozóra

A Tehetséges Pásztói Gyermekekért Alapítvány 1998. április 24–25-én ötödik alkalommal rendezi meg a „Gyöngy a csillag” országos versmondó találkozót.

Az országos verseny támogatója Pásztó Város Önkormányzata, Nógrád Megye Közgylése, a Magyar Versmondók Egyesülete és az ELTE Képességfejlesztés Országos Központja.

Nevezési feltételek:

A rendezvényen a nyelvi, irodalmi és kommunikációs program szerint tanuló 10–15 éves diákok, illetve a határainkon túl élő magyar ajkú, meghívott gyermekek vehetnek részt. A versenyben részt venni szándékozó iskolák juttassák el jelentkezésüket megyéjük pedagógiai intézetéhez, amely a megyéből két tanulót delegálhat az országos vetélkedőre.

Nevezési határidő: 1998. február 20.

Levelezési cím: Tehetséges Pásztói Gyermekekért Alapítvány,
3060 Pásztó, Nagymező u. 36. Tel/fax.: (32) 360-795.

Az érdekérvényesítő szociális képességek rendszere és fejlesztése

A szociális kompetencia pedagógiai jelentőségéről, fejlesztésének lehetőségeiről és feladatairól közölt eddigi négy tanulmányban rendszeresen (1) utalás történt a szociális képességekre. Most a témakör zárásaként ezek kerülnek sorra. Mindenekelőtt arra teszek kísérletet, hogy megmutassam: miért van szükség a „szociális képesség” fogalmának bevezetésére. Majd azt elemzem, hogy a sok tucatnyi szociális készség közül miért minősítem képességnek a proszocialitást, az együttműködést, a vezetést és a versengést. Végül sorra veszem e négy szociális képességet, leírom az alapvető sajátságaikat, és felhívom a figyelmet a fejlesztésnek az eddigieknél sokkal fontosabb és nagyobb lehetőségeire, feladataira.

A szociális képesség

A szociális kompetencia fejlődésének és fejlesztésének kérdése a téma gazdag szakirodalmában szinte kizárólagosan a *szociális készség* fogalmába ágyazódik. Ezt a kalodát több irányból is feszegetik a kutatók. Ezek közül pedagógiai szempontból három érdekel kiemelt figyelmet:

a) *A készség tanult pszichikus komponens.* Az etológiai, a humánetológiai és a szociobiológiai kutatások a *szociális viselkedés öröklött komponenseinek* feltárásában alapvető jelentőségű eredményekre jutottak, (2) amelyek ma már sem az elméletképzésben, sem az empirikus kutatásokban, sem a gyakorlatban nem mellőzhetők. Az öröklött komponensek ismerete a szociális készségek és fejlődésük, fejlesztésük lehetőségének jobb megértését is segítheti.

b) Növekszik a kognitív megközelítés jelentősége, amely a *szociális ismeretek* szerepének ismételt felismerését, növekedését eredményezi. (3)

c) Témánk szempontjából annak a problémának az érzékelése a legfontosabb, amely szerint a komplexitás tekintetében a szociális készségek között lényegesek a különbségek. S. Spence például különbséget tesz a mikroszociális és a makroszociális készségek között, és külön szintként kezeli a szociális tanulás/tanítás „készségeit”. (4) Mikroszociális készség például a szemkontaktus, makroszociális komplex készség például a kapcsolatépítés, amely a mikroszociális készségek sokaságának felhasználásával működik. A szakirodalom kiemelt figyelmet fordít az olyan komplex készségekre, mint a proszociális viselkedés, az együttműködés, a versengés (ez utóbbin belül vagy attól függetlenül a konfliktuskezelés). (5) Ennek a három „készségnek” külön-külön is kiterjedt szakirodalma született (a hivatkozásokat lásd később).

Pedagógiai szempontból alapvető jelentőségű lenne, hogy a száznál több szociális készség közül a legfontosabbakra fordíthassuk a figyelmünket, hogy a szociális kompetencia többi komponensfajtája ne szoruljon háttérbe, hogy a szociális kompetencia működésének megértését jobban segítő ismeretekkel rendelkezünk.

A szociális kompetencia a szociális kölcsönhatásokat megvalósító komponensrendszer. Mint a sorozat első darabjában (6) olvasható, a komponensrendszer véges számú

elemi komponensből (építőelemből) és különböző komponensfajták készleteiből hoz létre korlátlan változatosságú és mennyiségű új komponenst. A szociális kompetencia elemi komponensei az öröklött szociális felismerő mechanizmusok (például az emberi arc sémája) szociális motívumok (például a rangsorképző hajlam), és a kivitelező mechanizmusok (például az érzelmi kommunikáció öröklött expressziói); komponensfajtái: a tanult szociális motívumok (attitűdök, meggyőződéses, előítéletek és hasonló), valamint a szociális szokások, minták, készségek és ismeretek. Mint látható, a szociális készség a szociális kompetencia komponensfajtáinak egyike csupán.

A komponensrendszer működése és viselkedése komponensaktiváló és komponens-modifikáló, komponensképző *alapszabályoknak* engedelmessé válva meg. Az alapszabályok a rendszer működésének és viselkedésének *korlátait* „írják elő”. Az alapszabályok *implicit*ek (szándéktalanul, tudattalanul érvényesülők), illetve *explicit*ek (szándékosan, tudatosan követhetők). Az *öröklött* alapszabályok az egyén és a csoport, a faj biológiai túlélését szolgálják. A *tanult* alapszabályok a biológiai túlélés mellett az életminőség megőrzését, javítását, a csoport, a társadalom kultúrájának követését, fenntartását, fejlesztését segítik. Az öröklött és a tanult alapszabályok különböző mértékben megegyezők, illetve eltérők, esetleg szemben állók lehetnek.

A szociális képességek a szociális alapszabályokat követve a szociális komponensek aktiválásával, modifikálásával, új komponensek létrehozásával valósítják meg szociális aktivitásunkat (működésünket, viselkedésünket). A szociális képességek a szociális aktivitás, kölcsönhatás szervezői, megvalósítói. Ezzel szemben a szociális készségek és minden más szociális komponens a szociális képességek eredményes működésének feltétele, eszköze csupán.

A kutatások sürgető feladata annak feltárása, hogy pontosan melyek a szociális képességek. Feltételezhető, hogy számuk tucatnyi körül lehet. Minden bizonnyal megfelel a szociális képesség fenti definíciójának a szociális kommunikáció, a szociális tanulás és a szociális fejlődést segítő nevelés képessége. Nagy valószínűséggel mondható, hogy az alapvető szociális hajlamok a szocializáció során szociális képességekké: például a kapcsolatképző hajlam kapcsolatkezelő képességgé, a kötődési hajlam kötődési képességgé, a rangsorképző hajlam rangsorkezelő képességgé fejlődhetnek. A fontosabb szociális képességekkel az eddig megjelent forrástanulmányokban már megismerkedhetett az olvasó. (7) A jelen tanulmányban közelebbről a szociális érdekérvényesítés képességeinek rendszerét vizsgálom (amint a dolgozat címe jelzi) és nem a szociális képességek teljes rendszerét.

A szociális érdekérvényesítés szociális kölcsönhatások által valósul meg. A szociális kölcsönhatás személyes (például egy beszélgetés) vagy személytelen (például a lopás). A szociális kölcsönhatásoknak van valamilyen célja/eredménye. Ezek valamely alapérdeket szolgálnak a szociális képességeknek köszönhetően megvalósuló szociális viselkedés által. Más szóval különbséget teszünk az alapvető célok/eredmények, az alapérdekek (alapotívumok), a megvalósulást szervező képességek, és az aktuális megvalósulás folyamata, vagyis az alapvető érdekérvényesítő viselkedés módjai között.

A szociál-antropológusok kutatásai alapján a szociális viselkedés négyféle alapcélja/eredménye, alapvető módja körvonalazódik. A. P. Fiske tanulmánya alapján ezeket célszerű egyszerűsítések eredményeként magyarul megosztásnak (communal sharing), osztzkodásnak, elosztásnak és megszerzésnek/megvédésnek nevezzük. (8) Ezek módjai a szociális érdekérvényesítés, ha a viselkedés megfigyelhető célját, eredményét tekintjük. Ha a belső késztetések szempontjából vizsgálódunk, akkor az alapérdekeket vehetjük számba: a közérdeket, a közös érdeket, az eltérő érdeket és az érdekütközést. Ha pedig a megvalósítás belső feltételeit vesszük figyelembe, akkor a szociális érdekérvényesítés képességei a következők: a proszociális képesség (a segítség képessége), az együttműködési, a vezetési és a versengési képesség. Ha az ezeknek megfelelő viselkedést kívánjuk

megnevezni, akkor a proszociális viselkedés (a segítség), az együttműködés, a vezetés és a versengés megnevezéseket használjuk. Ha a félreértés veszélye nem áll fenn, vagy nem szükséges különbséget tenni a képesség és a neki megfelelő viselkedés között, akkor a segítség, az együttműködés (kooperáció), a vezetés és a versengés kifejezésekkel élhetünk.

Cél/eredmény	Alapérdek	Képesség	Viselkedés
MEGOSZTÁS	KÖZ- ÉRDEK	PROSZOCIÁLIS KÉPESSÉG	PROSZOCIÁLIS VISELKEDÉS (SEGÍTÉS)
OSZTOZKODÁS	KÖZÖS ÉRDEK	EGYÜTTMŰKÖDÉSI KÉPESSÉG	EGYÜTT- MŰKÖDÉS
ELOSZTÁS	ELTÉRŐ ÉRDEK	VEZETÉSI KÉPESSÉG	VEZETÉS
MEGSZERZÉS/ MEGVÉDÉS	ÉRDEK- ÜTKÖZÉS	VERSENGÉSI KÉPESSÉG	VERSENGÉS

1. táblázat

A szociális érdekérvényesítés alapvető módjai

A *megosztás* az élelem, a szálláshely, a képességünk, a tudásunk, a meggyőződésünk és bárminek a megosztása, amivel rendelkezünk és ezáltal más(ok) javát szolgáljuk. Vagyis a megosztás a más(ok) érdekét, a *közérdeket*: a másik ember, a csoport, a másik csoport, az ország, a másik ország, az emberi társadalom érdekeinek érvényesülését segíti elő. A megosztás a *proszociális képesség* (a segítség képessége) által valósul meg. A proszociális képesség a közérdeknek, az aktuális helyzetnek megfelelő motívumokat mozgósítja, a kivitelezéshez szükséges szokásokat, magatartási mintákat, szociális készségeket és ismereteket *viselkedéssé* szervezi.

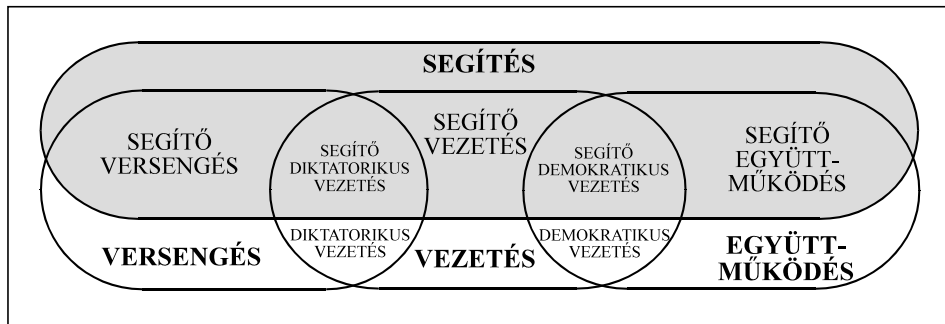
Az *osztokodás* a *közös érdek* alapján az *együttműködési képességnek* köszönhetően megvalósuló *viselkedés* eredménye. A közös érdek valamennyi résztvevő önérékének érvényesülését szolgálja, és az együttműködők a szabályoknak megfelelően részesülnek az eredményből. Az *együttműködési képesség* a szóban forgó együttműködéshez szükséges motívumok, szokások, minták, készségek, ismeretek mozgósításával az aktuális közös tevékenység szervezője, lebonyolítója.

Az *elosztás eltérő érdekek* alapján valósul meg a *vezetési képesség* által. A vezetőnek az érdekük az, hogy a vezetettek teljesítsék az elvárásait. A vezetetteknek ezzel szemben az érdeke az, hogy megkapják az elvárások teljesítéséért járó ellenszolgáltatást. A vezetéselmélet rendkívül gazdag szakirodalma részletes ismereteket kínál a vezetés elméleti és gyakorlati kérdéseivel kapcsolatban, a menedzsmentképzés pedig napjaink egyik sikerágazata, melynek megkezdődött a behatolása az iskolai képzésbe is.

A javak, előnyök *megszerzése*, *megvédése* az *önérdek* érvényesítésével valósul meg. Amennyiben a javak mások (másik ember, másik csoport, másik társadalom) birtokában vannak vagy mások is ugyanazokat a javakat akarják megszerezni, akkor a megszerzés, a megvédés szociális viselkedés: az *ütköző önérdekek* (illetve *csoportérdekek*) közül a *versengés képessége* révén csak az egyik fél önéréke érvényesülhet. A versengés (a verseny, a harc, a háború, a játszmajáték) a matematika érdeklődését is felkeltette: a matematikai játékelmélet fontos felismerésekkel szolgál a versengés természetének megértéséhez. Az etológia e téren is alapvetően fontos ismeretek birtokába jutott.

A szociálintropológiai kutatások meggyőzően szemléltetik és bizonyítják, hogy a szociális viselkedés négy alapvető módja egyaránt lehet antiszociális vagy proszociális. Még a segítség is lehet antiszociális: például a másik fél akarata ellenére nyújtott segítség vagy a „rátelepedő” segítség, amely önállótlanúságra, mások kihasználására szoktat. A szociális érdekérvényesítés négy képessége ugyanis egymásba hatolva, egymást átfedve is működik, amint ezt majd ismertetni fogom. Továbbá a szociális viselkedés folyamatában át-

válhatnak egymásba. Ha például az együttműködés hozzájárulási, osztozkodási alapszabályát valamelyik fél megsérti, a viselkedés átcsaphat versengésbe.

1. ábra

A szociális érdekérvényesítés képességeinek rendszere

A proszocialitás, a segítés nem áll ellentétben az önérdékkel, a versengéssel, a vezetéssel és nem azonos az együttműködéssel. A szociális képességek átfedik egymást. Önállóan is megnyilvánulnak, de általában valamely kombinációjuk érvényesül. Az 1. ábra ezeket a kombinációkat szemlélteti. Az ábra egyik sajátossága, hogy a versengésnek és az együttműködésnek nincsen közös metszete, mivel ez a két képesség kizárja egymást. (Az más kérdés, hogy az együttműködés könnyen átcsaphat versengésbe, de az sem kizárt, hogy a versengés átalakul együttműködéssé. Csoportok versengése esetén pedig a versengő csoportokon belül együttműködés, vezetés, vezető együttműködés valósul meg.)

A *nevelés* szociális kölcsönhatás, amely a szociális kompetencia sajátos motívumai, képességei, szokásai, készségei és ismeretei által valósul meg. Attól függően, hogy a nevelésben mely szociális képességek, illetve azok milyen kombinációi dominálnak, különböző nevelési folyamatok, hatások érvényesülnek (lásd az 1. ábrát). Ha például a nevelés diktatorikus vezetés, avagy segítő együttműködés, akkor a tanulóknak a szakadatlan gyakorlás következtében a diktatorikus vezetés, illetve a segítő együttműködés képessége fejlődik. Ennélfogva a szociális képességek fejlesztésének elsődleges feladata a pedagógusok és a tanulók közötti szociális kölcsönhatások optimalizálása. Továbbá a tanulók egymás közötti optimális szociális kölcsönhatásainak elvárása. Végül a szociális kölcsönhatások gyakorlatias megismerése, értelmezése a középiskolában.

A szociális képességek fejlesztésével kapcsolatos kérdéseket a fentiekből kiindulva tárgyalom.

A proszociális képesség fejlesztése és a segítő nevelés

A proszocialitásról szóló tanulmányban (9) ismertettem az altruizmusról, a proszociális viselkedéssel kapcsolatos kutatások szemléletváltó eredményeit. Most ezekre az eredményekre alapozva a proszociális képességről, fejlesztésének lehetőségeiről és a segítő (proszociális) nevelésről (10) lesz szó.

A *proszociális képesség* a proszociális viselkedés szervezője, amely önállóan is megnyilvánul, de dominálhat az együttműködésben, a vezetésben és a versengésben is (amint a 1. ábra mutatja). A proszociális képesség nagyon sokféle aktuális helyzetben, sokféle specifikus normát, szabályt, szokást követve valósulhat meg. Ez a nyitottságnak, a kreativitásnak köszönhető. A sokféle specifikus helyzetben a proszociális képesség két alapszabály szerint működik: a *sükségesség* és *lehetőségesség* alapszabályát követve aktiválja a megfelelő komponenseket, szervezi a viselkedést.

A *szükségesség alapszabálya* a segítő fél részéről annak mérlegelését írja elő, hogy valóban szükség van-e a segítségre, nem akar(nak)-e visszaélni a jó szándékkal, a segített fél valóban abban a helyzetben van-e, hogy rászorul a segítségre, akarja-e a segítséget, a segítség nem sérti-e a segített fél szuverenitását, önállóságát, a segítség elmaradása nem minősíthető-e cserbenhagyásnak. A segítségre szoruló fél a szükségesség alapszabálya értelmében mérlegeli (amennyiben a mérlegelés lehetőségének birtokában van), hogy valóban kérnie kell-e a segítséget, segítség nélkül nem tudna-e megbirkózni a helyzettel, illetve helyes-e elutasítani a felajánlott segítséget, a szuverenitás, az önbecsülés védelme arányban áll-e az elutasítás következményeivel. A szükségesség megítélésének alapja a segítségre szoruló helyzete, a veszély, az igény mértéke, az aktuális szociális közeg elvárása, nyomása, a társadalom erkölcsi normái, jogszabályai, valamint a segítség szükségességét mérlegelő személy szociális értékrendjének, kompetenciájának fejlettsége.

A *lehetőségesség alapszabályát* követve a segítő fél azt mérlegeli: képes-e a szükséges segítséget megadni, kivitelezni, nem jelent-e a segítség beavatkozást a segített fél szuverenitásába, nem sérti-e az önállóságát, nem jár-e a segítség a segített fél vagy mások számára a kedvező hatáshoz képest aránytalanul nagy veszéllyel, hátránnyal, nem okoz-e neki kárt. A segített fél részéről a lehetőségesség mérlegelése azt jelenti, hogy a segítő féltől elvárható-e a segítség, képes-e a segítségnyújtásra, nem okoz-e a segítség megadása aránytalanul nagy hátrányt, áldozatot, veszélyt a segítő félnek, illetve más érintetteknek. A lehetőségesség mérlegelésének alapja a segítő fél rendelkezésére álló lehetőségek, eszközök és kompetencia, valamint a segítség előnyeinek és hátrányainak, veszélyeinek a várható következményei.

A csecsemő, a kisgyermek sok éven át teljesen életképtelen, kiszolgáltatott. Mivel a születések természeti körülmények között általában egyéves ciklusokban ismétlődtek, az ember egész élete (ivarérett korától a maihoz képest sokkal korábbi haláláig) utódgondozással telt. A gyerekekről való gondoskodás megszakítás nélküli központi feladat, mert a gyerekek csak többéves fejlődés után képesek részt venni önfenntartásukban. Ezért gondozásuk, védelmük, nevelésük egyértelműen proszociális (az önérdékkel, az önzéssel szemben álló) viselkedés, amely az ember egész életét betöltötte. Ennek öröklött alapja az *utódgondozási hajlam*, amit az állandó gyakorlás tanult komponensek sokaságával erősít meg, tesz hatékonyá, és fejleszt a vér szerinti köteleket is átlépő proszociális képességgé.

A gondozási hajlam lényeges eredendő jellemzője az aktuális egyirányúság. A szülő az, aki önzetlenül, esetleg önérdéke ellenére is gondoskodik gyermekéről, táplálja, védi, gondozza, neveli. A gyerek, a nevelt élvezi mindennek az előnyeit, amit felnőttként ő szolgáltat majd saját gyermekeinek. Az öröklött *kötődési hajlam* is eredendően az utódgondozás sikerét szolgálja, hiszen lényege a segítség, a védelem, a támasz. Ez is hozzájárult a vér szerinti kapcsolatokon túli kötődés (például a barátság, a hivatásos nevelő iránti kötődés) kialakulásához. (Ma a gyerekvállalás, a szülések száma döntés kérdése, a technikai civilizáció a gyerekekről való gondoskodás időigényét is nagymértékben lecsökkentette. Ennek következtében lényegesen csökkent a proszociális viselkedés időtartama, egyre több ember csak idejének kis hányadában vagy egyáltalán nem gyakorolja a gyermekgondozást megvalósító proszociális viselkedést, utódgondozó, kötődési hajlama nem szocializálódik, proszociális képessége fejletlen marad.)

Az utódgondozás működésének öröklött alapja az *érzelmi kommunikáció*. A gyermek érzelmi közlései azonban csak jelzések; hogy konkrétan mit kell tenni, arra *empátiával* kell rájönni. Ha megfigyeljük az anya és a gyermek közti természetes viszonyt, azt láthatjuk, hogy az anya a jelzésekre reagál, vagyis akkor gondoskodik gyermekéről, amikor annak erre szüksége van, s ezáltal az önállóság fejlődését szolgálja. A jelzések alapján az anya megérzi, kitalálja, hogy a gyerek miben szorul segítségre, gondoskodásra. Mivel a fejlődéssel a szükségletek kielégítésének lehetőségei változnak, a szülő ehhez is hozzá-

igazítja segítő, gondoskodó viselkedését. A kisgyerek lét- és fejlődési szükségletei irányítják a szülő proszociális viselkedését és nem a szülő elvárásai, elgondolásai. (Sajnos, manapság léteznek ostoba nevelési tanácsokat követő, időbeosztással szoptató, pelenkázó, a feltételek kialakulásától függetlenül fejleszteni akaró szülők. Súlyos károkat okozhat a saját elgondolást, programot követő és nem a csecsemő, a kisgyerek aktuálisan megnyilvánuló szükségleteit, lehetőségeit szem előtt tartó gondoskodás.)

A nevelés öröklött alapjait figyelembe véve az alábbiakat fogalmazhatjuk meg: A nevelés a gondozási hajlamból származó proszociális, segítő viselkedés, tevékenység. A nevelő-nevelt viszony motivációs alapja a kötődés (a szeretet), ami a neveltnak védeltséget, gondoskodást, a fejlődéséhez segítséget nyújt, s a nevelőt arra készíti, hogy a neveltet védelmezze, gondoskodjon róla és fejlődését segítse. A nevelés eszköze a kommunikáció, amelynek az aktuális jelzéseiből a nevelőnek empátiával rá kell jönnie, hogy a lét- és a fejlődési szükségletek kielégítése érdekében az önállóság fejlődését szolgálva mit kell és mit lehet tenni. Ezek a segítő nevelés proszociális alapszabályai.

A nevelés proszociális alapszabályai úgy hároméves korig kizárólagosak. Ettől az életkortól kezdődően a gyerek önállósága olyan szintet ér el, aminek következtében viselkedése, tevékenysége mások érdekeivel ütközhet, felgyorsul a konfliktusok sokaságát kiváltó szocializáció, a kultúra elsajátítása. A nevelés proszociális alapszabályai továbbra is érvényesek, de ettől kezdve már nem elégségesek. A kezdetben szinte teljesen proszociális viszony fokozatosan elvárásokkal, érdekütközésekkel, korlátokkal szembesítő eseményekkel gazdagodik. A nevelés proszociális alapszabályai szükségszerűen kiegészülnek a kultúra elsajátítását szolgáló szocializáció alapszabályaival.

A csoporttársadalmak kultúrájának implicit szabályrendszere egyértelműen meghatározta a spontán szocializáció tartalmát. A tömegtársadalmakban a családi nevelés szokásrendszere, a helyi közösség, valamint a társadalom kultúrájának implicit szabályrendszere befolyásolta a felnövekvő nemzedékek szocializációját. Az intézményes nevelés kialakulása létrehozta a szándékos hivatásos nevelést, amely verbálisan megfogalmazott tudás, ismeretek és magatartási normák, értékek megtanítására vállalkozott. A 19. században a fejlettebb országokban megkezdődött az intézményes nevelés tömegessé válása. Ma már ezekben az országokban a felnövekvő nemzedékek másfél évtizednyi ideig vesznek részt intézményes nevelésben. Ennek következtében a spontán szocializációt nagymértékben kiegészíti a szándékos tanítás, nevelés.

Az intézményes nevelés a 20. századig a felnőtt társadalom vezető-vezetett viszonyára épülő rendszert vette át, annak is inkább a diktatorikus változatait (ennek legnagyobb hatását elmélete a herbarti pedagógia). Századunkban a demokratikus vezetés, az együttműködés eszméje, gyakorlata is behatolt az iskolákba, de az is a felnőtt társadalom de-

A nevelés öröklött alapjait figyelembe véve az alábbiakat fogalmazhatjuk meg: A nevelés a gondozási hajlamból származó proszociális, segítő viselkedés, tevékenység. A nevelő-nevelt viszony motivációs alapja a kötődés (a szeretet), ami a neveltnak védeltséget, gondoskodást, a fejlődéséhez segítséget nyújt, s a nevelőt arra készíti, hogy a neveltet védelmezze, gondoskodjon róla és fejlődését segítse. A nevelés eszköze a kommunikáció, amelynek az aktuális jelzéseiből a nevelőnek empátiával rá kell jönnie, hogy a lét- és a fejlődési szükségletek kielégítése érdekében az önállóság fejlődését szolgálva mit kell és mit lehet tenni. Ezek a segítő nevelés proszociális alapszabályai.

mokratikusan működő intézményeinek szabályait próbálta alkalmazni. Egyszerűen az iskola a felnőtt társadalom spontán szocializációs hatásrendszerével törekedett a szándékos oktatást, nevelést megvalósítani. Ezek a nevelés szocializációs alapszabályai. Az öröklött alapokból következő proszociális nevelési alapszabályokat az iskola nem kiegészítette, hanem a szocializáció szándékos, elméletileg is alátámasztott rendszerével helyettesítette.

A századforduló idején jelentkező reformpedagógiai irányzatok a gyermeki önkifejlés meghirdetésével tulajdonképpen a nevelés természetes, öröklött alapjaihoz törekedtek visszatérni. Csakhogy a kisgyermekkor végétől a tisztán proszociális, segítő (a gyermek szükségleteit kielégítő, követő) nevelés önmagában véve az életkor előrehaladtával egyre kevésbé eredményes. Ugyanis a személyközi kölcsönhatások, a társadalmat és legkülönbözőbb szervezeteit, csoportjait fenntartó, működtető szabályrendszerek szocializációja (implicit pszichikus szabályrendszerre alakulása, esetleg értelmző szintű megismerése) genetikailag nincsen kódolva, az önkifejlés segítségével nem sajátítható el.

Ez a két alapvető irányzat a gyakorlatban mereven soha nem zárta ki egymást. Legfőbb a szélsőséges törekvésekben lehet többé-kevésbé „tisztá” rendszert találni. A szándékos oktatás, nevelés gyakorlatában és elméletében is mindvégig jelen voltak és vannak az öröklött alapokat követő megoldások, elvek. Például Szókratész „bábáskodó” párbeszédese módszere azt a célt szolgálta, hogy a tanítvány a kérdések segítségével maga jusson felismerésekre, önállóan jöjjön rá összefüggésekre. Ez a tanítási mód a segítő nevelés alapszabályainak zseniális alkalmazása, hiszen a mesternek kérdésekkel fel kell derítenie, hogy a tanítvány mit gondol, tud a szóban forgó témáról és ehhez igazodva teszi fel az önálló gondolkodásra késztető, azt segítő további kérdéseit. Ez a módszer mind a mai napig létezik. A laikus nevelők gyakran önkéntelenül kérdésekkel próbálják segíteni a gyerek önálló gondolkodását. Az iskolában pedig kidolgozott módszertana van a régebben „kérdve kifejtő”, manapság inkább beszélgetésnek nevezett módszernek. De az önállóságot szolgáló segítségnek tekinthető a reformpedagógiák által elterjesztett cselekedtető oktatás, a felfedeztető oktatás is.

A nevelő–nevelt viszony nem nélkülözheti az együttműködést. Mivel azonban ez az együttműködés funkcióját tekintve tanulási folyamat, a gyakorlati célú együttműködés szabályrendszere kiegészítendő a segítő nevelés alapszabályaival, vagyis az *önállóságot segítő együttműködéssé* alakítandó. A hivatásos pedagógus szükségképpen vezető, a tanulók vezetettek is. Mivel azonban e vezető–vezetett viszony célja is a tanulás, ez is kiegészítendő a segítő nevelés alapszabályaival, vagyis *segítő vezetéssé* alakítandó. Az 1. ábrán a segítő versengés és a segítő vezetés metszetében található a *segítő diktatorikus*, vagyis a paternalista, gondoskodó diktatorikus nevelés, amely a 20. század előtt a családi nevelés általános jellemzője volt. Végül a segítő vezetés és a segítő együttműködés metszete mutatja a gondoskodó, együttműködő *segítő demokratikus nevelést*, amely századunkban kezd terjedni a fejlettebb társadalmakban tapasztalható családi nevelésben, illetve azok legjobb iskoláiban.

A nevelő és nevelt közti szociális kölcsönhatásnak, a nevelő proszociális képességének optimalizálása azt jelenti, hogy a nevelés öröklött alapszabályait egyesítjük a spontán szocializáció szabályaival: az együttműködést segítő együttműködéssé, a vezetést segítő vezetéssé fejlesztjük. A tanulók proszociális képességének fejlődése jórészt attól függ, hogy milyen mértékben és arányban sikerül nevelő/oktató munkánkat segítő együttműködésként, segítő vezetésként, egyszerűen segítő nevelésként megvalósítani. (A segítő együttműködésről és vezetésről lásd a következő pontokat!)

A proszociális képesség fejlesztésének másik lehetősége, módja a tanulók egymást segítő viselkedésének, tevékenységének kezdeményezése, az alkalmak szervezése, a segítség elvárása, elismerése, a segítség indokolatlan elhárításának, elmulasztásának jelzése. Megfelelő életkorban a segélynyújtási készségek elsajátítása, részvétel az önkéntes segítő tevékenységekben.

Ennek szolgálatában az iskola feladata, hogy a segítség sokféle lehetőségét, módját ki-

nálja, hogy olyan segítő légkört alakítson ki és tartson fenn, amelyben a segítés elvárt és elismert viselkedés, tevékenység.

A proszociális képesség fejlesztésében fontos szerepet játszhatnak az élő, a történelmi és az irodalmi személyek segítő cselekedeteinek mintái. A segítésnek nagyon sokféle módja létezik. Ha a tanulók rendszeresen megismerkedhetnek a segítés legkülönbözőbb lehetőségeivel, módjaival, akkor a segítés mintáinak gazdag készlete, repertoárja alakulhat ki bennük, amelynek a mintái a tényleges helyzetekben aktiválódhatnak.

Az iskola, illetve a pedagógus feladata, hogy az alkalmas mintákat a megfelelő műveltségi területekből kiemelve, s azokat az életkori sajátosságoknak megfelelően úgy ossza el az évfolyamok között, hogy a segítés mintáival a tanulók rendszeresen szembesülhessenek.

A proszociális képesség fejlődéséhez hozzájárulhat a segítő viselkedés, tevékenység értelmezése: az altruizmus, a segítés legfontosabb etológiai, humánológiai, antropológiai, pszichológiai, szociálpszichológiai ismereteinek gyakorlatias feldolgozása.

Az együttműködési képesség fejlesztése

Az együttműködési képesség a közös érdeket szolgáló viselkedés szervezője, amely önállóan vagy a vezetéssel, segítséssel összefonódva érvényesül (amint az *1. ábra* szemlélteti). Az együttműködési képesség nagyon sokféle specifikus szabályt, normát követve valósulhat meg. Az együttműködési képesség a sokféle specifikus helyzetben a *hozzájárulás* és az *arányos részesedés* alapszabályát követve aktiválja a megfelelő komponenseket, szervezi a viselkedést. Az együttműködők vagy egyenlő arányban részesülnek az eredményből a hozzájárulás mértékétől függetlenül (ez általában a tagolthatatlan eredmények esetén fordul elő, például egy győztes csapat valamennyi tagja megkapja az érmet), vagy a hozzájárulás arányában történik az osztozkodás.

A közös érdek értelmében valamennyi közreműködő érdekelt az együttműködés eredményességében, a cél elérésében, a feladat, a probléma sikeres megoldásában, mert csak ebben az esetben részesülhet az eredményből. Ugyanakkor a közreműködők önérdéke a hozzájárulás minimalizálása, a részesedés maximalizálása. Ennek az önérdeknek az általános érvényesülése azonban megghiúsítaná az együttműködést. Ezért az együttműködők éberem őrökdenek azon, hogy mindenki hozzájáruljon az eredményhez és csak hozzájárulásának arányában részesüljön az osztozkodásból (az arányos részesedés kényszere esetén az elvártnál gyengébben teljesítőket a további együttműködésből előbb-utóbb kizárják). Hasonló dolog történik a hozzájárulásuknál aránytalanul nagyobb részesedést követelőkkel is. Mindez az együttműködés „tisztá” esetére vonatkozik. Az együttműködéssel összefonódó vezetés (demokratikus vezetés), segítés (segítő együttműködés), valamint vezetés és segítés (segítő demokratikus vezetés) esetén a fenti két alapszabály továbbiakkal egészül ki. (A vezetéssel összefonódó együttműködésről a következő cím alatt lesz szó).

A *proszociális együttműködés képessége* a szükségesség és a lehetőségesség, valamint a hozzájárulás és az arányos részesedés alapszabályainak együttes érvényesülésével valósul meg. Ennek köszönhetően a hozzájárulással arányos részesedés szigorú, végkifejletében az együttműködők köréből kizáró követelmény az önhibáján kívül alulteljesítő féllel szemben fellazul. A segítés az elvárható teljesítésre képtelen fél kíségetésében, illetve a hozzájárulásnál nagyobb részesedés formájában nyilvánul meg.

A proszociális életmódra való nevelés a segítő együttműködés fejlesztését írja elő. Ez mindenekelőtt azáltal valósulhat meg, ha a pedagógus rendszeresen él a segítő együttműködés lehetőségével (például együtteselevés, közös feladatmegoldás formájában). Továbbá az iskola, a pedagógus úgy szervezi a tanórai, iskolai és az iskola által működtetett iskolán kívüli tevékenységet, hogy a tanulóknak elegendő alkalmuk legyen a segítő együttműködést gyakorolni. Az elegendő alkalom az jelenti, hogy a tanulók lehetőleg minden héten, de legalább havonta vegyenek részt olyan tevékenységben, amely a segí-

tő együttműködés által valósul meg.

A hagyományos iskola kevés alkalmat kínál az együttműködés, különösen pedig a segítő együttműködés gyakorlására. A tanulók tizenkét évig ülnek egymásnak háttal, az együttműködés lehetőségétől is megfosztva. Ennek következtében az együttműködési képességük, motívumaik, szokásaik, készségeik, ismereteik nem alakulhatnak ki. Ha ezen változtatni akarunk, el kell sajátítanunk a kooperatív tanulás szervezésének módszereit és el kell érniük, hogy ez a fajta tevékenység megfelelő helyet kapjon az iskolánkban, az osztályunkban. A csoportoktatás sokféle változata közül a kooperatív tanulást megvalósító változatok rendszeres alkalmazása segítheti az együttműködési képesség fejlődését. A kooperatív tanulás elsődleges célja a tudás hatékonyabb elsajátítása, de legalább ilyen fontos az a nem eléggé tudatosult hatás, amelynek köszönhetően az egyik legfontosabb emberi képességünk, az együttműködés fejlődésében bekövetkezik, ha a kooperatív tanulás rendszeressé válik.

A proszociális együttműködési képesség fejlesztésének az egyik hatékony, talán a leghatékonyabb iskolai eszköze a *kooperatív tanulás* részletesen kidolgozott elmélete és gyakorlata. A segítő együttműködési képességet fejlesztő kooperatív tanulás lényege, hogy az elemi csoportokra (öt-hat fő) tagolt osztályban a csoportok olyan feladatokat kapnak, amelyeket csak úgy tudnak megoldani, ha az egyes csoporttagok saját részfeladatukkal hozzájárulnak a csoport eredményéhez, és ha kevésbé eredményes társukat szükség esetén kisegítik. A témának elegendően gazdag szakirodalma áll rendelkezésre ahhoz, hogy rendszeressé tegyük a kooperatív tanulást. (11)

A kooperatív tanulásnak léteznek olyan változatai is, amelyeknek a nevelés, a kooperatív képesség fejlesztése az elsődleges célja, az oktatás tartalma eszközi jelentőségű. Közöttük a „kölcsonös függésen” alapuló megoldás gyakoroltatja leginkább a segítő együttműködés alapszabályait. (A kölcsonös függőség azt jelenti, hogy a csoport eredménye nem jöhet létre, ha minden csoporttag nem végzi el eredményesen a rá eső feladatot, ami az egymás kisegítését is feltételezi, és amit külön-külön is prezentálniuk kell.) (12)

Természetesen nem arról van szó, hogy a hagyományos iskolai oktatást fel kellene számolni és csoportoktatássá kellene alakítani, s hogy a versengést együttműködéssel kellene kiküszöbölni, ahogyan a szélsőséges törekvések javasolják és azt megvalósítani szándékoznak, hanem a fent említett elegendő számú alkalomról. Sajnos, a *csoportok közötti segítő együttműködési képesség* fejlesztésének lehetőségei és módszerei kialakulatlanok, holott ezáltal lehetne a csoporton belüli segítő együttműködést csoportközi segítő együttműködéssé fejleszteni, aminek a jelentőségét nem szükséges hangsúlyozni.

A vezetési képesség fejlesztése

A *vezetési képesség* a vezető–vezetett kölcsönhatással megvalósuló viselkedés, tevékenység (vagyis a *vezetés* folyamatának) szervezője az aktuálisan szükséges komponensek aktiválásával, létrehozásával. A vezetés vezetőt és vezetettet feltételez. Hasonlóképpen: a vezetési képesség a vezető és a vezetett képessége. E kétféle szerep két egymást feltételező képesség által működik. És mivel csaknem mindenki valamilyen mértékben és formában vezető és vezetett is, mindkét képességre mindenkinek szüksége van. E közhelyszerű tényt azért kell hangsúlyozni, mert a vezetett sajátos képességéről kevés szó esik. Sőt újabban az olyan fogalmak, mint az engedelmesség, a megbízhatóság, a hűség, a szolgálatkészség, a tekintély elfogadása és tisztelete a pedagógiában tabuvá kezdenek válni, mert mindannyian joggal félünk a kiszolgáltatottságtól, a diktatorikus vezetéstől. Ám a mégoly demokratikus vezetés sem lehet meg a vezetett szerephez szükséges képesség nélkül.

A vezetés nagyon sokféle lehet. Informális és formális, a hatalmi viszony jellege szerint a szadista tirannikus diktatúrától a segítő demokratikus vezetésig számos fajtája és azokon belül sok fokozata létezik, sok szinten működik (az elemi csoporttól az országos

szintig). Továbbá gyakorlatilag végtelen a konkrét, specifikus vezető–vezetett viszonyok változatossága. E sokféleség mögött a vezetési képesség két alapszabályt követ: az *elfogadás* és a *megállapodás* alapszabályát.

Az *elfogadás* alapszabálya a vezető részéről azt jelenti, hogy a vezetettel szemben élhet vezetői jogaival, a vezetett részéről pedig azt, hogy tudomásul veszi, elismeri a vezető elvárásait, rá vonatkozó döntéseit, intézkedéseit. A *megállapodás* (például kényszerű tudomásulvétel, írásbeli szerződés formájában) azt határozza körül, hogy mi várható el a vezetettől, mit kell szolgáltatnia, valamint azt, hogy a vezető milyen ellenszolgáltatással tartozik a vezetettnek. Ezek az alapszabályok mindenféle vezető–vezetett viszonyban érvényesülnek, de attól függően, hogy a vezetés milyen más szociális képességgel összefonódva jut érvényre, kiegészülnek azok alapszabályaival. A fentiek értelmében vett vezetés általában más szociális képességgel összefonódva működik. Az 1. ábra ötféle „összetett” vezető–vezetett viszonyt szemléltet: a diktatorikus, a demokratikus és a proszociális vezetést, valamint a proszociális (paternalista) diktatorikus vezetést, és a proszociális demokratikus vezetést.

A *diktatorikus vezetés* lényege a kényszer: a vezetőnek módjában áll a vezetettet arra kényszeríteni, hogy céljainak, elvárásainak megfelelően cselekedjen. Ennek következtében a vezető–vezetett viszony szembenállás, rejtett versengés. A vezetett abban érdekelt, hogy kiszabaduljon a kényszer hatása alól, amíg ez nem lehetséges, minimalizálja a kényszer negatív következményeit. A diktatorikus vezetővel szemben negatív attitűdök alakulnak ki, amelyek a kényszer alatt végzett tevékenység pszichikus komponenseibe is beépülnek.

A diktatorikus nevelő–nevelt viszony agresszivitásra vagy megalkuvó engedelmességre nevel, a diktatorikus vezetés képességét fejleszti, negatív attitűdöket hoz létre a nevelővel, a tanított tárggyal, tartalmakkal és magával az iskolával, a tanulással szemben is. A diktatorikus vezetés és a diktatorikus hajlamú személy kártékony nevelő hatást fejt ki.

A *demokratikus vezetésben* a vezetés és az együttműködés összefonódása olyan természetes, hogy a szakirodalom e két képességet ritkán különíti el egymástól. Amikor együttműködésről van szó, a vezető–vezetett viszony is együttműködésnek minősül, illetve a vezetés eleve együttműködésnek tételeződik. Azáltal, hogy a vezetés alapszabályai (elfogadás, megállapodás) összefonódnak az együttműködés alapszabályaival (a hozzájárulással és az arányos részesedéssel), létrejön a demokratikus vezetés, amelyben az elfogadás és a megállapodás önkéntes, a vezetett nemcsak a viszontszolgáltatás megszerzésében, kiérdeklésében érdekelt, hanem hozzájárulásának eredményességében is. Am ez a fajta szociális kölcsönhatás nincsen tekintettel a vezetettek önhibájukon kívüli sikertelenségeire, problémáira; a teljesítmény a mérték. Aki nem felel meg az elvárásoknak, nem részesül az eredményből.

A pedagógus–tanuló viszony szükségszerűen vezető–vezetett kölcsönhatás, de az a

Természetesen nem arról van szó, hogy a hagyományos iskolai oktatást fel kellene számolni és csoportoktatássá kellene alakítani, s hogy a versengést együttműködéssel kellene kiküszöbölni, ahogyan a szélsőséges törekvések javasolják és azt megvalósítani szándékoznak, hanem a fent említett elegendő számú alkalomról. Sajnos, a csoportok közötti segítő együttműködési képesség fejlesztésének lehetőségei és módszerei kialakulatlanok, holott ezáltal lehetne a csoporton belüli segítő együttműködést csoportközi segítő együttműködéssé fejleszteni, aminek a jelentőségét nem szükséges hangsúlyozni.

funkciója, hogy képessé tegye a tanulót a helytállásra. Vagyis tekintettel kell lennie a vezetett problémáira, nem kellő felkészültségére, ezért tiszta formában a felnőtt társadalom demokratikus vezetési modellje sem előnyös nevelő-nevelt viszony. Ki kell egészülnie a segítés alapszabályaival, proszociális vezetésként kell működnie.

A *proszociális vezetés* tekintettel van arra, ha a vezetett, illetve a vezető önhibáján kívül nem képes a megállapodás szerint eljárni, teljesíteni. Ez a szolidaritásban jut kifejezésre. A szolidaritás érvényesülhet diktatorikus és demokratikus vezetés esetén egyaránt. Az előbbi a paternalisztikus diktatúra, az utóbbi a proszociális demokratikus vezetés.

Az etológusok és az antropológusok szerint a csoporttársadalmakat és a tömegtársadalmak családjait paternalista diktatúra működtette, tartotta össze. Ennek lényege a rangsorban lejjebb állóról való gondoskodás, vagyis a proszociális, a segítő viszony. Ez érvényes volt a gyerekekre is: a nagyobbak gondoskodó hatalmat gyakorolnak a kisebbek fölött, ennek köszönhetően begyakorolhatják a vezetett szerepet és a felelősséggel járó vezetési képességet. Ez a paternalisztikus jellegű diktatúra képződik (néha tiszta diktatúrává fajulva) a felnőtt felügyelet nélkül hagyott mai gyermekcsoportokban, bandákban is.

Az iskolai évek után gyakran felidézett legendás pedagógusok többsége a magartartási szabályokat szigorúan megtartató, a szorgalmas, eredményes tanulást egyértelműen megkövetelő, tekintélyes személyiség, aki ugyanakkor tanulóinak biztos támasza, védelmezője, eredményes tanítója, akit tanítványai tiszteltek, akihez kötődtek, akit szerettek. Az ilyen nevelő annak köszönheti kiemelkedően pozitív hatását, hogy proszociális személyiség, ezért a segítő nevelés alapszabályai egyesülhetnek benne a paternalista diktatorikus vezetés szabályaival, ami az önmagával és másokkal szembeni igényességéből táplálkozik. Mivel a nem eléggé szilárd proszociális személyiségek diktatorikus (kíméletlen, embertelen, a proszociális nevelés alapszabályait követni képtelen) nevelői habitusa rendkívüli pedagógiai károkat okoz, kérdésessé vált mindenféle tekintély, határozott követelmény, szigorú elvárás.

A „proszociális diktatúrát” működtető nevelő, akit a tanulók túlnyomó többsége elismer, tisztel, akinek készséggel teljesíti elvárásait, a nevelőtestület megbecsülendő tagja. Ugyanakkor a proszocialitást nélkülöző diktatorikus nevelőknek nincsen helye az iskolában.

Az iskolázott társadalmakban, rétegekben évszázadunkban megkezdődött a családok demokratizálódása, a paternalista diktatúra fellazulása. Ennek következtében a családokban is, és mindazokban a csoportokban, amelyekben a neveltek élnek, mindenfajta hatalmi viszony lehetséges. A nevelt implicit vezetői és követői képessége attól függően alakul, hogy milyenek a hatalmi viszonyok azokban a csoportokban, amelyekben él. A csecsemő, a kisgyermek gondozása tisztán proszociális, segítő viszony. Azonban már óvodáskorban megjelenik a rangsorképző hajlam, a hatalmi viszonyok észlelésének képessége. Ettől kezdve a nevelt a vezető–vezetett viszonyok hálózatában él. Ebből a szempontból a nevelés feladata, lényege, hogy bármilyen is a csoporton belüli vezetési viszonyok jellege, abban a segítés, a gondoskodás, a proszocialitás domináljon.

A segítő nevelő leginkább kíváncsi képessége a proszociális demokratikus vezetés (irányítás). Ebben a képességben optimális esetben a segítő nevelés alapszabályai és a demokratikus vezetés, valamint az együttműködés alapszabályai egymást támogatva érvényesülnek. Ez járul hozzá leginkább a nevelés, a tanulás eredményességéhez, ez a proszociális életmódra való nevelés hatékony mintája.

A rangsorképzési hajlamot követve az iskolában, az osztályokban és az iskolán kívül spontán módon informális vezető–vezetett viszonyok alakulnak ki. E csoportosulások szerencsésebb esetben baráti kötődésekbe ágyazott laza hierarchiák, amelyekből viszonylag könnyű kilépni, ha diktatorikus, agresszív megnyilvánulások jelennek meg. Az iskolán kívüli csoportosulások a tapasztalatlanság, a szocializálatlanság következtében óhatatlanul antiszociális, esetleg agresszív diktatúrává alakulnak. Az informális, spontán csoportosulások megfelelő minták, készségek, ismeretek nélkül önmaguktól nem képesek demokratikus struktúrákká fejlődni.

Ebből következően az iskola, a pedagógus feladata a demokratikus, a proszociális demok-

ratikus vezetés elsajátítása, gyakorlási feltételeinek megteremtése és folyamatos működtetése a spontán csoportosulások demokratikussá alakulásának segítségével, meghatározott funkciókat szolgáló formális vezető–vezetett kölcsönhatások létrehozásával, működtetésével, a vezető–vezetett viszony megfontolt váltásával. Ennek sokféle előzménye, jól működő módszerei léteznek hazánkban, a nemzetközi szakirodalom is gazdag ismereteket kínál. Sajnos, a demokratikus, a segítő (szolidáris) vezetés tapasztalati elsajátításának, gyakorlásának csak kevés iskolában van szerepe. Nem tudatosult még kellőképpen, hogy a demokráciára való nevelés, a demokratikus vezetési képesség fejlesztése az iskola egyik alapvető feladata. E feladat szándékos felvállalása nélkül a tanulók nem szerezhetnek tapasztalatokat.

A történelem és az irodalom a vezetés legkülönbözőbb módjainak gazdag tárháza. Ezek az eseménybe ágyazott minták akkor járulhatnak hozzá a tanulók vezetési képességének fejlődéséhez, készségeinek, ismereteinek gyarapodásához, ha a felsőbb évfolyamokon a hasonló módok összehasonlító értelmezését, értékelését a pedagógusok a tanulókkal időről időre közösen megvitatják. Ennek érdekében megfontoltan ki kell választani az alkalmas példákat és úgy célszerű azokat elosztani, hogy minden félévben szerepeljen néhány. A 10. évfolyamon szükséges lenne az elemi vezetési ismeretek gyakorlatias oktatása is. Erre leginkább az állampolgári ismeretek keretében lehetne sort keríteni.

A versengés képességének fejlesztése

A *versengés* eredeti célja és értelme az egyén és a csoport, illetve a faj túléléséhez szükséges javak, előnyök megszerzése, megtartása. Amint a tényleges megszerzés, megvédés bekövetkezett, a versengés megszűnik. Az állatvilágban kényszerpályás mechanizmusok biztosítják, hogy a versengés kiszámítható implicit szabályok szerint menjen végbe, és a győzelem, illetve a vereség egyértelművé válásakor a vesztes földjára a küzdelmet, ami a győztest a harc abbahagyására kényszeríti. A versengő állatfajok sokféle ko-reográfiát követnek e tekintetben. Túlnyomó többségük mögött azonban a faj fennmaradása szolgálatában három alapszabály működik: a *szabályozottság*, az *esélyesség* és az *arányos kockázat*. Az állatvilágban ezek genetikailag kódoltak. A versengés szigorú szabályok szerint zajlik, eleve esélytelen ellen nem jön létre, illetve az esélytelenné vált ellen, a versenyt feladó vetélytárs ellen a győztes nem harcol tovább, illetve aránytalanul nagy kockázat esetén az esélytelen nem kezdeményez versengést. (13)

Az emberi versengés antiszociális lehet, mivel az embernek nincsenek versengést szabályozó öröklött kényszerpályás mechanizmusai, csak erős hajlama arra, hogy érdekeit mások ellenére érvényesítse. Ennek következtében a versengés kreativitása gyakorlatilag korlátlanra vált (a történelem és a mai világ tanúskodik az ember ebbeli találékonyságáról). Ugyanakkor ez az oka annak, hogy az ember a megszerzés, a megvédés után is folytathatja a harcot, önérdeke szempontjából értelmetlen károkat okozhat az ellenfélnek, egészen annak fizikai megsemmisítéséig. Az ember esetében hiányozhat a szabályozottság, a kialakult szabályok önkényesen megsérthetők, felrúghatók, esélytelenek is versengésre készíthetők (megkárosíthatók, megalázhatók, megnyomoríthatók, megölhetők), az esélytelenné vált ellenféllel szemben is folytatható a harc, az esélytelenek is értelmetlen akciókat kezdeményezhetnek. A „mindent lehet”, a „cél szentesíti az eszközt” követő *antiszociális versengés képessége* spontán módon is hatékonyra alakulhat. Továbbá a nyitottság az oka annak is, hogy az ember nemcsak a létérdekéért verseng, hanem bármi a versengés tárgyává, céljává válhat, ami gyakran a tényleges önérdekkel is szemben áll. (14)

Az ember a versengés hiányzó öröklött alapszabályait: a szabályozottság, az esélyesség és az arányos kockázat törvényét csak szocializációval építheti magába. A *szabályozottság* törvényének elsajátítása azt jelenti, hogy mindenfajta versengés sajátos szabályt követve megy végbe. A versengő felek tudatában vannak, hogy a megfelelő szabály sze-

rint kell eljárniuk, és a szociális közeg kontrollja miatt követik is a szabályt. Ezt nevezhetjük *aszociális versengési képességnek*.

Az *esélyesség* és az *arányos kockázat* alapszabályának szocializálódása azt eredményezi, hogy a versengés csak esélyesek között jön létre, az erősebb fél nem tiporja el az esélytelen, az esélytelen nem bocsátkozik vakmerő, értelmetlen akciókba. Az esélyességet követő versengés győztese nem öli meg, nem alázza meg a legyőztöt. Ez a *lojális versengés képessége*. Ezt nevezi a köznyelv tisztességes versenynek.

Proszociális a versengés, ha a felek a kölcsönösen ismert, elfogadott, követhető szabályt és az esélyességet külső kontroll nélkül is szigorúan megtartják, és a veszélybe került vagy pillanatnyilag esélytelenné vált ellenfelet hozzásegítik az esélyessé váláshoz, vagyis a versengésbe beépülnek a *proszocialitás alapszabályai* is. Ennek köszönhetően alakul ki a *proszociális versengés képessége*. Az európai kultúrában ennek mélyen gyökerező hagyományai vannak. Ezt szokás fair play-nek nevezni.

Napjainkra egyre inkább az jellemző, hogy nem alakul ki az emberekben megfelelő versengési képesség. Ezért a „bármit és bárhogyan szabad” antiszociális versengés terjedésének lehetünk tanúi. Ennek elsődleges okai a társadalmak átalakulási folyamataira vezethetők vissza, másodlagos okai a szocializációs folyamatok problémáiból fakadnak. A felnövekvő nemzedékek számára nem kínálgatik elegendő tényleges versenyhelyzet, amely által begyakorolhatnák a lojális, a proszociális versengés képességét.

Továbbá közkeletű az a tévhit, mely szerint a társadalmi konfliktusoknak a versengés az oka, ezért a felnövekvő generációkat meg kell óvni a versengéstől, ehelyett az együttműködés, a demokratikus vezetés képességének fejlesztését állítva előtérbe, ettől remélve a társadalmi bajok csökkenését. Természetesen sokan vannak, akik érzik, sejtik, hogy a versengő világba nem helyes védtelenül bebocsátani a felnövekvő generációkat, s hogy a versengés kiiktathatatlan és szükséges. A lehetőség és a tennivaló azonban nem eléggé tisztázott. (15)

A pedagógus és a tanulók szembenállása, versengése, harca kizárja az eredményes nevelés lehetőségét. Az ilyen helyzetbe kerülő pedagógus a vele szembenálló tanulóinak többé nem nevelője. Amikor a tanítvány rivalizálni kezd a mesterrel, a tanítvány többé nem tanítvány. A proszociális versengés sem kívánatos nevelő–nevelt viszony, de a konfliktusok nem zárhatók ki, ezért azok tisztességes, a tanuló érdekeit, szempontjait is figyelembe vevő kezelése, feloldása átmenetileg tudomásul veszi a versengés kialakulását nevelő és nevelt között.

Az eddigiek értelmében az iskola feladata a proszociális versengés képességének ki fejlesztése a tényleges versengési lehetőségek gyarapításával, a szimulatív versengésekben (a sportban, a versenyjátékokban) rejlő lehetőségek gazdagításával, jobb kihasználásával. A proszociális versengés képességének fejlesztése, gyakorlása azt jelenti, hogy elismerjük és szigorúan megköveteljük a szabályozottság (szabálykövetés) és az esélyesség, valamint a segítség alapszabályainak (fair play) megtartását.

Jó szolgálatot tehet a versengés, a harc, a háború különböző negatív és pozitív módjainak összehasonlító értelmezése, hogy a tanulók megértsék az antiszociális, az aszociális és a lojális, a proszociális versengés közötti különbségeket, hogy megismerjék a versengés természetét, a nyitottságból fakadó veszélyeket, hogy belássák a proszociális versengés jelentőségét, előnyeit. E feladat megoldását segítheti a versengéssel kapcsolatos etológiai, szociálpszichológiai ismeretek alapjainak gyakorlati feldolgozása.

Jegyzet

(1) *Proszocialitás és nevelés; Kötődési háló és nevelés; Csoportképző hajlam és nevelés; Szociális kommunikáció és nevelés*. Iskolakultúra, 1997. 7., 8., 9. és 10. sz.

(2) L. az (1) tanulmányaiban hivatkozott irodalmat.

(3) SPIVACK, G.–SHURA, M. B.: *Social Adjustment of Young Children. A Cognitive Approach to Solving Real*

Life Problems. Jossey Bass, London 1976.

(4) SPENCE, S.: *The Implication for Heterosexual Social Skills Training.* = *Developments in Social Skill Training.* Szerk.: SPENCE, S.–SHEPHERD, G. Academic Press, London 1983, 282–286. old.

(5) A magyar nyelvű irodalomban az ilyen jellegű kiemelést lásd: FÜLÖP MÁRTA: *A szociális készségek fejlesztésének elméletéről és gyakorlatáról.* Pedagógiai Szemle, 1991. 3. sz., 49–58. old.

(6) *Komponensrendszer-elmélet és nevelés.* Iskolakultúra, 1997. 2. sz. *A komponensrendszer elméletének forrása* KAMPIS GYÖRGY könyvének 5. fejezete. *Self-Modifying Systems: A New Framework for Dynamics. Information, and Complexity.* Pergamon, Oxford, New York 1991.

(7) Erről lásd az (1)-ben felsorolt tanulmányokat.

(8) FISKE, A. P.: *The Cultural Relativity of Selfish Individualism: Anthropological Evidence that Humans are Inherently Sociable.* = *Prosocial Behaviour* Szerk.: CLARK, M. S. Sage Publication, Newbury Park 1991.

(9) A magyar nyelvű szakirodalomból lásd: *Együttérzés, önzetlenség, felelősség. A proszociális viselkedés vizsgálata.* Vál. és az előszót írta: SZILÁGYI VILMOS. Tankönyvkiadó, Bp. 1980, 1983; NAGY JÓZSEF: *Vizgítés és pedagógia. Kísérlet a nevelés mibenlétének újraértelmezésére.* Magyar Pedagógia, 1995. 3–4. szám, 157–200. old; uő.: *Proszocialitás és nevelés.* Iskolakultúra, 1997. 7. sz. A téma külföldi elméleti és gyakorlati szakirodalmából: STAUB, E.: *Positive Social Behaviour and Mortality. 1. Social and Personal influences. 2. Socialisation and Development.* Academic Press, New York 1978, 1979; EISENBER, N.–FABES, R. A.: *Prosocial Behaviour and Empathy: A Multimethod Developmental Perspective.* = *Prosocial Behaviour.* Szerk.: CLARK, M. S. Sage Publication, Newbury Park 1991; CLARY, E. G.–SNYDER, M.: *A Functional Analysis of Altruism and Prosocial Behaviour. The case of Volunteerism.* = *Prosocial Behaviour,* i. m.; BATSON, C. D.–OLESON, K. C.: *Current Status of the Empathy-Altruism Hypothesis.* = *Prosocial Behaviour,* i. m.; BRAMMER, L. M.: *The Helping Relationship. Process and Skills.* Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey 1979; CARKHUFF, R. R.: *Helping and Human Relations. A Primer for lay and Professional Helpers.* Holt, Rinehart and Winston, New York; CARKHUFF, R. R.–ANTHONY, A.: *The Skills of Helping.* Human Resource Development Press, Massachusetts 1979; CORMIER, W. H.–CORMIER, L. S.: *Interviewing Strategies for Helpers.* Brooks/Cole Publishing Company, Monterey, California 1979, 1985; EGAN, G.: *Changing Agent Skills in Helping and Human Service Settings.* Brooks/Cole Publishing Company, Monterey, California 1986; EGAN, G.: *The Skilled Helper. A Systematic Approach to Effective Helping.* Brooks/Cole Publishing Company, Pacific Grove, California 1986; MARSHALL, E. K.–KURTZ, P. D. és mtsai: *Interpersonal Helping Skills. A Guide to Training Methods, Programs, and Resources.* Jossey-Bass Publishers, San Francisco 1982; PERLMAN, H. H.: *Relationship. The Hart of Helping People.* The University of Chicago Press, Chicago and London 1979.

(10) A segítő nevelés lényegét egy nagyobb tanulmányban már ismertettem, a jelen tanulmányban a proszociális képesség szempontjából jellemzem a témát. – NAGY JÓZSEF: *Segítés és nevelés. Kísérlet a nevelés mibenlétének újraértelmezésére,* i. m. (9)-ben.

(11) DEUTSCH, M.: *Az együttműködés és a versengés hatása a csoportfolyamatokra.* = *A kísérleti társadalomlélektan főárama.* Szerk.: Csepeli György. Gondolat, Bp. 1981, 239–275. old.; GABNAI KATALIN: *Dramajátékok gyermekeknek, fiataloknak, felnőtteknek.* Tankönyvkiadó, Bp. 1987; BENDA JÓZSEF: *Lépések egy humanisztikus iskola felé.* Új Pedagógiai Szemle, 1973. 9. sz., 70–81. old; ORBÁN JÓZSEFNÉ: *Kooperatív kiscsoportos tanulászervezés tapasztalatai egy pécsi iskolában.* Módszertani Közlemények, 1995. 3. sz., 94–104. old.; HORVÁTH ATTILA: *Kooperatív technikák. Hatékonyság a nevelésben.* ALTERN füzetek 7. OKI Iskolafejlesztési Központ, Bp. é. n.; A gazdag külföldi szakirodalomból lásd például: *Structuring co-operative learning: The 1982 handbook.* Szerk.: ROY, P. MN: Interaction Book Co., New Brighton 1982; SLAVIN, R.: *Co-operative learning.* Longman, New York 1983; DISHON, D.–O'LEARY, P.: *A guidebook for co-operative learning.* MI: Learning Publications, Kalamazoo 1984; JOHNSON, D. W.–JOHNSON, R. T.: *Co-operative learning.* MN: Interaction Book Co., New Brighton 1984; JOHNSON, D. W.–JOHNSON, R. T.: *Structuring co-operative learning: Lesson plans for teachers.* MN: Interaction Book Co., New Brighton 1984.

(12) BLANEY, N. T.–STEPHAN, C.–ROSEFIELD, D.–ARONSON, E.: *Kölcsönös függés az osztályban: vizsgálat a helyszínen.* = *Előítéletek és csoportközi viszonyok. Válogatott tanulmányok* Szerk. CSEPELI GYÖRGY. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1980; SHARAN, S. és mtsai: *Co-operative learning in the classroom: Research in Desegregated Schools.* Lawrence Erlbaum Associates Inc., Hillsdale, New Jersey, London 1984.

(13) CSÁNYI VILMOS: *Evolúciós örökségünk: a versengés.* = *Viselkedés, gondolkodás, társadalom: etológiai megközelítés.* Akadémiai Kiadó, Bp. 1994, 206–224. old.

(14) FÜLÖP MÁRTA: *A versengésre vonatkozó tudományos nézetek.* Pszichológia, 1995. 1. sz., 61–111. old.; 2. sz., 157–211. old.

(15) A versengés képességének fejlesztésével kapcsolatos elméleti szakirodalom viszonylag szegényes. A témát elsősorban más képességekkel együtt elemzik a szerzők, vagy az a konfliktuskezelésben jelenik meg. Lásd például: JOHNSON, D.W.–JOHNSON, R. T.: *A meta-analysis of co-operative, competitive and individualistic goal structures.* NJ: Lawrence Erlbaum, Hillsdale 1987; *Konfliktuspedagógiai szöveggyűjtemény.* Szerk.: SZEKSZÁRDI JÚLIA. PSZM, Bp. 1984; SZEKSZÁRDI JÚLIA: *Utak és módok. Pedagógiai kézikönyv a konfliktuskezelésről.* Iskolafejlesztési Alap, Bp. 1984; HORVÁTH SZABÓ KATALIN: *Szociális kompetencia – kreatív konfliktusmegoldás: program tanárok számára.* Iskolakultúra, 1995. 5. sz., 13–14. és 133–135. old.

Középkori bibliafordításainkról

Amikor a magyarság Szent István korában a nyugati kereszténységhez csatlakozott, a nyugati egyház általánosan használt Bibliája a Jeromos-féle latin Vulgata volt. A latintól távoleső nyelvekre, mint a német (őfelnémet) vagy az angol (angolszász), már a 8. században elkezdték fordítani a Biblia egyes könyveit, az újlatin nyelvek viszont a 11–12. századig nem távolodtak el annyira a vulgáris latintól, hogy a hívek a Vulgata szövegét ne értették volna meg. Olasz vagy spanyol nyelvű bibliafordításra például csak a 13. században támadt igény.

Történeti áttekintés

Szent István első Törvénykönyvének 9. cikkelyében frissen megtérített keresztény népe számára kötelezően előírta a vasárnapi templomba járást. Itt ugyan a liturgia latinul folyt, de a prédikációnak anyanyelven kellett elhangzania ahhoz, hogy valóban a hívek lelki épülését szolgálja. A Kálmán kori esztergomi zsinat (1100 k.) részletesebben határozott a szentbeszédnek tartalma felől: „A nagyobb templomokban vasárnaponként az evangéliumot és a szentleckét kell kifejtteni a népnek, a kisebbekben pedig a *Hitvallást* és a *Miatyánkot*.” Az *evangélium* és a *szentlecke* az adott vasárnapra rendelt két bibliai szakaszt (perikopát) jelentette, melyek évente megismétlődtek. A perikopa-magyarázat elemi formája a szöveg nyelvi megértetése volt. Nem véletlenül jelenti a *magyaráz* ige középkori nyelvünkben a fordítás aktusát is. Az 1526 táján készült *Érdy-kódex* perikopa-fordításait felváltva vezeti be e két egymásnak teljes egészében megfelelő fordulat: „Mely episztolának bötü szerént való magyarsága ezenképpen vagon” és „Kinek bötü szerént való magyarázatja ezenképpen vagon”. A perikopák „bötü szerént való magyarázatja”, tehát a bibliafordítás, a prédikáció keretében a 11. század elején megkezdődött. Ekkor természetesen még csak szóban, templomként, alkalomról alkalomra.

Hazánkban az olvasni és írni tudás csak a 15. században kezdett elválni a latinnyelvűségtől, addig mindkettőt latin nyelven tanulták meg a diákok a székesegyházi, plébániai és szerzetesi iskolákban. A latin kultúrájú literátussal szemben az iskolázatlan ember olvasni természetesen magyarul sem tudott. Anyanyelvű írott *Bibliára* így sem az első, sem a második rétegnek nem volt szüksége. A rendszeres szóbeli fordítási gyakorlat mégis nagyon fontos előkészítője volt – elsősorban nyelvi szempontból – a késő középkori írott fordításoknak. *Tarnai Andor* többször rámutatott az ún. „második szóbeliség” szerepének jelentőségére az irodalmi nyelv kialakulásában. A szóbeli fordítás – már tartalmánál fogva is – a mindennapi beszédszintnél emelkedettebb szinten folyt, és gazdag, speciális szókincset teremtett. A bibliafordítások esetében ez konkrétan azt is jelenti, hogy számtalan fordulat, sztereotípa az egész magyar nyelvterületen általános lett.

A korai időszakból írott emlék nem maradt fenn, a bibliaismeretnek azonban fontos dokumentuma a 11. század folyamán ugyancsak a szóbeliségben kiérlelődött *Halotti Beszéd*. Akik előtt e sirbeszéd elhangzott – márpedig nem egyszeri megfogalmazásról, hanem egy viszonylag állandósult szövegről van szó –, ismerniök kellett a teremtés történetét, a bűnbeesést és következményeit, azt, hogy Péternek hatalom adatott „oldania és kötnie” stb. A mi szempontunkból azonban még ennél is tanulságosabb, hogy bizonyos for-

dulatok, mint a sokszor idézett „halálnak halálával halsz” (*Genesis 2,17*: morte merieris) szókapcsolat ugyanígy szerepel az 1519-re datált *Jordánszky-kódex*ben, sőt a középkoron és a katolicizmuson átlépve, *Károli Gáspár* tolmácsolásában is. A „por és homu” pedig a latin „pulvis” helyén ugyancsak megmaradt az *Érdy-* és a *Teleki-kódex*ben (16. sz. eleje).

A legtöbb kapcsolatot – a fentiekből is következően – az evangélium-fordítások között találjuk. Ezeket is megelőzik azonban azok a részletek, melyek szövegkörnyezetükből kiválva, a „népszerű egyházi tanítás” során az evangéliumi perikopáknál is gyakrabban tértek vissza. A *Halotti Beszéd* kapcsán az imént említett utalás ezek közé tartozik: „És vimádjuk Szent Péter urot, kinek odutt hotolm oudonia és ketnie.” A hívek tudták, hogy mit értsenek ezen: Péter – *Máté evangéliuma* szerint (16,19) – megkapta a mennyország kulcsait s a bűnbocsátás hatalmát. Fontos kitétel ez, mert ezen alapul a gyónás szentsége, illetve a papi feloldozás. A szentségek tanításakor megkerülhetetlen volt, hogy idézze a pap – népnyelvű tanítás esetében természetesen magyarul. A részlet fordítása – éppen gyakorisága miatt – a szóbeliségben állandósult. Ezért találunk csak egészen minimális eltérést a szövegek között, akár rendszeres bibliafordításban (*Müncheni-* és *Jordánszky-kódex*), akár perikopában (*Döbrentei-* és *Érdy-kódex*), akár elmélkedésben (*Guary-kódex* és *Könyvecse az Apostolok méltóságáról*) tűnjék is fel az idézet.

Van emellett a bibliai eredetű szövegeknek egy olyan csoportja, mely igen hamar tudatosan vált kötötté, „zárttá”: ezek az imádságok, illetve a katekétikus irodalomból a *Tízparancsolat*. A *Miatyánk*, az *Üdvözlégy* és a *Tízparancsolat* ugyan csak 15–16. század eleji kódexekben maradt fenn szövegszerűen, de nyelvéllapotuk kora Árpád-kori sajátosságokat őriz. A bibliafordításokba és a kommentárokba is az imádkozott változat került. Példaként a *Jordánszky-kódexből* a *Máté 6,9-13.* részt és a *Peer-kódexbeli Miatyánkot* (Nyelvemléktár 2., 1874. 92. old.) párhuzamosan, átiratban közöljük:

Jordánszky-kódex (1516, 1519)

„Mi Atyánk, ki vagy meny-
nyekben, szenteltesd te
neved, jöjjen te országod,
legyen te akaratod,
miként mennyben, es
felden.
Mi mennyei kinyerönket*
adjad nekünk ma,
és bocsássad minekünk mi
vétetinket, miként mi es
bocsátunk nekünk vétetteknek,
és ne vigy minket
késértetben, de szabadoh
meg minket gonosztlul. Ámen.”

Peer-kódex (16. sz. eleje)

„Mi Atyánk, ki vagy meny-
nyekben, szenteltesd te
neved, jöjjön te országod,
legyen te akaratod,
miképpen mennyben, es
földön.
Mi kenyerönköt, mindennapiat*
adjad nekünk ma,
és bocsássad minekünk mi
vétetinköt, miként mi es
bocsátunk nekünk vétetteknek
és ne vigy minket
késértetbe, de szabadoh
minket gonosztlul. Ámen”

(**Máté evangéliumában* itt a „panem nostrum supersubstantialium” kifejezés áll, az imádságban pedig „panem nostrum quotidianum” (Lukács 11, 3). E ponton térnek csak el egymástól a magyar változatok is. A „mindennapi kenyerünket” változtatást kivéve a magyar katolikus egyházban egészen 1992-ig az Árpád-kori *Miatyánk* élt.)

A két erasmista Újszövetség-fordító, *Pesti Gábor* (1536) és *Szilveszter János* (1541) a doxológia hozzátoldásától eltekintve ugyanezt a változatot hozza. A „Mert tiéd az ország, és az hatalmasság, és az dicsőség örökken örökké” dicsőítő formula az ókeresztény liturgikus gyakorlatban kapcsolódott az „Úr imájához”, és innen került bele a görög evangélium-kéziratokba. Amikor a 16. század elején a *Vulgatával* szemben hitelesebbnek tartott görög verziót kezdték latinra, illetve népnyelvre fordítani, a doxológiát is átvették.

A szóbeli tolmácsolást csak akkor váltotta fel az írásban rögzített fordítás, amikor arra anyanyelvi olvasói igény támadt. Ez eleinte feltehetően igen szűk körű volt, s csak a *Biblia* bizonyos fejezeit érintette. Mezey László hívta fel a figyelmet arra, hogy *Szent Margit*nak a Nyulak szigetén a 13. század második felében már rendelkezésére állott egy magyar passió- vagy evangéliumfordítás. Margit, aki bár a zsolozsmát latinul mondta, illetve a Psalteriumot latinul olvasta, nem értett latinul, s ezért – a Garinus-legenda szerint – a húsvétot megelőző két héten át „a szenvedés történetét anyanyelvén olvastatta fel és magyaráztatta meg magának”.

A magyar bibliafordítások – korhoz pontosan nem köthető – első írott emlékei a középkori magyarországi kódexállomány 98–99 százalékával együtt elpusztultak. Elpusztult *Bátori László* pálos szerzetes (+1485 k.) magyar nyelvű *Bibliája* is azzal a – Mezey László által neki tulajdonított – magyar *Biblia-kommentárral* együtt, melyet Mátyás király a *Corvinában* helyeztetett el.

A 15. század közepétől a 16. század első harmadáig eltelt időszakból viszont mintegy ötven nyelvemlékkódex maradt fenn, ezek egy része bibliafordítás. Teljes magyar nyelvű *Biblia* nincs közöttük. A fordítások között vannak olyanok, melyek a *Biblia* nagyobb egységeit tartalmazzák, mások alkalmi jellegűek, s egy-egy könyvre terjednek ki, megint mások liturgikus forrásokon alapulnak, mint például a perikopa- vagy zsolttár-fordítások.

Az első csoporthoz tartozik és időben is a legkorábbi a ma *Huszita Biblia* néven számontartott fordítás, melynek részleteit a *Müncheneri*-, a *Bécsi*- és az *Apor-kódex* őrizte meg másolatban. [A müncheni Staatsbibliothek tulajdonában lévő kódex a négy Evangéliumot tartalmazza. Faksimile kiadása: *Der Münchener Kodex*. Bd. 1. Hrsg. Gy. Décsy–J. von Farkas. Wiesbaden 1958; a szöveg betűhív átirata és latin megfelelője: *A Müncheneri Kódex 1466-ból*. Szerk.: Nyíri A. Bp. 1971. (Codices Hungarici 7.); Népszerűsítő átirata: *Müncheneri Kódex 1466*. Kiadta: Szabó T. Á. Bp. 1985. – A korábban a bécsi Hofbibliothekban, ma az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött *Bécsi-kódex* Ruth, Judit, Eszter, a Makkabeusok, Báruk, Dániel és a kispapok könyveit tartalmazza. Betűhív olvasata és latin megfelelője: *Bécsi Codex*. Kiadta: Mészöly G. Bp. 1916. (Új Nyelvemléktár 1.) – Az *Apor-kódex* mai formájában kolligátum. Első (csonka) része zsolttár-, canticum- és himnuszfordításokat tartalmaz. A sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum tulajdona. Betűhív olvasata: *Apor codex*. Kiadta: Volf Gy. Bp. 1879. (Nyelvemléktár 8.); Faksimile kiadása: *Apor-kódex*. Kiadta: Szabó D. Kolozsvár 1942. (Codices Hungarici 2.)] E fordítás huszita eredetének kezdettől voltak szószólói, de cáfolói is. Az elmúlt évtizedekben a huszita-teória hívei szólaltak meg szinte kizárólag, azt a benyomást keltve, mintha a kérdés végleg eldőlt volna. Szabó Flóris egy 1989-ben megjelent tanulmányában azonban olyan ellenérveket sorakoztatott fel, melyek megfontolásra érdemesek és további filológiai, illetve irodalom- és helyesírás-történeti kutatásokat sürgetnek. A három kódex közül a *Müncheneri Kódex* a legkorábbi. A könyv záradékából pontosan megtudjuk, hogy ki, hol és mikor készítette: „E könyv megvégeztetett *Németi Györgynek*, *Hensel Emre* fiának keze miatt Moldvában, Tatos városában, Úr születésének ezernégyszázhatvanhatod esztendejében.” A *Szalkai Balázs*-féle ferences krónika szerint 1438–39-ben két szeremégi huszita klerikus, *Tamas* és *Bálint*, Moldvába menekültek, s ott magyar nyelvre fordították az *Ó-* és *Újtestamentumot*. Mivel Moldvához köthető egy (elveszett) bibliafordítás és egy létező másolat, mi sem volt magától értetődőbb, mint a kettő összekapcsolása. Három további adalék erősítette a huszita koncepciót:

1. a prágai egyetem anyakönyvében szerepel egy *Thomas Quinqueecclesiensis* (1399) és egy *Valentinus de Ujlak* (1411) nevű baccalaureus, akiket utóbb Pécsi Tamás és Újlaki Bálint néven azonosítottak a bibliafordítókkal;

2. a ferences krónika eretnekségnek tartja a *Spiritus Sanctus* „szent szellet”-ként való fordítását, ami valóban így szerepel a három kódexben;

3. végül *Husz János* önálló, mellékjeles helyesírási rendszert alakított ki a latin ábécében nem szereplő cseh hangok visszaadására.

Kódexeink közül elsőként a *Müncheneri Kódex* másolója használ, ha Huszával nem is azonos, de mindenképpen azonos koncepción alapuló rendszert. A *Müncheneri Kódex* huszita eredetének tudatában nevezi el ezt a helyesírást *Kniezsa István* huszita helyesírásnak, annak ellenére, hogy ferences kódexeink általában ugyancsak mellékjeles helyesírásúak. A mellékjeles helyesírás nem Husz találmánya, ezért nem kizárólag huszita közvetítéssel honosodhatott meg nálunk. Az ugyancsak nehezen elképzelhető, hogy egy Moldvában készült eretnek bibliafordítást elkozzozzanak a ferencesek, majd ennek a helyesírását átvegyék, magát a fordítást pedig terjesszék. Szabó Flóris emellett több olyan fordulatot idéz a fordításból, mely csak szerzetesi környezetben születhetett. A *Bécsi-kódex* – *Gálos Rezső* megállapítása szerint – egy kórushasználatra készült lectionarium őszi részének töredéke, az *Apor-kódex* pedig egy kórus-psalterium fordítása. A fordítások tehát liturgikus könyvekből készültek. A 15. század második felében másolt *Apor-kódex* sorsa kísértetiesen legtovább nyomon; a 16. század elején premontrei apácák birtokában volt, akik a kódexet kiegészítették. A zsoltároskönyvet minden szerzetes hetente végigmondta, akkor is, ha – mint már Szent Margit esetében is láttuk – nem tudott latinul. A magyar fordítás elsősorban a zsolozsmán kívüli áhítatot szolgálta. Eretnek fordításnak a másolók-használók mindenestre nem érezték kedves, sokat forgatott könyvüket. A *Huszita Bibliából* nem szabad sem ideológiai, sem felekezeti kérdést csinálni; az ellentmondások tisztázása és a kódex-együttes pontos helyének kijelölése a magyar bibliafordítás történetében, tudományos feladat. A megoldást azonban az eddigieknél mindenképpen bonyolultabb összefüggésrendszerben kell majd keresni, tekintetbe véve a könyvpusztulás mértékét, a „második szóbeliség” szerepét és a közönségigény mibenlétét is.

Az idézett kódexekkel műfajilag egy csoportba tartozik a *Jordánszky-kódex*, amennyiben az Ó- és Újtestamentum több könyvének rendszeres fordítását tartalmazza (*Mózes öt könyve*, *József könyve* és a *Bírák könyve* olvasható benne az *Ószövetségből*, valamint Szent Pál első tizenhárom levelét kivéve a teljes *Újszövetség*. A kódexet az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár őrzi, első két levelét az OSZK. – Faksimile kiadása és modern olvasata: *A Jordánszky-kódex 1516-1519*. Kiadta: László S. Bp. 1984. Kísérő tanulmány: Csapodi Cs.). A *Jordánszky-kódex* fordítója és másolója egyaránt ismeretlen. *Dienes Erzsébet* a kódex másolóját azonosnak tartja az *Érdy-kódex* második kezével (MNY 1982. 440–453. old.), s a kódexet a karthauzi rendhez kapcsolja. Érveit és módszereit a további kutatásoknál figyelembe veendőnek tartjuk. A fordító az *Ószövetség* könyveiből gyakran kihagy,

A magyar bibliafordítások – korhoz pontosan nem köthető – első írott emlékei a középkori magyarországi kódexállomány 98–99 százalékaival együtt elpusztultak. Elpusztult Bátor László pálos szerzetes (+1485 k.) magyar nyelvű Bibliája is azzal a – Mezey László által neki tulajdonított – magyar Bibliakommentárral együtt, melyet Mátyás király a Corvinában helyezett el.

A 15. század közepétől a 16. század első harmadáig eltelt időszakból viszont mintegy ötven nyelvemlékkódex maradt fenn, ezek egy része bibliafordítás. Teljes magyar nyelvű Biblia nincs közöttük.

A fordítások között vannak olyanok, melyek a Biblia nagyobb egységeit tartalmazzák, mások alkalmi jellegűek, s egy-egy könyvre terjednek ki, megint mások liturgikus forrásokon alapulnak, mint például a perikopa- vagy zsoltár-fordítások.

részletező felsorolásokat összevon, s nem restelli bevallani, ha nem tud megbirkózni a szöveggel: „Étt két capitulum héján vagyon (...) kinek értelme és magyarsága semmi-képpen én elmémbe nem fér, de egyébtől sem érthetöm” (*Mózes II. könyve* 25. fejezete után olvasható megjegyzés). Az evangéliumokat azonban csonkítatlanul tolmácsolja és szárnyaló előszóban ajánlja a latinul nem tudó olvasó- és templomba járó közönségnek: „Szereté atyámfiai (...) üdesdeden olvassátok, hallgassátok és tanuljátok az szent evangéliumbeli igéket, kikben fekszik az erek élet és minden lelki édesség, vigasztalás, belcsesség és isteni szeretet.”

A perikopa-fordítások önálló műfajt képviselnek a bibliafordításokon belül, de nyelvi-leg szervesen közéjük illeszkednek. Az egyes bibliai szakaszok a perikopák rendjében követik bennük egymást, forrásaik is hasonló felépítésű perikopás-könyvek, *lectionarium missaek* voltak. A különbözőz rendek vagy egyházmegyék perikopa-rendszerei bizonyos pontokon eltérnek egymástól, így e fordítások rendi hovatartozása általában eldönthető. Néhány perikopányi töredéket több kódexben találunk, a *Székeludvarhelyi-kódex* (1526–1528) végén egy terjedelmesebb, adventtől nagyböjtig terjedő szakasz maradt meg egy ferences mise-lectionariumból (*Régi magyar kódexek* 15. Kiadta: N. Abaffy Cs. Bp. 1993, 357–376. old.).

A *Döbrentei-kódex* (1508) második része a teljes egyházi évre, a nagy ünnepekörökre és a vasárnapokra, valamint a szentek ünnepeire tartalmazza az episztolákat és az evangéliumi perikopákat (*Régi magyar kódexek* 19. Kiadta: Abaffy Cs.–T. Szabó Cs. Bp. 1995, 257–419., 425–472. és 484–494. old.).

Eredetileg teljes volt, de csonkán maradt ránk az *Érdy-kódex* (1526 k.) episztola- és evangélium-sorozata (Nyelvelmléktár 4–5. Kiadta: Volf Gy. Bp. 1876). Az *Érdy-kódex* koncepciózusan összeállított prédikáció- és legendagyűjtemény, melyben az egyes ünnepeket a teljes perikopa-fordítás vezeti be. A kötet szerzője, akit *Karthauzi Névtelenként* tart számon az irodalomtörténetírás, egy latin nyelvű prológusban pontosan megfogalmazta, hogy kiknek és mi célból készítette művét: „Szórol szóra fordítottam le az episztolákat és az evangéliumokat az év összes vasárnapjaira és ünnepeire magyarázatokkal, példákkal és nagyon hasznos tanulságokkal vagy példázatokkal, mindkét nembeli egyszerűbb testvérek és a latinban kevésbé jártas ifjak számára. E szent, együgyű testvéreknek és nővéreknek is legyen mindez hozzáférhető, hogy nagy és kis ünnepeken tanultva, a szentbeszéd és az olvasmány idejét hasznosabban tölthessék el.” Külön kitér a bibliafordítás kérdésére: „Szent magamba szállással töprengtem el azon, hogy míg a más nyelveket beszélő népeknek többnyire teljes anyanyelvre fordított bibliájuk van – gondoljunk csak a németre, csehre, franciára, vagy itt a közelünkben a szláv nyelvre, melyre az isteni Jeromos nemcsak a *Bibliát* magát, hanem héber, görög és latin szövegek alapján új betűkkel a teljes liturgiát is átültette, s másoknál is ezt lehet tapasztalni –, addig a mi műveletlen, faragatlan magyar népünket nem harmatoztatta be ily kegyelem, hogy akár csak kommentárok formájában is, effajta érdemekkel dicsekedhessék. Azt hiszem, ezt nem annyira a tudatlanság, mint inkább a kényelmes-ség és hanyagság rovására kell írni.” Ez a megjegyzés azért is érdekes, mert azt sugallja, hogy a bibliafordítások az írásbeliség szintjén egymástól elszigeteltek voltak, s egyúttal Dienes Erzsébet idézett megállapítását is kérdésessé teszi a *Jordánszky-* és az *Érdy-kódex* közvetlen kapcsolatáról.

Ugyancsak liturgikus könyvön, egy, a hét napjaira beosztott psalteriumon alapulnak a már említett *Döbrentei-kódex* zsoltárfordításai. Ez az első fennmaradt teljes magyar nyelvű zsoltároskönyv. A kódexet *Halábori Bertalan* egri egyházmegyés pap másolta 1508-ban, feltehetően apácák részére. A 150 zsoltár fordítását tartalmazza még az 1522-ben *Velikei Gergely* által Lékán másolt *Keszthelyi-kódex* (Nyelvelmléktár 13. Kiadta: Volf Gy. Bp. 1885), és az ezzel összefüggő *Kulcsár-kódex*, melyet *Pápai Pál* készített 1539-ben (Nyelvelmléktár 8. Kiadta: Volf Gy. 1878–1881). E zsoltárfordítások – a hozzájuk kapcsol-

lódó himnuszokkal és kantikumokkal együtt – a magánáhitatot, illetve a liturgia jobb megértését szolgálták, de nem kaptak helyet magában a liturgiában.

Végül meg kell említenünk még néhány, a bibliai kontextusból ugyancsak kiragadott fordítást. A *Döbrentei-kódex*ben olvasható *Salamon inéklése* címen az *Énekek éneke*, amely néhány félreértéstől eltekintve nagy nyelvi erőről tanúskodó, kitűnő tolmácsolás. Ugyanitt maradt fenn *Jób könyvének* I-VI. és XLII. része.

Judit könyvét Nyújtódi András fordította le apáca húga számára. A *Székeljudvarhelyi-kódex*ben a fordítás záradéka sok fontos információval szolgál: „Ezen szerént végeztetik az Szent Judit asszonynak ő könyve, az derék Szentírásnak bötűe szerént, az mi bódog szent atyánknak, Páduai Szent Antalnak estin, Urunk Krisztus Jézusnak az Szűz Mária méhétől születésének utána ezerötszázhuszonhatod esztendőben... Imé azért, én szerető húgom, Nyújtódi Judit, az te neveden való szent asszonnak könyve, melyet én, az te szegény bátyád, Nyújtódi Fráter András, megírtam az diáki bötűről ez magyar nyelvre az te hozzád való atyafiúságos szeretetnek miatta meggyőzetvén, és hogy ne lennél az te celládban az te szenteknek könyve nélkül, de vallanád ezt az te lelkednek vígasztalására.” Az *Érdy-kódextől* eltekintve a szerzői szándék, a fordító és az olvasó kapcsolata egyetlen más bibliafordításunk esetében sem ilyen világos. A személyes jelenlét a fordítás folyamán is tapasztalható: Nyújtódi tárgyi magyarázatokat fűz azokhoz kifejezésekhez, melyekről feltételezi, hogy húga nem érti.

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy a 11. századi kezdetektől a középkor végéig, a 16. század első harmadáig, folyamatosan fordították a *Bibliát* a latinul nem tudó hívek és a kolostorokban élő laikus testvérek és apácák számára. Ez először kizárólag szóban történt, később – az anyanyelvű írásbeliség térhódításával – írásban is. A pusztulástól véletlenszerűen megmenekült emlékek közül csak a *Müncheneri*-, *Bécsi*-, *Apor-kódexcsoport* és a *Jordánszky-kódex* rendszeres bibliafordítás, a többi liturgikus indíttatású vagy alkalmi jellegű. A középkori bibliafordítás kérdéséhez azonban csak valamennyi fennmaradt emlék együttes vizsgálatával érdemes közelíteni, mivel ezek közösen hordozói a szóbeli tolmácsolás örökségének, és tanúi az elpusztult írott fordításoknak.

Egy kis filológia

A sommás zárómondatot néhány konkrét példával illusztráljuk. *Hadrovics László* 1994-ben kitűnő filológiai tanulmányt tett közzé a *Huszita Biblia* német és cseh rokonságáról. A *Müncheneri Kódex* magyar–latin szótára 1993-ban jelent meg, betűhű átirata a latin megfelelővel és az erre vonatkozó kísérő tanulmánnyal pedig már 1971-től rendelkezésünkre áll. Mivel ez a legjobban feldolgozott kódex, példáinkat érdemes ebből meríteni.

Hadrovics László a magyar nyelvű kódexből kiemelte mindazon helyeket, melyek valamilyen okból nem feleltek meg a kritikai kiadásban közölt latin szónak, szövegrésznek, vagy éppen ellenkezőleg: lefordíthatlanok maradtak (összesen 641 evangéliumi hely). A szerző figyelmét a német fordításokra a latin alapján nem magyarázható fordítói megoldások irányították. Ezek gondos elemzése arról győzte meg, hogy a magyar fordító(k) a latin szöveg mellett egy német bibliafordítást, vagy valamilyen latin–német szójegyzéket is használt(ak) rendszeresen. A példák közül csak néhányat emelünk ki és szembesítjük őket más magyar fordításokkal. Teljesen meggyőző, hogy a „leváltak” (25. pont) a német *Abgeschiedenen* alapján lett a latin pharisei magyar megfelelője. A *Müncheneri Kódex*ben kilencvennégyszer fordul elő a szó, szemben többi bibliafordításunkkal, melyekben egyszer sem bukkan fel: pl. Máté 9,11 pharisei: *Müncheneri Kódex* „lčualtac”, *Döbrentei-kódex* „fariseosok” (410,10), *Jordánszky-kódex* „zerzetes sydok” (89va), *Érdy-kódex* „zeerzetes sydok” (Nytár 5,317,24). Ugyanez vonatkozik a „hajfonat, fűrt” (31. pont) szóra: pl. Lukács 7,38 „capillis capitis sui”: *Müncheneri Kódex* „hay fonatual” (ném: Zopf,

Lock); *Döbrentei-kódex* „hayaval” (416,15), *Jordánszky-kódex* „feyeenek hayaywal” (119rb), *Érdy-kódex* „hay zalywal” (Nytár 5,112,7).

Nem ennyire meggyőzőek azok az esetek, amikor más kódexekben is a *Münchener Kódex*vel azonos megoldásokkal találkozunk. Ilyen például az „írástudók” (26. pont) a latin *scribae* megfelelőjeként. A „scriba” szoros értelemben írnokot, másolót jelent. Hadrovics László feltételezi, hogy a Viler-féle német bibliafordítás „die Schriftweisen” kifejezése hatott a *Münchener Kódex* fordítójára, amikor a törvénytudó, írásmagyarázó főpapokra vonatkozó „scribae” kifejezést hasonlóan fordítja, pl. Máté 2,4 „scribas populi”: *Münchener Kódex*. „nepecn^c irastudoit”. Annak alapján viszont, hogy valamennyi kódexünkben helyes fordítás olvasható, feltételezzük, hogy a szó jelentése még a szóbeliségben tisztázódott: *Döbrentei-kódex* „nepnek bql it” (279,7-8), másutt „mesterek” (Mt 9,3 – 379,5), *Jordánszky-kódex* „nepeknek Irasthwdoyt” (86rb), *Érdy-kódex* „yrastwdo neepket” (Nytár 4,181,21). Hasonló a helyzet a „paralyticus” ‘béna, járm nem tudó’ szóval (36. pont), melyet a *Münchener Kódex* a német „gichtig” ‘köszvényes, csúzos’ mintájára fordít: pl. Máté 9,2 „kqzuenčst”. Így fordítja viszont más is: *Döbrentei-kódex* „kqzvenčst” (379,3), *Jordánszky-kódex* „kqzvenyesth” (89va), amiből arra következtetünk, hogy ha a német közvetítés valószínű is, arra már korábban, a *Münchener Kódex*et jóval megelőzően sor került.

Hadrovics Lászlónak ez az egyik legutolsó tanulmánya legyen mértéke és ösztönzője a bibliafordításokkal kapcsolatos további kutatásoknak!

Irodalom

- BOROS ALÁN: *Zsoltárfordítás a kódexek korában*. Bp. 1903.
 BOTTYÁN JÁNOS: *A magyar Biblia évszázadai*. Bp. 1982.
 GÁLOS REZSŐ: *Legrégibb bibliafordításunk*. Bp. 1926.
 HADROVICS LÁSZLÓ: *A magyar Huszita Biblia német és cseh rokonsága*. Bp. 1994.
 KÁROLY SÁNDOR: *A Jordánszky-kódex viszonya más bibliafordításokhoz*. Nyelvtudományi Közlemények, 1956. 260–268. old.
 MEZEY LÁSZLÓ: *A „Báthory-biblia” körül. A mű és szerzője*. MTA I Osztályának Közleményei, 1956. 191–221. old.
 NYÍRI ANTAL: *A Münchener Kódex magyar–latin szótára*. Bp. 1993.
 SZABÓ FLÓRIS: *Huszita-e a Huszita Biblia? Bíráló és útkeresés*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1989. 118–126. old.
 SZERECZ ALAJOS IMRE: *Kódexeink párhuzamos szentírási töredékei*. Bp. 1916.
Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor. Szerk.: Madas Edit. Bp. 1992.
 TARNAI ANDOR: *„A magyar nyelvet írni kezdik”. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Bp. 1984.

Rejtett nyomdák

Nem a legújabb kor sajátossága, hogy bizonyos tartalmú könyvek megjelentetését akadályozták vagy tiltották. Bizonyos mértékű ellenőrzés szinte a könyvnyomtatás legkorábbi szakaszától fogva jellemző volt az európai könyvkiadásra. Országonként más-más mértékben, de minden hatalom, uralkodó vagy egyház figyelemmel kísérte a kiadandó vagy már kiadott könyveket. Erre többféle módszer kínálkozott: mindenekelőtt a nyomdaalapítás engedélyhez kötése, azután a kiadandó kéziratok előzetes bemutatásának kikötése.

Amár megjelent könyvek utólagos ellenőrzésére szolgált a könyvkereskedők készletének felülvizsgálása, lefoglalása vagy ugyanígy a nyomdák átvizsgálása és természetesen a szerző megbüntetése. Ezért azután a régi időkben a nemkívánatosnak ítélt könyvek szerzői és kiadói is találékonyan, többféle módszerrel próbálták megakadályozni, hogy a hatóságok a nyomukra bukkanhassanak. Többek között ezért is olyan sok az író neve nélküli, anonim könyv. A régi könyvek egy másik jelentős csoportja sem azt a várost, sem azt a nyomdát nem jelöli meg címlapján, ahol a könyv megjelent. Nem ritkán évszámot sem írtak a könyvet. Holott Európa-szerte rendelkezések sora kötelezte arra a nyomdászokat és a könyvkiadókat, hogy ezeket az adatokat közöljék az általuk kiadott könyvek címlapján.

Ritkább és különlegesebb az az eset, amikor a nyomdász ráírt ugyan valamilyen várost vagy nyomdát is a nála megjelent könyvre, de ezek az adatok hamisak vagy koholtak, tehát kitaláltak voltak. Hamis kiadási helyről beszélünk, ha a könyv nem azt a helységet, várost nevezi meg, ahol készült, hanem egy másik – létező – helyet. Koholt, vagy más szóval fiktív kiadási helyről, ha a könyv nem létező helyet vagy kiadót jelöl meg, vagy olyant (például olyan távolit, vagy más földrészén lévő), ahol eleve nem készülhetett.

Titkos nyomdahelyű könyveink kétfélék. Egyik részük hamis külföldi vagy koholt kiadási hellyel, de valójában idehaza készült – másik részük magyarországi várost tüntet fel, pedig külföldön jelent meg. Ez utóbbiak könyvészeti érdekességük mellett történeti, vallási eszmetörténeti vonatkozásuk miatt akár külön tanulmányt is érdemelnének, most azonban csak a kérdés egyik feléről lesz szó, nevezetesen az idehaza készült, hamis és koholt kiadási helyű régi nyomtatványokról, méghozzá elsősorban a 18. századiakról.

Vajon felfedezhető-e valamiféle rendszer, amelynek alapján bizonyos művek hamis, mások pedig koholt kiadási hellyel (impresszummal) jelentek meg? Úgy látszik, igen. A 18. század során tartalmukban és műfajukban élesen válik el egymástól a létező, de hamis városnevet feltüntető kiadványok csoportja (tehát olyan helynevekkel, ahol elvileg nyugodtan készülhettek volna e művek). Ezek mindegyike protestáns, többségében evangélikus áhítatossági munka, énekeskönyv, imádságoskönyv vagy katekizmus, kisebb részben protestáns használatra kiadott biblia. Ezzel szemben a fiktív hely- vagy városnevet megjelölők többnyire politikai, egyházpolitikai, szabadgondolkodó vagy egyszerűen csak játékos tartalmú kiadványok.

Ugyanígy bizonyos rendszer figyelhető meg, ha kiadványainkat időrendi szempontból vesszük szemügyre. A hamis helynévvel megjelent kiadványok legtöbbször 1725 és 1760 között jelent meg, tehát inkább a század első felében, míg a koholtak kevés kivételtől eltekintve az 1787–1793-as évek termései.

Előbb részletesebben a hamis kiadási helyű könyvekről lesz szó, majd néhány példa illusztrálja a századvégi, fiktív helynevű szabadgondolkodós és játékos tartalmú könyveket is.

A hamis és koholt kiadványok mindegyikénél a cenzúra figyelmének elterelése, kijátékszása volt a cél. E hamis és koholt helynevek alkalmazása néhány olyan kérdést is felvet, amelyet nem lehet megkerülni:

- Honnan ismerhetők fel a hamis vagy koholt nyomtatási helyű könyvek?
- Hogyan állapítható meg egy kiadási helyről, hogy az nem fedi a valóságos megjelenési helyet?
- Miért ne készülhettek volna e külföldi várost megjelölő kiadványok valóban külföldön?
- És végül: ha nem ott készültek, akkor vajon hol?

A régi magyarországi nyomtatványok rendszeres és részletes feltárása során bebizonyosodott, hogy az impresszum-adatok hiányainak pótlása, vagy a hamisak helyesbítése elsősorban az egyes korabeli nyomdák betűtípusainak és nyomdai díszjeleinek összevetése alapján lehetséges (lásd a *Régi magyarországi nyomtatványok* addigi két kötetét, amely az első hazai nyomtatványokkal foglalkozik 1473-tól 1635-ig, és hamarosan elkészül a harmadik, 1655-ig tartó kötet is). A legtöbb régi nyomtatványt, amelynek megjelenési körülményeiről semmilyen korabeli adat nem maradt fenn, csak magából a kiadvány külsejéből kiindulva lehet helyhez vagy nyomdához kötni. Vagy a régi nyomtatványok még a 18. században is önmagukban árulkodnak arról, hogy melyik nyomdában készültek. A használt betűtípusok, díszek módszeres vizsgálata elárulja mindazt, amit a szerző és a nyomdász olyan gondosan – hamis vagy koholt helynév feltüntetésével – el akart titkolni. Sokszor a kiadási év is hamis, mint némelyik katekizmus esetében, amikor a későbbi nyomdász egy korábbi, létező kiadást utánoz.

Vajon miért nem hihető, hogy e könyvek ténylegesen külföldön készültek? Vajon nem lett volna egyszerűbb ezeket valóban külföldi – németországi vagy németalföldi – városokban nyomtatni? Miért kell kételkednünk a külföldi helymegjelölések láttán?

Aligha lehetséges ugyanis, hogy terjedelmes köteteket olyan gyakran nyomtattak volna ki külföldön. Ezek behozatala sokkal nehezebb volt, mint itthoni előállításuk. A harmincad (vám)hivatalokat ugyanis semmiképpen sem kerülhette el egyetlen nagyobb könyvszállítmány sem. A könyvvizsgálati iratok között legnagyobb számban a Bruckban és Pozsonyban revízió alá vett könyvjegyzékeket találni (a korabeli könyvvizsgálati gyakorlaton belül ugyanis megkülönböztetendő a cenzúra, amely az itthon nyomtatott könyvekre vonatkozott, és a revízió, amely a külföldről behozott könyveket érintette). A külföldről behozott könyveket korszakunkban tehát revíziónak vetették alá, még a külföldi akadémiákról hazatérő diákok tucatnyi könyvét is alaposan átvizsgálták és kérdéses esetben Bécsbe továbbították. Vajon milyen eséllyel jöhettek volna át százszámra több száz lap terjedelmű evangélikus énekeskönyvek? Nem is szólva a tetemes szállítási költségekről (*1. kép*).

Azt gondolhatnánk, hogy másik megoldás is kínálkozott az engedély nélküli nyomtatáshoz, tudniillik, ha a nyomdász egyszerűen nem írt a könyvre sem kiadási helyet, sem nyomdát. Van sok ilyen hely megnevezése nélküli nyomtatvány is, köztük számos evangélikus hitbuzgalmi mű. Ez azonban valószínűleg nem jelentett olyan biztonságot a nyomdásznak, mint ha külföldi vagy valamilyen más, távolabb eső magyarországi helynevet tüntetett fel címlapján. Könnyen megérthető, hogy ha egy város környékén a könyvárusok hely és nyomdász megnevezése nélküli kiadványokat árultak, legelőször az akkoriban csaknem mindig egyetlen városbeli nyomda került gyanúba. Amellett korábbi rendeletek sorozata tette kötelezővé minden nyomda számára a hely és a nyomda megjelölését minden kiadványa esetében. Ezt egyébként maguk a nyomdászok is kíváncsúnak vélték – főleg más nyomdák esetében – a privilégiumok tiszteletben tartása miatt. Az azonos tartalmú rendeletek gyakori megismétlése azonban azt mutatja, hogy a kiadók és a nyomdászok sohasem tartották be maradéktalanul e szabályokat.

A 18. század nagyobb részében a vallásgyakorlást az 1731. évi *Carolina resolutio* szabá-

1. kép

Csak a bal oldali könyv készült Bázelen 1760-ban, a jobb oldali ezt utánozva Pozsonyban, vagy húsz évvel később jelent meg. – Alul felnagyítva a hasonlóan szánt, de mégsem azonos dísz.

lyozta. Ennek értelmében a protestánsok nyilvános vallásgyakorlata igen korlátozott volt, de a rendeletben szerepelt, hogy családi körben, magán-lelkigyakorlatként protestáns vallásos szövegeket szabad olvasni. Ezt azért kell szem előtt tartanunk, mert a protestáns vallásgyakorláshoz szükséges könyveket a hatóságok nem általában tiltották, hiszen a törvény értelmében nem is tilthatták. De a nyomdász csak cenzúrán átment könyvet nyomtathatott, annak pedig szinte semmi esélye sem volt, hogy a katolikus cenzor átengedjen egy evangélikus könyvet.

Vajon milyen eszközei voltak az országos hatóságoknak az engedély nélküli protestáns kiadványok nyomdáival, kiadóival szemben? Úgy tűnik, hogy vallási kiadványok ügyében az országos hatóságok szinte sohasem hajtottak végre megtorlást, legalábbis olyan súlyosat nem, mint amilyennel fenyegetőztek, tudniillik a nyomda bezárását. Vagyis nem találtak olyan bizonyítékot az engedély nélküli nyomtatásra, amelynek alapján a nyomdát bezárhatták, vagy felszerelését elkobozhatták volna. A könyvárusok, könyvkötők árujának lefoglalását a korabeli iratok tanúsága szerint nem az országos, hanem a helyi szervek kezdeményezték. A nyomdászoknak nem annyira az országos hatóságoktól kellett tartaniuk, hanem inkább aiktól közvetlen függőségi viszonyban voltak. Ez pedig legtöbb esetben a katolikus püspök,

vagy a helyi jezsuita akadémia volt. Ez a függőség kényszerítette a püspökök és katolikus hatóságok szolgálatában álló nyomdászokat arra, hogy csak titokban (hely megjelölése nélkül vagy hamis, ritkább esetben fiktív helynévvel) nyomtassanak protestánsok számára. Nem katolikus szolgálatban álló nyomda létesítésére a hatóságok természetesen nem adtak volna engedélyt. Itt nemcsak a püspöki székhelyek nyomdáiról van szó: a városi nyomdák elsődleges megrendelői is a katolikus papság és az ottani iskola tanárai közül kerültek ki.

Azokban az évtizedekben, amikor a hamis nyomdahelyű kiadványok többsége megjelent, protestánsok kezében lévő városi vagy magánnyomda már csak a debreceni és a löcsei volt – eltekintve az erdélyi helyzettől, ahol a protestáns könyvek kiadásának nem volt akadálya. De ott nem lévén számottevő magyar ajkú evangélikus lakosság, ilyen jellegű könyvek is kevésbé jelentek meg. A löcsei nyomdának 1720 után egyre csökkent a jelentősége – pedig éppen a felső-magyarországi evangélikus lakosság könyvvel való ellátását vállalta korábban. 1720 után kalendáriumokon és tankönyveken kívül nemigen vállalkozott más művek kiadására, éppen a helyi jezsuita cenzorok sorozatos zaklatása miatt, akik bizonyos könyvek megjelentetését elve megiltották, másokat tartalmilag megcsonkítottak.

A 18. században tehát egyetlen olyan magyarországi nyomda sem működhetett, amely bevalottan az evangélikus lakosság számára adott volna ki könyveket. Más szóval 1700-tól egészen *II. József* türelmi rendeletéig (1781) az a ma ismert húsz-egynéhány evangélikus énekeskönyv- és ugyanennyi imádságoskönyv-kiadás, amely a magyar ajkú evangélikusok vallásgyakorlását szolgálta, kevés kivétellel hamis kiadási hellyel jelent meg. E hamis helymegjelölés tehát több évtizeden keresztül járható útnak bizonyult a hatóságok megtévesztése és végső soron a cél elérése érdekében.

A hamis és koholt kiadási helyű, valójában idehaza készült nyomtatványok „leleplezése” némileg újrarájzolta a 18. századi magyarországi könyvkiadásról, illetve a külföldön megjelent magyar nyelvű könyvekről eddig kialakult képet. Összefoglalóan annyit állapíthatunk meg, hogy jóval kevesebb magyar nyelvű mű jelent meg ténylegesen külföldön, mint az korábban ismeretes volt, ezzel növelve az idehaza készült művek számát. Másrészt bizonyos arányok is megváltoztak, elsősorban a győri és soproni nyomda termelékenységének javára.

A magukat „debreceni”-nek valló könyvek túlnyomó része protestáns vallásgyakorláshoz szükséges énekeskönyv és zsoltároskönyv, katekizmus vagy protestáns iskolában használatos tankönyv, így *Molnár Gergely* és *Comenius* latin nyelvtankönyvei. Ez utóbbiakról korábban senki sem sejtette volna, hogy a nyomdák kénytelenek voltak ezeket is hamis kiadási adatokkal megjelentetni. Erdélyben és Debrecenben természetesen jelenhettek meg ilyen tankönyvek, és meg is jelentek sűrűn. De az ország egyik végéből a másikba szállítani e tankönyveket nem érte meg. Amellett éppen a tankönyvek kiadása volt a nyomdák számára az egyik legjövedelmezőbb vállalkozás, hiszen biztos piacuk volt és nagy példányszámban készülhettek. Így azután ma már legalább tíz Comeniestől, Molnár Gergelytől és *Johannes Rheniustól* származó latin nyelvkönyvről tudjuk, hogy hamis debreceni vagy löcsei kiadási hely feltüntetésével, de valójában nyugat-dunántúli műhelyekben jelentek meg. Ugyanígy protestáns imakönyvek és énekeskönyvek is vannak köztük. Ezért vagy húsz művet le kell írunk a debreceni városi nyomda kiadványai sorából, minthogy azok Győrben vagy Sopronban készültek, hamis „Debrecen” megjelöléssel. A debreceni nyomdának ugyanis – hazai műhelyeink közül egyedülállóan – fennmaradtak 18. századi számadásai az évente megjelent kiadványaikról. Tételünket igazolja, hogy ezek közül a „hamis” könyvek közül egyetlenegy sem szerepel a korabeli nyomdai számadásokban (2. kép).

Leginkább a soproni könyvkiadásról alkotott kép változik így meg. A mostani vizsgálódások nyomán felfedezett ötvenegy hamis kiadási hellyel megjelent és valójában Sopronban nyomtatott mű együttes terjedelme kb. 24 000 lap, vagyis ezek átlagos kis, 12-rét formátumával számolva kb. ezer ív. Ha az 1750-es évet vesszük szemügyre, a mostanáig számon tartott soproni nyomtatványok terjedelme mindössze öt ív volt. Ugyanebben az évben itt, Sopronban, hamis „Frankfurt” megjelöléssel 170 ívnyi terjedelemben nyomattak

énekeskönyvet, vagyis a nyomda valóságos termelékenysége ebben a kiragadott évben kb. harmincötszöröse a mostanáig számontartottnak. Nem minden évben ilyen látványos a különbség, de azért jelentős: négyszerese, hatszorosa a mostanáig ismertnek.

II. József türelmi rendeletét követően (1781) nem volt szükség többé hamis helynevek mögé rejteni a nem katolikus könyveket. Ezután szinte egy csapásra megszűntek a magukat „frankfurti”-nak vagy „debreceni”-nek nevező evangélikus énekes- és imádságoskönyvek, megjelentek viszont ugyanezek soproni, pozsonyi vagy pesti kiadási helyel.

Mely külföldi városok szerepeltek hamis, és melyek fiktív helynévként? Az evangélikus énekes és áhítatossági művek helynévének kiválasztásánál könnyen érthető, hogy nyomdászaink a németországi városokat részesítették előnyben, úgy gondolva, hogy e könyvek akár ott is készülhettek volna. A hamis helynevű evangélikus (vagy általában protestáns) könyvek közül a legtöbb Frankfurtot, és körülbelül egyenlő mértékben Augsburgot, Jénát, Lipsét vagy Wittenberget választotta. A hamis hazai nyomdahelyek közül, ahogy már volt róla szó, csak az evangélikus Lőcsét és a református Debrecént választották – érthető okokból.

Felvetődik a kérdés, hogy vajon kereshetünk-e rendszert e helynévválasztásban? Elmondhatjuk-e, hogy például a győri nyomda mindig a hamis Lőcse vagy Jéna nevet választotta, vagy Sopron mindig Frankfurtot? Következetesség vagy véletlen műve volt, hogy melyik hamis kiadási helyet választották a nyomdák?

A tényleges nyomdahelyek megfejtése azt bizonyítja, hogy nem volt különösebb rendszer e külföldi városnevek kiválasztásában. Mindössze annyit, hogy a protestáns könyvek következetesen németországi helynevet kaptak. A győri Streibig-nyomda például felváltva használta az augsburgi, frankfurti, nürnbergi, zürichi vagy wittenbergi megjelenési helyet. A budai Landerer-nyomda a valóságosak közül a Strassbourg, Párizs és Berlin neveket, a kitaláltak közül pedig a Miapolis, Cosmopolis vagy Gondolat-falva elnevelést, az egri püspöki nyomda a Mohiló, Párizs-Berlin vagy Leopoldis megjelölést használta.

Bár a Frankfurt nevet kimagaslóan legtöbbször a soproni Siess-nyomda használta, azért ők sem kizárólagosan ezt, hanem mellette a külföldiek közül még az Augsburg, Lipcse, Nürnberg és Regensburg, a hazaiak közül pedig a Debrecen és Lőcse nevet választotta.

Külön tanulmányozást érdemel a század utolsó harmadának vallási-politikai vitáiratainak hamis- vagy kitalálthelynév-választása. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a Magyarországon használt koholt helynevek nagy része európai közkinccs volt: Mohilow jelzéssel az osztrák tartományokból is ismert kiadvány. Ugyanígy alkalmazták Európa-szerte a Cosmopolis elnevezést is, amely szinte magáért beszél, vagy a Philadelphia nevet, amelynek századvégi gyakori alkalmazása célzasként értendő az amerikai államok első kongresszusának színhelyére.

2. kép

Ez a „debreceni” nyelvtankönyv
Győrben készült

Azt mondhatjuk, hogy a nyomdászok vagy kiadók vallási, politikai és néha csak kényelmi okból alkalmazták a hamis vagy nem létező helyneveket. Az így terjesztett könyvek többségénél indokolt volt az óvatosság. Így alakulhatott ki az a helyzet, hogy a nyomdászok hamis és fiktív impresszummal adtak ki könyveket, és a szerzők lehetőleg szintén eltitkolták kilétüket. Bár egy-egy cenzor feltételezte a valós nyomdahelyet, sőt, néha alsóbb szinten bizonyítékot is gyűjtöttek, felsőbb hatóságok a nyomdászt – a *Martinovics-perben* hozott ítélet kivételével – nem büntették meg.

A rejtett nyomdahelyek feloldása során nemegyszer olyan költött kiadási helyek is akadtak, amelyeket egyszerűen játékoságból, tréfából írtak a nyomtatvány címlapjára. Ilyen például a holdban, csillagok közt játszódoó alkalmi vers, amelyet „Lunakatschalán” adtak ki, vagy a fürdőhelyek életét szatirikus versbe szedő könyvecske, amely „Tsőbörtsökön” jelent meg. Ezek mögött semmilyen komolyabb megfontolást vagy titkolni-valót nem kell keresnünk, bár nagyobb valószínű, hogy cenzor sosem látta őket (*3. kép*).

1786-ban ismeretlen feljelentő Bécsből azzal a közléssel fordult a Helytartótanáchoz, hogy a pozsonyi *Weber Simon Péter* nyomdájában éjjelente tiltott könyveket és brosúrákat szedet ki, azokat Kecskemétre küldi kötetni és ott egy református pap terjeszti. A feljelentő javasolta, hogy tartsanak házkutatást a nyomdásznál. A vizsgálat megtörtént, de Weberre nézve semmi következménye nem lett az ügynek. Valószínűleg Weber valamelyik vetélytársától származott a feljelentés. A tiltott vagy engedély nélküli könyveket kiadó nyomdászok bizonyára tudták, hogy sokkal kényelmesebb és kevesebb feltűnéssel jár, ha fényes nappal, a többi munka között kerítenek sort az ilyenek kinyomtatására, nem pedig éjjel. A rosszindulatú vádnak azonban lehetett valamilyen alapja, mert nem is egy hamis vagy fiktív nyomdahelyű kiadványról bizonyosodott be a használt betűk és díszek alapján, hogy a pozsonyi Weber-nyomdában készült, valószínűleg engedély nélkül.

A már forgalomba került, cenzúrárt megkerült könyvekkel kapcsolatban a könyvkereskedők a legkülönbözőbb módon próbálták magukat tisztázni a hatóságok előtt és a figyelmet másfelé terelni. Amikor *Laczkovics János*nak, később a jakobinus per áldozatának egyik röpirata a fiktív „Jeruzsálem” megjelenési hellyel forgalomba került és a cenzúra felfigyelt rá, a könyvkereskedők azt próbálták elhitetni a revizorokkal, hogy ez a könyv nem kapható könyvkereskedőknél, hanem csak magánszemélyek jutottak hozzá, akik azt utazó szepességi szűcsök révén Szászországból és Brandenburgból meg más külföldi országokból csempészik be. Aligha volt olyan revizor, aki ezt a mesét elhitte, de hol folytathatta volna a keresést? (Pedig *Laczkovics* e munkája – *A keresztény vallásban magát oktani vágyó utazó* – nem valahol külföldön, hanem a pesti *Landerer-nyomdában* készült, akármint is mondott róla szerzője.)

A *Martinovics-per* tárgyalásai, kihallgatásai során sok szó esett egy esetleges titkos nyomdáról, amely a hatóságok sejtése szerint engedély nélkül működött és veszélyes, cenzúrázatlan iratokat adott volna ki.

A titkos nyomda gyanúja *Barco* tábornok megjegyzése nyomán merült fel, aki azt írta 1794. augusztus 14-i jelentésében, hogy hasznos volna rászorítani az összeesküvés két társaságának igazgatóit, hogy vallják be, hol van a saját nyomdájuk, vagy hol nyomtatják ki az ilyen, cenzúrázatlan irataikat? A kérdés különös hangsúlyt kapott, amikor *Laczkovics János* iratait keresték lakásán és a házkutatás során 1794. augusztus 27-én egy kis kézinyomdát találtak nála. A kis kézinyomdáról *Laczkovics* elmondta, hogy azt neki valaki a kávéházban tizenkét groschenért(!) adta el, de ő soha semmire nem használta, és használata nem is könnyű.

Még a házkutatást megelőzően *Laczkovics* arra a kérdésre, hogy tud-e titkos nyomdáról, azt válaszolta, hogy nincs tudomása ilyenről az országban, és még senkit sem hallott ilyesmiről beszélni. Azt vallotta viszont, hogy a budai *Landerer* kinyomtatott különböző olyan munkákat, amelyek nem kerültek cenzúra elé.

A Magyarországon található titkos nyomdákról kérdezve a másik vádlott, *Szentmarjay Ferenc* vallomásaiban elmondta, hogy egyszer *Rousseau* egyik munkájának fordításáról beszélgetve, *Laczkovics*tól megtudta, hogy ő az ilyeneket *Landerer*nél nyomtatja ki. Fel-

tételezi tehát, mondta Szentmarjay, hogy Landerer részt szokott venni ilyen vállalkozásokban. *Hajnóczy Józseftől* is érdeklődtek egyes munkáinak kinyomtatásáról, ő azonban, minthogy a vádban szereplő művek egyikét sem ismerte el sajátjának, azt is tagadta, hogy közvetlenül dolga lett volna bármelyik nyomdával.

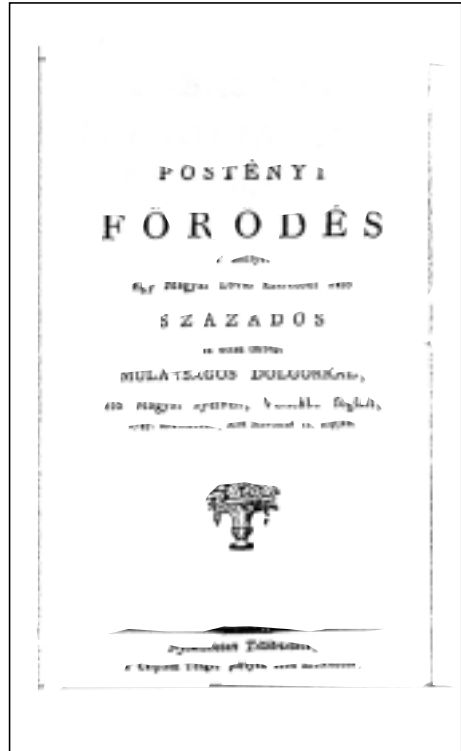
Laczkovics más, titokban a budai Landerernél kinyomtatott munkáiról is vallott, amelyek rendszerint hely és év megjelölése nélkül jelentek meg, bevallása szerint általában 200–300 példányban. Azt azonban tagadta, hogy a cenzúra engedélye nélkül bármit is kiadott volna és védelmében ismételten tagadta, hogy titkos nyomdája lenne.

I. Ferenc Magyarországon 1793. június 23-án kihirdetett rendelete szerint tilos volt magánnyomdát tartani. Ma már biztosra vehetjük, hogy a jakobinusoknak nem volt titkos nyomdájuk. Az utókornak mégis tudomása van ebből az időből egy kis magánnyomdáról, igaz, nem olyanról, amilyenről a jakobinusper kihallgatásai során tudakozódtak. *Takács Ráfael* ferences szerzetes kis házinyomdájáról van szó, amellyel mai ismereteink szerint Pádén (de talán máshol is, ahol megfordult), néhány lap terjedelmű imádságokat, szöszedeket, szentképeket nyomtatott. Feljebbvalóinak jóindulatú figyelmeztetése után azonban 1794 nyarán nyomdáját állítólag szétrombolta, betűit pedig egy könyvkötőnek adta el. Saját vallomása szerint ezután csak szentképek sokszorosításával foglalkozott, mégis, akik gyanakodva figyelték munkálkodását, Martinovicséhoz hasonló sorssal fenyegették.

A királyi tábla és a hétszemélyes tábla 1795. május 2-án és 4-én hozott ítéletet Landerer Mihály budai nyomdász felségsértési és hűtlenségi perében. A perbe Hajnóczy József vallomása nyomán került, aki a bécsi vizsgálóbizottság előtt megemlítette, hogy *Verseghy Ferenc* Landerer Mihályt is bevezette a titkos társaságba, de a királyi jogügyi igazgató azért is elfogatta, mivel lehetségesnek tartotta, hogy Martinovics és Laczkovics káitéit az ő műhelyében nyomtatták.

Landerer Mihály a tábla vizsgálóbizottsága előtt beismerte, hogy Verseghytől megkapta leírásra mindkét kátét, mindkettőt lemásolta, de elolvasásuk félelmet és borzalmat keltett benne. Az eredeti egy a másolatát is visszaadta Verseghynek, s ő soha senkinek sem mutatta meg. Arról, hogy a kátét ki akarták volna nyomtatni, nem tud, titkos könyvet ő maga csak egyszer nyomott ki: *Trenck Frigyes históriáját* 1791-ben.

A napjainkban tipográfiai módszert alkalmazó kutató meglepődve tapasztalja, hogy a betűtípusok és könyvdíszek vizsgálata mint nyomravezető módszer, nem új keletű: ismeretes volt a 18. századi könyvvizsgálók (cenzorok és revizorok) előtt is. Jó példa erre éppen az említett *Renck Frigyes* esete. Amikor kiadta élettörténetének kilencedik és tizedik kötetét, amelyek közül az előbbi a francia forradalom eseményeit a szemtanú elevensé-

3. kép

A mulatságos könyv nem Tsöbörtsökön jelent meg, hanem Pozsonyban

gével írja le (1791), és strassburgi impresszummal látta el, a szerző – vagy talán a nyomdász – szükségesnek látta a cím után külön lapon még egyszer megjegyezni, hogy a könyvet a távoli Strassbourghban nyomták, ennek tulajdoníthatók az esetleges sajtóhibák. Amikor a kötetek megjelentek a pest-budai könyvkereskedőknél, *Gabelhofer Gyula* könyvvizsgáló mindjárt gyanakodott, hogy ez a Strassbourg talán még sincs olyan távol, talán itt van Pest-Budán. Elindult megkeresni azt a nyomdát, ahol ilyen betűk vannak, és már a második műhelyben rátalált a keresett betűkre: a budai Landerer Mihálynál. Gabelhofer megjegyezte jelentésében, hogy hasonló betűi ugyan *Patzkó Ferenc* nyomdásznak is vannak, de mégsem ugyanazok. Ezután Trenck kénytelen volt bevallani, hogy könyvét valóban ott nyomták. Mint láttuk, utóbb maga Landerer is bevallotta ezt. (Trenck Frigyes egyébként, aki olyan nagy rajongója volt a francia forradalomnak, utóbb maga is guillotine alatt végezte, mert amikor visszatért Párizsba, gyanúba fogták, hogy kémkedik.)

Amikor a kihallgatásoknál a titkos nyomdáról faggatták a vádlottakat, valójában a jakobinus káték után nyomoztak. Számos kérdés vonatkozott a jakobinus káték kinyomtatásának körülményeire – nemcsak Laczkovics vallatásánál –, az eredmény azonban mindig ugyanaz volt: mindenki csak kéziratban látta, vagy amit valaki nyomtatott káténak vélt, arról bebizonyosodott, hogy valami más, titokban terjesztett könyv. A vizsgálatoknak nem sikerült nyomtatott kátéra bukkanniuk, és azóta bizonyosnak látszik, hogy e káték valóban sohasem jelentek meg nyomtatásban. A kihallgatások során azonban szinte minden vádlottnál érdeklődtek e káték kinyomtatása felől és elsősorban a budai Landerer-nyomdát vették gyanúba.

Landerer neve már korábban, más ügy kapcsán is szóba került. *Matthias Riethaller* pesti cenzor bejelentést tett a Helytartótanácsnál és mellékelte egy brosúrát, amelyet valaki állítólag *Stahel és Kilián* pesti könyvkereskedésében vett. A brosúra címe *Egy nagy nevezetű külső országi, és „nyomtatott Cosmopolisban”*. A bejelentés szerint a kiadvány mindössze 16 lapból áll, de tele van a francia forradalmat támogató eszmékkel, igen veszélyes könyv. Riethaller úgy vélte, hogy mivel a füzet magyarul van, különösen veszélyes és minden példányát azonnal el kell kobozni. Stahel és Kilián könyvesboltjának átkutatásakor megtalálták a mű kéziratát és százhatvanhét kinyomtatott példányát is elkobozták. Kilián azt vallotta, hogy a kéziratot egy névtelen levél kíséretében küldték meg neki, tudomása szerint nincs cenzúrázva, de neki a cenzúra létezéséről nem is volt tudomása [!]. Továbbá azt vallotta, hogy a szóban forgó munkát a budai Landerer nyomta.

Ezt a kijelentést Landerer Mihály kihallgatása követte, de az kijelentette, hogy 1790-ben, az írás megjelenésekor éppen nem is volt idehaza, így nem tudja, hogy az ő nyomdájában készült-e vagy sem, akkori segéde pedig azóta meghalt. A Helytartótanács megítélése szerint bár kézzelfogható bizonyíték Landerer ellen nincs, a gyanú továbbra is fennáll ellene, hiszen a nyomdájában történekekért távollétében is őt terheli a felelősség. (Valóban az ő műhelyében készült az említett röpirat.)

Szirmay Antal, aki a jakobinus szervezkedés történetét még kortársként, az 1800-as évek elején megírta, megjegyezte, hogy bár az a gyanú merült fel, hogy Landerer nyomta a jakobinus kátét, de amint írja, „külföldi betű lévén rajta utánaözve, ez bizonyítható nem volt”. *Kazinczy Ferenc* azonban, maga is a jakobinus per vádlottja és elítélte, erre megjegyezte, hogy „A’ mit a’ *Káték* kinyomtatása felől ír Szirmay, az mind haszontalan csevegés: soha nyomtatott kátét senki sem látott”.

Ugyanitt Kazinczy azt is megindokolta, hogy szerinte miért volt kapható a budai Landerer Mihály tiltott könyvek kinyomtatására: „...nem kapván annyi pénzt fősvény anyjától, mint amennyire szüksége lett volna, ha meg-kenték, titkon nyomtatgatott holmit, s így Verseghyvel barátságba jött.”

Az ilyen titkon kiadott könyvek (akár hamis, akár költött kiadási hellyel) érdekes adalékokat nyújtanak a maguk korának jobb megértéséhez. Hiszen egy korszakra az is jellemző, hogy milyen könyvek voltak nemkívánatosak.

A magyarországi könyvdíszítés a 15–17. században

Egy könyvillusztráció megpillantásakor elsősorban az érdekli a szemlélőt, hogy mit ábrázol a kompozíció. Ezt követően merülhet fel a kérdés, hogy milyen technikai eljárással, igényességgel és szakmai tudással juttatta kifejezésre a kérdéses alkotó a kép eszmei mondanivalóját.

A könyvillusztráció-történet kutatójának ennél sokkal több szempontot kell figyelembe vennie egy-egy mű értékelésekor. Alapvető fontosságú annak megállapítása, hogy önálló alkotásnak tekinthető-e a kompozíció, s ha nem, úgy milyen előképek, hatások alapján készült. Magyarországi könyvdísz ilyen szempontú vizsgálatokor jó tudni, hogy korai alkalmazott grafikáinkhoz túlnyomó többségben nem hazai metszettek, hanem külföldi mesterek művei szolgáltak mintaképül. Az előképek felkutatásához útbaigazítást nyújthat a metsző esetleges korábbi külföldi működési helye, továbbá annak a nyomdának szellemi-üzleti kapcsolatai, amely számára az illusztráció készült. Mindkét szempont azonban csak kiindulópontként szolgálhat és nem mindig vezet helyes eredményre.

A budai könyvkiadók működésétől kezdve (1480) a külföldi könyvek igen nagy mennyiségben és meglehetősen gyorsan eljutottak a Kárpát-medencébe, s így azok könyvdíszzeit mintaképül használhatták az önálló kompozíciók kialakítására még nem képes magyarországi fametszők. Ezek a szerény képességű mesterek az igényesebb közönség érdeklődését nem vonták magukra és ezért név szerint nem ismertek. A 15–17. századi hivatalos és magániratokban meglehetősen ritkán történik említés grafikák készítőiről. Pedig a címerek tanúsága szerint már elég korán voltak a fametszéshez értő hazai mesterek. Feltételezhető, hogy a címer elkészítésére a megbízást többnyire a mű szerzőjétől vagy kiadójától kapták, mert az ilyen típusú könyvdíszek azoknak a művelődéspártoló főnemesi mecénásoknak a címereit ábrázolják, akik a mű megjelenítését anyagilag támogatták, s akikről a mű szerzője vagy nyomdása az előszóban meg is emlékezett. A korai magyar mecénási címerek – köztük a Frangepán és a Perényi család címerei – külföldön is készülhettek. Ezek a címerek ugyanis többnyire Krakkóban, ritkábban Bécsben nyomtatott magyar nyelvű vagy magyar szöveget is tartalmazó könyvekben jelentek meg. Később már egyre inkább a mecénások szorgalmazták az ilyen művekben a címerük közreadását. A legszebb korai magyar fametszetes címet – *Nádasdy Tamás* országbíró és felesége, *Kanizsay Orsolya* egyesített címerét – maga Nádasdy készítette Bécsben *Sylvester János Új Testamentuma* (Újsziget 1541) számára.

A fametszőnek is kiváló brassói nyomdaalapító, *Johannes Honterus* is több címet metszett kiadványaihoz, hogy ilyen módon is biztosítsa az erdélyi fejedelmek, mecénások jóindulatát nyomdájá számára. E szokásnak köszönhető, hogy később a szerény felszerelésű sajtók is foglalkoztattak olykor helyi fametszőt mecénásaik címerének elkészítéséhez. Példaként itt csak *Váradi Kalmár Mihálynak*, a Bihar megyei harmincadosok gondviselőjének címerét említjük *Károlyi Péter Az apostoli Credonak... magyarázatja* (Debrecen 1584) című művéből, amelyet talán még *Hoffhalter Rudolf* készített a fametszés fejlődését nemigen ösztönző debreceni nyomda számára.

Egy-egy terület vagy nyomda könyvdisztítésének vizsgálatakor az első feladat a fennmaradt emléktárgy minél teljesebb számbavétele. Ezt követheti az alkalmazott grafikai könyvdisztípusok és grafikai eljárások szerinti áttekintése, elemzése és értékelése. Mi most nem ezt a módszert követjük; legelőször azt kívánjuk nyomon követni, hogy mennyire segítette elő könyvkiadásunk a grafikai eljárások hazai elterjedését és fejlődését.

A grafikai eljárások a Kárpát-medencében is lényegében ugyanolyan sorrendben terjedtek el, mint külföldön. A fejlett országokban a fadúcra történő képsokszorosítást már jóval a könyvnyomtatás feltalálása előtt, az 1430-as években széles körben alkalmazták elsősorban szentképek és játékkártyák gyors és olcsó előállítására. A 15. században a könyvillusztrációk és -diszték főleg fametszetről készültek, mert a fadúc síkjából kiemelkedő kompozíciót magasanomással, a szöveggel egyszerre lehetett sokszorosítani.

A másik grafikai eljárás, a rézmetszés a 15. századi olasz ötvösműhelyekben fejlődött ki, de könyvek díszítésére kevésbé volt alkalmas. A rézlemezbe metszett rajzot ugyanis csak mélynyomással lehetett sokszorosítani, s így a nyomdásnak kétszer kellett egy rézmetszettel illusztrált lapot a sajtóba tennie. A munka- és költségdifferencia miatt a 15. században csupán *Dante Divina comediájának* 1481. évi, *Nicolaus Laurentii*-féle firenzei kiadásához készült nagyobb mennyiségű illusztráció rézmetszet. Hasonló a helyzet Magyarországon; az első rézmetszetes illusztrációk *Frankovith Gergely Hasznos... könyvéből* (Németújvár 1585; Monyorókerék 1588) ismertek. Közülük művelődéstörténeti szempontból a legjelentősebb az ún. *Betegszoba*, az első hazai orvosi könyvillusztráció.

A grafika elsősorban a művelt polgárok körében számított művészetnek; az egyházi és világi előkelőségek inkább festményeket, szobrokat, pompás ötvöstárgyakat gyűjtöttek. A 15. század végén azonban már értékes vagyontárgynak számított a gazdagon illusztrált nyomtatott könyv is; köztük a hiteles városképei és művészi fametszetei miatt mindmáig könyvkincsnek tekinthető Schedel-krónika Koberger-féle kiadása (Nürnberg 1493), az olasz könyvek közül pedig a szinte csak körvonallal komponált, szépséges illusztrációjú *Hypnerotomachia Poliphili* (Velence 1499).

Korai magyar vonatkozású illusztrációk főleg a budai könyvkiadók által külföldön nyomtatott mise- és egyéb szerkönyvekben, valamint a Thuróczy-krónika két kiadásában (Brünn 1488; Augsburg 1488) jelentek meg. Részben ez utóbbiak királyképei szolgálták mintaképpül a legnagyobb hatású 17. századi metszetsorozat, a *Nádasdy Ferenc* országbíró költségén kiadott, *Mausoleum* címen ismert (Nürnberg 1664) uralkodói arcképgyűjteményhez. *Heltai Gáspár Magyar krónikájának* 1789. évi kiadásában *Szent Istvánt* egy hasonló metszet szemlélteti, mint a több mint száz évvel korábbi *Mausoleumban*. A budai könyvkiadók által készítettetett könyvgrafikák többsége olyan színvonalas művészi alkotás, amelyhez hasonló inkább csak a 17. század második felétől kezdve került hazai könyvben a közönség elé. Jelképes kompozíciója és művészi kvalitása miatt egyaránt említést érdemel az egyik korai szerzői „portrénk”, *Temesvári Pelbárt Pomeriumának* (Augsburg 1502) költői szépségű címképe.

Nemcsak a kifejezetten magyarországi használatra szánt illusztrált könyvek, hanem a legkiválóbb 15–16. századi művészek önálló metszetei is gyorsan eljutottak a Kárpát-medencébe. Ez utóbbiak elterjedtségéről a hatásuk nyomán készült számtalan oltárkép, freskó, szobor tanúskodik. Talán ez a körülmény is közrejátszott abban, hogy grafikai eljárások nehezen honosodtak meg. Az egyetlen 15. századi, név szerint ismert helyi fametsző, *Antal* szerzetes, a szentlőrinci pálos rendház lakója. Műve nem maradt fenn. Sem a budai Hess-nyomda (1473), sem az 1477–1480 között tevékenykedő második magyarországi ősnomda (az ún. Confessionale-sajtó) nem állt kapcsolatban fametszővel. Megszűnésük után fél évszázadig nem működött hazai nyomda, s Buda elcsúszásával nem volt a szellemi fejlődést befolyásolható irányító központ. A hazai könyvkiadás fő előmozdítója a birtokaikon iskolát, nyomdát, majd könyvtárat alapító művelt főurak, valamint a nagyobb olvasóközönséget s ennek következtében folyamatos működést inkább biztosító városok lettek.

A leggazdagabban díszített 16. századi magyar nyelvű könyv a már említett Sylvester-fordította *Új Testamentum* (Újsziget 1541). A közel másfél száz díszet metsző *Ioannes Strutius* tevékenysége biztató kezdetet jelentett, de hamar abbamaradt; Strutius mester az *Új Testamentum* szedésének befejezése előtt távozott hazánkából. Hasonló mennyiségű, hazai könyvdísz egyetlen olyan 16. századi nyomdánkból sem ismert, amelynek működését mecénások tették lehetővé. Az ilyen típusú sajtók tulajdonosai, vezetői többnyire a reformációt terjesztő prédikátor-írók, mint *Huszár Gál* és *Bornemisza Péter*. Sajtóikon nemcsak tartalmilag értékes, hanem gondos szövegrendezésű, szép könyveket adtak közre; könyvdíszüket azonban külföldön szerezték be, s illusztrációt nemigen alkalmaztak. Lényegében ugyanez mondható a Bornemisza-nyomda művezetőjeként, majd önállóan tevékenykedő tanult nyomdász, *Mantskovit Bálint* kiadványairól is (1585–1599). Ő azonban kapcsolatban állhatott helyi fametszővel, mert nyomdászjelvényeit és kalendáriumképeit kezdetleges helyi mestertől szerezhette be.

A mecénások védelmét élvező 16. századi nyomdánk közül a legtöbb könyvdísz a Dunántúl nyugati helységeiben működő *Joannes Manlius* (1582–1605) alkalmazta. Kiadványaiban közel száz színvonalas címlapkeret, biblia-, illetve kalendáriumillusztráció váltakozik, de azok többségét korábbi állomáshelyéről, Ljubljánából hozta magával. Kivételt képeznek a már említett Frankovith-kötet rézmetszetes illusztrációi.

A 16–17. századi dunántúli nyomtatványok alapján úgy tűnik, hogy a királyi Magyarországnak ezen a területén nemigen működött fametsző. Az a nyomás, amelyet a humanista műveltségű kiváló könyvgyűjtő, *Batthyány Boldizsár* Ferenc nevű fia 1615-ben megvásárolt, valamennyi állomáshelyén (Németújvár, Pápa, Tejfalva, Somorja, Kőszeg) csupán klisékről nyomtatott iniciálékkal, cifrákkal díszítette kiadványait. Lényegében ugyanilyen módon adta közre értékes nyomtatványait a legtöbb 17. századi protestáns könyvsajtó: Gyulafehérvárott a *Bethlen Gábor* által Kassáról odaszállíttatott fejedelmi nyomda 1623-tól, Sárospatakon az 1650-ben *I. Rákóczi György* özvegye, *Lórántffy Zsuzsanna* által létesített második fejedelmi nyomda 1671-ig, továbbá Várad kiváló tipográfusa, a Hollandiában képzett *Szenci Kertész Ábrahám* (1640–1660 Várad, majd Kolozsvár és Szeged 1667-ig).

Szenci Kertész azonban Hollandiából hazatérve nemcsak kivételes szépségű betűtípusokat, hanem igen gazdag és színvonalas könyvdíszállományt is hozott magával, s így kiadványait nemcsak tipográfiai remekként, hanem gazdagon díszített kötetként hozhatta forgalomba.

A fenti, teljességre nem törekvő áttekintésünk is azt tanúsítja, hogy a mecénások által alapított vagy támogatott protestáns nyomdák vajmi kevés lehetőséget nyújtottak a grafikai művészetek hazai fejlődéséhez. Helyben készült fametszetekkel gazdagon díszített könyvek a 16. század második negyedétől kezdve a szellemi központoknak számító városokban jelentek meg. Közülük időrendben az első az 1539–1549 között virágzó, majd fokozatosan hanyatló, szünetelő brassói könyvsajtó. A sokoldalú tudós, reformátor, nyomdaalapító Johannes Honterus ugyanis külföldi tanulmányai alatt a fametszést és a térképkészítést is kiválóan elsajátította. 1539-től kezdve az ő változatos felépítésű, szép címlapkereteivel, címeivel és egyéb könyvdíszével jelentek meg a humanista ismereteket közvetítő tankönyvek,

A grafikai eljárások a Kárpát-medencében is lényegében ugyanolyan sorrendben terjedtek el, mint külföldön. A fejlett országokban a fadúcról történő képsokszorosítást már jóval a könyvnyomtatás feltalálása előtt, az 1430-as években széles körben alkalmazták elsősorban szentképek és játékkártyák gyors és olcsó előállítására.

A 15. században a könyvillusztrációk és -díszek főleg fametszetről készültek, mert a fadúc síkjából kiemelkedő kompozíciót magasnyomással, a szöveggel egyszerre lehetett sokszorosítani.

és a szászság körében a hitújítást terjesztő, szabályozó Honterus-művek. Legnagyobb hatású munkájának *Rudimenta Cosmographicájának* (1542) általa metszett térképeit évtizedeken át újabb és újabb külföldi kiadások számára másolták. Első, lényegesen eltérő változata 1530-ban Krakkóban, a végleges kiadás 1542-ben Brassóban jelent meg. A későbbi brassoí kiadványokhoz 1557-ben egy L. F. jegyű helyi mester, majd a szászok alapvető jogkönyvéhez – *Fronius Mátyás* fejedelmi támogatással 1583-ban kiadott *Statutájához* – egy kivételes tehetségű, bizonyára külföldi művész készítette a pompás címlapkeretet és címereket.

A könyvdisztítés szempontjából a legfontosabb 16. századi központ az erdélyi magyarság szellemi életét irányító, művelt polgárságú Kolozsvár. Az 1550-ben a tanult nyomdász, *Hoffgreff György* által alapított sajtót 1552-ig, majd 1554–1557 között újlág Hoffgreff irányította. Igazi jelentőségre azonban a kiváló prédikátor-író, *Heltai Gáspár* idejében (1559–1574) emelkedett a műhely, amely a Heltai család későbbi tagjainak vezetésével közel egy századik látta el magyar könyvvel nemcsak Erdély, hanem a másutt ki nem adott művekkel szinte az egész Kárpát-medence lakosságát. A korai kolozsvári illusztrációkat, címlapkereteket és a nyomda szép mesterjegyeit a később Wittenbergbe távozott *Jakob Lucius* készítette, többnyire külföldi előképek után. Legismertebb és szignált műve a Tinódi-krónika (1554) címlapkerete és a szerző kettős tevékenységét szemléltető szép címere. Reneszánsz harmóniájú színvonalas díszek a Kolozsvár-címeres nyomdászjegyei és záródíszai. Távozása után is folyamatosan dolgozott fametsző a nyomda számára; köztük a nyolcvanhét metszettel – és a legszebb 16. századi magyarországi hónapábrázolásokkal – illusztrált 1592. évi *Cisió* képeinek készítője, valamint a sokat foglalkoztatott G. C. jelű mester, több ízléses könyvdiszt, a *Salamon és Markalf* (1577) népkönyv fantáziagazdagságról tanúskodó címképének, *Adami János Az igaz... barátságáról való énekének* (1599) és egy 1605 körüli Fortuna-kiadás illusztrációinak metszője.

A magyar könyvkiadás szempontjából ugyancsak nagy jelentőségű debreceni nyomda egyetlen kiváló fametszője a Bécsből menekült *Hoffhalter Rafael* volt. Igényes címlapkerettel, címlapképpel, a város és a saját családi címerével adta közre debreceni nyomtatványait (1563–1565). Innen előbb Váradra, majd Gyulafehérvárra távozott, ahol Szentháromság-képei miatt meggyilkolták. *Melius* szerint „pénzért elárulta, mert megfaragta és csúfolta a Szentháromságot”. Fia, az ugyancsak képzett nyomdász és fametsző, Rudolf különböző állomáshelyeken nyomtatott 1567 és 1585 között, de kiadványait többnyire az apai műhelyből származó illusztrációkkal díszítette, olykor kissé módosítva az eredeti kompozíciót. Utána mintegy másfél századig csak néhány indafonatos – ötvös- és könyvkötésmintákra emlékeztető címlapdísz, címert és kezdetleges illusztrációt készíthetett helyi mester az állandó anyagi és vezetői nehézséggel küzdő debreceni nyomda számára.

A művészet- és művelődéspártoló Bártfa városa a nyomdaalapítást is bőkezűen támogatta. Az 1577–1599 között működő *Gutgesell Dávid*-féle sajtó figyelmet érdemlő, figurális díszű fametszete a város világos kompozíciójú, szép címere, amelyet a városi könyvtár ex librisén is felhasználtak. Lényegesen több ösztönzést nyújtott a helyi fametszőknek az 1597-től *Klöss Jakab*, majd hosszú évtizedeken át e család tagjai által irányított bártfai műhely. Számos népszerű kiadványában alkalmazott címlapképeket, hónapábrázolásokat, illusztrációkat és szerényebb díszeket.

Míg a protestáns sajtók rendszerint külföldről beszerzett könyvdiszt-anyaggal állították elő ízléses köteteiket, a reformáció visszaszorítására alapított nagyszombati és pozsonyi katolikus nyomdák helyi fametszőket és neves külföldi rézmetszőket egyaránt foglalkoztattak. Impozáns készlettel kezdte meg működését 1578-ban a *Telegdi Miklós* – az esztergomi egyházmegye nagyprépostja – által alapított első nagyszombati könyvsajtó, de metszeteinek egy részét még Bécsből szerezte be. Helyben készülhettek viszont az 1579-re érvényes *Pécsi Lukács*-féle *Kalendáriumnak* a *Hans Sebald Beham* metszeteit elég gyanlón követő hónapábrázolásai. Sokkal színvonalasabbak Pécsi Lukács *A keresztyén szüzeknek... koszorúja* (1591) című művének metszetei: a pompás virágképek, a szerző reneszánsz stílusú címere meg a prágai előképet a Pécsi család tagjaival módosított bájos illusztrációja. A műhely megszűnése évében

(1609) *Forgách Ferenc* érsek indított új nyomdát Pozsonyban, amelynek felszerelése előbb Nagyszombatba, majd Bethlen Gábor intézkedése révén Kassára és onnan Gyulafehérvárra került. Legszebb kiadványához, *Pázmány Kalauzának* első kiadásához (1613) egy I. P. jegyű mester készítette a *Patrona Hungariae* eszméjét hirdető barokk címlapkeretet. Ennek a mozgalmas kompozíciójú keretnek a *Tobias Bidenharter*-féle variációjával jelent meg a mű második kiadása (Pozsony 1623), de már a Pázmány által alapított második érseki nyomdában.

Magyarországi viszonylatban szokatlan mennyiségű és minőségű könyvdísz variált kiadványaiban mind a pozsonyi, mind az 1646-tól működő nagyszombati sajtó. Ezeknek a nagyméretű és művészi kivitelű díszeknek többsége azonban ugyanúgy külföldi eredetű, mint *Ferenczffy Lőrinc* királyi titkár 1615-től Prágában, Bécsben, majd saját nyomdájában kiadott könyveinek metszetei. Helyben készülhettek viszont *Lippay György* esztergomi érsek és Pozsony városának szép címerai, továbbá *Hajnal Mátyás Szíves könyvecskéje* második kiadásának (Pozsony 1642) a mintaképek szépségéből keveset sejtető variációi. Továbbá *Canisius Péter Kis katekizmusának* (Pozsony 1624) kópiaillusztrációi, amelyeket azért metszettek részlemez helyett „puzspángba” (fadúcra), „hogy a szegénység is kevesebb költséggel hozzá férne”.

A könyvkiadás másik fontos felvidéki központjában, Lőcsén 1625-ben kezdte meg működését az a *Brewer*-nyomda, amely 1739-ig a család vezetésével tevékenykedett. Ez a híres műhely is többnyire külföldről szerezte be díszait, de fametszőkkel is folyamatosan kapcsolatban állott. Kiváló munka a nyomda Szent Lőrincet ábrázoló mesterjegye, átlagos színvonalú népkönyvek (*Salamon és Markalf*, é.n.; *Ilosvai: Toldi históriája*, 1629) címlapdísz, változatos kompozíciójú *Werböczy Decretumának* (1660), valamint az 1676. évi *Neubarth*-kalendáriumának címlapkerete. Fontos szerepet tölthettek be az 1650. évi *Cisio* képei, valamint *Comenius Orbis pictusának* (1685) a sokoldalú evangélikus tanár, *Bubenka Jónás* által nürnbergi mintaképek alapján készített fametszetei.

A katolikus nyomdák reprezentatív címképeit, s az igényes főurak, közéleti személyiségek portréit neves külföldi művészek metszették részbe. A legtöbb hitelesnek tekinthető magyar portré *Elias Widemann* (1619–1652) 1652. évi bécsi metszetsorozatában jelent meg. A korábbi portrék közül említést érdemel *Oláh Miklós* érsek rézmetszetes képmása *Hans Sebald Lautensacktól* (1558) és *Kitonich János* királyi jogügyi igazgató reprezentatív arcképe az átmenetileg Nagyszombatban dolgozó *Heinrich Ulrichtól* (1619).

17. századi könyveink legszebb rézmetszetes díszének mesterei közül *Mauritz Lang* 1652–1653 között Pozsonyban, 1658-tól Nagyszombatban működött, mint az ottani nyomda kalligráfusa. Nagyszombatban tartózkodott 1683 körül *Justus van den Nypoort*, 1688–1702 között *Elias Nessenthaler*, az 1688. évi nagyszombati kalendárium városképeket felsorakoztató címlapdíszének *Szentiványi Márton Miscellanea-jának* (1702) a mű lényegét is érzékeltető, kitűnő kompozíciójú címképének mestere. A kevés hazai mecénás közül itt csak *Weber János* eperjesi orvos-polgármesterre utalunk. *Janus bifrons* című művének (1662) illusztrálásán az 1662–1665 között Eperjesen működő csillagász-matematikus, *Israel Hiebner* is közreműködött. A *Lectio principum* (1665) barokk túlzástól sem mentes egyik metszetét – a szerző apoteózisát – a körmőcbányai érem- és pecsétvéső, *Christian Hermann Roth* metszette.

A legtehetségesebb magyar rézmetszőink neves közéleti személyiségek voltak. Sopron tudós polgármesterének, *Lackner Kristófnak* (1571–1631) e műfajban is jeles alkotásai a nemesen formált emblémái és a város szép címere. Fejlettebb technikával formálta meg Pázmány-portréit és saját öregkori képmását a másik műkedvelő rézmetsző, *Szelepcsényi György* (1595–1685) esztergomi érsek. Említést érdemel még az Eperjesen saját iskolai drámáját (Bártfa 1652) tizenegy bájos rézmetszettel illusztráló *Eisenberg Péter* tanító, Bártfán a schavnikai Thököly-kastélyt ábrázoló (1670) *Járay Mihály*, a Nagyszombatban (1685–1691) működő *Szubaritsch György*, a *Zrinyiász* (Bécs 1651) kitűnő jelképes címlapképének mestere. Végül feltehetőleg Kolozsvárott működött az a *Hoffmann* nevű rézmetsző, aki a legszebb hazai *Tótfalusi Kis*-kiadványhoz, *Haller Hármas históriájához* (Kolozsvár

1695) a barokk művészet mozgalmasságát és pompáját egyesítő rézmetszetet készíttette.

Az utóbbi évtizedek kutatásai alapján ma már a 16–17. századi hazai sajtó legtöbb könyvdisz-anyaga eléggé ismert. E díszek eredetének meghatározása, kvalitásaik elemzése azonban még sok esetben a jövő feladatai közé tartozik. Jelen munkánkban arra törekedtünk, hogy az adott szűk lehetőség ellenére bepillantást nyújtsunk a korai grafikai eljárások hazai elterjedésébe. E meglehetősen szokatlan szempontú vizsgálódásunk eredménye kedvezőnek nemigen mondható. A grafikai eljárások meghonosodása nálunk messze elmaradt a nyugati országokétól: nem könyvben publikált emlékek szinte alig maradtak fenn. A főnemesség ritkán tartotta gyűjtésre érdemesnek a sok példányban hozzáférhető metszeteket. S ha igen, úgy sokféle külföldi kapcsolatai révén a legkiválóbb külföldi művészek grafikai alkotásait is megszerezhetette.

Hasonló okból lassan alakult ki tartós kapcsolat nyomdánk és a helyi fa- és rézmetszők között. Mégis mindkét művészeti ág fejlődésének legfőbb ösztönzői a könyvsajtók voltak. Csaknem valamennyi 16–17. századi officinánk kimetszette az országot, a nyomdahelye és legfőbb pártfogói címérét, valamint nyomdászjelvényét, gyakran több változatban is. Ezek egy részének főmotívuma a város címere (Brassó, Kolozsvár, Bátfá), vagy vallásos szimbolikus ábrázolás volt (Huszár Gál, Mantskovit Bálint). Olykor ugyanazt a vallásos szimbólumot több hazai nyomda alkalmazta nyomdászjelvényén. Így például az Elzevierek többnyire *Non solus* feliratú jelvényének variációi ugyanúgy előfordulnak *Rosnyai János* sárospataki, majd debreceni munkáiban, mint Szenci Kertész Ábrahám, a Brewer-cég, a kolozsvári sajtó, majd a 18. században *Töltési István* komáromi kiadványaiban.

Eredetét tekintve a könyvdiszálományunk két csoportra oszlik. Az iniciálék, záró- és fejlécek többsége külföldről vásárolt, az illusztrációk jelentős része viszont helyben készült, a magyarországi könyvdisztítésről írt munkámban (1960) részletesen kimutatott külföldi előképek, ösztönzések alapján. Bécs ilyen szempontból az egész korszakban fontos kisugárzó központ volt; az újszigei, a drávavásárhelyi Hoffhalterek grafikáin, majd a nagyszombati és pozsonyi sajtó fa- és rézmetszetein egyértelműek a bécsi hatások. A korai brassói könyvdiszeken Honterus baseli tartózkodása következtében a 16. század közepén rendkívül fontos baseli művészek kezdeményezései érzékelhetők. Kolozsvárott *Jakob Lucius* idejében a wittenbergi *Cranach*-műhely szolgáltatta a legtöbb mintaképet. Később számos illusztráció készült frankfurti, majd cseh és lengyel előképek alapján. A mintaképek rendszerint nem a legkiválóbb külföldi művészek alkotásai. A német földön is igen népszerű *Hans Sebald Beham* kisméretű újszövetségi illusztrációi és hónapábrázolásai viszont legtöbb 16. századi nyomdánk kiadványaiban előfordulnak különböző kvalitású változatokban.

A könyvdisztek eredetének ismerete nem egyszer útbaigazítást nyújt a sajtó felszerelésének forrására, tulajdonosaik külföldi kapcsolataira. Nem kevésbé fontos, hogy egy-egy nyomda könyvdisz- és betűállománya alapján már eddig is számos impresszum nélküli kiadvány nyomdászát sikerült meghatározni, valamint olyan kérdéseket tisztázni, hogy hova került az újszigei, a drávavásárhelyi Hoffhalter-sajtó, a Forgách érsek által alapított előbb pozsonyi, majd nagyszombati katolikus nyomda, továbbá a Váradról menekülni kényszerült Szenci Kertész Ábrahám felszerelésének kisebb-nagyobb részlege, hogy e kérdéssel kapcsolatban is csak néhány példát említsünk. Külön elemzést érdemelnének a címerek, mert ezek hiteles dokumentumai annak, hogy kik és milyen típusú művek közreadását támogatták egy adott korszakban.

Utóljára maradt, de nem a legkevésbé fontos kérdés, hogy milyen hatást gyakoroltak e metszetek megjelenésük idejében a hazai olvasóközönségre. Még a korai kezdetleges illusztrációk is elősegítették a mű mondanivalójának megértését, valamint a korszerű – a társadalmi és kulturális haladást szorgalmazó – eszmék elterjedését. A népkönyvek érdeklődést keltettek, a kalendáriumok és csíziók képei hasznos ismereteket juttattak el olvasóikhoz. Az igényesebb közönség pedig e hazai metszetek alapján is megismerhette a könyvdisztítés korszerű stílusirányzatait, kompozíciós lehetőségeit. A könyvillusztrálás és -disztítés nálunk is sokféle módon segítette tehát elő a lakosság szellemi és művészi fejlődését.

Irodalom

- VARJÚ ELEMÉR: *A Turóczi-krónika kiadásai és a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában őrzött példányai*. Magyar Könyvszemle (a továbbiakban: MKSZ), 1902, 362–402. old.
- VAYER LAJOS: *Szelepcsényi György, a művész.* = *Domanovszky-emlékkönyv*. Bp. 1937, 643–663. old.
- PATAKY DÉNES: *A magyar rézmetszés története*. Bp. 1951.
- SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ: *Szelepcsényi György ismeretlen rézmetszete*. Művészettörténeti Értesítő, 1955, 216–219. old.
- CENNER-WILHELM, GIZELLA: *Über die ungarischen Porträtfolgen von Elias Widemann*. Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae, Bp. 1957 IV/3–4., 325–347. old.
- SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ: *A magyarországi könyvdisztítés a XVI. században*. Bp. 1961. (Az egyes nyomdák könyvdisztéseiről külön megjelent tanulmányokat és különlenyomatokat itt nem soroljuk fel.)
- GULYÁS PÁL: *A könyv sorsa Magyarországon I–III*. Bp. 1961, III. kötet, 1–51. old.
- HUBAY ILONA: *Die illustrierte Ungarnchronik des Johannes von Thuróc*. Gutenberg-Jahrbuch (a továbbiakban: GJ), 1962, 390–399. old.
- SOLTÉSZ, ELISABETH (=ZOLTÁNNÉ): *Buchschmuck-Klischees in Ungarn im XVI. Jahrhundert*. GJ, 1962, 416–424. old.
- RÓZSA GYÖRGY: *Lackner Kristóf, a rézmetsző*. Soproni Szemle, 1971, 194–207. és 312–322. old.
- KOVÁCS LÁSZLÓ JÓZSEF: *Emblematika, hieroglifika, manierizmus*. Soproni Szemle, 1971, 3–17. és 97–108. old.
- RÓZSA GYÖRGY: *Magyar történetábrázolás a 17. században*. Bp. 1973. (a Mausoleum képanyagáról.)
- BORSA GEDEON: *A magyar csizó kialakulásának története*. Az Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK) Évkönyve 1974–1975. Bp. 1978, 265–346. old.
- BORSA GEDEON: *Die Illustrationen der ältesten ungarischen Perikopenbücher*. GJ, 1979, 283–290. old.; 1980, 246–257. old.; 1981, 229–233. old.; 1982, 236–240. old.; 1983, 186–194. old.
- BORSA GEDEON: *Johannes Honterus als Buchillustrator*. GJ, 1986, 35–56. old.
- THURÓCZY JÁNOS: *A magyarok krónikája*. (Hasonmás-kiadás, Soltész Zoltánné tanulmányával.) Bp. 1986, 423–446. old.
- SOLTÉSZ, ELISABETH: *Über Impulse der Budaer Verleger auf die Entwicklung der Buchgraphik in Ungarn*. Ars Impressoria. Hans Limburg, Hartwig Lohse, Wolfgang Schmitz, München, New York 1986, 327–340. old.
- SOLTÉSZ, ELISABETH: *Über die Anfänge der ungarischen Buchillustration*. Marginalien, Berlin 1987. 3. sz., 2–22. old.
- V. ECESEDY JUDIT: *Az Elzevirek nyomdászjegye Magyarországon*. MKSZ, 1989, 126–145. old.
- SOLTÉSZ, ELISABETH: *Ungarische Druckerzeichen im 16. Jahrhundert*. GJ, 1992, 125–133. old.
- SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ: *Az ötszáz éves Schedel-krónikáról és magyar vonatkozásairól*. MKSZ, 1993, 460–463. old.
- SOLTÉSZ ELISABETH: *Über zwei Holzschnitte der Augsburger Thuróczy-Chronik*. GJ, 1993, 91–96. old.

NYOMDÁSZATTÖRTÉNETI MUNKÁK A KÖNYVDISZTÉSEK REPRODUKCIÓIÁVAL

- VÉGH GYULA: *Budai könyvtárak jelvényei 1488–1525*. Bp. 1923.
- GULYÁS PÁL: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931.
- HUBAY ILONA: *Missalia Hungarica. Régi magyar misekönyvek*. Bp. 1938.
- FITZ JÓZSEF: *A magyar könyv története 1711-ig*. Bp. 1959.
- FITZ JÓZSEF: *A magyar (magyarországi) nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedeleme története I–II*. Bp. 1959, 1967.
- JAKÓ ZSIGMOND: *A szebeni nyomda XVI. századi történetéhez*. MKSZ, 1965, 48–56. old.
- HAIMAN GYÖRGY: *Tótfalusi Kis Miklós, a betűművész és tipográfus*. Bp. 1972, 78–92. old.
- SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ: *A magyar könyvnyomtatás képeskönyve 1473–1973*. Bp. 1973.
- KÁFER ISTVÁN: *Az egyetemi nyomda négyszáz éve (1577–1977)*. Bp. 1977.
- HOLL BÉLA: *Ferenczy Lőrinc. Egy magyar könyvkiadó a XVIII. században*. Bp. 1980.
- V. ECESEDY JUDIT: *Egy dunántúli református nyomda sorsa*. Az OSZK Évkönyve 1979, Bp. 1981, 303–352. old.
- PAVERCSIK ILONA: *A lőcsei Breuer-nyomda a 17–18. században I–II*. Az OSZK Évkönyve 1979, Bp. 1981, 353–408. old.; 1980, Bp. 1982, 349–473. old.
- GALLI KATALIN–PAVERCSIK ILONA: *Fejezetek a kassai könyvnyomtatás történetéből*. Az OSZK Évkönyve 1981, Bp. 1983, 309–377. old.
- ZSIGMONDY ÁRPÁDNÉ: *Johannes Manlius és nyomdakészlete (1575–1606)*. Az OSZK Évkönyve 1982–1983, Bp. 1984, 297–410. old.
- V. ECESEDY JUDIT: *A Bornemisza–Mantskovit nyomda története*. Bp. 1990.
- V. ECESEDY JUDIT: *Titkos nyomdahelyű régi magyar könyvek 1539–1800*. Bp., 1996.

A könyvkötéstörténeti kutatások jelentősége

A könyv mindennapi életünk tárgya, ismeretszerzésünk forrása, esztétikai élményeink egyik eszköze. Egyáltalán nem közömbös tehát, hogy milyen belső és külső megformálásban jelenik meg. A belső díszítés legfontosabbika maga a tipográfia, vagyis a betű és az ún. szövegtükör. Ehhez járulnak a szép kezdőbetűk (iniciálék), az illusztrációk, a nyomdai címek.

A korai könyvek, mindenekelőtt az ősnymtatványok (15. századi nyomtatványok) sokban igazodtak a kézzel írott kódexek belső megformálásához. Az iniciálék helyét a nyomdász kihagyta, és ezeket is, valamint az illuminálást és a rubrumozást (a pirossal írt címeket és betűkiemeléseket) utólag, kézzel festették bele a könyvbe. Hamarosan aztán a nyomdászok rájöttek, hogy a kezdőbetűket és a keretdíszeket is lehet nyomtatni. Nevezetesen például az augsburgi *Erhard Ratdolt* gyönyörű, fonadékdiszes iniciáléi és Velencében nyomtatott könyveinek reneszánsz keretdíszai. – A könyv külső díszét kötése képezi. A kötés szerkesztése a könyvnek, s a kötés révén szerezzük a könyvről első benyomásunkat. Cikkünk tárgya a könyvek kötése, ennek művelődéstörténeti vonatkozásai. Példákat látunk majd arra, hogy a kötéskutatás hogyan járulhat hozzá a könyvtörténeti, művelődéstörténeti kérdések tisztázásához.

A kódexek és a nyomtatott régi könyvek, elsősorban az ősnymtatványok és antikvák (általában a 16. századi könyveket nevezik így) nyomtatott katalógusaiból ma már nem hiányozhatnak a könyv kötésére vonatkozó hosszabb-rövidebb leírások. A nyugat-európai aukció-katalógusokban már a 19. század végén leírták hol röviden, hol részletesen az eredeti kötések. Ez attól függött, hogy mennyire értékes kötésről volt szó. A 20. században általános követelmény, hogy a régi könyvek meghatározásához hozzátartozik kötésük minél pontosabb leírása is. A londoni Maggs Bro[ther]s antikvárium 1987-ben két-kötetes, csak kötésekkel foglalkozó katalógust adott ki, vagyis értékes könyvkötések aukcióját hirdette meg. Ebben egy *Cobden-Sanderson* (1888) kötés 12 500 font, egy a *Doves-binding*-ben bekötött *Goethe-kötet* 3000, a 18. század végi híres angol könyvkötő, *Roger Payne* kötése (négy kötet) 18 000 angol fontba került. Ezek bibliofil csemegék.

A kötéstörténeti kutatás a bibliofiliából nőtt ki a múlt század második felében, mára azonban a könyv-, könyvtár- és művelődéstörténet segédtudományává lett.

A kötés egyrészt védi a könyvet és lehetővé teszi használatát, másrészt – a kézműipari könyvkötés korában – a művészi kötés teszi a könyvet egyedivé. Míg minden kéziratot könyv egyedi, a nyomtatott könyvek számos példányban készülnek; mégis, a korai, 1800 előtti századokban, szinte mindegyikük kötése más. Nagyjából a 19. század derekáig beszélhetünk kézműipari kötésekről. Ez idő tájt kezdték a gépeket (pl. fűzőgép) a könyvkötészetben használni, s a kötetet a könyvtesttől függetlenül sorozatban elkészíteni, majd ez utóbbit végül „beakasztani”. A könyv előtörténete (provenienciája) szempontjából nagyon fontosak a bejegyzések, különösen a tulajdonosra (possessor) vonatkozóak, és az ex librisek, de ezek, sajnos, nem általánosak. Kötése viszont minden könyvnek van, hiszen ma nem is tekinthetünk késznek egy könyvet, amíg nincs bekötve. Szerencsére elég nagy százalékban maradtak fenn régi könyvek és kódexek eredeti kötésben. Semmi

nem mond számunkra olyan sokat, mint a történeti kötés, amely annak tanúja, hogy a könyvet *hol*, *mikor* és *ki* kötötte be. A könyveket ugyanis évszázadokon keresztül kötetlenül szállították a nyomdahelyekről a kereskedelmi központokba, könyvvásárokra és egyetemi városokba, és vásárlója, használója – azaz olvasója – kötötte be.

A nagyobb régikönyv-gyűjteménnyel rendelkező könyvtárakban találkozhatunk a 15. század egyik legjelentősebb német nyomdászának, a nürnbergi *Anton Kobergernek* ún. kiadói, vagy ha úgy tetszik, kereskedelmi kötéseivel. Mégsem az az általános, hogy a könyvet bekötve hozták forgalomba. A 15. századi kiadói kötés (Verlegereinband) fogalma sem azonos a nagyipari korszak kiadói kötésével, mert ez utóbbi azt jelenti, hogy több száz vagy ezer egyforma kötésről van szó. A korai kiadói könyvkötések (*Peter Schöffer*-féle, *Aldus Manutius*-féle kötések vagy a Koberger-kötések) között ezzel szemben nincs két egyforma. Vannak a kötések díszítésében bélyegző-egyezők – és ezek mutatják, hogy e könyveket valóban ugyanabban a műhelyben kötötték be –, de a könyvkötő minden kötésnél tetszése szerint variálta a bélyegzők elhelyezését, még ha egész hasonló kompozícióban és stílusban készítette is el sorozatban a nyomdász-kiadó által rendelt fatáblás bőrkötéseket.

A történeti, művészi könyvkötések legfontosabb díszítői a *bélyegző*, *filéta*, *görgető* és *lemez*, illetve e szerszámok lenyomatai a bőrben. Egy bélyegző ábrázolhat növényi vagy állati motívumot, emberalakot, címet, esetleg feliratot (egy szent nevét, egy rövid fohászt, pl. „Maria hilf”, nem egyszer a könyvkötő vagy kolostor nevét stb.), lehet pusztán ornamentális, nonfiguratív, egyszerűen csak rovátkolt, vagy csak alapeleme egy összetett, például fonadékdísznek. A könyvkötések mint iparművészeti tárgyak stílusukban követik a művészettörténeti stílusokat, így beszélünk *román kori*, *gótikus*, *reneszánsz*, *barokk*, *rokokó*, *klasszicista*, *historizáló*, *szecessziós* és 20. századi *modern* művészi könyvkötésekről. A kötés-kutató már a kötésen alkalmazott díszítőelemekből látja, hogy melyik korszakból való könyvkötéssel áll szemben. A felhasznált díszítőmotívumokon kívül jellemző egy stíluskorszakra a kötéstábla felépítése, kompozíciója. De sajátos jellemzők a kapcsok, sőt azok száma és elhelyezése; pl. az itáliai reneszánsz kötéseknel vagy a korvinákon a rövidebb oldalakon is mindig van kapocs. Ugyanígy jellemző az oromszegés, vagy a gerinc s rajta a bordák kialakítása. Ha egy kötésen görgető vagy lemezdísz van, rögtön tudjuk, hogy az legkorábban 15. századi lehet, de e két díszítőszerszám általánossága csak a 16. században vált. Az aranyozás vagy a bőrkötések színes festése ugyancsak kormeghatározó. Az európai könyvkötőművészetben a korvinákon, vagyis a 15. század utolsó negyedében vált először általánossá az aranyozás. Ha a bőrkötés nincs aranyozva, ezüstözve vagy festve, akkor vaknyomásos kötésről beszélünk. A bélyegző, lemez és görgető bőrbe nyomása mellett bőrkötések díszítésére, bár kevésbé gyakran, más technikákat is alkalmaztak, ilyenek a bőrrajz, a bórdomborítás és a bőrmetszés.

A Pelbárt-művek kötési

A könyv használati helyét, legalábbis első helyét történeti kötése mutatja meg. A 15. század végén és a 16. század elején a magyar szerzők közül *Temesvári Pelbárt* műveit olvasták a legtöbbet. Népszerű prédikációi Európa-szerte mintául szolgáltak, és nagyon sokszor kiadták könyveit, olykor egy évben többször is, leggyakrabban Hagenauban. Minden régikönyv-gyűjteménnyel rendelkező könyvtárban sok Temesvári Pelbárt-, és *Laskai Osvát*-mű van. Néhány évvel ezelőtt megvizsgáltam a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára ősnymtatvány és RMK (Régi Magyar Könyvtár) gyűjteményében meglévő 107 Pelbárt-mű kötését. Közülük 69 még eredeti kötésében van. A kötések meghatározása és lokalizálása után a következő eredményre jutottam. Az MTA Könyvtárában található Pelbárt-művek 1600 előtti kötéseinek készítési helyei (betűrendben): Augsburg, Bécs, Brunn, Buda, Coelln (Berlin elővárosa), Ingolstadt, Memmingen, Nürnberg, Reb-

dorf, Stuttgart, Ulm és Wiblingen (ma már Ulmhoz tartozik), Weddern, Wittenberg és Wrocław, valamint közelebből meg nem határozható francia és olasz területek. Tehát a köteteket ezeken a helyeken forgatták. A könyvek nagyobb része még gótikus, kisebb hányada reneszánsz stílusú bőrkötésben van. A kötések tényszerűen bizonyítják, hogy Temesvári Pelbárt műveit Európa-szerte olvasták. (Ezek mind latin nyelven jelentek meg.)

A Regiomontanus-korvina

Regiomontanus Tabulae directionum című munkájának kéziratos példánya Vitéz János esztergomi érseknek szóló ajánlással legalább három helyen megvan: Krakkóban, a Vatikáni Könyvtárban és Wolfenbüttelben. A wolfenbütteli Herzog August Bibliothek példánya *nürnbergi gótikus* bőrkötésben van, a krakkói Jagelló Könyvtáré *magyar reneszánsz* kötésben. Az egyik biztosan megtalálható volt Mátyás király híres könyvtárában.

Csapodi Csaba a Bibliotheca Corviniana állományának rekonstruálásakor a nürnbergi kötésben lévő sorolta a hiteles korvinák közé (Stock 574). A HAB kéziratárosa (Heinemann) német kéziratnak tartja ezt a kódexet, teljes joggal. Nincs nyoma, hogy ez valaha is Budán lett volna. Az újonnan megjelent, bővített *Hoffmann Edith*-féle *Régi magyar bibliofilek* című kötetben írja *Wehli Tünde*: „...a Vitéznek szóló ajánlást tartalmazó krakkói és a wolfenbütteli Regiomontanus-kézirat összekeveredett...”, ezért nehéz megállapítani, hogy valójában melyik is lehetett Vitézé.” A Krakkóban őrzött példány azonban magyar reneszánsz kötésben van. A kötés tehát egyértelműen eldönti ezt a kérdést.

A korvina kötések

A korvina kódexek egyik meghatározó ismérve a kötés. A 216 hiteles korvina közül 43 van *Mátyás* számára készített aranyozott bőrkötésben. Ezeknek a jellegzetes korvina kötéseknek a többsége hangsúlyozott középdíszes szerkezetű: a középdísz lehet négykaréj, kör, csillag, négykaréj-variációk. Nincs két egyforma korvina kötés.

Okleveles adatunk a korvina kódexek bekötéséről nincs. A kérdés az, hogy hol, mikor és ki készítette ezeket a pompás kötések. Válaszért magukat a kötések kell vallatónak fogunk. – A kódexek vizsgálata mutatja, hogy maguk a kéziratok különböző helyekről és különböző korszakokból származnak, kötésük viszont egységes. Ebből logikusan következik, hogy ezeket ugyanazon a helyen kötötték be. Minthogy Mátyás király könyvbeszerzéseiről, scriptóriumáról és fényes könyvtáráról maradtak fenn írásos adatok, nem túlzott feltételezés, hogy könyvkötő műhely is volt a budai várban. Sajnos, még mindig nem készült el a Mátyás király számára bekötött aranyozott reneszánsz kötések teljes bélyegzőtáblázata, amely mutatná a könyvkötő műhely szerszámkészletét. Ez a legközelebbi feladat, mely reményeink szerint a közeljövőben elvégezhető. Külön vizsgálat tárgyát képezik azok az eredeti kötésben fennmaradt korvinák, amelyekről Mátyás címerét kivakarták vagy felülbélyegezték. Az Országos Széchényi Könyvtárban, ahol ma a legtöbb korvinát őrzik, és az Országos Nemzeti Könyvtárban is, amely a második helyen áll a világon az ott őrzött korvinák számát tekintve, van erre példa (OSZK: Quintilianus-korvina, Clmae 414, ill. ÖNB: Lucretius-korvina, Cod. 170).

Éppen a bécsi *Lucretius-korvina* vezet át a jellegzetes kötések készítése idejének kérdéséhez. A Lucretius-korvina az egyetlen, amelynek előtábláján a középdísz két oldalán, fölül, szétválasztva évszám látható: 14-81 vagy 14-51. A harmadik számjegy ugyanis bizonytalan, és Mátyás király életkorát figyelembe véve értelmezik 8-nak. Kutatásaim során egyértelműen kiderült, hogy ennek a korvinának, bár eredeti a kötése, a datálása utólagos hamisítvány. A dátum valószínűleg 1525-ből való, vagyis kb. negyven évvel későbbi, mint a tényleges bekötés ideje, s a neves bécsi humanista, *Johannes Alexander Brassicanus* csináltatta, aki más korvinák mellett ezt is eltulajdonította. Ő predatálta a Lucretius-korvinát 1451-re. A Mátyásnak készült aranyozott korvina kötések kb.

1485–1490 között készültek, *Tadeo Ugoletto* könyvtárosi működése idején.

A német könyvészeti irodalom és egyik-másik művészettörténeti lexikon, továbbá több angol szakkönyv tudni véli, hogy Mátyásnak volt egy *Lucas Coronensis* nevű könyvkötője Budán. Sajnos, ez sorozatos félremagyarázás eredménye. Valóban volt egy ilyen nevű könyvkötő az 1510-es években Budán, de ő működési idejét tekintve nem dolgozhatott Mátyás királynak. Eddig annyit tudunk biztosan kijelenteni, hogy aki ezeknek a fényes királyi könyvkötéseknek a mestere volt, annak olasz volt az anyanyelve. Vagyis egy Budán tevékenykedő, a király szolgálatában álló olasz mester a könyvkötője Mátyás korvináinak. Erre az eredményre egyrészt a kódexek feliratának filológiai vizsgálatával, másrészt *Lucas Coronensis* könyvkötéseinek alapos elemzésével jutottam. Minderről előadásokban, továbbá magyar és idegen nyelvű tanulmányokban már beszámoltam, de az egész korvina-kérdés mindenre kiterjedő feldolgozása még hátra van.

II. Ulászló-kori korvinák

A korvina kötések kérdésének tisztázásakor a legelső dolog, hogy határozottan különbséget kell tenni a Mátyás számára és az őt követő *II. Ulászló* számára készített aranyozott bőrkötések között. Maguk a kötések könnyen megkülönböztethetők, mert Ulászló alatt más bélyegzőket használtak a könyvek kötésének díszítésénél, és e kötések kompozíciója is más. Ekkor tehát egy másik könyvkötő működött a királyi udvarban. Bár a Bibliotheca Corviniana, azaz a királyi könyvtár *II. Ulászló* és utódja, *II. Lajos* király alatt is még fennállt, és a mohácsi vészt követően pusztult el, az állományába tartozó kódexeket és könyveket egységesen korvinának nevezik. Ha viszont „korvina kötésekéről” beszélünk, mindenki a Mátyás királynak készült aranyozott kötésekre gondol, holott van „Ulászló-kori korvina” is. Ezért meg kell különböztetni, hogy Mátyás vagy *II. Ulászló*-kori aranyozott kötést látunk, vizsgálunk vagy tárgyalunk-e, különben komoly félreértés és adott esetben anakronizmus keletkezik. Sajnos még szakemberek sem tesznek mindig különbséget.

Az eddigiekben szoltunk a korai kiadói kötésekéről, érzékeltettük, hogy egy szerző olvasottságát miként mutathatják műveinek különböző kötése, rávilágítottunk arra, hogy a magyar könyvkötéstörténet egyik csúcspontját jelentő korvinák körül is mennyi a tisztázatlan kérdés. Eddig gótikus és reneszánsz stílusban díszített kötésekéről beszéltünk. A könyvkötőművészet azonban ma is él, elsősorban nyugaton, és e körül is vannak vitatott – vagy vitatható – megállapítások. A 20. századi könyvkötőművészet elsősorban a bibliofília körébe tartozik, a könyvkötéstörténetnek csak egy mellékfejezete.

A könyvkötőművészet kérdése

A művészet szó hallatán művészi kivitelezésre, a kötések esetében feltétlenül díszített-ségre gondolunk. A könyvkötéskutatás azonban nem szorítkozik csak a díszített kötések vizsgálatára. Mielőtt azonban rátérnénk a díszítés nélküli, vagy csak a gerincükön díszített kötésekre, továbbá a pergamen kódextöredékekbe kötött könyvekre, vissza kell nyaradnunk a könyvkötőművészet fogalmához.

A könyvkötések a mai könyvforma kialakulásától fogva követték a képzőművészeti stílusokat. A korai középkor első századában, a 6. században megalakult az első szerzetesrend, a bencéseké. A mai könyvforma ez időre alakult ki teljesen és vált általánossá. Az írásbeliség hosszú évszázadokra az egyházhoz, a papsághoz és szerzetesrendekhez kötődött. Kezdetben igen kevés könyv volt, s ezek is nagy többségükben szerkönyvek voltak, misekönyvek, lectionariumok, psalteriumok stb., néhány legendárium és grammatikakönyv. A szerkönyveket tartalmuknál fogva is különleges tisztelet övezte, s ezt általában díszes kötésükkel is kifejezésre juttatták. E korai kötések arany-ezüst lemezekkel borított, drágakövekkel, gyöngyökkel, zománcsal, elefántcsont-faragással díszített dísz-

kötések (németül Prachteinband) voltak. Ezeket felhasználta anyaguknál és értéküknél fogva ma is vagy könyvtárak pánceszekrényeiben, vagy templomi kincstárakban őrzik. Bár a könyvkötés történetének egyik első fejezetét alkotják, nem tartoznak szorosan a kötéskutatás tárgykörébe. E kötések elkészítése, illetve díszítése nem is a könyvkötő feladata, hanem az ötvösé. A kötéskutatás elsősorban a pergamen-, a bőr- és textilkötésekkel foglalkozik.

Századunk könyvkötőművészei közül nem mindenki tartja művészinak a történeti kötések, így például a magyar származású, Hollandiában élő könyvkötőművész, *Szirmai János Sándor* sem. Kötéseiből 1986–1987-ben nyílt időszakos kiállítás az OSZK-ban, amelyhez csatlakozott egy történeti kötéskiállítás is. Tény, hogy a történeti kötések évszázadai alatt nem törődtek a könyvkötők azzal, hogy a kötés bármit is eláruljon a könyv tartalmáról. A császárok életéről szóló könyv ugyanolyan gótikus vagy reneszánsz kötéskapott, mint a szakácskönyv, sőt adott esetben *Kálvin János* művét Wittenbergben *Luther* és *Melanchthon* portréját ábrázoló lemezdiszes bőrkötésbe kötötték. A díszes, olykor túl díszes aranyozott barokk kötések is egyformán borítanak vallásos tárgyú vagy csillagászati kérdéseket taglaló műveket. A 19. század második felétől kezdenek a könyvkötők önmagukkal szemben is olyan igénnyel fellépni, hogy ők „könyvkötő-művészek”, s ennek megfelelően tudatosan törekedni arra, hogy ne egyszerűen egy könyvkötést, hanem *alkotást* hozzanak létre. Ez általában azt eredményezi, hogy a tervező könyvkötőművész a maga eszközeivel újrafogalmazza azt a témát, amely a könyvé is. A modern művészi könyvkötések általában összefüggenek a könyv tartalmával, amelyet borítanak.

A 18–19. századi könyvkötőművészet

A barokk korában egyébként nemcsak a gazdagon aranyozott és bőrmozaios kötések divatja érkezett el, hanem a 18. századi felvilágosodás a magánkönyvtárak divatját is magával hozta. Uralkodók, főpapok és egy-egy országban a kincstárnok (pl. a híres Grolier) vagyont érő könyvtára mellett ekkor már a nemesség minden rétege és a módosabb városi polgárság is gyűjtött könyveket. (Az értelmiségnek, tudósoknak, tanároknak mindig voltak könyvei.) Érdekes, hogy az értelmiség csoportjaiban a bibliofília, tehát a könyveknél a külső-belső szépség mint vagyontárgy értékelése, a jogászokra és orvosokra jellemző. Példának a bécsi orvost, *Ratzenbergert* (meghalt 1537-ben) hozom fel. A 18. században minden valamire való kúrián kellett építeni könyvtárszobát is, nagyobb kastélyokban, palotákban pedig teremkönyvtárat. A falak mentén húzódó könyvespolcokon már nem érvényesültek a sűrű sorokban felállított könyvek szép kötései (a középkori könyvtárakban feküdtek a pultokon a könyvek, s még oda is voltak sokszor láncolva), s a könyvek elő- és háttáblájáról egyre inkább csupán a gerincmezőkre korlátozódott a díszítés. Viszont szélesebb körben elterjedtek a márványozott bőrkötések, ami elsősorban csak a könyvkötőbőrök rosszabb minőségét volt hivatva takarni, s a kötéstáblákra gyakran a tulajdonos címere, superexlibrise került.

A 19. század elejére a kötéseken is a klasszicizmus jut kifejezésre, majd a század második felére itt is a historizmus eszközeivel élnek, éppúgy mint például az építészetben. Megszületnek a neoromán, neogótikus és neoreneszánsz kötések, amelyek között vannak nagyon szépek és értékesek is, de olykor csak ingerlő és sikertelen utánzatok. Létjogosultságot nyer az iparművészet, létrejönnek az első iparművészeti múzeumok (az első a londoni South Kensington Museum), s ezek tudatosan gyűjtik a könyvkötéseket is.

Töredékkutatás

Elég jelentős azoknak a régi könyveknek a száma, amelyek pergamen kódexlapba, sőt olykor nyomtatott papírlapba, azaz kódex-, illetve nyomtatványtöredékbe vannak kötve.

A könyvek kötéseként megőrzött kódextöredékek vizsgálatával, meghatározásával a budapesti 'Fragmenta codicum' csoport kodikológusai foglalkoznak. De a könyvkötéseket kutató szakembereknek is figyelmet kell fordítani ezekre a művelődéstörténeti szempontból nagyon fontos kötésekre. A kódex- vagy ősnyomtatványlap-töredék ugyanis értéke sebb lehet, mint maga a könyv, amelyet borít. Egy-egy példát hozok fel szemléltetésül.

Még Mátyás király bízta meg *Antonio Bonfini*t, hogy írjon összefoglalót a magyar történelemről. A művet *Rerum Hungaricarum decades* címen ismeri az utókor. (Nemrég jelent meg *Kulcsár Péter* fordításában.) Bonfini 1488-ban látott hozzá a munkához, de csak II. Ulászló alatt, 1497-ben fejezte be. A királyi könyvtár számára, pergamenlapokra másolt példányból ma mindössze három lapot ismerünk, s ezek könyvkötésből vagy kötés-ként maradtak fenn (vö. OSZK: Clmae 434). A 16–17. században ugyanis olcsó könyvkötőanyagként használták azoknak a – feleslegesnek ítélt – pergamen kódexeknek a lapjait, amelyeket azóta úgyis kinyomtatnak, vagy megsemmisíteni szántak, például protestáns országokban vagy országrészekben a katolikus szerkönyveket. Mint *Madas Edit* írja (MKSz 1993. 3. sz.), egy-egy aktualitását veszített, vagy sérülés, vagy a sok használat folytán használhatatlanná vált pergamen kézirat vagy pergamenre nyomtatott könyv lapjainak története egy-egy könyvkötő műhelyben ért véget.

Az első Európában nyomtatott könyv a Gutenberg-féle 42-soros Biblia. A második a 36-soros Biblia. Mindkettő egy részét pergamenre nyomtatták. A 36-soros Bibliából teljes, vagy majdnem teljes példányok csak papírra nyomtatva maradtak fenn, viszont a belőle származó töredékek mind pergamenlapok, s kivétel nélkül mindegyik könyvkötésként élte túl az évszázadok viharait. (Itt jegyzem meg, hogy sem a B 42-ből, sem a B 36-ból nincs Magyarországon példány, viszont a B 42-ből származó, az OSZK-ban őrzött fél lapnyi töredéket is könyvről fejtették le mint könyvkötést.) Alig néhány éve, hogy egy posztgraduális képzésen részt vevő tanítványom hozott egy nyolcadrét méretű könyvet, amelyet nagyon elpiszkolódott, nyomtatott pergamenlap-töredék borított. A könyv maga három egybekötött művet tartalmazott, *Schultingius* és *Schonaeus* iskoladrámáit, amelyeket Kölnben nyomtattak 1602-ben és 1603-ban. A könyv kötéséről nagyon hamar megállapítottam, hogy az a 36-soros Biblia egy pergamenre nyomtatott példányából egy féllapnyi töredék. A bizonyítás tartott sokáig, mert teljes B 36-példány legközelebb Bécsben található. 1994-ben Münchenben a Zisska és Kistner antikvárium aukciós katalógusában 404-es tételszámon egy teljes pergamen lapnyi, bár körbevágott, 36-soros *Biblia-lapot* kínáltak eladásra. A kikiáltási ára 35 000 német márka volt. Ebből lehet a ma Sopronban őrzött, s egykor latin nyelvű iskoladrámákat borító féllapnyi B 36 töredék értékére következtetni.

Az első Európában nyomtatott könyv a Gutenberg-féle 42-soros Biblia. A második a 36-soros Biblia. Mindkettő egy részét pergamenre nyomtatták.

A 36-soros Bibliából teljes, vagy majdnem teljes példányok csak papírra nyomtatva maradtak fenn, viszont a belőle származó töredékek mind pergamenlapok, s kivétel nélkül mindegyik könyvkötésként élte túl az évszázadok viharait.

Régi könyvek köttetése, restaurálása

Az eddig elmondottakból következik, hogy akár több száz éves, díszített, akár hitványnak látszó, s ideiglenesnek szánt nyomtatvány- vagy kódextöredékes könyvkötéssel találkozunk, értékkel állunk szemben. Ezzel mind a könyvtárosnak, mind a kutatónak, mind pedig a restaurátornak tisztában kell lennie. Különösen nagy felelősség hárul a res-

taurátorokra. Ha egy régi könyvet vagy kéziratot kell restaurálni, semmit sem szabad levágni vagy eldobni a régi kötésből és könyvből. Ha az oromszegőt le kell fejteni és újat varrni, a régít akkor is külön tárolva meg kell őrizni. Ha csak egy kis darab maradt meg egy díszített bőrkötésből, azt is vissza kell tenni a restaurált könyvre. A kéziratot vagy nyomtatott pergamentöredéket a könyvről lefejtve, nem szoktuk visszatettni a könyvre, hanem az azzal foglalkozó szakember igyekszik meghatározni, és külön könyvtári egységként tároljuk, persze, feltüntetve az eredetét. A könyv előtörténetének ezek mind fontos tanúi, s külön-külön értéket képviselnek.

A cél az, hogy az összetartozó töredékek legalábbis virtuálisan egymáshoz kerüljenek, amire a számítógépes feldolgozás és nyilvántartás kínál lehetőséget. Természetesen a történeti kötések díszítőmotívumainak, egyesbélyegzőinek, görgetőinek és lemezdiszszainak repertóriumát is szeretnénk összegyűjteni, számítógépre vinni, és majd a hazai és külföldi kutatók számára hozzáférhetővé tenni. Ez a munka nagyrészt már a fiatal, most még tanuló generációra vár.

Irodalom

- CSAPODI CSABA: *The Corvinian Library. History and Stock*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1973.
- DUNCAN, ALASTAIR–BARTHA, GEORGES DE: *Art nouveau and art deco bookbindings. The French Masterpieces 1880–1940*. London 1989.
- HAEBLER, KONRAD: *Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts. Unter Mitwirkung von Ilse Schunke. 1–2. (2. Ed.- Reprint)* Wiesbaden 1968.
- Sz. KOROKNAY ÉVA: *Magyar reneszánsz könyvkötések. Kolostori és polgári műhelyek*. = Művészettörténeti füzetek 6., Bp. 1973.
- KYRISS, ERNST: *Verzierte gotische Einbände im alten deutschen Sprachgebiet. 1–4*. Stuttgart 1951–1958.
- MAZAL, OTTO: *Einbandkunde. Die Geschichte des Bucheinbandes*. = *Elemente des Buch- und Bibliothekswesens*, Bd. 16. Wiesbaden 1997.
- MAZAL, OTTO: *Europäische Einbandkunst aus Mittelalter und Neuzeit*. Graz 1970. – 2. verkürzte und verkleinerte Auflage: Graz 1990.
- NEEDHAM, PAUL: *Twelve Centuries of Bookbindings: 400–1600*. New York-London 1979.
- ROZSONDAI MARIANNE: *A könyvkötés művészete*. Corvina, Bp. 1983.
- ROZSONDAI MARIANNE: *Anton Koberger működése és a Koberger-kötések problémája*. = *Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae* 6(81). Bp. 1978. 148 p. 75 t.
- ROZSONDAI MARIANNE: *Temesvári Pelbárt népszerűsége Európában. Miről vallanak a könyvkötések?* Magyar Könyvszemle 1984. 4. sz., 300–319. old.
- ROZSONDAI MARIANNE: *A 36 soros Biblia és egy Sopronban előkerült töredéke*. Magyar Könyvszemle 1994. 3. sz., 295–302. old.
- SCHMIDT-KÜNSEMÜLLER, FRIEDRICH-ADOLF: *Bibliographie zur Geschichte der Einbandkunst von den Anfängen bis 1985*. Wiesbaden 1987.
- SCHMIDT-KÜNSEMÜLLER, FRIEDRICH-ADOLF: *Corpus der gotischen Lederschnitteinbände aus dem deutschen Sprachgebiet*. Stuttgart 1980.
- SCHMIDT-KÜNSEMÜLLER, FRIEDRICH-ADOLF: *Die abendländischen romanischen Blindstempelinbände*. Stuttgart 1985.
- SCHUNKE, ILSE: *Die Schwenke-Sammlung gotischer Stempel- und Einbanddurchreibungen*. Bd. 1.: I. Einzelstempel. Berlin 1979. – Fortgeführt von KONRAD VON RABENAU: Bd. 2.: II. Werkstätten. Berlin 1996. (Beiträge zur Inkunabelkunde, dritte Folge 7, bzw. 10.)
- STEENBOCK, FRAUKE: *Der kirchliche Prachteinband im frühen Mittelalter von den Anfängen bis zum Beginn der Gotik*. Berlin 1965.
- SZIRMAI JÁNOS SÁNDOR: *Korunk könyvkötésművészete történelmi megvilágításban*. Magyar Könyvszemle, 1985. 1. sz., 32–47. old.

Kéziratos könyvkiadás Erdélyben

Az erdélyi emlékirás és a 17–18. századi kéziratosság

A magyar irodalomtörténet csaknem a 20. századig jelentős részben kéziratban maradt szövegemlékekből ismerhető meg.

A 16–18. századra nézve ez az állítás fokozottan igaz, de 19. századi literatúránk történetét sem lehet megírni levél- és kéziratári kutatások nélkül.

Aki nem ismeri az Erdélyi Fejedelemséget, nem érti Közép-Európát. És viszont. – Aki nem ismeri az erdélyi történelmi emlékiratokat, azok kiadástörténetét, az nem érti az Erdélyi Fejedelemséget sem – folytathatnánk *Várkonyi Ágnes* találó gondolatát. A kortárs olvasók, de a „maradvák”, ide értve napjaink történetíróit is, e műfaj egyes darabjaiból ismerték meg a korszak szokásait, eseményeit.

Hogy a kései utókor nyomtatásban hozzájuthat – egy-két kivételtől eltekintve – a transzszilván historikusok szövegeihez, mára már természetes állapotnak tűnik. A 17. században azonban még a fejedelmi támogatással készülő történeti és emlékiratok sem mind részesülhettek ebben a szerencsében, kitüntetésben. A 17. században – nem sokkal a műfaj meggyökeresedését követően – kezdett terjedni az a kéziratmásolási szokás, amely a 18. századra teljesedett ki. *Benkő József* történetíró, aki a 18. század végén makacs és kitartó szenvedéllyel és következetességgel gyűjtötte, másolta és készítette elő kiadásra az erdélyi históriai forrásokat, bőséges tapasztalat birtokában írhatta: „*Kemény János* Fejedelem, *Bethlen János* és *Farkas Cancelláriusok*, *Cserei* és a többiek *Históriái* (...) igen sok rendben le-irattatván...” váltak a közönség számára hozzáférhetővé. Ugyanitt persze azt is megjegyzi, hogy a sok leírásban számolatlan értelemzavaró hiba nehezíti az olvasást, amit „...sok tudatlanok és igen siető kalákás Deákok(!)...” bűnének ró föl.

Egy másik tudósításában a jeles 18. századi emlékiró – *Cserei Mihály* – *Históriájának* több mint háromszáz másolati példányáról ad hírt. E nyomdai megjelenéssel vetekedő hihetetlen számú másolat meglétét bizonyítja *Kőváry László*, aki szerint nem volt nagyobb ház, mely le ne másolta vagy másoltatta volna. Nála is frappánsabb tanú *Újfalvy Sándor*, a 19. századi „táblabíró világ” élvezetes krónikása, aki édesapjáról emlékezve írja a következőket: „...nem volt iskolázott, nem is olvasott (bár tekintélyes vármegyei hivatalt viselt), s házában mindössze két könyvet tartott: a *Hankens-féle* kalendáriumot és *Cserei Históriáját*.” A tudósítások alapján állíthatjuk, hogy *Cserei Mihály* szélsőséges példa: a valaha volt önálló Erdélyi Fejedelemség ábécés könyveként forgatták székely szabadok, vármegyei fő- és köznemesek, papok, tanárok, de más társadalmi rétegek tagjai is. A tudósításokat megerősítik a kéziratos másolati források: az erdélyi memoárirodalom kiugróan legkedveltebb olvasmányának tartjuk. Népszerűségét – közvetve – *Jókai Mór* növelte azzal, hogy egy kéziratos példány felhasználásával írta meg Erdély aranykorát; ezzel alapozva meg (torzítvá el?) a magyar olvasóközönség Erdély-képét. Sőt, az angolok Erdély-ismeretének is forrásává vált a *Jókai-regény* angolra fordítása.

Benkő József levelezése (főként *Teleki Sámuellel* és *Aranka Györggyel*), a Magyar Hírmondónak írt tudósításai látványos üzenetei a virágzó erdélyi barokk emlékirásnak. Üzenetei egy letűnt kor históriai írás- és olvasásszenvedélyének, esetenként divatjának. A jelenség ugyan nem csupán a 18. században figyelhető meg, és a közép-európai térség más kultúráira is jellemző.

Meglepo újdságok a tudós- és magánlevelezésektől már nem várhatók. Értékelhető vála-
szokat a kéziratokat őrző közgyűjteményektől (esetleg magángyűjteményektől) remélhetünk.
A legnagyobb erdélyi és romániai, valamint a legjelentősebb magyarországi kéziratgyűjtemé-
nyekről egyaránt készült katalógus. Az alábbi adatsorok összeállításában ezekre támaszkodtam.

Szerző	Nyelv éve	Század	Első kiadás éve	Erdélyi másolatok	Magyar- országi másolatok	Összesen
Forgách Ferenc	latin	16.	1866	14	3	17
Baranyai Decsi János	magyar	16.	1866	–	–	–
Szamosközy István	latin	16-17.	1878	10	3	13
Hidvégi Mikó Ferenc	magyar	16-17.	1863	15	5	20
Bojti Veres Gáspár	latin	17.	1809	18	6	24
Szalárdi János	magyar	17.	1853	10	8	18
Kemény János	magyar	17.	1856	21	21	42
Bethlen János	latin	17.	1663	14	3	17
Bethlen Farkas	latin (magyar ford. is)	17.	1782-93	32 (15)	14	46
Bethlen Miklós	magyar	18.	1858	16	14	30
Apor Péter	magyar	18.	1853	6	3	9
Cserei Mihály	magyar	18.	1852	60	39	99

Erdélyi magyarok

Szerző	Nyelv	Század	Példányszám
Ieronim Ostermayer	német	16.	8
Mihail Seybriger	német	17.	7
Mihail Weiss	latin-német	16-17.	19
Andrei Hegyes	német	16-17.	12
David Hermann	latin	17.	10
George Krauss	német	17.	7
Martin Seewalolf	német	17-18.	9

Erdélyi szászok

Szerző	Nyelv	Század	Példányszám
Gheorghe Brancovici	román	17-18.	7
Samuil Micu-Klein	román	18.	5
George Sincai	román-latin	18.	8

Erdélyi románok

Szerző	Nyelv	Század	Példányszám
Grigore Ureche	román	17.	20
Miron Costin	román	17.	56
Nicolae Costin	román	17.	69
Ion Neculce	román	18.	17
Dimitrie Cantemir	latin	18.	4

Moldvai krónikások

Szerző	Nyelv	Század	Példányszám
Radu Popescu	román	17.	25
Radu Greceanu	román	17.	22
Constantin Cantacuzino	román	17-18.	6

Havasalföldi krónikáiról

A magyar adatsor jól bizonyítja a korábban Csereiről írtakat. Bethlen Farkas, Kemény János és Bethlen Miklós munkáinak nagyszámú másolatán sem szabad csodálkozni. Többek között magyar nyelven való elérhetőségük miatt voltak népszerűek. (Bethlen Farkas összes erdélyi példányának is közel fele – többségében *Barabás Sámuel* által – magyarra fordított másolat.) A Magyarországon található másolati példányok számai – esetenként – meglepően magasak (*Szalárdi*, Kemény, Bethlen Miklós). Kemény Jánossal kapcsolatban ismét Benkő Józsefhez fordulunk: „... Melyhez képest nem csak Erdélyben, de Magyarországon is sok urak, úrasszonyok és más érdemes emberek méltán írtatták le, olvasták ezt a hasznos könyvet.” De a magyarországi példányok származási helye Erdély, ahogy ezt a tulajdonosai bejegyzések bizonyítják.

Ezek a tulajdonosi bejegyzések más fontos információkat is tartalmaznak. Nemegyszer árulkodnak arról, hogy ki másolta le az illető példányt: gyakran kollégiumi diákok, papok, tanárok, később történészek. A másolatok jelentős többsége (a magyar, az erdélyi német és a román szövegemlékeké egyaránt) 18. századi. A Habsburg Birodalom integráló törekvései, a Kárpát-medence és Erdély etnikumainak nemzeti öntudatra ébredésével párhuzamosan jelentkeztek. A közös múlt felmutatása mellett a saját kultúra ápolása, a saját nemzeti lét igazolása tudatos tevékenységgé – és sok tekintetben magatartássá – vált. E művek nyomtatott formában való megjelenítése pedig a hatalom részéről kétségtelenül érvényesülő ellenőrzés (esetenként tiltás) mellett azért sem volt lehetséges, mert nem volt elég anyagi erő ahhoz, hogy megfelelő számú nyomdát tartsanak fenn.

Az adatsorok között böngészve meglepetést okozhat a moldvai krónikáirók meglepően magas másolati aránya (különösen a *Costin* testvéreké). A magyar és a szász humanista történetírókon (*Bonfini*, *Szamosközy*, *Toppeltinus*) iskolázódott moldvai krónikások teremtettkék meg a 18. századi erdélyi–román történetírói iskola kontinuitás-elméletének ideológiai alapját, s így erdélyi elterjedtségük is magyarázhatóvá válik. Az erdélyi magyar emlékiratok születését és terjesztését a 17. században ösztönözte a fejedelmi udvar, de a kétségtelenül meglévő közérdeklődés is segítette a műfaj fejlődését. Ahogyan *Szakály Ferenc* fogalmazta: a számadás belső igénye kicsikarta a történelmi érdeklődést.

A 18. századra került felszínre Erdélyben az évszázadok óta együtt élő nyugati keresztény és a szlavofil bizánci kultúra keverhetetlen ellentéte. A soknyelvű és többvallású Erdély e századi transzszilvanizmusa erősen magyar meghatározottságú. Az erdélyi szász-ság hagyományos elzárkózását az erdélyi szász krónikamásolatok lelőhelyei is jellemzik, hiszen szinte teljes számukban a brassói *Honterus*- vagy a szebeni *Brukenthal*-gyűjteményben őrződtek meg. A kéziratos könyvkiadás tehát a nyomdászatiilag fejletlen Erdélyben, de általában Közép-Európában a 18. században megőrizte jelentőségét, s több tekintetben a szövegek elterjesztésének egyetlen lehetséges formája maradt.

Irodalom

- R. VÁRKONYI ÁGNES: *Erdély és az európai hatalmi egyensúly*. Korunk, 1991. 10. sz., 1191–1200. old.
Benkő József levelezése. Összegyűjtötte, szerk.: SZABÓ GYÖRGY–TARNAI ANDOR. Bp. 1988. (Commercia litteraria eruditorum Hungariae. Magyarországi tudósok levelezése. I.)
 ÚJFALVY SÁNDOR: *Emlékiratok*. Bp. 1990. Szépirodalmi Kiadó
Az Országos Széchényi Könyvtár magyar nyelvű újkori kötetes kéziratának katalógusa. I–III. Bp. 1956.
Magyarországi egyházi könyvtárak kézirat-katalógusa I–X. (Debrecen, Ráday-gyűjtemény, Sárospatak, Eger, Pápa, Kalocsa, Esztergom, Evangélikus Levéltár, Pannonhalma, Győr.) Sorozatszerk. SZELESTEI NAGY LÁSZLÓ. Bp. 1979–1993.
 CRĂCIUN, I.–ILIEȘ, A.: *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. 15–18. privind istoria României*. Bukarest 1968.
 CSEREI MIHÁLY: *Erdély Históriaja (1661–1711)*. Sajtó alá rend., bev., jegyz.: BÁNKÚTI IMRE. Bp. 1983.
Szalárdi János Siralmas magyar krónikája. Sajtó alá rend., bev., jegyz.: SZAKÁLY FERENC. Bp. 1980.
Kutassátok az írásokat. Román krónikáirók munkáiból. Sajtó alá rend., bev., jegyz.: POMILIU TEODOR. Kolozsvár-Napoca 1983.
Emlékeztül hagyott írások. Erdélyi magyar emlékirók. Sajtó alá rend., bev., jegyz.: VERESS DÁNIEL. Kolozsvár-Napoca 1983.

A Magisztrátusok Tükre és az olvasópolitika

*Amikor Lily B. Campbell az 1930-as évek végén kiadta a Magisztrátusok Tükrét (Mirror for Magistrates) és a későbbi Kiegészítéseket (Parts Added to the Mirror for Magistrates), nem volt hajlandó foglalkozni azokkal a tragédiákkal, amelyeket Richard Niccols írt a Tükör 1609–1610-es kiadásába. A tragédiák kihagyásának indoklása azon a koncepcióján alapult, hogy a műnek az eredeti, betiltott 1554-es kiadás fektette le az alapelveit, „az 1609–1610-es kiadás, amelyet Richard Niccols állított össze, nem illeszkedik a hagyományba”; „Richard Niccols a mű átdolgozásával teljesen háttérbe szorította a mű eredeti célját”. Valójában a Niccols-féle kiadás logikus végpontja egy ötven éves szövegfejlődésnek, és ezt a változást csak úgy lehet igazán megérteni, ha megvizsgáljuk, hogyan függenek össze a Tükör különböző változatai a kortárs történetírással és az olvasótábor elvárásaival. Ha ebből a szempontból nézzük a Tükör kiadástörténetét és a négy fő kiadás szerkezetének jellegzetességeit, megtudjuk, miért lett ez a gyűjtemény egyre gyengébb, és miért fordultak el tőle az olvasók, és azt is megértjük, a Niccols-féle kiadás esetében fontosabb, hogy koncentrált formában tükrözi a mű változását, mint hogy a célkitűzését háttérbe szorítja.**

A Magisztrátusok Tükrének ötlete egy londoni nyomdász, John Wayland agyában született meg, (1) s John Lydgate (1370–1451) *Fejedelmek bukása* (The Fall of Princes) című műve folytatásának szánta, ez pedig Giovanni Boccaccio *Híres férfiak esetei* (De casibus virorum illustrium) (2) című művének átdolgozása volt, a latin eredetiből készült második francia fordítás, *Laurent de Premierfait* (meghalt: 1418) prózában íródott változata alapján. (3) Wayland a Tükröt Lydgate művének új kiadásához kívánta csatolni. Azt akarta, hogy „a történet ott folytatódjon, ahol Boccaccio abbahagyta, egészen a jelen időkig, és olyan személyeket mutasson be, akik a Szerencse játékszerévé lettek ezen a szigeten [ti. Angliában]”, végül azonban mégsem nyomta újra Lydgate művét. A *Fejedelmek bukását* tulajdonképpen soha nem adták ki a 16. század második felében Angliában, sőt, 1550 után Lydgate egyetlen műve sem jelent meg már, a *Paraszt és a Madár* (1561) (4) kivételével. A Tükör nem folytatása lett Lydgate művének, hanem a helyébe lépett, és mind formájában, mind mondanivalójában világosan különbözött tőle. Lydgate könyve egy szerzetes értekezése, amely tragikus (főként az Ótestamentumból és a görög mitológiából vett) történetekbe rejtji eklektikus humanista mondanivalóját. Az a célja, hogy bebizonyítsa „minden dolog, amire befolyást tud gyakorolni a Szerencse, tűnékeny”. Politikai üzenete, az e korban magától értetődő angol hazafias érzelmnyilvánítások mellett még arra is int, hogy a fejedelmek lehetőleg ne avatkozzanak be az Egyház dolgába. A Tükör megváltoztatta Lydgate tragédiáinak formáját, áttette harmadik

* E tanulmány eredetije: BUDRA, PAUL: *The Mirror for Magistrates and the Politics of Readership*. Studies in English Literature 1500–1900. Vol. 32., 1992. 1. sz., 1–13.

személyből elsőbe, (5) és elhagyta (legalábbis a korai kiadásokban) azt az álmokeretet, amelybe Lydgate hősei történetét befoglalta. A *Fejedelmek bukásával* ellentétben a *Tükör* korai kiadásainak politikai jellege azonnal felismerhető volt: az 1554-es kiadás megjelenését „a főkancellár (Lord Chancellor) (6) akadályozta meg”, és végül *Thomas Marsh* jelentette meg 1559-ben, „lord Stafford nagyuram anyagi segítségével”. A korai kiadásokból egyes tragédiákat valószínűleg még így is ki kellett hagyni.

A *Magisztrátusok Tükre* tanköltemény, és népszerű történelem is. Egy, a 16. század második felében özönével megjelenő történelmi színdarabok, krónikák, krónikatörmöritvények és történelmi tárgyú költemények közül. Az effajta könyvek először 1559-ben jelentek meg a könyvtárak bódéiban, egy olyan évtized kezdetén, amelyben több történelmi tárgyú könyvet írtak, mint *Erzsébet* uralkodásának bármely más korszakában. De ami még fontosabb, tanácsadó könyv volt, és még azelőtt, hogy megfogalmazták volna a bölcs mondást, miszerint „A Történelem példákba öltöztetett Erkölcsefilozófia”, egy tanító és jobbító szándékú történelem képét kínálta a főembereknek. A kortársak nagy becsben tartották a *Tükört* mint a költészet, a történelem és a politikai bírálat keverékét. *Francis Meres* (1565–1647) (7) a *Palladis Tamia*-ban (1598) *Shakespeare*, *Christopher Marlowe* (1564–1593), *Thomas Kyd* (1558–1594), *Georg Chapman* (1559–1634), *Thomas Dekker* (1570?–1641?) és *Ben Jonson* (1572–1637) műveivel egy sorban említette, és *Philipp Sidney* (1554–1586) is dicsérte „gyönyörű részeit”.

De ez a dicséret és a kritikusok tisztelete a *Tükör* korai kiadásainak szólt. A szöveg négy szerkesztő kezén ment keresztül, egyre hosszabb lett, már majdnem száz tragédiát tartalmazott, benne volt Anglia egész addigi története *Albanact* korától egészen Erzsébetig. És a szöveg változáson is keresztülment: a politikailag jobbítani szándékozó költészet/történelem-keverék jellegzetes példájából világias és érzelmes könyv lett, tele erkölcsi közhelyekkel. A könyv figyelmeztető célzatú történelem-értelmezésből *Tudor-propagandává* változott. Ezzel párhuzamosan olvasói az ország főemberei helyett, akiknek a könyv eredetileg szólt, egyre inkább a városi polgárságból kerültek ki, míg végül a szöveg teljesen elszakadt eredeti olvasótáborától, és egy örökölt, az ősihez visszatérő történetírást kínált egy olyan olvasóközönségnek, amely már eltávolodóban volt a *Tükör*-ben népszerűsített társadalmi és értékstruktúráktól.

A *Tükör* változása összefonódott az angol történetírás 1550 és az 1600-as évek első felé közé eső fejlődésével. Ebben az egész korszakban a nevelés egy fajtájának tekintették a történelmet, „a történelmi igazság fő kritériuma az erkölcsnemesítő szándék volt”. A történelem az erkölcsi nevelés szempontjából közvetlenül a *Szentírás* után következett, és ezért nagyon népszerű volt mind a középosztály, mind a neveléssel foglalkozók körében. *Walter Raleigh* (1552–1618) *Világtörténete* nagyobb példányszámban fogyott, mint *Shakespeare* műveinek főlió kiadása. (8) A 16. század első felében a történetírás az események elsődleges okait, a történelemben való isteni beavatkozást hangsúlyozta. A 16. század második felében azonban, *Francesco Guicciardini* (1483–1540), *Niccolo Machiavelli* (1469–1527) és *Jean Bodin* (1529–1596) hatására, egyre inkább a másodlagos okok, a történelemben való emberi beavatkozás iránt kezdtek érdeklődni. A 17. század első felében pedig már egyre inkább világi és közéleti jellegű tanulságokat igyekeztek a történelemből levonni. Az új történeti művek a politikai ésszerűséget, a gyakorlati és nem az erkölcsi tanulságokat emelték ki. Az ókori történészek közül *Livius* helyett *Tacitus* lett a követendő példakép és a művek szövegét is egyre jobban teletűzdelték alapigazságokkal és szentenciákkal.

A *Tükör* mindegyik szerkesztője a kortárs történettudományt kívánta utánozni, és a korai kiadások összhangban is voltak saját koruk történetírásának irányzataival: a gondviselést mutatták be egyéni élettörténetek alapján, az eseményeket a krónikákból vették át, a szerkesztők koncepciójának megfelelő válogatásban és kihagyásokkal. Ezt a szerkesztésmódot Lydgate vezette be a történelmi témájú angol szépirodalomba, *Polydorus Vergilius* (1470–155?) átvette, a hagiográfiák [különösen *John Foxe* (1517–1587) *Mártírok Könyve*]

és a történeti életrajzok pedig népszerűsítették. Ezek a művek mind azt hangsúlyozták, hogy az ember nem kerülheti el sorsát. De míg a 16. század második felének történetírása még továbbra is az emberi akarat és jellem szerepét emelte ki, és hitt abban, hogy az ember képes az események befolyásolására, addig a *Tükör* későbbi kiadásait főleg a gondviselés szerepe foglalkoztatta. Ezek a kiadások egy olyan gépiesen működő, előre meghatározott végcél felé törő (teleologikus) erőt mutattak be, amelyet inkább az erkölcsi aljasság, mint a politikai szándék határozott meg. Egyszóval a *Tükör* eltávolodott attól a történetírástól, amely a hivatkozási alapja volt. Ezt a fejlődést jól nyomon lehet követni a *Tükör* egyes kiadásainak bizonyos részletei alapján, például a tragédiák kronológiájának, a négy fő kiadás ajánlásainak és a minden szerkesztő által használt keretnek a tanulmányozásával.

Az első *Tükör*, amelynek *William Baldwin* (1550 körül) volt a szerkesztője, nagyjából a Rózsák Háborúját bemutató tragédiákat tartalmazta. A későbbi Baldwin-kiadások időben *Thomas Wolsey* (1473–1530) bíboros koráig mentek el. A következő szerkesztő, *John Higgins*, a *Brutustól Caesarig* terjedő időszakkal egészítette ki a művet. *Thomas Blennerhasset*, a harmadik szerkesztő, a Római Hódítástól *Hódító Vilmosig* tartó időszakról számolt be. Az utolsó szerkesztő, *Richard Niccols*, pótolta a még hiányzó részeket: írt egy elbeszélést Arthur királyról, átírta a *III. Richardról* szóló tragédiát, és bevett egy hosszú költeményt, *Anglia Erzsikéjét*, amelyben Erzsébet királynőt dicsőítette.

Az időparaméterek megválasztása sok mindent elárul. Baldwin egy nyugtalan, a reformáció kezdeti szakaszába lépő, polgárháborús korszakot választott. Baldwin *Tükör-kiadásában* *Somerset*t, *Humphrey Plantagenet*t és *Eleanor Cobham*mel (meghalt 1446) foglalkozó történetek – közvetlenül vagy analógiák és utalások révén – *Edward Seymourról* szólnak, aki *VI. Edward* kiskorúsága idején Anglia régense volt. Úgy tűnik, hogy a *Tükör*t *Mária* uralkodása alatt e történetek miatt betiltották, Erzsébet uralkodásának kezdetén pedig nehézségeket gördítettek megjelenésének útjába. Az *Edmund, Somerset hercege* csak az 1563-as kiadásban jelent meg először nyomtatásban, a két Gloucesterről szóló történet pedig csak 1578-ban. A *Tükör* Seymourt nem kevély nemes úrnak ábrázolja, akit leterített a balsors, hanem olyan embernek, aki az erényeiért bűnhődik. Baldwin és társai e vakbuzgó protestáns példáján keresztül a régensség szerepét elemezték, és talán egy további, saját koruk Angliájában is folytatandó szélsőséges protestáns politikát is védelmükbe vettek. *Eleanor Cobham* története, az előzőekhez hasonlóan, szintén mások, Erzsébet és *John Dee* (1527–1608) 1555–1556-os viszontagságainak analógiájára íródott. Ennek a bizonyos történetnek a szerzője, *George Ferrers* (1500?–1579) ténylegesen szolgáltatott terhelő információkat a fiatal Erzsébetről a Titkos Tanácsnak. A többi, Baldwin kiadásai-ban megjelent történet nagyrészt politikusoknál súlyosnak számító vétkeket ostromoz: „zsarnokság, hitszegés, lázadás, aljas hízélgés a fejedelmeknek” – a közjó ellen ilyen bűnök vannak feljegyezve a *Tükör*ben. A korai *Tükör* írói szemében tehát a múltat nem kellett, s talán nem is lehetett elválasztani a jelent foglalkoztató gyakorlati és politikai problémáktól.

Higgins időben visszament egészen *Albanact*, a trójai *Brutus* fiának koráig, és anyaga a *The Brut* alapjául szolgáló Brutus-legenda volt, a brit történelem mitikus korszaka, amelyet először *Geoffrey of Monmouth* (1100?–1154) dolgozott fel részletesen, majd a 17–18. század fordulóján élt hazafiak és költők még aprólékosabb gondnal foglalkoztak vele. Higgins azért állítja középpontba az ősi idöket, hogy „merítsünk a történelmünkéből a kezdetektől fogva, és tegyük olyan gazdaggá, mint sok más ország és nemzet krónikái”. Ezzel a korábbi krónikásokat utánozta, akik olyan östörténetet akartak írni Britanniának, amely összhangban áll a klasszikus eposzirodalom jól ismert, hősi hagyományaival, másrészt az angol történetírás kortárs irányzatai elleni tiltakozást is kifejezésre juttatja. A történészek *Layamon* (1200 körül) *The Brutját* – és ha nem is olyan hevesen, de az Arthurlegendát is – támadták a 16. század második felében. *Polydorus Vergilius*, *Robert Fabyan* (1450–1512), *John Rastell* (meghalt: 1536), *John Twyne* (1501–1571), *George Lilly*

(meghalt: 1559), *Thomas Cooper* (1517–1594) és *William Camden* (1551–1623) voltak többek között azok a történészek, akik kétségbe vonták ezeknek a mítoszoknak a valódiságát. Még *Edmund Spenser* (1552–1599) is kitalált történetnek tartotta Anglia trójai eredetét. A legendáknak is akadtak védelmezői, nevezetesen *John Leland* (meghalt: 1552), *John Price* (meghalt: 1573) – mindketten kinyomtatták Polydorus Vergilius ellen írt bírálatukat – és *Raphael Holinshed* (meghalt: 1583), de ők csak egy hangos kisebbség voltak.

Higgins tehát, amikor tragédiákat mondott el a legendás őstörténetből, akkor visszahúzódtott a jelen történetírásának gondoljai elől egy sokkal biztonságosabb területre: a hazafias legendák, fél-mitologikus események világába, amelyek időben olyan távoliak voltak, és annyira a hagyományok leplébe burkolóztak, hogy lehetetlen volt időszerű politikai mondanivalót beléjük magyarázni. Higgins tragédiáinak címei népmesei erkölcsiséget hirdetnek:

- *Kimarus megmutatja, hogyan falják fel őt a vadállatok bűnös életéért;*
- *Elstride, Locrinus ágyasa, akit nyomorúságosan vízbe fojtott Gwendoline, Locrinus felesége, bevallja önteltségét, kicsapongó életét és szerencsétlen bukását;*
- *Mempricius, aki egészen átadta magát a bujaságnak, az élvezetnek és Sodoma bűnének, elmondja, hogyan falták fel a farkasok.*

Kicsi volt a veszélye annak, hogy az Erzsébet-kori főember magára ismerjen ezekben a tükrökben.

Blennerhasset, a harmadik szerkesztő az ősi és legendás történelmet a rómaiak elleni lázadástól a történelemből ismert *I. Haroldig* tárgyalta. Nem foglalkozott *Arthur* királlyal, de *Vortigerről*, *Uther Pendragonról*, *Hellina* királynőről (*Nagy Konstantin* brit édesanyja) és *Cadwalladerről*, az utolsó kelta uralkodóról kínált az olvasóknak tragédiákat. Bár volt szereplői között néhány történelmi személy is, időben elég távol éltek ahhoz, hogy politikailag semlegesnek számítsanak. *Blennerhasset*nek azonban erkölcsnevelő ambíciói voltak, és gyűjteményében sok cím nyilvánvaló tanulságokra hívja fel olvasói figyelmét. *Sigebert* tragédiájának alcíme például így szól: *Ez a tragédia részletesen megtanítja kötelességére mind a fejedelmet, mind az alattvalót;* a mondanivaló azonban elsődlegesen az alattvalónak szól, többször is hangsúlyozza a királyok isteni jogát, és különösen azt, hogy a zsarnokot el kell viselni, mert „aki a Magisztrátusnak ellenáll, az Istennel szegül szembe”. A legtöbb tanulság azonban politikamentes. A *Pendragon*-tragédia címe megmagyarázza: „Ez a példa igen szükséges a jelen idők számára”. *Blennerhasset* azonban nem a politikai alkalmatlanságot támadja, amelyre *Pendragon* alakja jó példa lehetne, inkább saját kortársait, a brit nőket szidja, mert:

„Ostorcsapás híján...

Minden ünnepségen, színielőadáson ide-oda futkosnak és kószálnak

Úton-útfélen kalandozva sétálnak...”

*Blennerhasset*et a kéjsóvárság aggasztotta, és aránytalanul sok olyan történetet választott elmondásra, amely ennek a veszélyeire oktat.

Niccols, az utolsó szerkesztő, teljesen visszahúzódtott a múltba és a Tudor propaganda kedvenc témáiba. Jellemző módon az *Arthur*-legendával kezdte gyűjteményét. Bár a 17. század folyamán *Arthur* állandó témája volt a költészetnek, a 16. század második felében sok történész intézett ellene támadást. *Jakab* uralkodása alatt az *Arthur* elleni támadások politikai színezetet öltöttek. *Jakab* két ágon is (Tudor és Stuart) *Arthurtól* származtatta magát, és úgy kívánta valóra váltani *Merlin* jóslatát az egyesített Nagy Britanniáról, hogy Skócia és Anglia koronáját is fejére teszi. *Jakab* uralkodásának első éveiben sok családfakutatást végeztek az *Arthurtól* való származás bizonyítására, azért, hogy a királynak a trónhoz való jogát támadhatatlanná tegyék. *Niccols Tükrének* megjelenése idején azonban ismét kiújultak a viták az *Arthur*-mítosz történetisége körül. Az *Arthur*-párti és *Arthur*-ellenes tábor politikai nézetei alapján állt szembe egymással. Az *Arthur*-pártiak lojalisták voltak, és támogatták *Jakab Arthurtól* való származásának elméletét. Az *Arthur*-ellenes erők viszont általában a parlament hívei voltak, és elutasították, hogy a királynak *Arthurral* va-

ló kapcsolata kölcsönözzön érzelmekre támaszkodó legalitást. Az utóbbiak támadták az Arthur-mitoszt – és következképp Jakab fényes mitológiai eredetét –, úgyhogy kétségbe vonták a legnagyobb Arthur-szaktekintélynek számító Geoffrey of Monmouth történeti hitelességét. Niccols változata, amely egy olyan műben jelent meg, amely elsősorban történeti munkának mondta magát – Clio (9) múzsát hívja segítségül, nem Melpomene-t (10) – visszaállította az Arthur-történet hivatalos Tudor-változatát, szentimentális és hazafias értelmezést adott az elbeszélésnek, és csak abban a tekintetben mutatott jelentősebb eltérést Geoffrey-től, hogy hevesen tagadta Arthur törvénytelen származását.

Azt is meg kell említeni, hogy a Niccols válogatásában megjelent kiadásban a szerkesztő úgy döntött, hogy kihagy a kötetből néhány korábban írt tragédiát. Nevezetesen kihagyta az *I. Jakabról*, továbbá *IV. Jakabról* és a floddeni csatáról szóló tragédiákat, amelyek sérthették a skót király érzékenységét. A többi (újabb időkől származó) szereplő, akiket bent hagyott, például III. Richard és II. Edward, a Tudor-mítosz klasszikus gazember-gyűjteményéhez tartozott. A művet záró dicsőítő költemény, *Anglia Erzsikéje* már kísérletet sem tesz arra, hogy kritikai tükörnek vagy tragédiának mutassa magát. Ez Erzsébet hazafias, mulattató, népszerű története, és az elbeszélésmód nélkülöz minden költői ihletet vagy mesterségbeli tudást.

Baldwin kiadását az ország főembereinek, a Magisztrátusoknak ajánlotta: „A nemességnek és egyéb hatalmasságoknak.” Baldwin dicsérte azokat, akiket meg akart magának nyerni olvasónak, és elismerte hatalmukat és tekintélyüket: „Mindannyian Istenek vagytok, ahányatokra csak igazságszolgáltatás van bízva.” Ez nem pusztán hatásos nyelvi fordulat volt, Baldwin hangsúlyozta a hatalommal járó felelősséget és megállapította, hogy a főemberek romlottságának általános, széles körben ható politikai jelentősége van: „az, hogy egy királyság jó-e vagy rossz, az uralkodók jóságától vagy rosszaságától függ.” Hogy az uralkodó osztály biztosan megjavuljon, és ebből következően egészséges legyen a birodalom, Baldwin a *Tükört* ajánlotta gyógymódnak a betegek számára, az egészségeseknek pedig megelőzésképpen. A *Tükör* hatóereje abban állt, hogy megmutatta, Isten hogyan „sújtja a szégyentelen önteltséget és képmutatást, szégyenletes halállal, betegségekkel vagy gyalázzal”, és hogy bizonyította, elkerülhetetlen az isteni büntetés: „Mert itt, mint egy tükörben, megláthatod (ha bármilyen bűn lenne benned), hogy a hasonló vétkekért hogyan bűnhődtek mások hajdan, miáltal megintve bízom benne, hogy jó alkalom lesz ez arra, hogy minél korábbi javulásra indítson téged.”

Az összegyűjtött történelmi példákban rejlő teleologikus szemléletnek az volt a rendeltetése, hogy a főtisztviselőket a királyság helyes igazgatására ösztönözze. Baldwin elismerte, hogy a történelem időnként szolgálat arra is példát, hogy jó embereket ölnek meg erényességük miatt, de figyelmeztette olvasóit, hogy „mégse mondjanak le az erényességről, hanem legjobb tehetségük szerint végezzék kötelességüket”, mert Isten „örök dicsőséget ad nekik mind itt a földön, mind a mennyek országában”. Az „itteni” örök dicsőség a tisztas név jó híre volt; Baldwin tisztában volt azzal, hogy az emberek sokat adnak becsületükre és jó hírükre, ezért erre az érzésre próbált hatni, ez volt az Erzsébet- és Stuart-kori Anglia városi és vidéki tisztviselőinek legfőbb ösztönzője. Baldwin ajánlása tehát nevelő célzatú volt, teleologikus történelemértelmezést kínált ideológiai célból, és azon keresztül próbálta befolyásolni olvasóit, ami a legközelebről érintette őket.

Higgins is átvette Baldwin ajánlásának címét, és „a nemességhez és más hatalmasságokhoz” intézte bevezető megjegyzéseit, de míg Baldwin ajánlása így folytatódott: „Isten adjon bölcsességet”, Higgins-nél „Isten adjon nagyobb bölcsességet” a folytatás. Higgins tehát feltételezi, hogy a bölcsesség már megvan a főemberekben, Baldwin azonban nem így gondolja. Az ajánlás későbbi részében Higgins kijelenti, hogy nem akarja ismét felvetni azokat a témákat, „amelyeket Baldwin Mester olyan nagy erudícióval érintett, e könyv másik kötetében található *Epistolájában*”, és valóban nem is teszi. Például nem

ösztönzi olvasóit, hogy azért nézzenek a *Tükör*be, hogy meglássák benne saját hibáikat. Nem állítja, hogy hat egy kifejezetten gondviselészerű erő a történelemben. Inkább úgy érvel, klasszikus, nem angol példák segítségével, hogy a történelem nagy alakjai „mértékletesség hiányában” estek súlyos bűnbe. A mértékletességhez hozzászól még „másik három fő erényt is, amelyek szükségesek annak, akinek hatalom van a kezében: ezek a Megfontoltság, az Igazságosság és a Bátorság, amelyek olyan pompásan díszítenek és ékítenek minden rendű és rangú embert”. Több dolgot is meg kell itt jegyeznünk: Higgins klasszikus példákat használt, amelyek időben elég távol estek az angol politikától ahhoz, hogy viszonylag biztonsággal lehessen belőlük általános tanulságokat levonni. Másodsor, a mértékletesség és megfontoltság erényét, amelyet Higgins magasztal, sokkal gyakrabban hozták kapcsolatba a polgársággal, mint az uralkodó nemességgel. Harmadsor, Higgins megfogalmazásában ezek az erények „minden rendű és rangú embert” ékesítettek; Higgins tehát sokkal szélesebb, általánosabb olvasótáborban gondolkodott, mint Baldwin.

Blennerhasset kiadásának nem volt hivatalos ajánlása, mert a nyomdász a szerző engedélye nélkül adta ki. Ajánlás helyett a nyomdász, a különösen sikertelen *Richard Webster*, mellékelte a szöveghez egy levelet a „nyájas Olvasóhoz”, ebben megindokolta a nyomtatás körülményeit és egyben bevezette Blennerhasset-nek a harctérről küldött levelét. A levélben Blennerhasset

elmagyarázza, hogy célja a *Tükör* kronológiájából hiányzó részek pótlása volt. Parancsnokának, *Thomas Leightonnak* a dicsérete áll a legközelebb egy dedikációhoz, úgy gondolja, hogy benne öltöttek testet *Nagy Konstantin*, *Lycurgus*, *Solon* és *Epaminondas* (II) legjobb tulajdonságai. Ez nem hivatalos ajánlás, de már a *Tükör* utolsó változatában megjelent ajánlás irányába mutat.

Niccols *Tükör*-kiadását *Lord Charles Howardnak* (1536–1624), Nottingham grófjának ajánlotta egy olyan bevezető verssel, amely banális és hízelgő esedezés volt a gróf pártfogásáért. Miután megdicséri Howard katonai sikereit, Niccols így folytatja:

„A legalázatosabban esedezem méltóságos Oroszlánságod segítségéért

Az Irigység szörnye ellen, amíg [Múzsám] elmondja

a brit fejedelmek történetét, és a királyi Hajadonét,

Róla szóló választékos ódájában Clio az ön dicsőségét is megénekli.”

Niccols ahelyett, hogy kritikus tükröt tartana egy gyarló főember elé, kegyéért könyörög. Feltételezte, hogy a témát a címzett nem úgy fogja olvasni, mint ami rossz fényt vet rá, és hogy az anyag biztonságos, politikamentes és érdekes. Ha Howard, akinek élete folyamán mintegy ötven publikációt ajánlottak, kedvezően fog tekinteni e könyvre, Niccols megígérte, hogy „a múzsám az ön nagy hírű nevéhez még méltóbb tükröket fog keretbe foglalni”. A *Tükör* képmássá vált, értékes dísz tárgyá.

A tragédiákat a *Tükör* minden kiadásában egy prózai vagy verses szöveg vezeti be és foglalja keretbe, és minden keret bemutat egy olyan személyt, aki a költőt vagy költőket végigvezeti a történelemben, egy olyan személyt, akinek a szellemek elmondják panaszai-

*Az összegyűjtött történelmi
példákban rejlő teleologikus
szemléletnek az volt
a rendeltetése, hogy a főtiszt-
viselőket a királyság helyes
igazgatására ösztönözze.
Baldwin elismerte, hogy
a történelem időnként szolgált
arra is példát, hogy jó embereket
ölnek meg erényességük miatt,
de figyelmeztette olvasóit,
hogy „mégse mondjanak le
az erényességről, hanem legjobb
tehetségük szerint végezzék
kötelességüket”, mert Isten „örök
dicsőséget ad nekik mind itt
a földön, mind a mennyek
országában”.*

kat. Baldwin kiadásaiban prózai kommentárok keretezik a tragédiákat, ezek részletesen elmagyarázzák a *Tükör* kiadásának körülményeit. A tragédiák közötti szüneteket Baldwin az összegyűlt íróknak a hallottakhoz fűzött megjegyzéseivel tölti ki. A keret tehát a többszerzőség, a közös alkotás megpróbáltatásainak realista, prózai formába öntött elbeszélése. Baldwin már máskor is alkalmazta ezt a tudatos magyarázat-formát, az *Óvakodj a macskától*-ban (Beware the Cat, 1570). Baldwin *Tükör*-kiadásaiban a kalauz alakja ő maga. Baldwin megmagyarázza, hogy író társai „mindnyájan egyetértettek abban, hogy én bitoroljam Boccaccio helyét, és a szerencsétlen fejedelmek nekem panaszkodjanak”. Ő abban is vezető, hogy összehangolja, amit a többi költő mond, ő ellenőrzi a kronológiák hitelességét, és ha vita adódik, ő mondja ki a végső szót.

Baldwin különösen jó választás volt kalauznak. 1547-ben megjelent könyve, az *Erkölcsefilozófia* (Moral Philosophy) olyan népszerű volt, hogy tíz kiadást ért meg Baldwin irányításával, és még számos kalózkidatást Thomas Paulfreyman neve alatt. Baldwin lefordította a *Ballads of Solomont* (1549); a *Beware the Cat* nagy vitákat váltott ki, mert vallási szatíra volt; a *Hatodik Edward király temetése* (Funeralles of King Edward the Sixth, 1560) című munkáját pedig betiltották – ezért hiteles lett – hét éven keresztül. Oxfordban végezte az egyetemet, befolyásos barátai voltak, a neve szerepelt a Stacionáriusok Céhének (Stationers Company) 1556-os alapító okiratában, az alapító tagok között. Részt vett az *Udvári Vigasságok* (Court Revels) rendezésében, saját korában színdarabíróként is ismerték. Elég jó nevű történész volt ahhoz, hogy John Stow (1525–1605) segítségét kérje az *Összefoglalás* (Summarie, 1565) című műve megírásához. Jasper Heywood (1535–1598) szavaival:

„A Lyncolnes Inne-ben és a két Temple-ben
a Grays Inne-ben és más...
Nagy híret fogod hallani
Baldwin érdemes nevének
Akinek Magisztrátus Tükre
örök hírnevét hirdeti...”

Baldwin ismert személyiség volt, és neve azonnal hiteles vállalkozássá tette a *Tükör* kiadását.

Higgins kerete egy költemény volt, álmolátomást beszélt el benne. A mesélő egy szomorú téli éjszakán, a *Magisztrátusok Tükre* olvasása közben álomba merül. Álmában „egyszerű és furcsa öltözetű, hatalmas nagy termetű embereknek” mutatják be, akik elmondják neki tragikus történetüket. Higgins tehát visszatért Lydgate-hez és az álomkeret ősi hagyományához. A keret a könyv tragédiáit önálló, zárt egységekbe foglalta. Ez nyilvánvalóvá tette, hogy műalkotásról van szó. A tragédiák elsősorban költemények, és csak másodsorban történelem. Az álomkeretben Higgins vezetője Morpheus (12) lett. Somnus (13) megparancsolta Morpheusnak, hogy „mutasson olyan személyeket az idők kezdetétől a végéig, akiket Britanniában a Szerencse rabságba taszított”. Morpheus a költőt egy csarnokba vezeti, és ott úgy viselkedik, mint egy rendező, megparancsolja a múltbeli hősök szellemeinek, hogy mondják el: „Nevüket és életüket, sorsukat és boldogtalan napjaikat: / És hogy hogyan estek ki a Szerencse kegyeiből”. Morpheus megjelenik a tragédiát összekötő részekben is, de csak mint a szereplők bekonferálója.

Blennerhasset kerete egy rövid allegorikus bevezetés volt, nem szerepel benne maga a költő. Inkább a Vizsgálódás és az Emlékezet megszemélyesítői fognak neki, hogy a *Tükör* előző kiadásainak hiányait kijavítsák. Bár tesznek néhány észrevételt a tragédiákkal kapcsolatban – „Nagy kár volt (...) hogy ez a férfi [Guidericus] a vak tudatlanság korszakában élt, amikor sem erényt, sem vallást nem ismertek” – a történetekre és a nyíltan moralizáló címekre hátrították a magyarázatot. Olyan messzire eltávolodtak a politikai célzatú nevelési szándéktól, hogy az egyik bevezetést az angol versmértékről szóló értekezéssel töltötték meg.

Niccolls visszatér az álomkeret nyújtotta biztonsághoz. Kiadása az *Egy Téli Éjszaka*

Látomása címet viselte, és egy hosszú verssel kezdődik, amely megpróbálja felidézni a *Tükör* leghíresebb költeményének, *Sackville bevezetésének* fellengzős hangvételi téves érvelését; ez a vers a történelem és a tragédia allegóriája volt az 1563-as kiadásban. Niccols vezetője az Emlékezet, őt segíti a Hírnév, akinek az a feladata, hogy:

„megidézze mindazon érdemes férfiak szellemét,
akik Tükreinkben még nem láthatók, hogy mindegyikük
rendben

Járuljon hozzád és mondja el az igazat szomorú tragédiájáról.

Az Emlékezet feladata az, hogy őrizze

Az idő gazdag kincseinek tárházát, ahol a hajdani tetteket

Lejegyezve tárolom, és ha valamilyen könyvben véletlenül rábukkanok arra, hogy
valakinek a régi híre halála után feledésbe ment, ezt felélesztem.”

Az Emlékezetnek a tragédiákat összekötő kommentárjai szinte semmi egyebet nem tartalmaznak, mint felsorolásokat, hogy milyen körülmények között játszódnak a megelőző és következő történetek. A szerkesztő véleményének, erkölcsi mondanivalójának kifejtését a történetek nehézkes, moralizáló retorikája szükségtelemmé teszi.

A *Tükör* története folyamán tehát számos változást figyelhetünk meg. A szöveg eltávolodott a jelen szempontjából közvetlen jelentőségű történelmi paraméterektől, és távoli, legendás, hivatalosan szentesített területekre húzódott vissza. Hangsúlyozottan didaktikus ajánlása, amely azokhoz a magas állású olvasókhoz szólt, akiket a szerkesztő nevelni kívánt művével, a későbbiek folyamán ugyanehhez az osztályhoz intézett alázatos, hízog kérelemmé, pártfogásért esedezéssé alakult át. Az egyes szerzők történelmi és didaktikus célzatú mondanivalóját részletező, realisztikus keret „egy téli éjszaka látomása”-vá változott, fűzfaversben írt bevezetéssé, amely – akárhogyant tiltakozott is a szerző – költészetnek tüntette fel az utána következő művet, és nem történelemnek. Egyszóval, a szöveg átalakult ideológiai szempontokat követő verses történelemből az érzelmekre ható hazafias költeménnyé.

Bár ez az átalakulás részben annak volt köszönhető, hogy az egymás után következő szerzők egyre tehetségtelemenebbek voltak, kapcsolatban állt a változás a szerkesztőknek az olvasóközönségről alkotott elképzelésével is. Bárkinek is szánta Baldwin a művet, a *Tükör*nek kezdettől fogva volt egy lelkes polgári olvasótábora. A későbbi szerkesztők már egyre tudatosabban vették célba ezt a jól jövedelmező piacot. Ahogy a *Magisztrátusok Tükre* vitairat egyre inkább propagandává alakult, és ahogy a színvonala egyre jobban a kortárs történetírás teljesítményének szintje alá süllyedt, úgy lett belőle mindinkább olyan termék, amely a városi olvasó számára készült. Bár Higgins és Blennerhasset azt állította magáról, hogy minden réteghez szól, valójában a városi közönségnek gyártottak tanulságos meséket a mértékletességről és a szűziességről. Ezzel párhuzamosan az elbeszélések hosszabbak is lettek, és telezsúfolták őket olyan történelmi részletekkel, amelyek nem illettek a történelmi példabeszéd didaktikus szelleméhez. Zsebtörténelem és/vagy szentimentális mesék lettek belőlük. A könyv külalakja is megváltozott. Niccols, az olyan népszerű művek példáját követve, mint például *William Jaggard London tiszteltre méltó városa összes méltóságos Polgármesterének bemutatása* (1601) című műve, a *Tükör* tragikus témáit ábrázoló fametszeteket tett a könyvbe. Egyszóval a *De casibus forma* szórakoztató értékét hangsúlyozták azért, hogy megkíséreljék egy, a korábbinál szélesebb olvasótáborral elfogadtatni.

De ez nem sikerült. Niccols azzal, hogy a kiráypártiak mellé állt, elidegenítette magát a polgárságot, amely – és különösen a felső rétege – a parlament híve volt. Egy olyan korban, amikor egyre szorosabb kapcsolat volt a között, hogy a népből tud-e valaki írni-olvasni és hogy politikailag mennyire öntudatos, tévedés volt emelkedett erkölcsi érteseket árulni egy olyan polgári közönségnek, amely a történelmet kifejezetten azért olvasa, hogy a gyakorlati, napi politikában segítsen neki eligazodni. A *Tükör* korai kiadásai

azért voltak népszerűek, mert a kortárs történetírás irányvonalát követték, és olyan kéréseket vetettek fel, ami iránt széles körű politikai érdeklődés volt az olvasók körében; a későbbi kiadások számára hátrányt jelentett, hogy fokozatosan eltávolodtak ettől a hiteles történelmi forrástól és az aktualitástól egy olyan irányba, ami a városi olvasók érdeklődéséről alkotott idejétmúlt felfogáson alapult. És így az utolsó kiadást már nem lehetett eladni; a művet kötetlen ívek alakjában háromszor is kiadták [1619, 1620, 1621], de nem volt sikere. Az, hogy *Anglia Erzsikéjét* bevette a *Tükör* utolsó kiadásába, Niccols utolsó kísérlete volt, optimista hangnemben akarta zárni Anglia tragikus történetét és világosan elhatárolni a jelentől a politikai balsors korszakát, mint ami az Erzsébet előtti nyugtalan idők része és végleg elmúlt. Azzal azonban, hogy éles határvonalat húzott a *most* és az *akkor* közé, Niccols végül összetörte a *Tükröt*.

Fordította és a jegyzeteket írta:
Szabó Enéh–Zvara Edina

Jegyzet

- (1) Edward Whitchurch, protestáns nyomdásztól származott az ötlet, de Mária trónralépése miatt menekülnie kellett Angliából, és Wayland vette át a műhelyét. Baldwin kiadója is eredetileg ő volt.
- (2) Boccaccio e művét 1374-ben írta, több kiadása ismert.
- (3) Első kiadása: *De la ruïn des nobles hommes et femmes*. Bruges 1476, Colard Mansion
- (4) *The Chorle and the Birde*. Westminster 1477?, William Caxton
- (5) Nem az író beszél róluk, hanem a szereplők önmagukról.
- (6) Stephen Gardiner (1483–1555)
- (7) A *Palladis Tamia* tulajdonképpen egy proverbiumgyűjtemény, neves szerzőktől származó mondások Geofrey Chaucertől Meres koráig.
- (8) Annak ellenére, hogy Raleigh csak i. e. 130-ig jutott el a világ történetében! Első kiadása: London 1614, William Stansby for Walter Burre.
- (9) A történelem és a történetírás múzsája.
- (10) A tragédia múzsája.
- (11) Thébai polgár, hadvezér.
- (12) Az álom görög istene.
- (13) Az álom római istene.

PÁLYÁZAT

ELŐADÁS MEGTARTÁSÁRA AZ ORSZÁGOS „TANÍ-TANI TALÁLKOZÓ”-RA

Téma: A változó világ – változó iskola és pedagógia

Időpont: 1998. március 27–29.

Szervezők: Bak Zsófia, Czike Bernadett, Horn György, Takács Géza, Várhegyi György

Várjuk iskolavezetőket, pedagógusokat jelentkezését mindenfajta iskolatípusból, akik vállalnának mintegy 15–20 perces előadást az alábbi témakörökben:

1. Az iskolai szabadság változatai. (A szereplők, a pedagógus és az intézmény szabadsága. Korlátok, lehetőségek.)
2. (A) hagyományok és (a) kötődések a hagyományok és kötődések nélküli pedagógiában.
3. Tervek, félelmek. („Mire való az iskola?”)
4. Tanulási/tanítási dilemmák, utak, stratégiák. („Módszereink.”)
5. Pedagógiai dilemmák, pedagógiai esetek. („Mi így csináljuk.”)

Beküldendő egy előadási terv vagy gondolatmenet, előadás vagy ennek egy részlete 1997. december 31-ig. A találkozón megtartott előadásokért a szervezők honoráriumot fizetnek és megjelentetik a Taní-tani című folyóiratban. A pályázatokat a beérkezés sorrendjében bírálja el a zsűri. Minden pályázatot elfogadnak, amelytől a találkozó szellemi gazdagítása remélhető. A találkozó rendezője az Alapítványi és Magániskolák Egyesülete, 1096 Budapest, Vendel utca 3. További információ Bak Zsófiától vagy Kocsis Lillától kérhető a 215-6220 és 216-3899-es telefonszámon. E-mail címünk: szbpb@kih.c3.hu

Biblia 5.0

Kilenc bibliafordítás teljes szövegű Folio Views adatbázisa

A kezünkben tartott Biblia-kiadás egyszerre két műfajt is képvisel: a többnyelvű szövegkiadás egyszersmind konkordanciaként is használható.

Ahogy minden fontosabb szöveg elemzéséhez és használatához, a Bibliához is nagyon hamar, már a 11–12. században készültek különféle, a szövegben való eligazodást segítő kézikönyvek. A 12. századtól kezdve a szisztematikus traktátusokba rendezett bibliai tárgyszavakat betűrendbe sorolták. Ilyenek voltak többek között a Thomas Gallus, Robert Grossetestus,

Petrus Cantor vagy az Alanus ab Insulis nevéhez fűződő, a szentírás bizonyos részeihez írott, általában még Commentaria címet viselő munkák. Az ezekben megírt hosszabb szócikkek egy idő után – bizonyos felhasználók körében – már-már a Biblia szövegét is helyettesítették.

Antonius de Padua nevéhez fűződik a Vulgata alapján kidolgozott első, Concordantiae Morales Sacrorum Bibliorum című bibliai lelőhelyjegyzék, melyet a 13. század közepén követett egy másik, a Hugo de St. Caro vezetésével, állítólag mintegy ötszáz ferences szerzetes közreműködésével készített. Ebben már pontos bibliai helymeghatározás található minden szó mellett. Ezt a rendkívül népszerű művet sokan másolták, és a másolások során egyre bővült a terjedelem. A Conradus de Halberstadt által a 14. század elején a legfontosabb szavakra szorító konkordancia nyomtatásban 1516-ban, Frankfurtban látott napvilágot.

A héber szöveghez 1523-ban, Velencében adtak ki először ilyen kézikönyvet nyomtatásban, amelynek a 17. században két javított változata is megjelent: a Marius de Colatio által kibővített Rómában, a Johann Buxtorf-féle Baselben hagyta el a nyomdát.

Az első, görög nyelvű ó- és újszövetségi konkordanciák 1300 körül készültek, és a rhodoszi Eustalios nevéhez fűződnek. Hosszú időn át használták Erasmus Schmidt 1638-ban megjelent, az Újszövetség-hez összeállított munkáját.

Az első magyar nyelvűek közül Kőrösi Mihály Újtestamentumra mutató tábla (Debrecen 1739), Boros István Ótestamentomra mutató tábla (Pozsony 1786) címmel megjelent munkáit említhetjük, amelyeknek alapján 1788-ban, Győrben jelent meg a teljes

Szentíráshoz való konkordancia, valamint részben ezek alapján készült Maklári Pap Lajos Bibliai egyezményes szótára (1855).

A humanizmus, majd a reformáció korszakában, mint minden klasszikus, és a középkori másolások során jelentősen megromlott szöveget, a Bibliát is újra a legreggbbi kéziratok segítségével igyekeztek helyreállítani. Ezek a filológiai gondossággal helyreállított szövegek lettek az alapjai a 16. században készülő nemzeti nyelvű fordításoknak, valamint a Biblia különféle nyelven írott szövegeinek összevetését lehetővé tevő többnyelvű kiadásainak.

Ezek közül a két leghíresebb talán a két legkorábbi: az egyik az 1514 és 1517 között megjelent hatkötetes munka, amely eredeti nyelven tartalmazta a Biblia szövegének forrásait. Ennek az első nyomtatott kiadásnak az előmunkálatai már 1502-ben elkezdődtek Alcalá de Henaresben, irányítója Cisneros bíboros volt. Ebben az Ószövetség görög, latin, héber és káldeus, az Újszövetség görög és latin nyelven volt olvasható. A következő híres Biblia Polyglotta 1568 és 1573 között, Christoph Plantin antwerpeni nyomdájában, Arias Montanus kiadásában, II. Fülöp anyagi támogatásával látott napvilágot. Ez a nyolckötetes könyv szír, káld, latin, görög és héber nyelvű Szentírást tartalmaz.

A jelenlegi kiadás a két műfaj összekapcsolását teszi lehetővé, és a benne való keresgélés számtalan módon lehetséges. Ezeknek a felsorolása természetesen túl-

lépné egy ismertető kereteit, ezért mindössze néhány példán keresztül szeretnénk bemutatni e lehetőségek egy kis részét azal, hogy előbb-utóbb minden felhasználó maga fog még újabb lehetőségeket találni.

Nézzük meg, először csak egy, például a *Károli-szöveg*ben, hogy a teremtés témakörében milyen módon hajthatunk végre kereséseket!

A Menüben a Károli-fordítás címlapjára kattintva kinyitjuk a kötetet.

Mindenekelőtt egyszerűen elolvashatjuk magát a teremtéstörténetet, ha tudjuk, hogy az a *Biblia* melyik könyvében található:

- a Látkép menüsor Tartalomjegyzék pontját kiválasztjuk, és a megfelelő bibliai helyet beírjuk a megjelenő ablakba. A Károli-féle *Biblia* ezt követően a megfelelő helyen fog kinyílni;

- ismét a Látkép menüből most a Rejtett szövegek kiválasztásával megjelennek a párhuzamos helyek kódjai: ezek egyrészt – a Károli-, a református és a *Luther*-fordításban – az adott fordításon belüli hivatkozási helyeket tartalmazzák, másrészt a kiválasztott bibliai vers többi szövegbeli megfelelőit. Bármelyiket kiválasztva továbbléphetünk akár a már kinyitott szövegben, akár egy újabbnak a kinyitásával.

A fontosnak ítélt versekhez könyvjelzőt tehetünk be. Ehhez, miután kurzorral kijelöltük a kiemelni kívánt verset, az Egyéb menüsor Könyvjelző parancsát kell választanunk, majd a megjelenő ablakba beírni a könyvjelző általunk kitalált elnevezését (legcélszerűbb, ha ez az illető vers helye). A könyvjelző parancsra mindig az éppen olvasott szövegbe rakott jelzőink tartalomjegyzéke fog megjeleneni, és bármelyiket kiválasztva a megfelelő helyre ugorhatunk.

Megjegyzéseket is fűzhetünk egy-egy helyhez. Ezeket az Egyéb menü Lapszéli megjegyzés parancsát választva, a megjelenő kis ablakba (ennek mérete növelhető!) írhatjuk be. A *Biblia* szövegében ezentúl kis, sárga ikon jelzi a feljegyzést, amelyet az egér segítségével vehetünk elő. E feljegyzésekben éppen úgy lehetséges a keresés, mint a *Biblia* szövegében:

- ha a keresőablakba például a „[Lapszéli]” kifejezést írjuk, a Szavak mezőben böngészhetünk saját ilyen feljegyzéseink között;

- ha emlékszünk arra, hogy valahová például az „ember teremtése” megjegyzést tettük, de nem tudjuk, hová, a következő szerkezetű keresőkifejezéssel kereshetjük meg:

[Lapszéli: „ember teremtése”]

A keresés után a képernyőn megjelenik az a bibliai vers, amelyhez a megjegyzést fűztük;

- hasonló módon, a szöveg egy-egy szavát kijelölve, a Megjegyzés parancssal akár hosszabb feljegyzéseket is készíthetünk bizonyos helyekre, amelyekbe szintén az imént leírt módon lehetséges a keresés;

- hogy saját feljegyzéseink között megkönnyítsük az eligazodást, nem árt, ha különféle kiegészítéseinket valamilyen módon egységes szerkezetben rögzítjük (például címként mintegy tárgyszóval látjuk el).

Előbbi keresésünket folytatva nézzük meg, hol fordul elő a már elővett Károli-szövegben a „teremt” szó:

- a Keresés parancsra megjelenő ablakba beírjuk a „teremt” szót, majd, mivel keveselljük a hat találatot, megismételjük a keresést, ezúttal már csonkolva: „teremt”;

- a találatok száma ezúttal lényegesen több (156), a képernyőn a találatokat tartalmazó rekordok jelennek meg. Hogy mód-szeresen át tudjuk tekinteni mindent, először a tartalomjegyzéket hívjuk segítségül:

- a Látkép menüsor Tartalomjegyzék parancsát választjuk ki, ekkor az adott fordításban szereplő könyvek címe, valamint az azokban lévő találatok száma jelenik meg. Egy-egy könyvcímre kattintva az illető könyv fog kinyílni;

- ha ugyanennek a menüsornak a Találati helyek parancsát választjuk, akkor csak a találatokat tartalmazó könyvek címsora jelenik meg a képernyőn. Innen is fel-lapozhatjuk a kiválasztott szövegrészeket;

- gyorsan végigbongészhatjuk a keresési eredményeket, ha a Tartalomjegyzékből a Keresett szó környezet parancsot választjuk: így egy képernyőről, a keresőkifejezések rövid szöveggörnyezete segítségével választhatjuk ki a minket érdeklő loc-cusokat. A Keresés parancssor Szintek me-nüpontjának segítségével beállíthatjuk, hogy a találati helyek meghatározása milyen mélységű legyen: láthatóvá tehetjük a bibliai könyv neve mellett a fejezet és a

vers számát is. Ahogyan az előző esetben, innen is kinyithatjuk a vizsgált fordítást akár egy-egy könyv elején (a könyv címére kattintva), akár egy kiválasztott versnél.

A böngészés közben rájövünk, hogy a keresőkérdést szűkíteniünk kell: ki lehet zární a „teremtő” és a „teremtés” főneveket. A kérdést ezúttal a következőképpen fogalmazzuk meg: „teremt* nem (teremtő* vagy teremtés*)

– a 124 találatot végignézzük, a legfontosabbak mellé Könyvjelzőt, vagy Megjegyzést teszünk, és újabb kérdés fogalmazásával most az ember teremtésére vonatkozó részeket keressük meg: „teremt* nem (teremtő* vagy teremtés*) és ember*”

– a mindössze 19 találat (a találatok számát az állapotsorban láthatjuk) lehetővé teszi, hogy ezúttal már magában a szövegben lapozgatva tanulmányozzuk azokat:

A találatokat többféle módon jeleníthetjük meg:

– a Látkép menüsornak a Találatokat tartalmazó rekordok parancsát bekapcsolva csak a találati helyeket látjuk a képernyőn. Egy-egy késsel besatírozott eredményre rákattintva, a felső ablakban láthatóvá válik az illető vers pontos bibliai helye;

– ha a Találatokat tartalmazó rekordokat kikapsoljuk, az eredményeket a Károli-fordítás szövegéből, az Előző–Következő billentyűk segítségével nézegethetjük.

A különféle keresések során előfordulhat, hogy újra meg szeretnénk nézni egy korábban feltett kérdésünkre kapott eredményt, vagy egy korábbi keresőkérdésünkre kapott válasz alapján egy másik irányba akarjuk folytatni a munkát:

– a Keresés parancssor Nyomvonal utasítását kiválasztva a megjelenő ablakban végignézzhetjük a program elindítása óta feltett kérdéseinket, és arra sincs szükség, hogy a kiválasztottat újrainrjuk, hiszen rákattintva azonnal újraindul a keresés.

A CD használata lehetőséget ad a fordítások összevetésére is.

Vizsgáljuk meg például, hogy a Károli-fordításból már kikereset „teremt*” szónak mi felel meg a *Vulgatában*. A találati helyek szerint versről versre haladva egyenként behívjuk a megfelelő latin szöveget. Az összevetésből kiderül, hogy ez a szó a nem

csak a latin „creo”, hanem a „facio” megfelelője is. Ezt az összevetést természetesen bármelyik másik fordítással is megtehetjük, kisebb találati mennyiség esetén akár több szöveget is összehasonlíthatunk egymással.

Keressük meg például, hogy a *Biblia* szövegében előfordul-e a „kutya” szó:

– a keresést kezdjük az egyszerűség kedvéért a magyar fordításokkal: nyissuk ki a katolikus, a református, és valamelyik Károli-fordítás szöveget;

– ezeket az Ablak menüsor segítségével vízszintesen vagy függőlegesen elrendezve egymás mellé tehetjük, hogy egyszerre láthassuk őket;

– a keresést a keresőablak Mindenre alkalmaz parancsa segítségével egyszerre mindhárom szövegben is végrehajthatjuk, de kereshetünk külön-külön is;

– a találatokat összehasonlíthatjuk egymással, majd a Találati rekordok kikapsolása és a rejtett szövegek előhívása után lehetővé válik, hogy a magyar versek megfelelőit a többi adatbázisból is elolvasva megnézzük a keresett szó idegen nyelvű előfordulásait;

– a „kutya” szót azonosítva a német, latin, angol, görög és héber nyelvű szövegben, egyenként is végezhetünk kereséseket.

Ilyen jellegű keresésekkel természetesen nemcsak egy-egy szó vagy kifejezés előfordulásait vethetjük össze, hanem sokkal összetettebb vizsgálatokat is lefolytathatunk a szövegekben, gondoljunk akár stiláris összevetésekre például a magyar fordításokban, vagy akár nyelvészeti problémák megoldására (például egy-egy ige vonzatának vizsgálatára), de gyorsan utánanézhetünk akár valamely irodalmi mű (pl. *Ady* valamelyik istenes versének) bibliai utalásainak eredetére, vagy akár egy, a *Bibliában* használt mértékegység megkeresésére.

A CD megrendelhető: Arcanum DataBases Kft. 1507 Budapest, Pf.: 99. Tel.: 16-59731.

Biblia 5.0. Kilenc bibliafordítás teljes szövegű Fólió Views adatbázisa. Arcanum DataBases Kft. Bp. 1997.

Keveházi Katalin

A Bibliáról – több szempontból

BIBLIA ÉS MEGÉRTÉS

Mindenféle modern hermeneutikai kísérlet mintája és módszertani kiindulópontja ma is a Biblia értelmezésének a tudománya, amelynek a közelmúltban is szépen gyarapodó eredményeiből és újdonságaiból Hermeneutikai füzetek című kiadványsorozatában a pesti Református Egyetem felekezetközi kutatócsoportja, Fabiny Tibor szakmai műhelye ad ízelítőt. Az eddig napvilágot látott tíz vékony kötet öröndetes hozzájárulás a hazai biblikus szakirodalom szellemi kínálatához, egyben pedig a modern hermeneutika műhelyébe is bepillantást enged, bemutatva azokat a fogalmakat és módszereket, amelyek a modern megértéstudomány sajátjai.

A modernség világából a posztmodern korszakába lépő szellemtudományok fejlődésében természetes jelenség, hogy a történeti vagy a strukturális elemzés egy olyan olvasóközpontú megértő hermeneutikának adott szabad utat, amelynek áttöréséről a sorozat első, *Paradigmaváltások a Biblia értelmezésében* című kötetének tanulmányai tudósítanak. Ezeknek az írásoknak közös meggyőződése, hogy nem elegendő a bibliai szövegeket mint időtlen és végleges tényeket szemlélni, hiszen a mindenkor olvasó változó szempontjainak a szöveghez való *hozzáértése*, hozzágondolása nélkül a *Szentírás* nem volna több holt, csak értelemmel, de nem jelentéssel bíró szövegnél. Ugyanez a gondolat hatja át az *Értelmezéstörténet mint egyháztörténet* című kötet írásait, különösen G. Ebeling tanulmányát is, aki azon a nézeten van, hogy a bibliai szöveg jelentése nem ér véget a szöveg által rögzített mondandónál, hanem szervesen épül tovább az e szöveget értő és értelmező közösség, vagyis az egyház történetében. Még mindig a hermeneutikai alapvetés körébe tartozik a sorozat harmadik,

Szóra bírni az Írást című kötete, Fabiny Tibor munkája, aki – talán a kelleténél megfellebbezhetetlenebb hangnemben – a posztmodern hermeneutika újdonságainak világába vezet be olvasóit, azokat az eljárásokat véve sorra – kánon- és olvasóközpontú kritika, dekonstrukció – amelyek a bibliai hermeneutikában az elmúlt évtizedekben nyertek polgárjogot.

Bármennyire radikálisan újszerűnek tűnik is a bibliai hermeneutika mai szemlélete, találunk olyan szellemi előzményeket, amelyek a beleérző alanyi megértés elveit a teológia történetének korábbi korszakaiban is képviselték. E klasszikus hagyomány mértékadó darabja S. A. Kierkegaard írása, az *Építő keresztény beszédek* homíliaszorozata, a kortárs klasszikusok sorából pedig N. Frye biblia-történész *A Biblia ígázatában* című esszégyűjteménye kapott helyet a hermeneutikai sorozatban. P. Ricoeur a modern hermeneutikai filozófia kimagasló alakja, akinek *Bibliai hermeneutika* című kötetét ugyancsak első ízben vehetjük kézbe itt magyar fordításban. Ricoeur a ki nyilatkoztatás és a hit emberi beszéddé formálásának törvényszerűségeit elemzi, és azokat a beszédformákat – *prófétai beszéd, narratív és metaforikus nyelv* – veszi szemügyre, amelyek a vallási grammatika sajátos eszközeiként kifejezik és rögzítik, de már önmagukban értelmezik is a vallásos tapasztalat tartalmait. Ugyanez a szándék és gondolat hatja át G. Ebeling *Isten és szó* című tanulmányát is, amelyben a hermeneutika mint a hit nyelvtana Isten üzenetének, közlésének meghallását teszi számunkra lehetővé, egy olyan fogalmi rendben, ahol ez az isteni szó nem egyszerűen nyelvi forma, hanem esemény, amolyan *szótörténet*, a transzcendensnek a nyelv világába való cselekvő, értelemadó be-robbanása, a vallásos beszéd valódi tartalma és egyben lehetőség feltétele.

A korábbi kötetektől alapvetően különbözik U. Luz munkája, amely *Evangélium és hatástörténet* címen látott napvilágot. A szerző, korunk jelentős protestáns egzegétája, az alkalmazott hermeneutika világába vezeti olvasóit, amikor *Máté evangéliumát*, pontosabban annak sokat vitatott, Péter egyházfőségére vonatkozó részletét és Jézus néhány példabeszédét elemzi modern bibliai hermeneutika eszközeit felvonultatva, közben pedig végigviszi az olvasót a modern bibliai értelmezéstan legújabb történetén is *W. Mostert* füzete, Az „önmagát értelmező Szentírás” a reformáció korának teológiai vitáiba ad bepillantást, amikor értekezése tárgyául *Luther* hermeneutikáját választja, szenvedélyesen érvelve azon álláspont mellett, amely a hitújítás lényegét éppen egy újszerű hermeneutikában és egy radikális Biblia-személetben látja megvalósulni. Végül különleges szellemi izgalmat kínál a sorozat eddig legutolsó, U. Luz által szerkesztett, *A vizsály könyve* címet viselő kötete, amely egymással rivalizáló hermeneutikai megközelítéseket sorakoztat egymás mellé. A párhuzamos elemzések tárgya *Márk evangéliumának* egy rövid szakasza, a csodálatos kenyérszaporítást elbeszélő része, amelyet az egzegéták a történetkritikai, a fundamentalista, az evangelikál, a feminista, a a materialista és a mélylélektani teológia, illetve hermeneutika módszerei szerint elemeznek, izgalmasan mutatva be az eltérő magyarázó attitűdökből adódó értelmezési sokféleség lehetőségeit.

Talán felesleges is külön mondanunk, hogy mennyire fontosak az ilyen és az ezekhez hasonló könyvek és könyvsorozatok, lévén alkalmas eszközök a *Biblia* világának jobb megismeréséhez, de ahhoz is, hogy olvasója biztosabb kézzel tudjon eligazodni a modern értelmezéstudomány, az irodalmi elemzés és az esztétika világában, és a Könyvek Könyvét olvasva is igazolva lássa, hogy a leírt szó, a szent Üzenet tényei mögött az értelem és a jelentés hihetetlen gazdagsága és sokrétű mérése áll.

AZ ÚJSZÖVETSÉGRŐL ELSŐ MEGKÖZELÍTÉSBEN

Könyv-, főképpen pedig tankönyvkiadásunk több évtizedes mulasztása, máig halmozódó adóssága, hogy alig tudunk valamit diákok, tanárok, érdeklődő olvasók kezébe adni, ami a szűken felekezeti és hittani kereteken túl mindenki számára beavató olvasmányul szolgálhatna a Szentírás, adott esetben az Újszövetség világával való megismerkedéshez. Talán ma már nem kell bizonygatnunk, hogy ilyen olvasnivalóra szükség volna az iskolákban és a napi életben is, magától ettől a belátástól azonban még erre alkalmas könyvek nem támadnak.

Időszerű és tiszteletreméltó volt tehát a cél és a szándék, amely *Benyik Györgyöt*, a katolikus papot és teológianánt vezetett, amikor bibliai, újszövetségi bevezetést állított össze, nem egyszerűen hitsorsosai, hanem minden olyan olvasó számára, aki válni kész a *Bibliával* való ismerkedés örökérvényű szellemi kalandját. A szerző, a szegedi biblikus konferenciák életrehívója és a kiadó jóvoltából szép küllemű, jól áttekinthető, didaktikusan felépített munkát kaptunk kézhez, amely a hagyományos bibliai *introductio*, az *Einleitungswissenschaft* ma már klasszikus műfajában foglalja össze és dolgozza fel mindazt, amit az Újszövetséget fellapozó olvasónak mintegy előzetesen tudnia kell és ismernie érdemes. A közelmúltban elkészült kötet egy nagyobb kézirat első fele, alcíme szerint *Keletkezés- és kutatástörténet*, amelyben Benyik professzor az Újszövetség megértésének általános feltételeit igyekezett sorra venni.

A munka bevezetőjében a szerző a bibliai bevezetés sajátos feladataira figyelmeztet, arra, hogy e tudományág sajátos rendeltetése nem filozófiai vagy hittani természetű, hanem a *Szentírás* történeti megértésének ügyét hivatott – gyakorlatilag profán történelmi eszközökkel – szolgálni. Ennek a célnak megfelelően a bevezető fejezetek Róma korabeli történetének rövid összefoglalását és a hellenizmus mint eszmetörténeti képződmény leírását adják, az ezután következő nagyobb fejezet pedig

a zsidó vallás világát tárja elénk. E hit ekkor már hagyományos monoteizmusa és törvény-hagyománya mellett olyan új jelenségek bontakoztak ki a Jézus kora előtti századokban, mint a túlvilági életről, a Megváltóról (Messiás) és a végidőről (eszkatológiai) szóló tanítás, amelyek felbukkanása nélkül Jézus működése és a kereszténység kialakulása érthetetlen volna számunkra. Ugyancsak fontos az a vallási-intézményi környezet is, amelyen Benyik professzor végigvezeti az olvasót: a Templom, a papság, az írástudók, a korabeli vallási mozgalmak és vallási szokások ismerete Jézus működésének megértéséhez nélkülözhetetlen. A kortörténeti és eszmetörténeti áttekintés végén a korabeli zsidó történelem két drámai korszakát, Heródes uralmát, Jézus születésének idejét, majd a zsidó háború periódusát, a korai egyház kialakulódásának évtizedeit vehetjük szemügyre.

Az újszövetségi *Szentírás* nem csupán Isten üzenete, az egyházában élő kinyilatkoztatott hagyomány, de írásmű, irodalmi alkotás is, amelyet irodalmi környezete oldaláról is meg kell és meg lehet közelítenünk. Az a legtagabb írott közeg, amelyben a korai egyház iratokban is megfogalmazta a maga hitét, az apokrif (elrejtett) irodalom, azoknak a népies, jámbor vagy eretnek szellemű alkotásoknak a sokasága, amelyek mintegy körülölelik az újszövetségi *szentírás* könyveinek körét. Benyik először az ószövetségi, zsidó apokrifeket veszi sorra, felvázolva a fontosabb művek irodalomtörténetét és tartalmát, majd az újszövetségi apokrifeket tekinti át tematikai, műfaji rendben, sok-sok szemelvény

felvonultatásával, végül pedig a korai kereszténységgel egykorú zsidó rabbinikus irodalomról szól, annak alapos magyarázatát adva. E terjedelmes fejezetben nem csupán a biblikus irodalomtörténet alapfogalmaival ismerkedhet meg az olvasó, hanem olyan nevezetes művekkel is, mint *Hénok apokalipszise* vagy a gnosztikus *Tamás-evangélium*, a *Holt-tengeri teker-*

csek anyaga, netán a *Talmud* traktátusai.

A könyv harmadik nagy tematikai egysége az újszövetségi kutatás és kritika történetének vázlatát adja. A *Szentírás* magyarázatának ökori és középkori formáiról csak néhány villanásnyi ízelítőt kapunk, a reneszánsz és a reformáció idejéről pedig gyakorlatilag semmit, ezt a sommás elintézési módot azonban némileg indokolja, hogy Benyiket láthatóan a modern idők kutatástörténete érdekli. Így az első alaposabban kidolgozott rész a raci-

onalista kritika kora, a 18. és 19. század, amikor a bibliai hagyományt a kutatók először idézték a *hihetőség*, a *hitelesség* és az *ésszerűség* ítélőszéke elé, sok vonatkozásban hátat fordítva a megelőző másfél évezred egyházi véleményének. Új korszakot jelentett a történetkritikai módszer kibontakozása, amelynek sok értékes megállapítása és maga a módszer a bibliakutatásnak ma is fontos eleme, még akkor is, ha a forráselmélet vagy a formatörténeti módszer szélsőségei ma már maguk sem többek tudománytörténeti relikviáknál. *Bultmann* és *Dibelius*, *Barth* és *Pannenberg*, *de Lubac* és *Lagrange* nézetei, a kutatásnak az 1970-es évekig tartó története elevenedik meg itt, majd a legújabb, hermeneutikai irányzatokról olvashatunk.

A kötet záró részében a szerző a Jézus életére vonatkozó meglátásokat veszi sorra: elemzi magukat a forrásokat, értékeli a kutatási eredményeket, végül pedig egy történeti Jézus-portré megrajzolásával készíti elő a munkája majdani második részét jelentő könyvenkénti bevezetést az Újszövetség világába.

A szerző dicséretére szolgál, hogy munkájában vitára készítő megállapítást, kiigazításra szoruló adatot gyakorlatilag nem találunk. Talán meggondolandó, nem sok-e a diaszpóra lélekszámát öt-hat millióra tenni, és kár Heródes királyságát, amit a szerző alább maga is klienskirályságnak nevez, a császári provinciák között is felsorolni. Ugyanígy érdemes volna újrafogalmazni a Jézus születésének esztendejét megállapítani akaró részt, ahol pontatlanságot vagy felesleges bonyolultságot érzek. Külön és feltétlen elismerést érdemel viszont az a bibliográfiai munka, melyet a szerző művébe beépített: adatai mindenki számára nélkülözhetetlenek, aki komolyan tájékozódni készül az *Újszövetség* világában.

Alapos és érdekes munka Benyik György kötete, amelynek forgatását tanárok, diákok, érdeklődők, valamely hitben élők és nem-hívók számára is ajánlhatunk. Folytatásra érdemes vállalkozás ez, méltó, beavató írás azok számára, akiket vonz és érdekel a Könyvek Könyve, a *Biblia*.

BENYIK GYÖRGY: *Az újszövetségi Szentírás keletkezés- és kutatástörténete*. JATEPress, Szeged 1995. 252 old.

HERMENEUTIKA, IRODALOM, BIBLIA

Évezredes tudományoknak is meglehetnek, megvannak a maguk legújabb klasszikusai, olyan szerzők, akik a tiszteletreméltó hagyomány és a merész újszerűség határán állva alkotnak szakterületükön figyelemreméltó műveket. Northrop Frye, a posztmodern irodalmi hermeneutika nemrég elhunyt képviselője is ilyen tudós volt. A szakterület, amelyen működött, a bibliatudomány volt,

amelynek világában a legutóbbi bő egy évtized komoly tudományos változásokat hozott. Az írásmagyarázat módszereinek sorában azóta a hagyományos dogmatikai, egzegétikai és történetkritikai eljárások mellett polgárjogot nyert a befogadóközpontú irodalmi hermeneutika posztmodern szemlélete, a maga új szempontjaival, a szent hagyomány korában hozzáférhetetlen rétegeit is feltárni képes eljárásával, amelyek a vallási nyelv és beszéd történeti rekonstrukciója (vagy éppen dekonstrukciója) révén visznek közelebb minket a szent hagyomány megalkotóinak értelméhez, érzelmeihez, hitéhez. Ennek az új módszernek a teológus G. Ebeling, a filozófus P. Ricoeur vagy az irodalomtörténész E. Auerbach és sok más szakember mellett volt jeles képviselője Frye, a kanadai metódista lelkész, irodalomtörténész.

Frye szemléletében a *Biblia* az egységes, nagy és normatív kód, amely a legáltalánosabb emberi öntertelmezés világa és ennek orális-verbális és literális leképezése, az örök tartalom és az időben való művészi megszólaltatás között közvetít. Más szavakkal élve a *Biblia* az a páratlan gyűjtőlenyce, amely az örök emberi tartalmak és az örökké változó művészi kifejezés között van, amelyet megértett valósága, az irodalmi interpretáció oldaláról közeledve lehet megfejtetni. Nem valamely hitben adott megértés ez, hanem a szent tradíció olyan megfejtése, amely az irodalmi eszköz, forma és interpretáció oldaláról tulajdonít jelentést a biblikus hagyománynak, nem firtatva azt, hogy mennyire tudunk és akarunk azonosulni magával a hitben való elfogadás világával. Nem azt adja tehát végeredményként, hogy a *Bibliában* mi áll, hanem azt, hogy ami ott áll, az akkor és most, azoknak, akik írták és azoknak, akik ma forgatják, mit jelent.

Az a módszer, amely kiindulópontja egy ilyen elemzésnek, a bibliai egzegézis hagyományos eljárása, a *tipológiai módszer*. Hagyományosan annyit jelent ez, hogy a bibliai személyek és események amolyan mintát, modellt jelentenek: saját koruk pillanatnyi jelentésén túl valami általános előképi jelentésük is van, melyhez az értelmező utókor megfeleléseket vagy ellentéteket,

anti típusokat állíthat. Egy ilyen elemzés első állomása Frye számára magának a nyelvnek a vizsgálata, azé a képességé, hogy az ember a beszédben a közvetlen jelentésen túl metaforikus és analógiás beszédre is képes. Ez, a beszédformák többszörös természete teszi lehetővé, hogy megkülönböztessük a bibliai szövegek betű szerinti értelmét, tény-jelentését és azt, amit maga a szöveg az olvasó képzetletére gyakorolhat. Az irodalom nyelvére lefordítva Frye számára ez azt jelenti, hogy a bibliai hagyomány tény-jelentése a mítosz és a metafora nyelvén szólal meg, amelyek a maguk korában vagy abba belehelyezkedve értelmezhetők.

A tipológiai értelem éppen ettől a korhoz köthetőségtől való szabadulást jelent Frye számára, vagy ahogy ő mondja, a szöveg értelmének az időben való kiterjesztéseként fogható fel. Ebben a régióban már nem a közlendő, hanem az olvasat, nem a szöveg maga, hanem az olvasó szerepe a meghatározó. Amíg tehát mondjuk a mítosz síkján a szöveg még csupán irodalmilag megformált történelemként szemlélhető, a tipológiában maga a történelem válik mindennapi jelenné, nem-történelemmé, értelmet és jelentést hordozó valósággá. Frye szerint ez az értelmezési modell igaz már az *Ószövetség* és az *Újszövetség* viszonyára is, hiszen már itt is igaz az, hogy az egyik a másiknak értelmező előképe, a másik viszont amannak értelemdadó beteljesülése, megvalósulása.

A részletező elemzésben minden a bibliai anyag legalapvetőbb kategóriáinak egyenkénti elemzését jelenti Frye számára: a teremtetéstől a törvényadás, a prófécia, az evangéliumi történet vagy az apokalipszis motívumain át vezet elemzésének az az útja, amelyen járva a történelmen túli, az idő racionális rendjét „megbontó” átlebegés tényét kívánja igazolni. E sajátos mozgás legelemibb eszközei a képek és a mítoszok sajátos elbeszélő szerkezete, amely szinte minden egyes esetben a történetek komor, alászálló, majd reménykeltően felemelkedő fázisaiban ábrázolja a bibliai történeteket, szinte ősmintát adva mindenfajta narratív elbeszélés (verbális és képi) számára is.

A bibliai hagyomány rendkívüliségének

egyik fontos állomása a szóbeli tradíció írássá, sőt kanonikus irodalomvá válásának folyamatában van, amely azt is jelenti, hogy a folyamatos szent történet kimerevített állóképpé, nyelvi konvenciók által rögzített szöveggé formálódik: típussá lesz, hogy a magyarázó és értelmező utókor számára az anti típus, az értelmező továbbgondolás lehetőségét megteremtse. Másképpen fogalmazva, a *Biblia* ebben a folyamatban lesz maga is irodalom. Frye éppen ezt a pontot keresi, azt, amikor a zsidó-keresztény hit és hagyomány maga is olyan kultúrává lesz, amely alkalmas a Nyugat rákövetkező kultúráját megalapozni, áthatni és megtermékenyíteni azáltal, hogy tipikus motívumok és eszközök sorát, valamint az ezekhez való viszonyulás kényszerét adja az utána következő korok emberének.

Frye számtalan elemzéssel és irodalmi párhuzammal támasztja alá a *Biblia* többszintű értelmezésére vonatkozó gondolatát, amely több tézise alátámasztására is szolgál. Az egyik az, hogy maga a *Szentírás* irodalom, amely ilyenként (is) értelmezendő, értelmezhető. De véleménye szerint világos az is, hogy a *Biblia* az irodalom, vagyis forrása mindannak, amit a Nyugat kultúrájában műnek, műalkotásnak tekintünk, egyben pedig modellje, típusa mindannak, amit a rákövetkező literátornemzedékek sokasága alkotott. Eredeti és termékeny tanulás ez, amely egyszerre hoz kétféle eredményt: az irodalmi elemzést révén többet értünk meg a *Szentírás* világából, a *Biblia* olvasása viszont magát az irodalmi alkotásokat sokaságát hozza közelebb hozzánk.

Pásztor Péter gondos fordítása csak további buzdítást adhat ahhoz, hogy Frye könyvét mindenkinek ajánljuk, aki a *Bibliát* mint irodalmat, az irodalmat mint bibliai fogantatású emberi önértelmezést, kultúránk örökké időszzerű alapját és forrását tudja és akarja megismerni.

NORTHROP FRYE: *Kettős tükör*. A Biblia és az irodalom. Európa Könyvkiadó, Bp. 1996. 432 old.

Horváth Pál

Új könyv – régi irodalom

1996-ban jelent meg egy új egyetemi segéd- és gyakorlókönyv, amelynek elsődleges célja, hogy az alapvető filológiai ismereteket egy kötetben foglalja össze. A gyakorlókönyv elsősorban bölcsész-hallgatóknak készült, de ajánlott az „irodalommal bármilyen szinten és összefüggésben foglalkozók számára egyaránt”.

A Hargittay Emil szerkesztette, s az Universitas Kiadó gondozásában *Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába* címmel megjelent új könyv célja, hogy filológiai kérdésekben – például a kéziratok formailag is kifogástalan megjelentetése vagy a kódexek, kéziratok, nyomtatványok keletkezésének vizsgálata, a szövegek gondozása, a szövegek közötti kapcsolatok feltérképezése – útmutatást, segítséget nyújtson. E kötet pótolja azt a hiányt, amely a filológia és a régi magyar irodalom azzal igen szorosan összefonódó kutatása területén már évtizedek óta jelentkezik. Hargittay Emil szerint e probléma megoldásának kulcsa az egyetemi oktatásban keresendő: „A tanulmányi éveit kezdő egyetemista számára nélkülözhetetlen fontosságú a filológia alapfogalmaival, módszereivel való ismerkedés; erre talán soha nem lesz módja későbbi pályafutása során”. Ha ezen ismeretek elsajátítása, rutinszerűvé gyakorlása elmarad, az az irodalmár egész életművére rányomja bélyegét. A szerkesztő ezen elgondolása szerint a kötet célja a régi magyar irodalom filológiájának bemutatása. A filológiával foglalkozók számára elengedhetetlen számos más tudományágban való jártasság (pl. paleográfia, könyv- és nyomdászattörténet, textológia, bibliográfia stb.), amely témakörökkel a gyakorlókönyv foglalkozik. A kötet tartalma az egyetemi oktatás tananyagán alapszik, ennek megfelelően három nagyobb témakört ölel fel:

1. a legfontosabb kézikönyvek ismerete;
2. textológia és szövegkiadás;
3. tudományos munkák szerkesztése, jegyzetelési technikák.

A számmisztika jegyében a gyakorlókönyv is három nagyobb egységből áll: ta-

nulmányok, gyakorló szöveggyűjtemény, bibliográfia.

A kötet első részében tizenhárom tanulmány található – szerzők: *Borsa Gedeon, Érszegi Géza, Holl Béla, Horváth Iván, Klaniczay Tibor, Stoll Béla, Szentmihályi János, Tolnai Vilmos, Varjas Béla* –, tartalmukat tekintve egymástól független írások, egy kivételével mind utánközlés. A tanulmányokból a régi magyar családnevek helyesírásáról, az írók nemzeti hovatartozásáról szerezhetünk fontos tudnivalókat, útmutatót találunk az idegen nyelvű kiadványok jegyzeteléséhez, tanulmányt a magyar nemzeti bibliográfiákról. Igen fontos minden irodalmat kutató számára *Stoll Béla* munkája, amely a magyar irodalom szövegkritikai problémáit vázolja (már amelyekkel *Stoll* nagy és igen jelentős szövegkiadói munkássága során találkozott). Az első rész utolsó tanulmánya, egy paleográfiai útmutató a 15-17. századi magyar nyelvű kéziratokhoz, a gyakorló szöveggyűjtemény olvasásához nyújt nélkülözhetetlen segítséget. Érdemes lett volna esetleg néhány újabb tanulmányt is bevenni a sorba, például *Debreczeni Attilának* a genetikus szövegkiadással kapcsolatos gondolatait, vagy példaértékű *Csokonai*-levél kiadását. Elgondolkodhatunk azon is, hogy talán szükséges lett volna egy kitekintés a külföldi szakirodalom irányába is, mely írások nyilván nem a régi magyar irodalmat tárgyalják, de párhuzamos eredményeikkel, kérdésfelvetéseikkel sok tanulsággal szolgálhatnának a magyar olvasóknak. Hargittay Emil olyan tanulmányokat és tanulmányrészleteket választott, amelyeknek szerzői a szükséges mértékben mélyednek el az adott témában, így a kötet valóban hasz-

nálható segédletként, nemcsak egyetemen, hanem olyan középiskolákban is, ahol a fakultáció, illetve az emelt szintű magyartanítás keretein belül lehetőség kínálkozik arra, hogy a tanárok a gimnáziumi anyagból egyre inkább kiszoruló régi magyar irodalmat megismertessék a tanulókkal, a filológiai alapismereteket átadják, s így megfelelő előképzést biztosítsanak az egyetemre felvételizők számára.

A gyakorló szöveggyűjtemény olyan válogatás, amely igen sokféle szöveget tartalmaz, például RMK-, RMNy-szócikket, hazai és külföldi publikációk jegyzetelési, címleírási megoldásait, cikkrészletet, könyvrészletet, bibliográfiai mintát, lexikon-szócikket. Ezek után egy korrektúrajavítási szabályzat, majd a görög és gót betűk ismertetése következik. A gyakorló szöveggyűjtemény nagyobb részét 15–18. századi szövegek teszik ki, amelyeket a korabeli kéziratos, illetve nyomtatott formájukban közöltek, többnyire az átirás mellékelésével. Az itt közreadott szövegek elsőrendű feladata, hogy a textológia-, filológiaórákon a hallgatók közös munkaként megvitathassák az egy-egy szöveg átírásakor jelentkező problémákat. A sort *Umberto Eco Hogyan írjunk szakdolgozatot* című munkájának tartalomjegyzéke zárja. E szöveggyűjtemény szerkezete szándékosan nem egységes, írja a szerkesztő a kötet előszavában, egyes szövegekből többféle összevethető változatot közöl, másol csak az eredetit faksimile kiadásban. Szerkezeti egyenetlenség azonban a kötet más részeire is jellemző. Nem értem, *Varjas Lajos* paleográfiai útmutatója miért a *Tanulmányok* részbe került, mikor a görög és gót betűk leírása a szöveggyűjteményben található, és ezek alapján talán *Székely Artúr* korrektúrajelekről szóló írása is a *Tanulmányok* részbe illenék jobban. Ezen bizonytalansággal együtt is igen jól használható a szöveggyűjtemény a filológiával ismerkedők, egyetemisták számára.

E kötet számára készítette el *Szentmártoni Szabó Géza Segédkönyvek és szövegkiadások válogatott bibliográfiája a régi magyar irodalomhoz* című jegyzékét, amely a legfontosabb köteteket, kiadványokat tartalmazza a következő témakörökben: magyar könyvészet; hazai kézirat-katalógusok; irodalomtörténeti, történettudományi, klasszika-filológiai bibliográfiák; lexikonok; életrajzgyűjtemények; névtárak; monográfiák; vallástörténet; szótárak; a terminológiával foglalkozó kézikönyvek; szólásgyűjtemények; helytörténet; zenetörténet; ortográfia; nyomdatörténet; emblematika; peregrináció; könyvtártörténet; művelődéstörténet; szövegkiadások (hasonmás, forrás). Éppen a bibliográfiákkal kapcsolatban tehető fel a kötettel szemben megfogalmazható egyik legfontosabb kérdés: hogyan egyeztethető össze a filológia mint a bármely szöveggel foglalkozó tudomány, és a konkrét szövegcorpuszt kijelölő régi magyar irodalom kettősége? Mik azok a specialitások, amelyek csak a régi magyar irodalomhoz köthető filológiai kérdések jellemzői?

A kötet harmadik részéhez tartozó függelék, amely a belföldi kutatóhelyeket, nagyobb könyvtárakat, levéltárakat nevezi meg, illetve a filológiai bevezetés témakörében legfontosabbnak ítélt fogalmakat gyűjti egybe, például egyetemi tanárok számára is kiváló „puska” lehet egy filológia dolgozat összeállításakor.

Az új egyetemi segédletről tehát elmondható, hogy mind a hallgatók, mind a tanárok nagy haszonnal forgathatják munkájuk közben, hiszen egyetlen kötetben megtalálható mindaz a legfontosabb tudnivaló, amely a *Bevezetés a filológiába* című tárgyhoz szükséges.

Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába. Szerk.: HARGITTAY EMIL, UNIVERSITAS, Bp. 1996.

Bajáki Rita

A Könyvek Könyve – irodalomórán

Hála Istennek, ma már mindenki egyetért abban, hogy a Biblia tanítására szükség van az irodalomórákon. Hogy miért? Mert az európai közgondolkodás alapját képezi, s mert a későbbi irodalom jelentős része is ebből táplálkozik: a Biblia a „művészetek nagy kódja” – hogy a Northrop Frye könyve nyomán elhíresült Blake-mondást idézzem. (1) Ebben tehát teljes a konszenzus. De mit és hogyan adjunk át a diákoknak ebből a hatalmas terjedelmű és gazdagságú könyvtárból? Az alábbiakban néhány, Magyarországon forgalomban lévő középiskolai irodalomtankönyv Bibliáról szóló fejezeteiben tallózok azzal a szándékkal, hogy világos képet nyerjünk arról: mit (ne) tanít(s)unk e könyvek alapján a Könyvek Könyvéről.

Bevezetés

Először is azt kellene tisztáznunk, mi a bibliaoktatás célja a középiskolai irodalomórákon? Ha erre a – csak látszólag könnyű – kérdésre konszenzusos választ találunk, rengeteg tévedést, félreértést és felesleges fáradozást tudunk megspórolni magunknak és diákjainknak. Kiindulhatunk negatív állításokból is: mi *nem* lehet célunk az irodalomórákon a bibliaoktatással:

a) nem mehetünk bele teológiai kérdések megvitatásába (jóllehet maga a Biblia bizonyosan felvet ilyeneket);

b) nem sérthetjük a tanulók egyéni vallási meggyőződését (bármilyen felekezettűek is legyenek);

c) a zsidóság és kereszténység *szent szövegeiről* lévén szó ugyanakkor nem lehetünk ezzel a ténnyel szemben közömbösek.

Nehéz lecke ez tankönyvírók, irodalomtanárok és irodalmat tanuló diákok számára egyaránt. Sajnos, pedagógusaink és tankönyvíróink idősebb nemzedéke a politikai okokból *tudatos* vallásellenességgel motivált, de valójában teljességgel tudománytalan marxista valláskritikán nevelkedett, amelyre az elmúlt rendszerben különösen nagy hangsúlyt helyeztek a pedagógusképzésben. Ily módon sikerült a pedagógustársadalom jó részébe olyan ma már bizonyítottan hamis tételeket elültetni, amelyek mai tankönyveinkben is öntudatlanul elő-előbukkannak. Például ideje lenne végre tudatosítanunk, hogy a marxisták által egyeduralgoként terjesztett biblia-kritikai álláspontot a mai modern európai,

illetve „globális” bibliatudomány már régestelen-régen túlhaladta. A modern irodalomtudományi irányzatok ma már a szövegközpontú (*close reading*, *Werkinterpretation*, vagy poszt-kritikus paradigma néven ismert) megközelítésmódot tudományos szempontból is korrektebbnek tartják a hagyományos szövegkritikai felfogásnál. Ez nem valamiféle vallási meggyőződés „becsempészését” jelenti az irodalomtudományba: egyszerűen ez a *Biblia korszerű* megközelítésmódja. (2)

A *sensus communis* legkisebb közös nevezője véleményem szerint a következő lehetne:

1. legyen a bibliaoktatás célja az irodalomórán *magának a Bibliának* a megismertetése és megszerettetése, az egyéni olvasás/megértés előmozdítása;

2. ehhez a *Bibliát* (az Ó- és Újszövetséget) mint *egységes egészet* kell alapul vennünk, miközben azt is tudatosítanunk kell a tanulóknak, hogy a zsidóság és az iszlám bibliafelfogása merőben eltér a kereszténységétől, de a Nyugat szellemi hagyománya szempontjából a keresztény *Biblia* a mérvadó;

3. lehetőség szerint ragaszkodjunk ahhoz a hermeneutikai alapelvhez, hogy a *Biblia* önmagát magyarázza;

4. emellett utalnunk lehet és kell is a *Biblia* mai (általános) értelmezést befolyásoló hermeneutikai, recepcióesztétikai jellemzőire;

5. történeti- vagy szövegkritikai magyarázatokat csak a szöveg „megvilágosítása” (*illusztrálás*) érdekében alkalmazzunk, s

csak ott, ahol ez a legszükségesebb, vagy önként kínálkozik.

A Bibliáról szóló fejezet elhelyezése a tananyagban

Nehéz, de mindenképpen megoldandó elvi kérdés, hogy hová is iktassuk a *Bibliáról* szóló fejezetet a tananyagban? Legtöbbször úgy kezelik a Könyvet, mintha az „az ókori Közel-Keletnek holmi irodalmi szöveggyűjteménye volna” (4) – így egyszerűen beillesztik azt az Ókori Kelet irodalmi mögé, egyfajta „függeléknek” (pl. I. 9. kk.). Ez a kronológiai besorolás azonban teljességgel figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a teljes *Biblia* sem tartalmaz, sem szerkesztésének idejét tekintve nem sorolható a Közel- és Közép-Kelet egyetlen irodalma mellé/alá! Az Ó- és Újszövetség első és utolsó könyvének megírása között csaknem másfélszáz év telt el, egyes könyvei a görög, mások pedig már a római irodalom csúskorszakával keletkeztek egy időben. A II. tk-ben (5) a *Bibliáról* szóló terjedelmes rész a *Mitológia, mítosz, mitikus világkép*, illetve a *Görög és római irodalom* című fejezetek között található, vagyis az ókori keleti és más kultúráktól elkülönítve kerül megtárgyalásra. Jobb híján még ezt tartom a legtisztességsőbb megoldásnak. (6)

Rávezetés, szituálás, motiválás

Az órákon előadandó tananyag felvezetése, szituálása igen fontos dolog. A legelterjedtebb módszert a II. tk. alkalmazza, ahol közismert bibliai szállóigék vezetnek be a *Bibliáról* szóló anyagrészt. Kár, hogy a „*Kálváriát járatta velem*” mondás is köztük keveredett, amely csak áttételesen bibliai eredetű, ugyanis a *Golgota* (arámul ’koponya’) latin fordításán alapszik (*calvus*). (7) Kérdés persze, hogy a mai fiatalok hány százalékát lehet ilyesfajta mondasokkal a *Biblia* olvasására motiválni? Például a „*Várja a szájába a mennyi mannát*” szólást ma már biztosan inkább „sült galambbal” mondanánk. Sajnos „*őseink bibliaismerete, a Biblia nyelvén és*

fogalomkincsén pallérozott beszéde” (II. 60.) ma már csak távoli emlék.

Indíthatunk azzal a bevezetőben már idézett megállapítással is, hogy Európa kultúrája két pilléren: a görög-római és a zsidó–keresztény kultúrán nyugszik, ezért fontos a *Biblia* tanulmányozása. A IV. tk. ezt így fogalmazza meg: „*az európai kultúrának egyik pillérét egy kis nép kis kultúrája jelenti*” (IV. 45.). A zsidóság létszámát tekintve valóban kis nép, de vajon milyen alapon nevezzük kultúráját is kicsinek, mikor éppen az előzőekben állapítottuk meg, hogy az az összeurópai kultúra egyik meghatározó komponense? „*Palesztina, e kis államok egyike olyan kulturális örökséget hagyott Európára, mely mind a mai napig meghatározza azt is, amit világkultúrának, világirodalomnak nevezünk*” – ami igaz, csak hogy ezt a meghatározó örökséget nem *Palesztina* hagyta ránk, (8) de még csak nem is *Izrael*, hanem maga a zsidóság egy nép, amely ma is létezik, amely ma is őrzi és ápolja – ha némileg megváltozott formában is – vallási hagyományait.

A III. tk. *Néhány szó a Bibliáról* című bevezetésében (III. 10–12.) történelmi ismerteket felidézve a „bibliai tájakat” tekintti át Mezopotámiától Palesztináig; majd így folytatja: „*mindezek [a hódítások] hatására, a zsidó nép szétáradása (sic!) bekövetkezik; új tartományok válnak bibliai tájakká. Alexandria, Észak-Afrika, Kis-Ázsia, a Balkán-félsziget. Jézus fellépésével és tanítványinak működésével tovább bővül a Biblia földrajza.*” Igaz ugyan, hogy a zsidóság szétszórátása (ez a közismert *diaszpóra* kifejezés pontos fordítása) következtében a fentebb felsorolt helyeken is letelepedett, ez azonban nem jelenti azt, hogy ezek a helyek *bibliaivá* váltak volna, hiszen annak szövegében nem említettek. Kis-Ázsia és a Balkán (Görögország és Illyria) csak Pál apostol működésével kerül a *Biblia* (az *Újszövetség*) látókörébe.

A legegyszerűbb – és legelfogadhatatlanabb – megoldást, vagyis a rávezető szakasz elhagyását az I. tk. követte, ahol a szövegközlések előtt az egész *Bibliáról* egy *alig több mint egy oldalas* bevezető található (összehasonlításul: ugyanekkora

terjedelmet kap később *Catullus* és *Horatius* életrajza: I. 111–1112., 123–124.; a görög dráma viszont már több mint hat oldalt érdemelt ki: I. 74–82.).

A Biblia neve – szövetségek

A *Bibliáról* szóló fejezeteket hagyományosan névmagyarázattal kezdjük. Itt el szokás mondani, hogy a *Biblia* ('könyvecskék') a görög *biblosz* ('könyv') szó kicsinyítő képzős, többes számú változata, s valószínűleg a héber *szefarim* ('könyvek') mintájára keletkezett. Az I. tk.-ben szereplő névmagyarázat azonban megdöbbenett: „A Biblia elnevezése Búblosz főníciai város nevéből származó *biblion* szó többes száma: jelentése 'iratok, könyvecskék'” (I. 10.). Igaz, hogy a görög *búblosz/biblosz* szó a főníciai Gubla/Búblosz nevéből ered, de miért kell ezt idekeverni? (Ennek az utalásnak egy írástörténeti fejezetben lenne a helye.) Nagyobb baj, hogy sehol sem találkoztam az *Ószövetség* zsidó elnevezésével [Tenách = a Tóra (Törvény), *Neviim* (Próféták), *Ketuvim* (Tekercsek) szavak kezdetűiből összetétel], de tankönyveink azt is ritkán hangsúlyozzák, hogy a *Biblián* mi valójában a *keresztény Bibliát* értjük. Ez az elnevezés egyébként az *Újszövetségben* sehol sem szerepel, Pál apostol „Szent Betűknek” (*hiera grammata*), vagy egyszerűen „Írás”-nak (*graphé*) nevezi a *Bibliát*, illetve az akkor még egyedül létező *Ószövetséget* (2Tim 3:15–16).

Igen ritkán foglalkoznak a tankönyvek a *szövetség* szó magyarázatával. A III. tk. Jeremiás [31:31] alapján helyesen utal az *Újszövetség* ószövetségi előzményére, ám az ehhez fűzött kommentár ismét csak megdöbbenő: „Jeremiás jóslatát [ti. az új szövetségről] a holt-tengeri esszénus közösség, az őskeresztények magukra vonatkoztatták. Úgy vélték: Jézus tanításaiban valósult meg az új szövetség kötését meghirdető ősi ígért, s e szövetségről szólnak az *Újszövetség iratai*” (III. 11–12). A Holt-tengeri (qumráni) közösségről még az sem bizonyított, hogy esszénusok alkották (noha kétségkívül ez a legelterjedtebb vélekedés); s bár a közösség valóban használta

magára az „új szövetség népe” kifejezést, (9) ma már csak néhány délibábos kutató azonosítja őket az „őskeresztényekkel”. (10) Ez az azonosítás azért sem lehetséges, mert mindmáig egyetlen qumráni iratot sem találtak, amelyben Jézus nevét említették volna, márpedig nélküle nem létezik kereszténység. (11)

Igen jó és tartalmas összefoglalást találunk viszont a szövetségekről az V. tk.-ben: „...Jeremiás már egy új szövetségről adott hírt. A kereszténység szerint Isten ezt az új szövetséget Jézus Krisztus által kötötte meg, aki Isten fiaként kinhalálával megváltotta az emberiséget, s ezzel eltörölte az első emberpár engedetlenségéből, lázadásából származó „eredeti bűnt”. – A zsidó vallás viszont tagadja, hogy Jézus a próféták által megígért Messiás, hiszen a Megváltótól azt várták, hogy békét és dicsőséget hoz a földre” (V. 64.).

A Biblia teológiai világképe

Bár a bevezetőben is hangsúlyoztuk, hogy lehetőleg tartózkodnunk kellene a teológiai jellegű megállapításoktól, tankönyveink mégis tobzódnak az ilyen témájú kijelentésekben. Ezeknek nagy része evolucionista szemléletű, vulgármarxista frázis, más részük hiperkritikai okoskodás vagy merő ostobaság, és a lehető legtávolabb van a Biblia belső világától, amellyel feltett szándékunk szerint meg szeretnénk ismertetni a tanulókat.

Lássunk most néhány konkrét példát: „[A zsidó] nép (...) egyedülálló világképet alakított ki. (...) A kezdetben még némi antropomorf vonásokat őrző istenkép a próféták tevékenysége révén elvontabbá vált, s így lett isteniek a történelem kizárólagos formálójává, az egész világ-mindenség egyetlen urává, olyan istenné, akinek nevét is tilos volt kiejteni” (I. 10.). Ehhez a következő megjegyzéseket szeretném hozzáfűzni:

I. a zsidó nép nem valami ókori kövület, amit úgy kell föld alól kibányászni (vö. a bekezdés első mondatát: „Élt az ókorban, a Közel-Keleten egy nép...”), hanem ma is létező népcsoport, amelyik – *mirabile dictu!* – mindmáig tartja ókori eredetű vallását;

2. a monoteista Jahve-vallást a Biblia szerint nem a zsidók alakították ki, hanem pont fordítva: az Egyetlen Isten tette őket néppé, és Ő adta számukra a Törvény parancsolatait, hogy aszerint éljenek;

3. jó lenne tudni, hogy a szerzők mely *Profétai szövegekre* gondoltak, amelyek révén a „kezdetben” és „némileg” antropomorf istenkép „elvontabbá vált” (én jutalmat tűznék ki a megtalálónak!);

4. nem értem továbbá a „s így” magyarázó köztöszöt: „az elvontabb istenkép” eredményezte, hogy a „zsidók Istenéből” „a világ Ura” lett? Hát akkor miről szól a *Teremtés*? A névkiejtés tilalma sem a prófétáktól ered, hanem rabbinikus tilalom, amely végső soron a Tízparancsolat „*Az Úrnak, a Te Istenednek nevét hiába fel ne vedd*” kezdetű tilalmára (2Móz 20:7a) vezethető vissza;

5. a Biblia Istene feltétlenül nagybetűvel írandó. (12)

A marxista-evolucionista valláskritika egyes elemeinek beszűrődése érezhető a viszonylag korrek IV. tk. egyes megfogalmazásain is (IV. 45–47.). Az ilyesfajta megállapításokkal, mint pl.: „*A zsidó vallás gyökereit kutatók megtalálták egyes bibliai történetek forrásait (pl. a sumerek eposzában, a Gilgamesben), s megtalálták az istenképet befolyásoló, annak kialakulásában szereplő kultuszokat is (pl. Baál-kultusz)...*” – óvatosan kellene bánni. Egyáltalán nem bizonyítható, hogy az ókori keleti eposzok (akár a *Gilgames*, akár a gyakrabban hangoztatott *Enúma eliš*) forrásai voltak a bibliai teremtés-, vízözön- vagy Babel-történeteknek. Az V. tk. a *Gilgames-eposz* vízözön-elbeszélését egyenesen a Biblián belül tanítja. A két történet összehasonlítása után megállapítja: „*A Bibliában közölt szöveg a mezopotámiai mítoszokon alapszik, a fordított átvétel lehetetlen*” (V. 69.). E megállapítás is arra az előfeltevésre épül, hogy mindenképpen átvételről lehet csak szó, de a bizonyítással a szerző adós marad. Mi lenne, ha visszafogettában „közös motívumkincsről” vagy „párhuzamosságokról” beszélénk? Noha a zsidó istenképet a vallás mindennapi gyakorlatában valóban befolyásolták po-

gány kultuszok, ennek azonban semmi köze sincs a Biblia istenképehez, amely határozottan megtiltja és igen súlyos büntetésekkel szankcionálja az ilyesfajta szinkretizmusokat! (13) Márpedig a tankönyvnek nem a zsidó *vallásgyakorlattal* (illetve annak anomáliáival), hanem magával a *textussal* kellene foglalkoznia, mint ahogy a Homéroszról szóló fejezeteket sem töltjük meg a mükénéi vallási életre történő kitérőkkel! A Biblia világképében egyébként sincsen szó „kialakulásról”, csak „kijelentésről”, amely – ha úgy tetszik – statikus, változtathatatlan és örökérvényű.

A III. tk. *A Biblia nem mítosz* című fejezete első pillantásra sokat ígérőnek látszik. Hamar kiderül azonban, hogy mit ért a szerző „mítosztalanítás” alatt: a pogány politeista szemlélet „kiiktatását” a Biblia szövegéből, minthogy „*valamikor a zsidók is lehettek többistenhívők, s joggal hihetjük, hogy a kezdetekről szóló ősi héber elképzelések is olyanok voltak, mint a környező népekéi*” (III. 22.). Ez a Rudolf Bultmann demitologizálás-koncepcióját visszhangzó fejezet teljességgel felesleges egy 14 éves diákok számára szóló irodalomtankönyvben! Nem beszélve arról, hogy Bultmann e teóriáját szakmai körökben sokkal többen utasítják el, mint ahányan támogatják. (14) E feltevés szerint a zsidó vallás „fejlődése” a politeizmus felől vezetett monoteizmus felé, úgy, hogy a „haladó gondolkodású” papok egyszerűen kiiktatták a politeizmusra hajló retrográd gondolatokat a Biblia szövegéből, bár „*néhány utalás a szörnyekkel való küzdelemre a gondos szerkesztés és gyomlálás ellenére is megmaradt*” (példának hozza fel a Sátán alakját). A Bibliában olvasható történetek azonban nem *mítoszok* abban az értelemben, ahogyan például a görögök értették saját isteneikről és hőrosaikról szóló történeteket. Ez utóbbiakról ugyanis egyikük sem gondolta komolyan, hogy azok *valóságos történéseket* rögzítenének, így azon sem sértődtek meg, ha változtattak rajtuk vagy egyenesen elutasították őket. A Biblia történetei ezzel szemben vindikálják maguknak azt a jogot, hogy a *történeti valóságot* örökítik meg, még abban az esetben is, ha azt az író személyesen nem élhette át

(mint Mózes a Teremtést). Ez csak úgy lehetséges, ha – újszövetségi szóhasználatból élve – szerzői isteni kinyilatkoztatásból nyert *logoszokat*, beszédekét rögzítettek papírra, amelyek tudatosan szembehelyezkedtek a pogány népek kitalált mítoszvilágával.

„Mert nem mesterkélte meséket (mítoszokat) követve ismertettük meg veletek a mi Urunk Jézus Krisztus hatalmát és eljöveteleit, hanem mint akik szemlélői voltunk az ő nagyságának” – írja Péter apostol (2Pét 1:16). Pál ugyancsak szembeállítja az „egészséges tudományt”, vagyis a *logoszt*, a kitalált mesékkel, azaz a *mítoszokkal* (2Tim 4:4). E ponton hadd jegyezzem meg azt is, hogy jóllehet a *Biblia* szövegeinek történeti módszerekkel való „hitelesítése” valószínűleg éppoly meddő kísérlet lenne, mint a „demitologizálás” bizonyítása, mégis, egyetlen tankönyvben sem találkoztam például a *bibliai régészetre* történő utalásokkal, vagyis azokkal a kézzelfogható eredményekkel, amelyek egy-egy ponton alátámasztják a *Biblia* bizonyos részeinek történeti hitelességét.

(15) Egyetlen – negatív – kivétel az *V. tk*-ben olvasható mondat: „Az újabb kori ásatások bebizonyították, hogy a vízőzön-mítoszok gyökerét nem lehet valami hajdan megtörtént katasztrófában keresni” (V. 70.). Ha pedig a *Sátán* alakja – mint azt a fenti idézet állítja – csak véletlenszerűen maradt benne a „kigyomlált”, mítoszتانított szövegben, úgy az egész *Bibliát* –

Nehéz, de mindenképpen megoldandó elvi kérdés, hogy hová is iktassuk a Bibliáról szóló fejezetet a tananyagban? Legtöbbször úgy kezelik a Könyvet, mintha az „az ókori Közel-Keletnek holmi irodalmi szöveggyűjteménye volna” – így egyszerűen beillesztik azt az Ókori Kelet irodalmi mögé, egyfajta „függeléknek” (pl. I. 9. kk.). Ez a kronológiai besorolás azonban teljességgel figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a teljes Biblia sem tartalmilag, sem szerkesztésének idejét tekintve nem sorolható a Közel- és Közép-Kelet egyetlen irodalma mellé/alá! Az Ó- és Újszövetség első és utolsó könyvének megírása között csaknem másfél ezer év telt el, egyes könyvei a görög, mások pedig már a római irodalom csúcs-korszakával keletkeztek egy időben.

Ádám és Éva bűnbeesésétől Jézus megkísértésén át egészen a *Jelenések könyvének* végéig – a véletlen művének kell tartanunk!

Folytathatnánk a sort azokkal a rendkívül vitatható megállapításokkal, amelyek egy része igen régi – de a *Bibliával* össze-

nem egyeztethető – előítéleteket visszahangoz. Így ez a mondat is: „Jézus megreformálta, új alapokra helyezte a zsidó vallást, új vallást teremtett” (IV. 48.) – csak részgazságokat tartalmaz, így egészében nem helytálló. Jézusnak esze ágában sem volt új vallást létrehozni. Ő elsősorban „*Izrael házának elveszett juhait*” (Mt 15:24) felé végezte szolgálatát, nem is beszélve arról, hogy „új alapok”-ra sem gondolt: mindvégig a „Törvény és a Próféták” szellemében és betűje szerint tanított és cselekedett. Az „új vallás”, a kereszténység létrejöttét sokan – nem is egészen alaptalanul – Pál apostol működéséhez kötik. (Ere egyébként a tankönyv is céloz: „Pál apostolnak köszönhető

a keresztény egyház világegyházzá való fejlődése” (IV. 48.)

Végül: a bevezetőben említett konszenzust sértőnek találok az ilyen kérdést: „Az Ótestamentum tanítása szerint Isten az igazságos bírő, aki a jót megjutalmazza, a rosszat pedig megbünteti. Milyen mindennapi tapasztalataid vannak ezzel kapcsolatban?” (I. 27.) – amelynek provokatív éle nyilvánvaló. Az erre adott válasz minden diák lelkiismereti ügye, amelybe

egyetlen tanárnak sincsen joga beleavatkozni! A kérdés ráadásul meg sem válaszolható addig, amíg nem tisztázzuk: mit jelent a „jó” és a „rossz” – nem köznapi, hanem *bibliai* értelemben! A kérdést kiöltő szerző ráadásul láthatólag nincs tisztában azzal, hogy a „jót jutalmazó Isten” és a „gonoszok gyarapodása” közötti ellentét már a *Biblia* néhány szerzőjének is „szemet szűrt”: 1. a *Jób* könyve, *Prédikátorok* könyve, *Jeremiás* könyve számos erre vonatkozó utalását. Ők azonban e distanciát nem az aposztáziában oldották fel, hanem annál inkább Istenbe vetették reménységüket. (Ennek legszebb példája talán a 72. *zsoltár*)

Kanonizáció, szerzőség, bibliakritika

A *Biblia* kialakulása, a kanonizáció folyamata valamennyi tankönyvben kötelezően szereplő részfejezet. „*A kánon szó mértéket, erkölcsi normát jelent*” (III. 16.). Valójában a *kanón* (sémi eredetű) görög szövejelentése: 1. mérőnád, mérőzsinór, mérőléc; 2. lista (pl. leltár valamilyen tárgyakról); 3. általános rendezőelv, szabályszerűség; 4. követendő minta. A kanonizációról mértéktartó megfogalmazást találunk az *V. tk*-ben: „*Az egyes bibliai könyvek kialakulása, megírása és a szövegek végleges formába öntése között évszázadok teltek el. (...) A kanonizáció során egyes alkotásokat értékeseknek, Isten által sugalmazott „szent” könyveknek fogadtak el, másokat mellőztek, nem tartották érdemesnek a megőrzésre*” (V. 64–65). Óvatossá kell lennünk azonban azzal, hogy a *kanonizációval* kapcsolatos, egymásnak is ellentmondó tudományos és áltudományos elméletekből mit veszünk át tankönyvünk szövegébe! Felettébb kockázatos például azt állítani, hogy a „*babilóni fogság idején kezdték meg a zsidó papok és írástudók az írásban és szájhagyományban élő régi mítoszok, legendák, történeti elbeszélések, törvények összegyűjtését*” (II. 62.) – mikor a mózesi törvények már a királyság korát megelőzően is írásban léteztek! (16) A szent szövegeket pedig aligha „*a kor politikai és filozófiai követelményeinek*” figyelembe vételével választották ki (ilyen érvek alapján *Jeremiás* könyve például biz-

tosan nem került volna a *Bibliába*!) – ezek a követelmények inkább teológiai természetűek lehettek (vö. V. 65.). Amúgy is teljesen értelmetlen és felesleges olyan megbízhatatlan „tudományos eredményekkel” tömni a tanulók fejét, mint hogy „*a kutatások [mifélek?] eredményei azt mutatják, hogy a zsidó szájhagyományokat [írásbeli nem volt?] végül négy nagyobb és több kisebb írásos műben [mik volnának azok?] rögzítették az írástudók, s ezekből szerkesztették meg a tudós papok a babilóniai fogság után az Ószövetséget a ma is ismeretes végső formájában*” (II. 62.). Ugyancsak nem tudhatni, melyik lehet az a „legifjabb” ószövetségi irat (I. 10.), amelyik a Kr. e. 1. században (!) keletkezett, mikor az ekkoriban összeírt qumráni könyvtár már valamennyi kanonikus ószövetségi könyvet tartalmazta! (17) Az *Énekek éneke* sem nem azért került bele a kánonba, mert „*az erotikus szerelemmel átitatott dalfűzér Jézushoz kapcsolódó vallásos jelentést kapott*” (III. 12.) – hiszen már Jézus előtt is része volt az Írásnak, igaz, szintén szimbolikus értelmezése miatt (az Örökkévaló és Izrael/Jeruzsálem kapcsolata). Nem értem ugyanakkor, hogy az *Ószövetség* ismertetésébe – ha a tankönyv által alapul vett zsidó/protestáns kánonhoz tartjuk magunkat (III. 12–13.) (18) – hogyan kerülhetett bele a „*jámbor és szép özvegyasszonyról*”, Juditról szóló könyv?

A *IV. tk*-ben az apokrif írások magyarázata is kissé zavaros: „*A kanonizálás utáni Bibliával rokon szövegeket (később megtalált, lappangó iratokat – pl. holt-tengeri tekercsek) apokrif (titkos, nem kánoni) iratoknak nevezzük.*” Valójában az *apokrif* ('elrejtett, értsd: rejtett, titkos értelmű szöveg) iratok nem lappangtak, *ergo* megtalálni sem kellett őket: mindig is jelen voltak az egyházban és azon kívül is, ezért volt szükség többek között a kanonizációra. Már Pál is figyelmeztetett a neve alatt keringő hamisított levelekre – ezeket ma *pseudoepigrafikus* (ál-szerzőségű) műveknek is nevezzük. Semmiképpen sem célszerű a holt-tengeri tekercseket *an bloc* az apokrifek közé sorolni – bár kétséggkívül ilyenek is találhatók közöttük –, minthogy túlnyomórészt bibliai szövegek és a qumráni közösség életére vo-

natkozó iratokról van szó.

A *III. tk.* a Szentírás szerzőivel kapcsolatban megállapítja: „*Különböző, nagyrészt zsidó szerzők munkája a Biblia*” (III. 12.) – tudomásom szerint egyedül Lukács evangélistával kapcsolatban merült fel, hogy esetleg szír eredetű (az V. 79. kategorikusan közli, hogy „pogány” volt), a többiek az *Ó- és Újszövetségben* is valamennyien zsidó származásúak voltak! De az írások keletkezési idejének megállapítása sem mindig pontos. A *IV. tk.* például azt írja: „*János írásainak keletkezési idejét a Kr. u. II. századra teszik*” (IV. 48.) – ami a János evangéliumára nézve nem helytálló. Az *Újszövetség* legkorábbi szövegemléke, a *John Rylands-papirusz* (János 18.) a tudományos konszenzus szerint i. sz. 120–130 körül keletkezett, vagyis János írásai a 2. századra már el kellett, hogy terjedjenek!

„*A bibliai szövegkritika sohasem emelkedett a szöveghez tapadó alacsony kritika szintje fölé, sőt nagyobbrészt – írja Northrop Frye – még annál is mélyebbre süllyedt, valami alagsor alatti kritikai szintre, ahol a szövegboncolás merő öncél-lá vált.*” (19) Tankönyveink többsége is átveszi azt a régóta ismert megállapítást, hogy Mózes első könyvében a Teremtéstörténet az ún. papi („elohista”) előadásban szerepel, amely később született, mint az ún. „jahvista” elbeszélések (kül. V. 66–68.). Ellenben soha sehol nem olvastam arról, hogy a Teremtéstörténet azért szerepel a *Genézis* elején, mert ott a helye! „*Ilyen eljárással – folytatja Frye – eljuthatnánk Mózes első könyvének és idővel magának a ma létező Bibliának az egységes tanulmányozásához, és ennek során arra a kérdésre keresnénk a választ, hogy miért lett olyan a Biblia, amilyennek ismerjük. A Biblia, bármilyen változatos a tartalma, sohasem kelti azt a benyomást, hogy véletlennek valószínűtlen sorozata következtében született. S noha valóban igen hosszú és bonyolult szerkesztési munkálatok végterméke, magát a végterméket mint olyat kell vizsgálnunk.*” Tankönyvi hasonlattal élve: egyetlen Homéroszról szóló anyagban sem bukkantam eddig hasonló szövegkritikai utalásokra, pedig az *Iliással* és az *Odüsszeiával* kap-

csolatban aztán tényleg volna miről (az athéni, alexandriai és pergamoni filológus iskola huncutságairól) beszélni! Ez az a pont, ahol megint tetten érhetjük a marxista valláskritika szellemét...

Az Ószövetség

Az *Ószövetségből* rendszerint három témát emelnek ki tankönyveink: a *Teremtés könyvében* szereplő történeteket (Teremtés, Vízözön, Bábel tornya, Ábrahám, József, Mózes), a *Zsoltárokat*, valamint a prófétai szövegeket. E tankönyvek közös hibája, hogy elvesznek a kritikai részletek tárgyalásában, (20) miközben az egyes történetek/szövegrészek tulajdonképpeni irodalmi (hermeneutikai, poétikai stb.) feldolgozása elsikkad. Erre is lássunk néhány példát:

Prófétai könyvek

Egy, tömörsége mellett is korrekt meghatározást olvashatunk a *III. tk.*-ben: „*A görög eredetű próféta szó olyan valakit jelöl, aki másnak (Jahvénak) a nevében beszél. A próféták látnokok, Isten emberei, kik vagy szóban terjesztették, vagy írásba foglalták tanításaikat. Közülük többen élesen bírálták koruk igazságtalanságait (ezért üldözték is őket). Beszélünk kis- és nagyprófétákról az általuk írt művek terjedelme alapján*” (III. 15.).

Kontrasztként álljon itt az *I. tk.* homályos, sete-suta megfogalmazása: „*A Biblia legkorábbi írói tulajdonképpen a próféták voltak. Írók, akik könyveket, azaz tekercseket hagytak hátra, és szónokok, akik a szabadban beszéltek, népük nevében és népükhöz. Történeteiket lejegyezték. A próféták elkötelezett, szenvedélyes emberek voltak, s sokszor üldözöttek saját hazájukban is. Kiválasztottak – különleges személyiségek, éppen ezért magányosak, meg nem értettek a nagy és kis próféták.*” Az idézett szövegből az sem derül ki, hogy mit jelent a *próféta* görög szó (profétész = 'szószóló', aki valakinek a nevében szól), nem is beszélve a számos héber kifejezésről (pl. *nehiim* = 'szószólók', *róim* = 'látók', ezen kívül *sómér* v. *cófeb* = 'vigyázó, őrző' stb.). A próféták sohasem „népük nevé-

ben” beszéltek (nem úgy, mint mai, mond-
vacsínált utódaik), hanem mindig Jahve
nevében szóltak! A szöveg önmagának is
ellentmond, mikor egyrészt a *Biblia* legko-
rábbi íróinak nevezi őket, másrészt azt ál-
líttja, hogy „történeteiket lejegyezték”. Az
igazság az, hogy voltak író és nem író pró-
féták: az előbbiekhöz tartozik Mózes, Sá-
muel, Jeremiás, Mikeás stb.; az utóbbiak-
hoz Illés, Elizeus, Náthán stb. Jó lett volna
megmagyarázni azt is, hogy mit jelent a
„nagy” és a „kis” próféta megjelölés: mie-
lőtt még valaki teremtükre gondolna...

Zsoltárok

A Zsoltárokkal kapcsolatban a IV. tk-ben
azt olvassuk: „Minden valószínűség szerint
népi eredetű, közösségi énekek voltak (ma is
azok), melyeket ünnepeken, egyházi szertar-
tásokon énekeltek” (IV. 46.). Az „eredet”
kérdéséről szólva jobb lett volna a homá-
lyos „népi eredet” helyett inkább az ismert
szerzőket megnevezni: Dávidot (73), Ászá-
fot (12), Kóré fiát (11), Salamont (2), Mó-
zest, Etmánt vagy Etánt (1-1). (A zárójelben
levő számok az általuk szerzett dalok szá-
mát jelentik.) Teljesen felesleges olyan sem-
mitmondó, áltudományos mondatokkal
traktálni a diákokat, mint pl.: „Az istenne-
vek eltérő használatából (hol Jahve, hol
Elohin [sic!] néven szerepelnek) arra követ-
keztethetünk, hogy nem egyszerre, hanem
hosszú idő alatt keletkeztek ezek a költemé-
nyek” (III. 15.). A jahvista és elohista for-
ráskritika helyett inkább a zsoltárok műfaji
sokszínűségéről, a héber költészet poétikai
sajátosságairól kellett volna beszélni. (A vers-
tagok párhuzamossága egyszer említettük, a
23. zsoltár elemzésében, I. III. 16.). Üdítő
kivéteklént az V. tk. elemzéseit említhetjük,
ahol valóban sokféle szempontot érvényesít
a szerző (136. és 23. zsoltár. V. 74–76.)

Az Újszövetség

A III. tk. Újszövetségről szóló része ez-
zel a banális bevezető mondatával indul:
„Az ókeresztény irodalom legfontosabb al-
kotásai” (III. 16–21.; V. 76.). Vélemé-
nyem szerint az Újszövetséget nem a kés-
őbbi korok (az ókereszténység) felől visz-

szatekintve, hanem az Ószövetség felől
előrenézve lehetne legjobban megközelíte-
ni: ugyanis csak innen tárul fel valódi je-
lentősége! (Ezt Pál így fogalmazta meg:
„a Törvény Krisztusra vezérlő mesterünk-
ké lett”, Gal 3:24.)

Az evangéliumok Jézus életéről szóló
tanúbizonyságok (III. 18.; V. 76.). Bár sok
minden valóban nem tudunk Jézus Krisz-
tus földi életének különböző mozzanatairól,
az nem igaz, hogy „keveset” tudnánk
rőla (III. 18.). Hogy a mi időszámításunk
szerint pontosan melyik évben látta meg a
napvilágot (nem „nullában”, annyi bizo-
nyos), nem irodalmi kérdés, de ha már
szóba hozzuk, nem lenne muszáj asztroló-
giai érvekkel igazolni. (A szerző egy
1925-ben „Sippa”-ban [helyesen: Sipparl]
talált ékirásos horoszkópra hivatkozik.)
Lukács ugyanis pontosan megmondja,
hogy a születés akkor történt, amikor „Au-
gustus császártól parancsolat adaték ki,
hogy mind az egész föld összeírattassék.
Ez az összeírás először akkor történt, mi-
kor Szíriában Quirinus volt a helytartó”
(2:1–2) – ez pedig történeti érvekkel is alá-
támaszthatóan valóban i. e. 8/7 körül tör-
tént. (21)

„Több szerző, köztük jó néhány vallás-
tanár megemlíti: Jézus járt és tanult Indi-
ában, és onnan tért vissza szülőföldjére
immár különleges ismeretekkel, köztük
csodatevő és betegségeket gyógyítói ké-
pességekkel” (III. 18.). Ne felejtjük: egy
tankönyvben nem obskúrus „szerzők” és
ismeretlen „vallástanárok” véleményét
kellene közléteni, hanem magukkal a
művekkel kellene foglalkozni! Jézus állító-
lagos indiai „tanulmányútja” a Däniken-
féle képzelgések világába tartozik – vala-
mennyi erre vonatkozó „szenzációs” tibeti
vagy indiai „felfedezésről” rövid időn be-
lül kiderült, hogy hamisítvány. De hogyan
is lehetne igaz, mikor az evangélium vilá-
gosan beszél róla, hogy miután Jézus ti-
zenkét éves korában a Templomban tudá-
sával megszegyenítette a bölcseket, „alá-
ment velük [ti. szüleivel] és ment Názáret-
be, és engedelmes volt nekik” (Lk 2:51).
Jézus „különleges ismeretei és képessé-
gei” pedig nem indiai fakiroktól és güm-

noszofistáktól, hanem a Biblia szerint a Szent Lélektől származtak.

Az I. tk. Újszövetségről szóló bevezető mondatából idéztek: „[az Újtestamentum] a görög nyelven írt keresztény világban keletkezett szent iratokat tartalmazza” (I. 10., 28.). Eltekintve attól, hogy a mondat így, vessző nélkül kissé nehezen érthető, nem is a teljes igazságot állítja, ugyanis az újszövetségi írások nem „keresztény”, hanem hamisítatlanul „pogány” környezetben keletkeztek.

„Az evangéliumok többféle ószövetségi műfajt olvasztottak magukba, például a tanítómeséket, vagy példázatokat, erkölcsi tanulságokkal. A történetek sokszor nincsenek befejezve – az olvasóra bizzák, hogy döntse el a helyes cselekedetet. Az Újszövetség továbbá tartalmaz leveleket, látomásokat és lírai műfajokat. Ezek is lehetnek zsoltárok. A Biblia II. része könnyebben áttekinthető, mint az Ószövetség. Jellemzi az idő és cselekmény egysége, valamint a főhős, Jézus összefoglaló személyisége” – írják az I. tk. szerzői (I. 30.). Ha már mindenáron műfajilag akarjuk kategorizálni az evangéliumokat, inkább életrajznak nevezhetnénk őket, mint ahogy korábban maga a tankönyv is teszi (I. 28.). Jézus valóban gyakran idéz ószövetségi példázatokat és maga is mond hasonlót, ám a fenti szöveg mintha azt sugallná, hogy azok pusztán „variációk lennének ószövetségi témákra”. Jézus parabolái nem „befejezetlenek”, hanem enigmatikusak, rejtett értelműek, megfelelően a prófétai hagyománynak: „Embereknek fia, adj találos mesét és mondj példabeszédet Izrael házában” – mondta az Úr Ezékielnek (17:2). Erre maga Jézus is hivatkozik: „Azért szólok velük

példázatokban, mert látván nem látnak, és hallván nem hallanak, sem nem értenek” (Mt 13:13). Számomra rejtélyes, hogyan értsük az alábbi mondatot: „Nem lehet és nem is érdemes e példabeszédeket [ti. Jézusét] konkrétan értelmezni, még akkor sem, ha nagyon is valóságos történetek” (IV. 48.). Mi az, hogy „konkrétan értelmezni”? Talán a való életben alkalmazni? – S ha ezt „nem lehet és nem is érdemes”, akkor mi-

ért fontos hangsúlyozni, hogy azok „nagyon is valóságosak”? Az ilyesfajta jó tanácsokat legjobb lenne, ha a szerző megtartaná magának, és kinek-kinek megengedné azt a szabadságot, hogy saját maga döntse el, mit hogyan értelmez konkrétan Jézus példabeszédeiből.

Sajnos, szinte valamennyi tankönyvben előkerül az a megállapítás, hogy az Ószövetség Istene haragvó és bosszúálló, míg az Újszövetségé kegyelmes,

megbocsátó. Ez az elképzelés azonban semmiképpen sem egyeztethető össze a Biblia teológiai szemléletével, hanem egy korai eretnekségre, a markionitizmusra vezethető vissza! A 2. században, Kis-Ázsiában fellépő Markión teljesen elszakította a kereszténységet zsidó gyökereitől: szerinte az Ótestamentum istene egy mesterember (demiúrjosz), aki éppoly hitvány, mint az általa teremtett anyagi világ. Jézus Krisztus viszont egy végtelen magasságokban trónoló, távoli, ismeretlen isten (agnosztosz theosz) fia, aki azért jött el a Földre, hogy felvilágosítsa az embereket a világ (és alkotója) hitványságáról. (22)

A bibliai szövegrészek kommentálásánál is nagyobb óvatossággal kellene eljárni. A II. tk. Jézus halála és föltámadása cí-

Az Ószövetségből rendszerint három témát emelnek ki tankönyveink: a Teremtés könyvében szereplő történeteket (Teremtés, Vízözön, Bábel tornya, Ábrahám, József, Mózes), a Zsoltárokat, valamint a prófétai szövegeket. E tankönyvek közös hibája, hogy elvesznek a kritikai részletek tárgyalásában, miközben az egyes történetek/szövegrészek tulajdonképpeni irodalmi (hermeneutikai, poétikai stb.) feldolgozása elsikkad.

mű fejezethez tartozó magyarázataiban azt olvassuk: „Jézus azonban sohasem nevezte magát sem zsidóul [=héberül/arámul], sem görögül 'Fölkent'-nek” (II. 78.). Ez a megállapítás is helyesbítésre szorul. „Mondta néki az asszony: Tudom, hogy Messiás jő (aki Krisztusnak mondatik), amikor az eljő, megjelent nekünk mindent. Monda néki Jézus: Én vagyok az, aki veled beszélek” (4:25–26). Jézust többen is elismerték Messiásnak, így Natánél, Péter, sőt a farizeusok közül is néhányan (pl. Nikodémus), s amikor ők vallották meg Jézust „Krisztus”-nak, sohasem tiltakozott ellene. *János evangéliumában* pedig a farizeusoknak arra a kérdésére, hogy „Ha te vagy Krisztus, mondd meg nekünk nyilván” – azt válaszolta: „Én és az Atya egy vagyunk” (10:24–30). Hogy ez mennyire egyértelmű válasz volt, azt bizonyítja, hogy a zsidók azonnal megakarták kövezni...

Ugyancsak a magyarázatokban olvashatjuk: „Jézus, aki tetőtől talpig modern ember és erkölcsi lény volt, tanításaiban sajátos módon értelmezte, nemegyszer átlépte a Törvény elavult parancsait” (II. 78.). A mondat első feléhez nem fűzők kommentárt, mivel (a történelmi) Jézus „modernsége” nem tudom mivel igazolható, vagy hogy mit is értenek a tankönyvírók alatta. Az „erkölcsi lény” megállapítás pedig borzasztóan üresnek, banálisnak hat. A mondat második fele viszont egyszerűen nem igaz. Jézus soha nem lépte át a(z írott, mózesi) Törvény parancsait – legfeljebb a „szóbeli Tan”-t, az „atyák rendelkezéit és hagyományait”, amelyeket valóban nem tartott az előbbiekkal egyenértékűeknek. „Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvényeknek vagy a prófétáknak eltörlésére. Nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább, hogy betöltssem. Mert bizony mondom néktek, míg az ég és a föld elmúlik, a törvényből egy jóta vagy egyetlen pontocská el nem múlik, amíg minden be nem teljesedik” (Mt 5:17–18). Ennyit a Törvény „elavult parancsairól”.

A tankönyvek szövegében többször is előfordul az „X vagy Y mű a Biblia legirodalmibb alkotása” megállapítás. Az Újszö-

vetséggel kapcsolatban ezt a *Jelenések könyvére* alkalmazza a IV. tk. szerzője – nem értem egészen, milyen indokkal. Mert hogy az *Énekek éneke* és a *Zsoltárok* irodalmi igénnyel írott szöveg, senki sem tagadja. De az *Apokalipszisre* az ilyen értelemben aligha vonatkoztatható. Vagy úgy értsük ezt, hogy a *Jelenések* számos – egyébként valóban nehezen kibontható – allegorikus-profetikus utalása nagy hatást gyakorolt az irodalomra? Így, ebben az értelemben már elfogadható az „irodalmi” jelző. (Bár „az Újszövetség legnagyobb hatású írása” kijelentést kissé túlzónak tartom.) János „jelenései” (ide kívánczónak az *apokalipszisz* szó magyarázata; ’felfedés, feltárlkozás, leleplezés, kijelentés’) – írja a szerző – „egyes ószövetségi próféták (pl. *Ezékiel*) jövődőléseinek kései és legtökéletesebb változata”. Jó dolog, hogy a *Jelenéseket* összefüggésbe hozzuk az ószövetségi prófétai könyvekkel, hiszen az nélkülük valóban nem értelmezhető. Mindazonáltal a „kései változat” nem túl szerencsés kifejezés, mert azt sugallja, mintha János pusztá „irodalmi ihletésből”, nem pedig saját „*apokalipszisz*”-e alapján írta volna meg művét.

Végezetül az Újszövetség esetében is jó lett volna vigyázni arra, hogy ne apokrif történetekre, hanem magukra az Írásokra irányítsuk a diákok figyelmét. Egy kirívó eset: „A Lukács-evangélium szerzője a hagyomány szerint orvos volt, de úgy is emlegetik őt, mint aki több Mária-képet festett, alkotott” (III. 16.). A „hagyomány” itt valójában Pál apostol egyik levele, amelyben utal Lukácsra, a „szeretett orvosra” (Kol 4:14), aki minden bizonnyal munkatársa lehetett (2Tim 4:11). A Mária-képet pingáló Lukács viszont késői, teljességgel apokrif hagyomány, amellyel a katolikus egyház Mária-kultuszát igyekeztek alátámasztani. A III. tk. ellenőrző kérdései közül a 24. számú (III. 20.) Jézus életével kapcsolatos neveket, eseményeket és évszámokat sorol fel, köztük a következőket: *Szűz Mária, Gáspár, Johanna és Zsuzsanna* stb., majd ehhez rövid válaszokat mellékel. Először is: valószínűleg lehetett volna jellemzőbb neveket is találni (pl. Ke-

resztelő Jánost, az apostolokat, Nikodémust, Kürénéi Simont stb.); másodsor: a nevek egy része megint apokrif. A „Gáspár”-hoz például ezt fűzik hozzá a szerzők: „*A napkeleti bölcsek, a »háromkirályok« egyike (Menyhért és Boldizsár mellett).*” Nos, a *Máté evangéliumában* (2:1–12) szereplő „napkeleti bölcsek” (az eredetiben *mágusok*, vö. V. 77.) nevét nem ismerjük a *Bibliából*, ez csak a folklórban meghonosodott nevük. Johanna és Zsuzsanna ugyan valóban szerepelnek *Lukácsnál*, mint Jézus női követői [8:3], de nincs olyan jelentőségük, hogy ismeretüket számon kellene kérni a diákoktól. A *Szűz Mária* elnevezés sem biblikus, hiszen Máriának Jézus után még több gyermek is született Józseftől. Ugyancsak nem a *Biblia*, hanem a felekezeti dogmák világába tartozik az a megállapítás, mely szerint Gábiél főangyal (a mókás „*Gábor angyal*” helyett) azért nevezte Máriát „kegyelemmel elhalmozott”-nak [Lk 1:28], mert Mária „*mentes minden bűntől, még az eredeti bűntől is, vagyis szeplőtelenül fogantatott*” (V. 78.).

Fordítások

A *II. tk.* bevezetésében megállapítja, hogy a *Biblia* a világon a legnagyobb példányszámban terjesztett könyv (II. 59.) – ami igaz. A fordítások számát tekintve („*hétsszáznál több nyelvre fordították le*”) azonban téved: a Bibliatársulatok Szövetsége (United Bible Societies) 194-es adatai szerint a *Bibliát* eddig 2062 nyelvre fordították le, igaz, hogy *teljes Biblia* ebből 337, teljes *Újszövetség* pedig 799 nyelven érhető el, a többi szemelvényes fordítás. (Azóta ez a szám valószínűleg ugrás-szerűen megnőtt.)

A *Biblia* fordításával kapcsolatban kissé elkapkodott az a megállapítás, hogy az csak az „*ókor hanyatló szakaszában kezdődött*” (IV. 49.) – mivel az itt példaként felsorolt három fordítás: a *Szeptuaginta* – mint köztudomású – az i. e. 3. században (vö. V. 65.), az *Itala/Vetus Latina* az i. sz. 1–2. századtól kezdve folyamatosan íródott, ameddig a Jeromos-féle *Vulgata* a 4.

század végére ki nem szorította.

A bibliafordításokat a *II. tk.*-ben célszerű lett volna nem az *ószláv*, hanem talán a *Szeptuaginta-fordítással* kezdeni, majd rátérni a latin nyelvű változatokra (II. 61.). a *Vulgatára* egyébként már csak azért is bővebben ki kellett volna térni a fordítások között, mert a középkori Nyugat-Európa számára ez volt a *par excellence* „*Biblia*”. Ugyancsak furán hat, hogy *Luther* fordítása *előbb* említettik, mint *Husz János*, aki szorgalmazta „*a Bibliának élő népnyelvre történő lefordítását*”, s akit *Luther* is példaképei között tartott számon. A most következő megállapítást pedig akár humornak is felfoghatnánk – ha nem tankönyvben fordulna elő: „*Gutenbergnek első nagy vállalkozása a róla elnevezett bibliafordítás...*”

Szövegközlések

Mindenki számára világos, hogy főleg a *Biblia* esetében nem mindegy, melyik fordításból közlünk részleteket. Ügyelni kell egyrészt a tartalmi hűsége, másrészt – tankönyvről lévén szó – tekintettel kell lenni a közérthetőségre is. Felfoghatatlan, hogy az *I. tk.* szerzői a *Világ teremtmése* című fejezetet F(I. 12–13.) miatt a *revideálatlan Károlyi-fordításból* idézték. Mit jelent ma egy tizenéves diáknak az, hogy „*kiterjesztett erősség*” (a revideált fordításban: „*mennyezet*”); „*világosító állapotok*” (a revideált fordításban: „*világító testek*”); „*az madarak repeszenek az föld felett*” – nem is beszélve az „*asszonyi állat*”-ról, amelynek felolvasása után legalább öt perc kell az osztály rendjének helyreállítására... A *Tékozló fiú* történetében ismét a revideálatlan Károlyi-fordítást idézik a szerzők, ráadásul úgy, hogy még a régies ortográfiát (*a' tsillag; a' Sidóknak Királya; fíjait* stb.) és az itt teljességgel szükségtelen keresztutalásokat (pl. **rész 1.20* – ugyan ki érti ezt?) is megtartják. Jó lett volna arra is ügyelni, hogy a *szinoptikusokból* melyik részletet választjuk például Jézus születésével kapcsolatban. Máténál jobb lett volna Lukácsból idézni, az részletesebb

és irodalmilag is igényesebb (vö. V. 78.).

Summa

Ez az írás nem a kioktatás szándékával készült. Még csak az öt szemügyre vett tankönyv kritikai recenziója sem akart lenni. Egyszerűen arról szólt, hogy jó lenne végre – az irodalomoktatás modernizációja jegyében – a bibliai szövegeket mindenfajta vallási vagy tudományos köntösbe bújtatott prekonceptiótól megtisztítva, *önmagukban és önmagukért* olvastatni a diákokkal. Nem a textustól elidegenítő „kritikai” megjegyzésekkel kell bombázni tanulóinkat, hanem a *Biblia* egészét szem előtt tartva, de konkrét szövegekből kiindulva kell megpróbálni megértetni velük azt a folyamatot, amelynek eredményeképpen a Könyvek Könyve a nyugati világ közgondolkodásának meghatározó részévé vált. Ennek a módszernek további előnye lenne az is, hogy a tanárokat és diákokat egyaránt felszabadítaná a „nem vagyok én teológus, nem értek hozzá” görcsös érzése alól. Nem is beszélve arról, hogy a tankönyvírók sem esnének abba a csapdába, hogy feltétlenül kis „Eiszagógé”-kat vagy „Introductio”-kat kell produkálniuk a tudományosság jegyében. Természetesen a bibliai szövegek megértéséhez (is) szükség van bizonyos háttérmagyarázatokra, főleg ami a szövegek *történelmi kontextusát* illeti. Ebből azonban csak olyant és csak annyit szabadna „beadagolni”, hogy ne gyűrje maga alá az eredeti szöveget, sőt gondolkodásra, további olvasásra ösztönözzön.

Grüll Tibor

Hivatkozott tankönyvek

I. tk.

GYÉMÁNT CSILLA–MADÁCSY PIROSKA–SZIGETI CSABA–TAR IBOLYA: *Irodalom tizennégy éveseknek a hatosztályos középiskolák II. osztálya számára*. [A *Biblia* c. fejezetet (9–31. old.) Gyémánt Csilla és Madácsy Piroksa írta.] Bírálta: DR. CSERHALMI ZSUZSA, VASY GÉZA. Felelős szerk.: TAKÁCS EDIT. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1995.

II. tk.

BODA EDIT–FORGÁCS ANNA–OSZTOVITS SZABOLCS: *Irodalom I. Szövegek, képek, információk. A világbanki képzési program irodalomkönyve*. [A *Könyvek Könyve, a Biblia* c. fejezet (59–102. old.) Boda Edit munkája.] Szakértők: SZABÓNÉ FRICSKA ANNA, SIPOS LAJOS. Bírálók: JOBBÁGYNÉ ANDRÁS KATALIN. Szerk.: HORVÁTH ZSUZSA. Felelős szerk.: BENKŐ ATTILA. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1996. [Készült az MKM Közoktatásfejlesztési Főosztálya támogatásával.]

III. tk.

PLESKÓ ILONA–SOMI ÉVA: *Irodalmi feladatgyűjtemény a középiskolák I. osztálya számára. A kezdetektől a XVIII. századig*. [A *Biblia* c. fejezetet (10–22. old.) Pleskó Ilona írta.] Lektorálta: DR. KUTAS FERENC. MOZAIK Oktatási Stúdió, Szeged 1995.

IV. tk.

FÁBIÁN MÁRTON: *Világirodalom középiskolásoknak*. Bíráló: NAGY GÉZA, DIÓSZEGI ENDRE. Szerk.: VALACZKA ANDRÁS. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1995. 45–49. old.

V. tk.

MOHÁCSY KÁROLY: *Irodalom I. Szakközépiskolák I. osztálya számára*. Bíráló: NÉMETH G. BÉLA. Tankönyvkiadó, Bp. 1989, 1992.

Jegyzet

- (1) A mű eredeti címe: *The Great Code. The Bible and Literature*. Magyar címe: *Kettős tükör. A Biblia és az irodalom*. Európa, Bp. 1996; az idézethez I. 16–17. old. Ugyanezt a címet választotta Arató László *A Biblia mint kód. Egy irodalomtanítási elképzelés néhány vonása óravázlatban elbeszélve* című cikkében (Iskolakultúra, 1992. 1. sz., 12–43. old.)
- (2) Néhány szakirodalom az újfajta hermeneutikai módszerek lehetséges alkalmazásáról: GADAMER, HANS GEORG: *Igazság és módszer*. Gondolat, Bp. 1984, 232–240. old.; PANNENBERG, WOLFHART: *Hermeneutika és egyetemes történelem. = Filozófiai hermeneutika. Szöveggyűjtemény*. Filozófiaoktatók Továbbképző és Információs Központja, Bp. 1990; JAUSS, HANS ROBERT: *Az irodalmi hermeneutika elhatárolásához*. Helikon, 1981. 27. sz., 188–207. old. – valamennyi *Bultmann* demitologizálás-konceptiója ellen érvel: FABINY TIBOR: *Új irányzatok a bibliaértelmezésben. = Szóra bírni az Írást. Irodalomkritikai irányok lehetőségei a Biblia értelmezésében*. Hermeneutikai kutatóközpont, Bp. 1994. (a kánonkritika, narratív kritika, retorikaelmélet, dekonstrukció lehetőségei).
- (3) FRYE, NORTHROP: *Kettős tükör*, i. m., 12. old.
- (4) Uo., 11. old. – ő is elutasítja ezt a szemléletet.
- (5) A tankönyvekből vett idézeteket minden esetben kurziváltuk, az utalásokban a római számok a tankönyvet, az arab számok az oldalakat jelentik. (A tankönyvek felsorolását I. a cikk végén!)

(6) A Biblia egysége megkívánja, hogy ne bontsuk szét az Ó- és Újszövetség megtárgyalását úgy, hogy az előbbt az ókori keleti irodalmak után, az utóbbit pedig a római irodalom után vesszük.

(7) Hasonló válogatáshoz jó alapul szolgálhat: CSIZMADIA KÁROLY: *Bibliai eredetű szállóigék, szólásmondások, közmondások*. Hazánk Kiadó, Győr 1990.

(8) A Palesztina elnevezés római eredetű, majd a huszadik században az angolok újították fel. Izrael állam létrejötte (1948) óta a szó használatának politikai felhangja is van: általában azok alkalmazzák, akik nem ismerik el Izrael államiságát. A kommunista időkben íródott szakirodalom ugyancsak azt a kifejezést preferálta.

(9) AMUSIN, L. D.: *A Holt-tengeri tekercsek és a qumráni közösség*. Gondolat Kiadó, Bp. 1986, 143. old.

(10) Uo., 259–287. old.

(11) A III. 18. oldalon a szerzők ismét visszatérnek a Qumrán-kérdésre, némileg árnyaltabban fogalmazva: „Feltehető, hogy Keresztelő János ismerte az esszéus tanokat... Az is valószínű, hogy Jézus is ismerte tanításait, de biztosast ma még ebben a kérdésben... nem mondhatunk.” Jó lett volna ezt a fentebb idézett mondat előtt leírni, s kicsit bővebben megismertetni a tanulókkal a kérdéskört, amely így meglehetősen „lóg a levegőben”!

(12) Balassa Péter már az 1978-as nevezetes „tankönyvvitában” is kiemelte az akkor új első tankönyv „olyan finom és differenciált apróságát, hogy az Isten neve nagy kezdőbetűvel íratik”. L.: BALASSA PÉTER: „Világosan és megkülönböztetve”. = *Tankönyvháború*. Szerk.: PÁLA KÁROLY. MTA–Argumentum, Bp. 1991, 150. old.

(13) Nem akarjuk itt felsorolni a Bibliában szereplő számtalan erre vonatkozó tiltást, és a negatív példák sem, amikor a zsidók Jahve-tiszteletét pogány kultusszal keverték. Sajnos, túl sok ilyen akadna. Csak egyetlen gyakorlati példát említünk: 1970-ben Kuntilet Ajrudban (Izrael) felfedeztek egy i. e. 8. századi sírt, ahol a Bibliában többször is kárhoztatott női bálványt, Aserát, „Jahve feleségének” titulálták. L.: DEVER, W. G.: *Archaeology Reconstruct the Israelite Cult. = Recent Archaeological Discoveries and Biblical Research*. University of Washington Press, Seattle–London 1990, 144–149. old.

(14) L. a 2. jegyzet szakirodalmát!

(15) „Az elmúlt században Palesztinában és a környező országokban folyó régészeti kutatások teljességgel átforgatták a Biblia történelmi és irodalmi hátterére vonatkozó ismereteinket. A Biblia többé nem tűnik a múlt valamiféle magányos emlékművének, olyan jelenségnek, amelynek semmi köze ahhoz a környezet-höz, amelyben megszületett. A Bibliával szemben a XVIII. és XIX. század jelentős tudósai által megfogalmazott szkepticizmus... egyre inkább hitelét veszti. Egyik felfedezés a másik után eredményezte, hogy egyre nőtt a Biblia mint történeti forrás értékének elismertsége” – fogalmazott a bibliai régészet egyik

legnagyobb tudósa. ALBRIGHT, WILLIAM FOXWELL: *The Archaeology of Palestine and the Bible*. Cambridge, Mass. ASOR 1974 (ed. pr. 1935), 137–138. old. – Helyszűke miatt nem tudunk kitérni a jellemzett tankönyvek illusztrációs kultúrájának részletes elemzésére. Ezért csak egyetlen megfigyelést hadd tegyek: a tankönyvek egyikében sem láttam a Biblia szövegeivel *kortárs* tárgyak, dolgok fényképét, rajzát, de még csak egy rekonstrukciót sem. Minő ellentét ez a szöveg filológiko-historizáló jellegéhez képest!

(16) Az amalekiták feletti győzelmet is le kellett írnia Mózesnek (2Móz 17:14); amikor Izrael fiai átlépték a Jordánt és megkezdtek az Ígért Földjének elfoglalását, kövekre kellett felírniuk a Törvényt (5Móz 27:3); Józsuénak is le kellett írnia harcait (József 24:26); Mózes törvényében szerepel, hogy a királyoknak is saját Törépdánnyal kellett rendelkezniük (5Móz 17:18–19); Jósias király az i. e. 7. században a Templomban fedezte fel a Törvénykönyvet (2Krn 34:14–21) stb.

(17) *Eszter könyvét* kivéve, amit feltehetőleg inkább teológiai okokból mellőztek, mintsem hogy ismeretlen lett volna előttük. A qumráni tekercsekkel foglalkozó tudósoknak sikerült megállapítaniuk, hogy az itt talált művek túlnyomó többségét az i. e. 2. századtól az i. sz. 1. század első feléig terjedő mintegy kétszáz év során jegyezték le. L.: AMUSIN, I. D.: *A Holt-tengeri tekercsek...*, i. m., 51–54. old.

(18) A tridenti zsinat 1546. április 8-án hozott határozata értelmében a katolikus egyház a Szentírás részének vette a Tóbiás, Judit, Sirák fiú Jézus, Báruk, és az I-II. Makkabeus könyveket. Ezeknek csak másodlagos fontosságot tulajdonítanak (ezért is nevezik deuterokanonikus műveknek), de éppoly sugalmazottnak tartják őket, mint a Biblia bármely más könyvét.

(19) FRYE, NORTHROP: *Kettős tükör*, i. m., 18–19. old.

(20) Ezeknek leggyakoribb tettenérhető forrása: RÓZSA HUBA: *Az Ószövetség keletkezése*. Szent István Társulat, Bp. 1982, 11–28. old. – Tömören, de jól utal az időpont kérdésére az V. tk.: „Jézus Krisztus születésének legvalószínűbb éve... az i. e. 7. esztendő. Bár jelenlegi időszámításunkat az i. sz. 6. században alkották meg... s kiindulópontul Jézus születését vették, az akkori számításokba tévedések csúsztak” (V. 78.)

(22) Vö. HAHN ISTVÁN: *Mi a Biblia? = A Biblia világa*. Szerk.: RAPCSÁNYI LÁSZLÓ. RTV Minerva, Bp. 1981, 10–12. old.

Régi magyarországi nyomtatványokról – németül

A retrospektív magyar nemzeti bibliográfia munkálatai az 1960-as években jutottak el abba a fázisba, hogy a Borsa Gedeon vezetésével működő munkacsoport kiadhatta a Régi magyarországi nyomtatványok (RMNy) első kötetét (Bp. 1971) az 1600 előtt a Kárpát-medencében, vagyis a történelmi Magyarországon megjelent könyvek leírásával. A munka azóta is folytatódik, 1983-ban megjelent a második kötet, az 1601–1635 között kiadott könyvek bemutatásával, és rövidesen kézbe vehetjük az 1636–1650 közti időszakot tárgyaló harmadik kötetet is. E kézikönyvek váltják majd fel Szabó Károly máig használt bibliográfiáját, a Régi magyar könyvtár (RMK) első két kötetét (Bp. 1879, 1885).

A nemzeti bibliográfiák sorában egyedülálló vállalkozásról van szó, hiszen eltérően a német, a francia, az angol, de bármelyik nemzet bibliográfiai számbavételétől, a magyar kötetekben minden egyes kiadvány kiadástörténetét is megtalálhatjuk. A megjelent könyvek tartalmának rövid bemutatását, a szerzők és közreműködők életrajzi adatait, illetve a teljes, a kiadással kapcsolatos szakirodalmi apparátust is. Nem csupán bibliográfiai számbavétel készült tehát, hanem az összefoglaló művelődéstörténeti kézikönyvként is használható. Az egyes kiadványok feltárásának ez az alapossága és gazdagsága azonban egyfajta szegénységnek a bizonyítéka. A Kárpát-medencében 1600-ig megjelent könyvek száma ugyanis nem éri el az ezret. Ez a mennyiség belátható, kezelhető, ennyi könyv esetében felvállalható az említett részletes bibliográfiai feltárás és számbavétel.

Az első kötet megjelenése óta eltelt negyed évszázad alatt néhány tétellel gyarapodott az ismert kiadványok köre, ezeknek bemutatása sorra a legrégebbi magyar könyvtörténeti szaklap, az 1876-ban útjára indított Magyar Könyvszemle hasábjain jelent meg.

A mostani német nyelvű kiadás (ASD) tehát a *Régi magyarországi nyomtatványok* első kötetének bővített változatából az Erdélyben megjelent könyvek leírását tartalmazza, 387 kiadványt, amelyhez

társul az eddigi szakirodalom szerint hibásan 16. századi erdélyi editionak minősített 28 könyvnek az appendixben történő bemutatása. Fontos kiemelni, hogy csak a történeti Erdély területén volt nyomdák termékeiről van szó, tehát a művelődéstörténetileg Erdélyhez sok szálon kötődő Nagyvárad nem szerepel a kötetben. Egy könyv csak „In Transilvania” megjelöléssel jelent meg (nem sikerült azonosítani a konkrét nyomdahelyet), egy Abrudbányán, egy Szászsebesen, 25 Gyulafehérvárott, 37 Nagyszebenben. Két nagyobb nyomdai központ tevékenysége emelkedik ki a 16. századi Erdélyben: Brassóé (118 kiadvány) és Kolozsvaré (204).

A nyomdászok és a címek mutatója, amelyek a személynévmutatót követik, jó lehetőséget kínál arra, hogy az Erdély művelődéstörténetére vonatkozó szakirodalom egyes állításait a könyvkiadás tükrében ellenőrizzük.

A címmutató alapján gyorsan összeállítható egy olyan statisztika, amely a kiadványok nyelvi összetételét mutatja. A 16. századi Erdély ebben a tekintetben sajátos helyzetben volt. A hivatalos nyelv, a magyar mellett, a szászok közössége belső ügyeinek intézésére a német nyelvet használta a hivatali írásbeliségben is. A királyi Magyarországon ugyanakkor a hivatalos nyelv a latin maradt 1844-ig, ami a latin nyelv oktatására és elterjedtségére alapvető befolyással volt. Akkor tehát, amikor a

könyvanyag nyelvi összetétele kapcsán azt állapítjuk meg, hogy a legtöbb nyomdatermék latin, akkor erre a tényre mindenképpen tekintettel kell lennünk. Ezek a latin nyelvű könyvek jelentős mértékben iskolai auktorok művei, amelyeket a grammatika és a retorika tanításakor használtak. Ugyanakkor a jelentősebb teológiai traktátusok is megőrizték latinnyelvűségüket. Az is igaz, hogy a brassói nyomda működésének kezdeti időszakában munkált az a cél, hogy az antik auktorokat, humanista munkákat tovább hagyományozzák. Erre utal a 18 görög nyelvű kiadvány is. Meglepően kevés a német nyelvű könyv (19). E jelenség kézenfekvő magyarázata talán az, hogy a Német-Római Birodalom hatalmas könyv kínálata könnyűszerrel színvonalas nyomdatermkekkel ki tudta elégíteni az Erdélyben jelentkező igényeket, helyben csak a helyi egyházak, iskolák számára készített speciális, erdélyi tartalmú könyvek (egyházi rendtartás, városi rendelkezések, nagy számban kellő katekizmus stb.) jelentek meg. A 36 román nyelvű kiadvány ugyanakkor jelzi azt a törekvést, hogy a főleg Dél-Erdélyben jelen levő nagyszámú román lakosság is könyvhöz jusson. A különféle egyházak törekedtek is e népréteg megnyerésére – ezért e kiadványkörbe tartozó könyvek vallási tartalma nem homogén. A század vége felé – főként a kolozsvári nyomda – többségében magyar nyelvű könyveket adott ki. Ami a magyar anyanyelvű lakosságban a könyvekkel kapcsolatban létező igényt mutatja, s azt is, hogy nem egy tudományterületen a magyar nyelv szaknyelvként is megjelent.

A tartalmi szempontú vizsgálat számos érdekes tanulsággal szolgál. Amellett, hogy a könyvanyag tartalmi összetételében egy egyértelmű világiasodó tendencia rajzolódik ki – a napi használatú könyvek (pl. kalendáriumok) mellett szép számmal jelennek meg anyanyelvű szépirodalmi munkák –, az erdélyi könyvtármest a nyugat-európai szakemberek számára is érdekessé az itt megjelent számos unitárius, vagy általában vallási nonkon-

formista munka teszi.

Ezek a megállapítások szinte maguktól adódnak a jól szerkesztett mutatók egyszerű áttekintése alapján is.

A könyv tehát (ASD) valóban egy professzionális nemzeti bibliográfia világnyelvű kommentárokkal való kiadása. Van azonban egy súlyos hiányossága e kötetnek, s emellett nem mehetünk el szó nélkül: ahogy dicsérhető, hogy az 1960-as évek végéig megjelent teljes szakirodalmi termést idézik a szerzők a megfelelő kiadások kapcsán (a magyar kiadás 1971-ben jelent meg!), úgy elvárható lett volna egy jól szerkesztett német kiadás kapcsán a közben eltelt időben – egynegyed évszázad! – megszületett tanulmányok, könyvek bibliográfiai számbavétele is. Bántó ez a hiány akkor, ha tudjuk, a magyarországi humanizmusra, reneszánszra és reformációra vonatkozó kutatások egyik virágkora volt ez az időszak. Különösen sok nemzetközi fórum foglalkozott a már említett nonkonformista kiadványkörrel, több ide tartozó könyv teljes hasonmás kiadásban is hozzáférhetővé vált.

Ez utolsó bekezdésben említett hiányosság ellenére megállapíthatjuk, hogy a könyvészeti segédeszközök sorában egy fontos, a korai újkorral foglalkozók számára világnyelven is elérhető színvonalas kötet jelent meg Borsa Gedeon szerkesztésében.

Borsa Gedeon (Hrsg.) *Alte siebenbürgische Drucke*. (16. Jahrhundert.) Bearb. von der Forschungsgruppe für Buchgeschichte der Ungarischen Akademie der Wissenschaften: Gedeon Borsa, Ferenc Hervay, Béla Holl, István Käfer, Ákos Kelecsényi. Übersetzung dieser Ausgabe: Gudrun Schuster. Einführung und Register: Hans Meschendörfer. Textverarbeitung: Zsolt K. Lengyel. Köln–Weimar–Wien, 1996, Böhlau Verl. /Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens. Bd. 21./ XVIII, 449. p.

Monok István

A magyarországi könyvtörténeti kutatásokról

Az Iskolakultúra 1996 szeptemberi és 1997 májusi számában több olyan tanulmányt közölt, amelyek az elmúlt néhány évtized magyarországi könyvtörténeti kutatásaiból adtak ízelítőt, kihangsúlyozva, hogy ezek a tanulmányok a könyvelőállítás kéziratosa, illetve kézműves (nem gépi) korszakát érintik. A számos hazai kutatóműhelyben párhuzamosan folyó munkát elvileg a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtörténeti és bibliográfiai Munkabizottsága hangolja össze, a valóságban azonban nagy szerep jut a szakemberek egymás közötti informális kapcsolatainak. Számos könyvtári és múzeumi műhely jószerevével csak ezen utóbbi módon kapcsolódik a közös munkához.

Kovács Máté szerkesztésében 1963-ban egy máig haszonnal forgatható kézikönyv jelent meg *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az állam alapításától 1849-ig* címmel. Ezt követte egy második kötet a második világháború végéig tartó tematikával, s régóta tervezik a munka folytatását *Fülpő Géza* irányításával. Az első kötet megjelenése óta eltelt több mint három évtized azonban – és mostantól csak az 1800 előtti időszakról beszélünk – a magyarországi filológiai jellegű alapkutatásokban túlzás nélkül virágkornak mondható. A rendelkezésre álló forrásanyag megtöbbszöröződött, a könyvtörténet több részterületén a dokumentumok rendszerezése is megtörtént, illetve látványosan előrehaladtak ezek a munkálatok. Joggal vethető fel tehát egy új kézikönyv megírása, egy olyané, amely a tízkötetes akadémiai *Magyarország története*, a *Magyarország zenetörténete*, a *Magyarországi művészet* vagy a *Magyar sajtótörténet* mellé helyezhető. A nemzetközi kutatások közben egészen más szempontból foglalták össze a nyugat-európai országokban már évtizedekkel ezelőtt feltárt és kiadott forrásanyag tanulságait, tehát egy új kézikönyvben ezen újabb szempontokat is érvényesíteni tudnánk mondanánk megfogalmazásában.

Az Iskolakultúra hasábjain összefoglaló esszékben, illetve esettanulmányokon keresztül megpróbáltunk fényt vetni a könyvtörténeti kutatások sokféleségére.

Utaltunk arra is, hogy a könyvtörténet nem egy olyan diszciplína, amely az általános művelődéstörténeti kutatásoktól elválasztható lenne és végső soron a kutatási irányok célkitűzése is mindig általánosabb tanulságok elérése, például annak a történetnek a bemutatása, miként kapcsolódott a Kárpát-medence kultúrája az európai művelődéshez, annak szellemi áramlataihoz.

A magyarországi könyvtörténetnek Mohács épp olyan fordulópontja, mint a politika történetének. A Mohács előtti korszak kutatása másfajta felkészültséget, más módszereket igényel. A Fragmenta Codicum Kutatócsoport intézményként Mezey László, majd Vízkelety András vezetésével állt és áll e kutatások háttérében. Az a munka folytatódik e műhelyben, amelyet az egyes könyvtárakban őrzött középkori kódexállomány katalógusaival (*Bartoniék Emma, Julius Sopko, Szentiványi Róbert* stb.), illetve a tematikusan külválasztott középkori kódexanyag leírásával (*Radó Polikárp: Liturgikus kódexek*) kezdtek el. *Csapodi Csaba* és felesége, *Gárdonyi Klára* a Bibliotheca Hungarica sorozat köteteiben, az *Ariadne* című kötetben, illetve a Bibliotheca Corviniana-ra vonatkozó számos könyvben foglalta össze azokat az ismereteket, amelyeket a témának szentelt életük során összegyűjtöttek. Ezekről a kutatásokról, a kodikológia művelődéstörténeti értelméről, a kódexek tartalmának megfajtásáról szólnak *Körmeny Kinga, Sarbak Gábor* és *Madas Edit* tanulmányai.

nulmány és könyv megírása kíséri. V. Ecsedy Judit írása a mostani számban egy rövid összegezés ezekről a munkálatokról.

Nagyon kevés kódex, nyomtatott régi könyv vészelt át a megírását, illetve kiadását követő évszázadokat. Mohács után az addigi könyvvállománynak mindössze 1%-ával számolnak a kutatók. A 99% elpusztult. Csaknem hasonló az a pusztulás, amely az 1700 előtt a Kárpát-medencében volt könyvanyagot érte. Mostani könyvtáraink régi könyveinek a többsége a 18. századból maradt fenn: vagy akkor nyomtatták, vagy akkor került Magyarországra. Nagyon fontos tehát ezeknek a könyveknek a katalogizálása, pontos nyilvántartása. *Farkas Gábor Farkas, Keveházi Katalin és Varga András* esettanulmányai a katalogizálás modern módszereit mutatják be. Fontos kiemelni azonban, hogy e munkára – a régi könyvek katalogizálása – nagy hangsúlyt fektetnek valamennyi könyvtárunkban, s a mai Szlovákiában és Romániában is. Sorra jelennek meg azok a katalógusok, amelyek a ma megtalálható régi könyvekről adnak hírt.

Örvendetes módon ezek a katalógusok nagyobbrészt már nem csupán a könyvek bibliográfiai leírását adják, hanem a kötetekben fennmaradt kéziratos bejegyzéseket is közlik. Bemutatják tehát azt az utat, hogy hogyan kerültek e könyvek a mostani helyükre (provenienciavizsgálat). Ezeknek a bejegyzéseknek a vizsgálata teszi lehetővé az olvasási szokások rekonstrukcióját, azt, hogy az olvasó hogyan vitatkozik a könyv szerzőjével, vagy éppen miben ért egyet vele. Jóllehet a kéziratos bejegyzések vizsgálatáról nem közöltünk tanulmányt, megemlítjük, hogy *Kulcsár Péter* vezetésével, illetve az OSZK RMNY csoportja irányításával szervezeten is folyik ezeknek a bejegyzéseknek a gyűjtése, *Dankanits Ádám* és *Konrad Gündisch* pedig Erdélyben több könyvet is kiadott ezeknek a bejegyzéseknek a tanulságairól.

A nyomtatott könyveket, csakúgy, mint a kódexeket, díszítették. A magyarországi könyvdíszítés történetének a megírását *Soltész Zoltánnétól* vártuk, sajnos, mostani tanulmánya már csak a halála után jelenik meg. Nagyon hiányzik az a kézikönyv,

amely az ő, 16. századra vonatkozó monográfiáját folytatná. Az illusztrációtörténet mellett jól elkülönült – sajnálatos módon ugyancsak kutató-utánpótlással küzdő – szakterület a könyvkötészet kutatása. *Rozsondai Marianne* mostani írása, alapvető kutatási folytatják, kiegészítik *Koroknay Éva* munkáját. Reméljük, hamarosan elkészül az a tankönyv, amelynek segítségével a régi könyves szakemberek elegendő ismerethez juthatnak e témakörben is.

Arról, hogy miként kerültek forgalomba az európai és a hazai nyomdák termékei, csak utalás szintű ismeretekkel találkozhat az Iskolakultúra olvasója. *Gárdonyi Albert* klasszikus írásai óta napvilágot látott egy népszerűsítő összefoglalás (*Kókay György*), de már készül a könyvkereskedelemről szóló tankönyv is (*Pavercsik Ilona*).

Miután a fennmaradt régi könyvek száma az egykori állományhoz képest elenyésző, különösen nagy jelentőséghez jutnak az olyan levéltári források, amelyek a könyvek egykori tulajdonlását, olvasását, egyáltalán használatát tanúsítják. A Magyar Könyvszemle, illetve a Történelmi Tár elindulásakor már számos ilyen tartalmú dokumentumot adtak közre. Módszeres összegyűjtésükre először *Iványi Béla* gondolt, de igazán szervezett kutatások csak 1980-ban indultak a cél megvalósítására. A mostani Szegedi Olvasmánytörténeti Munkaközösség tagjai lassan két évtizede szervezett keretek között végzik ezt a feltáró munkát, s a dokumentumok regisztrálására, kiadására, értelmezésére több könyv-, illetve füzet sorozatot hoztak létre, amilyen a *Könyvtártörténeti Füzetek; Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez; Olvasmánytörténeti Dolgozatok; A Kárpát-medence koraiújkori könyvtárjai* (<http://www.bibl.u-szeged.hu/eruditio>). Az így feltárt forrásanyag az országban sok szakembernek nyújt megfelelő alapot ahhoz, hogy ki-kí saját szakterületének könyves kultúrájáról immár szélesebb dokumentumbázison adjon elemzést. *Szabó Béla, Varga András, Domokos György, Hausner Gábor és Veszprémy László* tanulmányai az Iskolakultúrában ilyen alapon születtek.

M. I.

Irodalom

Nem ismételjük meg az Iskolakultúra említett számaiban megjelent tanulmányok után közölt irodalomjegyzékeket!

A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-ig. Szerk.: KOVÁCS MÁTÉ. Bp. 1963. (Nemzeti Könyvtár.) Szele Béla bibliográfiájával.

CSAPODI CSABA–CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA: *Ariadne. A középkori magyarországi irodalom kéziratának lelőhelykatalógusa.* Bp. 1995. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei. 34.)

CSAPODI CSABA–CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA: *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. I–III. kötet.* Bp. 1988–1994. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei. 23., 31., 33.)

CSAPODI CSABA–TÓTH ANDRÁS–VÉRTESY MIKLÓS: *Magyar könyvtártörténet.* Bp. 1987.

CSAPODI CSABA: *The Corvinian Library. History and Stock.* Bp. 1973. (Studia Humanitatis 1.)

DANKANITS ÁDÁM: *XVI. századi olvasmányok.* Bukarest 1974.

GÁRDONYI ALBERT: *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században.* Bp. 1917.

GULYÁS PÁL: *A könyv sorsa Magyarországon I–3.* Bp. 1960–1961.

HOFFMANN EDIT: *Régi magyar bibliofilek.* Bp. 1929. Hasonmás kiadás: Wehli Tünde kiegészítésével: Bp. 1992. Mutató a kötethez: *Ars Hungarica*, 1995, 3–24. old.

JAKÓ ZSIGMOND: *Írás, könyv, értelmiség.* Bukarest 1976.

KELECSÉNYI GÁBOR: *Múltunk neves könyvgyűjtői.* Bp. 1988.

KÓKAY GYÖRGY: *A könyvkereskedelem Magyarországon.* Bp. 1997.

KOROKNAY ÉVA: *Magyar reneszánsz könyvkötések. Kolostori és polgári műhelyek.* Bp. 1973. (Művészettörténeti Füzetek. 6.)

MONOK ISTVÁN: *A könyv- és könyvtártörténeti kutatások helyzete és finanszírozása. A szegedi könyvtörténeti kutatások 1980–1995. (Esettanulmány.)* Könyvtári Figyelő, 1996. 2. sz., 23–29. old.

NEMÉNYI LÁSZLÓ: *A magyar könyvtörténetírás irodalma. Ajánló bibliográfia.* Székesfehérvár 1976. *Régi könyvek és kéziratok.* Összeállította: PINTÉR MÁRTA. Bp. 1974.

Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai. 1–10. Szerk.: SZELESTEI NAGY LÁSZLÓ. Bp. 1979–1994, OSZK (a sorozat folytatódik!)

STOLL BÉLA: *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája 1565–1840.* Bp. 1963.

SZARVASI MARGIT: *Magánkönyvtárak a XVIII. században.* Bp. 1939.

Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Szerk.: SZELESTEI NAGY LÁSZLÓ. Bp. 1989. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Új sorozat 3. kötet.)

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: „Mivelhogy magad írást nem tudsz...” Bp. 1996.

Az olvasás csak olvasás által fejleszthető

*A Gutenberg-galaxis alkonyán Don Quijoték légiója küzd a könyvért, azért, hogy az olvasás gyönyörűségét megismertesse a másfajta örömek vonzásában élő ifjú generációval.
Hogy egyáltalán – megtanítsa őket olvasni.*

Számukra – szülők, pedagógusok, könyvtárosok számára – nyújt segítséget *Bocsák Veronika–Benkő Zsuzsanna–Hölgyesi Györgyi Olvass nekem!* című könyve. Bevezető tanulmány és könyvajánló jegyzék segít eligazodni – a könyv alcímével szólva – „a gyermekkönyvek útvesztőjében”. A szerzők mintegy félezer, 1988–1994 között megjelent könyvet sorolnak fel rövid annotációval, hat életkori csoportra osztva: a legkisebbeknek (a 2–4 éveseknek), az óvodás korúaknak (4–6 éveseknek), az iskolát kezdőknek (6–7 éveseknek), a kisiskolás korúaknak (8–10 éveseknek), a kiskamaszoknak (11–13 éveseknek), s a felnőtt irodalom felé közeledő 14 éveseknek, természetesen utalva arra, hogy az életkori besorolást rugalmasan kell kezelni.

Bocsák Veronika bevezető tanulmánya sorra veszi azokat a kérdéseket, melyekkel az olvasás megszerettetéséért munkálkodók szembesülnek: mikor és milyen könyvet adjunk a gyerekek kezébe; mikor, miért van, s miért nincs affinitásuk a gyerekeknek a vershez; mi a kalandregények szerepe; miért van ellenállás a kötelező olvasmányokkal szemben; a könyvekben lévő illusztrációk segítik-e a képzeletet; hogyan olvassunk fel a gyerekeknek; mit ne tegyen a felolvasó; a tévézés növeli-e az olvasási kedvet, vagy éppen ellenkezőleg? [A tanulmányból egyébként megtudhatjuk, hogy egy, harminckét ország 9–14 évesei körében végzett nemzetközi vizsgálat tanúsága szerint „azoknak a gyerekeknek voltak legjobbak az olvasási eredményei, akik napi egy órát töltöttek tévézésessel. A válogatott, igényes és mérsékelt időtartamú tévézés serkentőleg hat az olvasásra. A vizsgálati adatokból kiderült, hogy a jól és sokat olvasó gyerekek kevesebb időt töltnek tévézésessel. Ez az összefüggés azon-

ban nem általánosítható. Az Amerikai Egyesült Államokban a legjobban olvasó gyerekek nem néztek (néznek) naponta televíziót – amit a műsorok igénytelenségével magyaráznak az ottani szakemberek –, tévézés helyett olvasnak. A legjobb olvasónak számító finn gyerekek viszont naponta átlagosan három és fél órát töltöttek a képernyő előtt. Aminek az az oka, hogy Finnországban nem szinkronizálják a tévéfilmeket, mindegyik feliratos. Így a gyerekek tévézés közben is gyakorolják az olvasást. Hazánkban viszont éppen a gyengén olvasó gyerekek ülnek többet a képernyő előtt, s ezzel csökkentik esélyeiket az olvasás által megszerezhető kultúra terén.”]

A bevezető tanulmány írója nem kőbe vésett szabályokat hangoztat, hanem – oldott, közérthető stílusban – megosztja az olvasóval személyes tapasztalatait, a témával kapcsolatos olvasmányélményeit. Ez a személyesség, a saját gyerekek, tanítványok, ismerősök eseteinek idézése növeli a szakember útmutatásainak hitelét. Tanácsai sorában vannak egészen konkrétak, praktikusak (például arról, hogyan helyezzük el a polcon a könyveket „csábításra alkalmasan”), és elvi jelentőségűek, mint a *Bruno Bettelheim*től idézett sorok a gyerekekről és az olvasásról: „Az, hogy az olvasás képessége majd gazdagítani fogja életét, üres ígéretnek hangzik csupán, ha az éppen hallott vagy olvasott történet lapos és semmitmondó.” S a gondolat folytatása, néhány lappal később, már Bocsák Veronikától: „Ha az olvasnivaló témája megragadja a gyermeket, minden akadályt képes legyőzni, nem sajnál sem időt, sem fáradságot... Ha... a gyereket az olvasnivaló érdekessége ösztönzi a »gyakorlásra«, a szavak, a mondatok elolvasásáért

latba kell vetnie minden tudását, ezt nem azért fogja tenni, hogy javuljon az olvasástechnikája, hanem azért, mert az olvasmány valamilyen szükségletének kielégítését szolgálja. Az olvasás csak olvasás által fejleszthető, s ennek olyan tevékenységnek kell lenni, amit a gyerek önként és szívesen vállal.”

Ezt akár köbe is véshetnénk...

BOCSÁK VERONIKA–BENKŐ ZSUZSANNA

–HÖLGYESI GYÖRGYI: *Olvasz nekem! Kalauz szülőknak, óvónőknek, tanítóknak a gyermekkönyvek útvesztőjében.* Trezor Kiadó, Bp. 1995. 316 old

Trencsényi Borbála

Nyelv és színház

A legismertebb, legtöbbet játszott és legtöbbre tartott Tamási-dráma, az Énekes madár elemzői, kritikusai szinte kivétel nélkül gondot jelentő akadályként kerülgetik a fal, a diófa, a kecske és a kút, valamint az ágy jelenlétét.

Vagy elmerészkednek az ominózus akadályokig, ahol tanácstalanul toporognak, miközben a csodák létjogosultságáról, valóság és realitás viszonyáról, egyedi és általános arányáról, a szintézis sikeres megteremtéséről beszélnek, vagy eleve eltüntetik azokat vizsgálódásuk horizontjáról, és már a starthelyen mulatságos toporgásba kezdenek. A toporgás mint *ars teatralia* akár jelentős, a létezés töredékének áporodott illatát árasztó előadások alapja is lehetne, ha pedig a színházi hagyomány kiszórná az emlékezetből az efféle produkcioikat, egy virtuális, spirituális színpadon mégiscsak helyet kaphatnának. Csakhogy a spiritualitás színpada is üres marad, amennyiben a szájbarágott evidenciákkal érvelő, szegényes fogalmi készlettel hadba vonuló, nyugtalanító kétértelműségekig, metafizikai kérdésekig soha el nem jutó gondolkodás teremti meg működésének feltételeit. 1935-ben mutatták be először az *Énekes madár* című Tamási-darabot, és száz körül van a rendezések száma, mindazonáltal különbség van számjegyek és mennyiségek valósága között. Az interpretációnak is illik végigjárnia a maga stációit. Az öntükrözéssel megszaporodott elemzések és magyarázatok a legsutább toporgásba kényszerítik az elmét, amelyet már a leghalványabb, ám csekélységében is szuverén intonációval le lehet iskolázni.

Fal, diófa, ágy, kút, boszorkány tulajdonképpen az *Énekes madár* elhagyható kellékei, illetve ha radikálisan nem is, formailag átléphetők – de nem felejtethők el. Nem szükségszerű, hogy a darab elemzése megtorpanjon előttük, mi több, bizonyos vonatkozásban az elemző akkor jár el helyesen, ha nem gablyodik értelmezésük hálójába, ám színműértelmezése kevesebbet mond, mint amit tudhatna, ha a hozzájuk, illetve a színházi processzushoz kapcsolható kérdéseket is beolvasztja a nagy semmitmondás öntvényeibe.

„A darab gondolati tartalma, hogy a jószágban és a szeretetben való feltétlen hit minden körülmények között diadalmaskodik a gonoszság és az ármány felett” (*Salló László*). (1) „Konfliktusos dráma, a gonoszság erőinek tetteit az irigység és a gonosz indulat vezérli” (*Z. Szalai Sándor*). „A szerelem és a fiatalság himnusza” (*Kemény János*). „A fiatalság, szépség mérközése és győzelme a vénség és rútság fölött” (*Páll Árpád*). Ismétlődő megállapítások ezek (legfeljebb a *felett-et fölött-re* cserélik), ugyanaz az „iskola” érvényesül megfogalmazásukban: „a tárgyilagosság Gaál Gábor-i hangja: a marxista megalapozottságú népfrontos igény szélesebb ölelése”. (2) „A megoldásban nem sarkított helyzetet észlelünk, hanem a szerelmen túlmenően az örök emberi optimizmus, a népi bizakodás fényeit vehetjük észre, a mindenkori, a helyzettől független

törhetetlen hitet!” (*Izsák József*). „A kitartó küzdelem zászlótartójának, Mókának a diadala egyszersmind az élet győzelmének a szimbólumává is kiteljesedik” (*Taxner-Tóth Ernő*).

Az ideológiától átfűtött szóhasználat eleve eltávolítja az elemzés tárgyát, és csupán általános, semmitmondó dolgok látszanak. A győzelmet ismételtetik, ámde mi a győzelem? Milyen értelemben beszélhetünk itt győzelemről? Aligha van szó felülkerekedésről, hiszen a gonosznak titulált erők végül elérik, amit el akarnak érni, amire őket „az irigység és a gonosz indulat vezérli”. A

„fiatalság és a szépség” kihátrál ebből a világból, belehull a fényes semmibe, metamorfózisa, a szó eredeti értelmében is kihátrálás addigi életteréből. Ebben az értelemben fölülkerekedik ugyan „a friss, a szép és a jó”, de a fölülkerekedés nem győzelem – ez a diadal a végtelenség árnyékában: megsemmisülés. Ha ragaszkodunk bizonyos iskolához, inkább azt lehetne Gaál Gábor-i éleslátással és marxi öleléssel mondani, hogy csak abban az esetben menekülhet az új a régi karmaiból, ha gyökeresen és merészen mássá, különbözővé tud változni.

Az elemzéseknek ebben az általános esztétizálásában, amely tulajdonképpen távol áll a szó eredeti értelmétől (aisthesis – érzékelés), a „három csoda”-ként elkeresztelt jelensor értelmezése (amennyiben odáig eljutnak) a maga során szintén kicsúszik a letarolt, kopott általánosba. „A csodás elemeknek szimbólum-, illetve metaforajellegük van, s azt érzékeltetik: a tiszta szerelem, a hit, a bizakodás csodákat terem” (Páll Árpád). „Végül is mind a három csoda a szerelem erejét példázza, sőt az utolsót az első kettő szintézisének tekinthetjük” (Salló László). „A csoda az írói bizodalom költői megnyílása” (*Ablonczy László*). „A valóság talajáról indul, de a csodák mindig kiszélesítik a való-

ság kereteit” (*Szőcs István*). „A fa felemelkedhet, a falat ki kell mozdítani, s a szerelmesek énekes madárrá változnak. Nem nagyobb csoda ez, mint maga a szerelem vagy maga az élet...” (*Czine Mihály*). „A csodás elemek a történet realitását hangsúlyozzák” (*Dávid Gyula*). „Népmese, játék, cselekmény nélkül, szabályos felépítés nélkül, a drámaiság teljes hiányával – kusza és ellentmondásos, mint a meséink” (*Kós Károly*).

Szinte egyet nem találunk a terjedelmes *Énekes madár*-elemzések között, amely színházi struktúrában, színházi kontextusukban látná és láttatná ezeket a csodákat. (Leg-

Szinte egyet nem találunk a terjedelmes Énekes madár-elemzések között, amely színházi struktúrában, színházi kontextusukban látná és láttatná ezeket a csodákat. (Legfeljebb a gépek, emelők és süllyesztők technikai olajozottsága, „valóságteremtő bravúrja” kerül szóba.)

feljebb a gépek, emelők és süllyesztők technikai olajozottsága, „valóságteremtő bravúrja” kerül szóba.)

Tamási a kérdéses jelenetekről így nyilatkozik: „Az *Énekes madarat* nem mesejátéknak kell tekinteni, hanem reális játéknak. A mindennapi, valóságos élet eseményei történnek a szín-

padon. Az akarat és az érzelm heve azonban néhány ponton kiszélesíti a valóság kereteit. Ezek a pontok: a fal elmozdítása, a fa emelkedése és a szerelmesek eltűnése.” Magában a drámai szövegben alig vannak jelezve. Egy-egy szóval, kurta utalással, egyértelmű tollmozdulattal.

„MAGDOLNA (ránéz Mókára, szerelmesen nézi, aztán egyszerre diadalmasan felnevet, és elmozdítja a falat). Móka!

BOSZORKÁNY (amikor a hold utolsó pereme is bemegy a felhő mögé, abban a pillanatban, fekete kecske képében, belöki fejével a kaput. Jön néhány lépést előre, akkor megáll és körülnéz, majd hirtelen bukfencet vet, s mint fekete ruhás vénasszony áll talpra... Gyors tipegő futással rögtön körbeszaladja az udvart, s amikor visszatér kiindulási helyére, hosszú fekete szőrtincset vesz elő, meggyújtja és azzal végigfüstöli futva a ház oldalát s közben). Dicsőséges

szőre erős bakördögnek: hervaszd el füstöddel a jóság rügyeit és gerjeszd fel szagoddal a fiatal vért!... (*Gyorsan a kúthoz fut, egy nagy kacsaringós fekete szarvat vesz elő s azzal kenni kezdi a kút gárgyáját s közben.*) Megkenem a szádod, te kút: az ördögnek szarvával, hogy békapjad és lenyeljed, aki közeledben jár... hogy jó étvágyad legyen és ne lakjál jól emberrel soha!... (*Innét visszafut a helyére, a kapu felé, ismét bukfencet vet s mint fekete kecske áll talpra. Ekkor a hold is kijön a felhőből.*)

MÁTÉ (*rá akar mászni a fára, de abban a pillanatban, ahogy hozzáérne, a fa emelkedni kezd felfelé s Máté nemcsak lemarad, hanem ámulatában le is szökik a földre. Innét rémülten visszanez a fára.*) Hát e' miféle fa?

(*A hold egy csipkés bárányszerű felhő mögül éppen a kútra veti a fényt. A napraforgók, végig a kert mellett, hajlonganak Magdolna felé.*)

MÓKA Gyere, ölj meg! (*Átöleli és karjai közé veszi Magdolnát.*) Gyertek: öljetek meg! Ott leszünk. (*Magdolnával a karjában beleveti magát az ágyba, melyben rögtön eltűnnek, az ágy közepével együtt.*)

MÁTÉ (*odarahán az ágyhoz, melynek közepéből mindjobban erősödő fény jön fel akkor.*)

LUKÁCS (*az ablakon keresztül szintén odarahán*). No ezek eltűnnek, mint az angyalok."

A darab értelmezője-elemzője, aki a darabbal elméletileg vagy gyakorlatilag foglalkozik, természetesen nincs könnyű helyzetben. Helyzete azonban nem különbözik a műalkotások titkát, a művészi hatás misztériumát kutató interpretátorokétól, akiknek olyasmit kell kimondaniuk, amit a műalkotás a maga természetéből fakadón sohasem mond ki. Olyankor sem, amikor úgy tesz, mintha kimondaná, azaz akár azt is megteheti, hogy állítson valamit, amit nem volna szabad állítania, és még csak magyarázkodnia sem kell. A műalkotás mindig idézőjelek között beszél, akkor is, ha nem használja azokat. Az interpretátor megnyilatkozása viszont nem műalkotás. Szavai nincsenek idézőjelek közé rejtve. Ha két szóval valamit megnevez, akkor az szűken vett két szó, amelynek értelmét

nem tágítja ki a művészet struktúrája. Nem nevezheti meg a titkot, és nem leplezheti le a misztériumot, mégis föl kell mutatnia, szakszerűen föl kell tárnia mindent – utalások, idézőjelek, ritmusok, arányok, cezúrák egymással összefüggő rendszerében.

Nos, mit kezdhet az *Énekes madár*-interpretátor a darab csodáival?

A megfejtést hadd segítse egy anekdotikus történet.

Németh László a harmincas években Romániába látogat, bejárja a Regátot, majd megérkezik Erdélybe, és Tamási kíséretében eljut Farkaslakára is. Szétnéznek a faluban, kivetődnek a temetőbe. „Míg mi a füves mezőbe visszakiváncozó halmok közt üldögéltünk, emberek jöttek át a temetőn, egy asszony s a fái; Áronnal, aki innen-onnan rokonuk, szoba ereszkedtek. (...) A fekvő kérdezett, az állók feleltek. (...) Nem az a faja volt ez a rezignációnak, melyet olyanoknál látunk, akik hétfőn vadul reménykedtek, s keddre elernyedtek. Ez a rezignáció évszázados gyökerű s épp ezért sokkal inasabb és keményebb. A nagy dolgok az ember fölött rosszak vagy rosszabbak, de hozzátartoznak az élethez, mint a levegő nyomása s kár rájuk dühös szavakat vesztegetni.” (3) Az utazó kompánia a faluban marad éjszakára, és ez döntő pillanat. „Egyik legszebb estém.” Tamási rokonságánál vacsoráznak. „Négyen kezdtük, vendégek, a vacsorát, kisvártatva leült anyó, a sógor, aztán a háziasszony, lassan-lassan, hogy végeztünk, a beszivárgó ismerősök, atyafiak; éjfél felé már húsban is lehattunk. (...) A nagy mondasban még anyókára is sor került...” Hogy mi a történet tanulsága? Lényeges, bár nem különös dolog, amit azonban tanulságként megdupláz az, hogy Németh László mondja ki, Tamási egyik első istápolója, akit azonban sokáig zavart és elbizonytalanított istápolójának gyakran levette kezetlen „regionalizmusa”, székelkedése, és bátorító méltatásaiban, kritikáiban rendszeresen kifogásolta, hogy „túlzottan belefűrödött a székelységbe”. (4) Ám a Farkaslakán tett látogatás naplójában kimond valamit, amiben immár szemernyi kétely és bizonytalanság nincsen: „Akárhól metszed

meg ezt a falut, az ő szava csorog belőle, s amit különösnek, egyéninek, olykor-olykor erőltetetten provinciálisnak találtam benne, íme, itt ömlött ebből a családból, mely nagyságáról alig-alig tudott valamit.”

Igen, a mondatok, a szavak, a beszéd, a nyelv sugárzó, delejező ereje – a Tamási-titok. Pontosabban ez a nyelv őrzi a titkot, táplálja a misztériumot. A Tamási-színház titkát is. Nyelvében van a darab misztériuma, szürrealizmusa, csodája, szimbóluma, meséje, tartalma.

Mintha a nyelv gördülne át a színpadon, észre sem véve az író megkonstruálta dramaturgia földhányásait és kórákait. Átgördül, mint egy puha, érzéki és rezignált göngyöleg.

Egy Nemes-Nagy Ágnes-hasonlatot kölcsönvéve, Tamási nyelve olyan üdvözült test, amelyet a vallás ígér a túlvilágon.

Mindez természetesen túl van a sokszor emlegetett, hol kárhoztatott, hol mentsvárként megszilárdított „irodalmi színház” leírásán. Nem a szavak színházáról van szó, hanem a nyelvéről, a nyelv színházáról. A nyelv tere mint színházi tér, a nyelv rendje mint színházi rend, a nyelv szcénái mint színpadi szcénák. Tamásit valóban e nyelv emeli ki kortársai közül, és helyezi magasan föléjük. Archaikus otthonosság illatozik ebből a nyelvből, mintha a szó mögött a kimondás mágiája élne még mindig, legalábbis a mágia hagyománya. (Nem véletlen, hogy Tamási esszéiben gyakran tud megoldani egészen egyszerűen, néhol durvának tűnő lakonikussággal, preverbális kardcsapásokkal olyan kérdéseket és problémákat, amelyeket alaposnak mutakozó dolgozatok évekig nem tudtak megoldani.) A Tamási-nyelvben folyamatosan érződik a nyelv saját létörme. Nagyon finom, vékony hártáival bevont élő, lüktető szerke-

zet. A nyelvben történik minden. Ami megóvja ezt a színházat az eltévelyedett gyakorlatok kártevéseitől. A nyelv szigora és engesztelhetetlen törvénye nem engedi manipulálni. Áthatolhatatlan marad a kötelezővé tett szenvedés, álpátoszos szolgálat, a közösségi sorsvállalás hamisan csendő imperatívuszának fondorkodásaitól is.

Sokan írtak Tamási nyelvéről, bumeráng-dialógusairól, feleselő, fortélyos párbeszédeiről. De a gazdag Tamási-recepcióban pusztán egyetlen kijelentés található a nyelv dramaturgiákat ledöntő erejéről.

Egyetlen visszhangtalan mondat. (5) Visszhangtalan, hiszen az elemzésekben és kritikákban szóhoz jutó Tamási-nyelv csupán egzotikumként, a sajátos ízek hordozójaként, couleur locale-ként, színpompás ragyogásként, legfeljebb „a szülőföld légkörét idéző költőiség megnyilvánulásaként” említődik.

A játékon és a költőiségen túl több van

ebben a nyelvben. Leírása bizonyára a lehetséges harmadikhoz áll közel: egy nem pusztán fogalmi, és nem pusztán érzéki nyelv, amazoknak nem is szintézise, sem nem konvergenciája. A lehetséges harmadik, amelynek képzelete fölmúlja a lehetséges másik kettő megértését.

A Tamási-nyelv interpretatív képességgel hívja elő, teremti meg a maga kontextusait. A csodás jelenetek értelmezhető utalásokat kapnak. Miként? A lendület, a sodródás, a lüktetés, a visszatartás, az elnyújtás révén, a beszéd pragmatikus képességével nyert jelzésekkel, egymásra vonatkoztatások rendszerével és így tovább. *A nyelv teste által.*

A fal-jelenet utáni megállt idő talán a falelmozdításnál is abszurdabb. Az álló idő és a folyamatos beszéd reális ideje közötti feszültség íve: térszerkezet. A beszéd

*A Tamási-nyelv interpretatív
képességgel hívja elő, teremti
meg a maga kontextusait.*

*A csodás jelenetek
értelmezhető utalásokat
kapnak. Miként? A lendület,
a sodródás, a lüktetés,
a visszatartás, az elnyújtás
révén, a beszéd pragmatikus
képességével nyert jelzésekkel,
egymásra vonatkoztatások
rendszerével és így tovább.*

A nyelv teste által.

a térbe transzponálódik és: transzformálódik. Mi van ebben a térben?

„MAGDOLNA (*kiugrik a lányok és a legények közül s ökölbe szorított kézzel a ház közepében, minden felszabadult fiatal erejével*). Eddig raboskodtatok felettem, kínoztatok és nyomorgattatok, de most eljött az idő!

LUKÁCS (*kezében az óráról olvassa le*). Kilenc óra tizenhárom perc.

(*Csend.*)

ESZTER, REGINA (*dermedten nézik Magdolnát*).

MÓKA Hát itt mi történt?

MÁTÉ Nem látod, hogy fellázadt?

MAGDOLNA Fel is!

MÓKA A kicsi madár legyőzte a nagy varjakat!

MAGDOLNA (ránéz Mókára, s *boldogan*). Éppen ezt akartam én is mondani.

(*Ebben a pillanatban a Lukács kezében az óra irtóan csörögni kezd s ettől mindenki megremben.*)

LUKÁCS (*nyomatékosan olvassa az óráról az időt*). Kilenc óra tizenhárom perc.”

A megmetszett székely faluból csorgó szavak valóban egy *drámai nyelv* szavai. Nádas Péter így definiálja a színházat: „a rituális összelélegeztetés művészete” – ezt *érezkelni* Tamási párbeszédeiben: a szereplők mintha egymás szájából kapnák, és egymás szájába adnák a szót egy rendíthetetlen rítusban. Amit lehet játéknak, humornak, szakralitásnak nevezni.

„MAGDOLNA (*behajol a kútba s mint-ha két karjával segítené kifelé Mókát, ki-nek a feje csuromvizesen kibukkan. Abban a percben.*) Hát a kalapod hol van?!

MÓKA Ejnye, az árgyélusát! Bent felejtettem a kútban!”

Látvány nélkül nincs színház, illetve, ha van, nem érdemes róla beszélni. Beszélni csak arról érdemes, aminek valamilyen belső feszültsége van. Balassa Péter a színházat a látó és a látott közti feszültség erőterében építi fel. Tamási nyelv-színháza nem mond ellent a látvány-színháznak. A fénylő, megnyíló mennyország-ágy körüli jelenet verbalitása pontosan körülírt lát-

ványt inszcenál.

„– ...runt, a keserveteket!

– Boszorkán!

– Istenkísértő!

– Hamar az ajtót bezárni!

– Hamar őket ide bezárni!

– Fejükre gyújtjuk a házat!

– S összezsúfolni a falut!

– Boszorkán! Meg kell ölni!

– Agyon kell verni!

– Mind a kettőt!

– Hamar az ablakon!

– Nem szabadultok, hé!

– Ordíts, Máté!

– Mind ordítsatok!

– Boszorkán, tolvaj!

– Légy bátor!

– Lódd keresztül őket!

– Megnyílt a mennyország!

– Ha mennyország, eredj té es utánok!

– Eredj, te se maradj el!”

A nyelv színháza, ismételten le kell szögezni, éppannyira a testé, mint a szóé. A test archaikus emlékezetét ugyanúgy magában hordozza, miként a szavakba foglalt történelmet. Az archaizáló hangzás pedig valamiképpen önállósítja a szöveget, elvonttá teszi, olyanná, mint amilyen a zene, az ének; a beszéd nem kifejezése valaminek, hanem önálló elem, akár egy fa, egy fűszál – ugyanakkor a tiszta létezés ártatlan és ártalmatlan lebegéséig nincs stilizálva: aktív, dinamikus, hús-vér, ide-oda rohangáló test. Még a Tamási-recepció fakó és közhelyes breviáriumát is étellel tudja megtölteni...

Persze bármilyen elemzés pusztán hipotézis addig, amíg egy előadás nem tudja következtetéseit bizonyítani. A színházi gyakorlat dönt sorsa felől. Ugyanakkor plusz kérdés, külön tanulmány tárgya annak kiderítése, hogy az aktuális színházi gyakorlat képes-e bármilyen hipotetikus állítás metafizikájának a kimutatására – hogy van-e benne szenvedély, amellyel utána bír járni a dolgoknak. A színházi gyakorlat eléggé gazdag-e ahhoz, hogy kiderüljön... Bár tulajdonképpen e gazdagság félrevezető, hiszen csak kétféle színház van, a tényle-

ges és a meg nem valóság.

És e kettő szembesítését soha nem volna szabad elodázní.

Láng Zsolt

Jegyzet

A Tamási-idézetek helye: Tamási Áron: *Énekes maddár. Székely népi játék*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest 1968; illetve: Tamási Áron: *Tiszta beszéd*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1981.

(1) SALLÓ LÁSZLÓ: *Tamási Áron színpadi játéakai*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1991. – Az egész kötet kiváló példája egy ún. hagyományos irodalom-felfogásnak. Művészi szerkezetek pragmatikus kijátszása poros, ideologikus célok érdekében – tanárosan visszadobva a labdát –, jöllehet a művészet és irodalom valóságtartalma semmivel sem kevesebb, nem áll alacsonyabb fokon, mint a nappalik józan valóság,

funkcióját tekintve azonban egészen más állagú szerkezet. A művészet és főképp az irodalom gyakran összekeveredett életmentő erkölcsjavító etc. programokkal. E hagyományosnak nevezett irodalomfelfogás a mai napig „hajtogatja” a maga dobozait, és kánonjának kidolgozásában eltekint a horizontján túli képződményektől. Salló dolgozata kiváló kompendiuma e hagyománynak. A névvel megjelölt idézetek leginkább az ő könyvéből valók. Védelmére szolgáljon azonban, hogy könyve áldozata és nem kohója a fentebb kárhoztatott szemléletnek.

(2) SÜTŐ ANDRÁS: *Ábel kacagása és szomorúsága. Előszó. = TAMÁSI ÁRON: Rendes feltámadás. Válogatott novellák*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest 1968.

(3) = NÉMETH LÁSZLÓ: *A minőség forradalma – Kisebbségben I-II*. Püski Kiadó, Bp. 1992, 488. old.

(4) = Uo., 785. old.

(5) K. Jakab Antal írja 1967-ben, az Utunkban közölt színikritikájában: „A csodákban a minden dramaturgiai kötöttségen átgázoló nyelvi humor és fantázia, nem pedig a minden poklon át győzedelmeskedő szerelem jelképét kell keresnünk.”

Hadsereg Erdélyben a 16–17. században

A magyar könyvkiadás nem túl nagy számban jelentet meg hadtörténeti munkákat, jöllehet rendszeresen utalunk arra, hogy a magyar történelem 1100 éves kárpát-medencei időszakában szinte kevesebb békés időszakot találunk, mint háborúktól, csatáktól, forradalmaktól terheset. Természetesen így vannak ezzel Európa, de még inkább Közép-Európa államai is, hiszen a honalapítástól a honmegtartásig nem kevés vér folyt el a Kárpátok bércein kívül és belül egyaránt.

A hadtörténeti munkáknak természetesen nem kell minden esetben az „öldöklésről” szólniuk, hanem azoknak egy-egy időszak vagy valamely terület meghatározó katonai erejének a bemutatása is feladatuk lehet. Ilyen kötetet olvashat az érdeklődő, ha kezébe veszi B. Szabó János és Somogyi Győző *Az Erdélyi Fejedelemség hadserege* című közös munkáját. A szerző és a festőművész közös munkája eredményeként egy igen szép kiállítású kötet került az árusokhoz, egy olyan könyv, amely a 16–17. századi Erdély történelmével, hadtörténelmével ismertet meg bennünket közelebből.

B. Szabó János egyetemi tanulmányai során került közelebbi ismeretségbe a had-

történelemmel, és kutatásait az Erdélyi Fejedelemség haderejére vonatkozóan folytatta. E kutatások összegezése e népszerűsítő-ismeretterjesztő munka.

A szerző négy nagyobb fejezetre osztotta kötetét. Az első fejezetben – *Történeti bevezetés* – az Erdélyi Fejedelemség létrejöttéről, Közép-Európában elfoglalt helyéről, valamint létezésének okairól ad áttekintést. A második fejezet – *A hadsereg részei* – részletesen foglalkozik az erdélyi hadszerkezettel, annak megújuló, hagyományos szervezetével és a fizetett hadakkal is. Utóbbiaknál meg tudhatjuk, hogy melyek is voltak az „udvari hadak”, milyen zsoldos csapatok álltak a fejedelemség szolgálatában, milyen fizetséget kaptak stb.

Ugyanezen rész mutatja be a tüzéséget, a tábori személyzetet és a műszaki alakulatokat is, de itt kapunk áttekintést a végvárakról is.

A harmadik fejezet a hadvezetés kérdését vizsgálja: kik és miként vezették a hadakat, milyen „jogosítványokkal” rendelkeztek a parancsnokok, milyen taktikai és hadvezetési ismeretekkel bírtak a „hadvezérek” stb. Szó esik arról is, hogy a katonáskodás milyen társadalmi előrelépést biztosíthatott a katonáskodóknak, kikből kerültek ki a tisztek és kikből a legénység.

A negyedik fejezetben a szerző a hadsereg felszerelésével, fegyverzetével foglalkozik. E részből képet kaphatunk a 16–17. században alkalmazott fegyverekről és azok hatásáról. Megtudhatjuk, hogy melyek voltak az Erdélyi Fejedelemség hadserege által használt fegyverek előnyei és hiányosságai, miben voltak azok azonosak a Nyugat-Európában alkalmazott fegyverekkel, illetve miben tértek el tőlük. A fegyverek mellett természetesen megismerkedhetünk a katonák ruházatával, a lószerszámokkal és egyéb felszerelési tárgyakkal is.

Az Erdélyi Fejedelemség – lélekszáma-hoz, területének nagyságához viszonyítva – jelentős haderő kiállítására volt képes a 16–17. században, pontosabban az utóbbi évszázad első évtizedeiben. Addig az eltérő sajátosságok ellenére is képes volt Közép-Európában az erdélyi érdekek érvényesítésére, a politikai akarat végrehajtására, támogatására. A 17. század második felében azonban már jelentős változások történtek. A fejedelemség jelentős területi veszteségek következtében csak kisebb létszámú haderőt tudott mozgósítani. Közben a Nyugat-Európában, az ott bekö-

vetkezett hadügyi forradalom eredményeként, egyre inkább az állandó, jól képzett, nagy létszámú hadseregek lettek a jellemzőek, az erdélyi haderő komoly felszereltségbeli és létszámiánnyal küzdött. Így, találónak érezzük, amikor a szerző azt írja, hogy „...amikor az erdélyi csapatoknak Lipót császár seregeivel kellett volna összemérnie erejüket (az 1680-as években – Sz. S. megj.), csupán a politikusok bölcsessége óvta meg az ország hadseregét a biztos vereségtől”. Úgy látszik, a hiányzó erőt lehetett bölcsességgel is pótolni; kár, hogy nem mindenkor és nem mindig ve-

szik ezt észre az arra hivatottak!

A könyv szövegét, mely nem új kutatási eredmények megjelenítése, hanem az eddigi ismeretek téma szerinti összegezése, igen jól illusztrálják Somogyi Győző rajzai, melyek a korabeli fegyverzetről és ruházatról adnak hiteles képet. Aki eleink hadakozása, hadszervezete mellett a ruházat- és viselettörténeti dolgok iránt is érdeklődik, jó áttekintést kaphat

*A harmadik fejezet
a hadvezetés kérdését
vizsgálja: kik és miként
vezették a hadakat,
milyen „jogosítványokkal”
rendelkeztek a parancsnokok,
milyen taktikai és had-
vezetési ismeretekkel bírtak
a „hadvezérek” stb.
Szó esik arról is,
hogy a katonáskodás
milyen társadalmi előre-
lépést biztosíthatott
a katonáskodóknak,
kikből kerültek ki a tisztek
és kikből a legénység.*

e könyvből ebből a témából is.

Végezetül dicsőően kell szólni a Zrínyi Kiadóról is, amely a kötetet német nyelvű rövid összefoglalóval jelentette meg, így a munka a németül olvasók számára is használhatóvá válik, míg a részletes bibliográfia a témában még inkább elmélyedni szándékozók segítségére szolgál.

(B. SZABÓ JÁNOS–SOMOGYI GYŐZŐ: *Az Erdélyi Fejedelemség hadserege*. Zrínyi Kiadó, Bp. 1996. 127 old.)

Szakály Sándor

Egy salamancai diák naplója 1568–69-ből

Salamanca. A művelődés- és neveléstörténet kutatója számára ismerősen cseng a spanyol város neve, a szélesebb olvasóközönség viszont kevésbé ismeri. A Tormes-parti város – amelyet neveztek már „spanyolországi Athén”-nek, „leány Rómá”-nak, és amely Lope de Vega szerint a legszebb – évszázadokon át az Ibériai-félsziget egyik kulturális központja volt. Egyeteme a 13. századtól létezik, a híres intézmény hallgatója volt Gaspar Ramos Ortiz, akinek naplója a nevelés-történet egyik érdekes forrása.

Leon és Kasztília nemesei a 12. század végéig Párizsba küldték tanulni fiaikat, ám ebben az időben már spanyol földön is kezdtek megszerveződni azok a klerikus iskolák, amelyekből a 13. században megalakultak az első helybeli egyetemek. Először Palenciában (1212), majd Salamancában és Valladolidban nyitotta meg kapuit a studium generale. (1) Salamanca ebben az időben rendkívül virágzó város volt, lakói földművelésből, szőlőtermesztésből és juhtenyésztésből éltek. Nemesei házak sokasága jelezte polgárai jólétét, harminchárom temploma és harminchét zárdája pedig a vallásos és kulturális életben elfoglalt kivételes helyzetét. (2)

IX. Alfonz 1218-ban (vagy 1219-ben) alapította a felsőbb szintű oktatási központot, egy korábbi, nagy hírű klerikus iskolára alapozva azt. (3) Mások 1226-ra teszik az alapítás évét, amikor a városban letelepedtek a domonkosok. (4) 1243-ban III. (Szent) Ferdinánd megerősítette az intézmény kiváltságait, X. (Bölcs) Alfonz pedig „egyetem”-nek nevezte azt, és 1254-ben törvényeinek egy része is az egyetem körülményeinek, fenntartásának meghatározásával foglalkozott. (5) 1255-ben IV. Sándor pápa bulláiban a Salamancai Egyetemet is megemlítette (a bolognai, párizsi és oxfordi mellett) mint olyant, amelynek jogában áll az egész földkerekségen (in toto orbe terrarium) érvényes fokozatokat adományozni. (6) Ettől kezdve nem csupán az Ibériai-félsziget lakói látogatták a főként jogi képzéséről híres egyetemet, hanem külföldről is szép számmal érkeztek ide ta-

nulni vágyó fiatalok (és idősebbek...). A későbbi pápák is sorozatosan megerősítették és bővítették a 15. században már valódi virágkorát élő egyetemnek nyújtott javadalmakat. Az 1400-as évek végén évente több mint hétezer diákja volt az intézménynek, és a spanyol uralkodók számos fontos döntésük előtt kikérték a tudós salamancai professzorok véleményét. (Közmert például, hogy Izabella királynő Kolumbuszt is Salamancába küldte tanácsért útja előtt, Diego de Deza baráthoz.) (7) A 15–16. században történészek, csillagászok, jogtudósok, írók, költők, grammatikusok és orvosok sokasága került ki a jeles intézmény falai közül, akik között megtalálhatjuk a spanyol aranykor kiválóságait. 1554-ben a Mexikóba települ Salazar azt írta latin dialógusaiban, hogy „Nincs Szicíliában olyan bőség gabonából, mint Salamancában doktorokból”. (8)

A 16. század – melyet Salamancában a tudós Luis de León neve fémjelez – az egyetem történetének legfényesebb időszak. Ebből a századból való az a napló, amelynek segítségével bepillantathatunk a korabeli diákok mindennapjaiba. Nem lehet tudni, hogy akár Salamancában, akár másutt milyen mértékben volt elterjedt a naplóírás az egyetemisták között, de a fennmaradt források szerint többen is készítették jegyzeteket, elsősorban kiadásaiokról. Gaspar Ramos Ortiz joghallgató naplója mellett (1568–1569) megemlíthetjük például egy firenzei patricius családból származó diák, Girolamo da Sommaia naplóját is, melyet 1603–1607 között ve-

zetett. Az egykori feljegyzések megőrizték számunkra azt a környezetet (tanulási eszközök, könyvek, ruhák, bútorok, élelmiszerek, játékok stb.), amely a régi diákokat körülvette. Naplókban általában kevesebb szó esik magáról a tanulásról, és több a szabadidőről, a diákok szórakozásairól, pénzügyi gondjairól.

Gaspar Ramos Ortiz 1568. június 30-án érkezett Salamancába. Huszonkét éves volt ekkor. Naplójából megállapítható, hogy nemigen fűlt a foga a jogi tanulmányokhoz, jóllehet felmenői között többen szereztek fokozatot e tárgyból. (9) A fiú számára, akinek anyja még a szüléskor meghalt, saját feljegyzései szerint rendszeresen vitatkozott atyjával az őt megillető anyai örökség miatt, salamancai tanulmányai az otthonról való elmenekülés lehetőségét jelentették. A városba érkezve legelső dolga volt, hogy szállást keressen. Az itt töltött tizennégy hónap alatt többször is változtatta lakóhelyét, elsősorban takarékosági okokból költözött mindig olcsóbb helyre. A ruháit is főként használtcikk-kereskedőktől szerezte be, akik Salamanca Serranos nevű utcájában adták-vették a diákok leveletett holmijait. Aki a városba érkezett, itt vásárolt be, aztán tanulmányai végeztével ruhái és használati tárgyai visszavándoroltak a kereskedőkhöz. (10) Gaspar Ramos Ortiz gyakorta írt arról naplójába, hogy zoknit, cipőt, körgallért, inget, papucsot, szövetet, selyemövet és kölnivizet vásárolt, és gondosan feljegyezte azokat a kiadásait is, amelyeket a diák-egyenruha beszerzésére fordított. Salamancában is kötelező volt a tóga, az egyetemi talár, és szabályzatokban tiltották a feltűnő színű zubbonyok, a kézzel varrott, finom kesztyűk és ingek, a „kérkedő” selyem holmik viselését, csakúgy, mint a fegyverhordást. Az egyetemi hallgatók öltözeke a klerikusok sötét, egyszerű ruháihoz kellett, hogy hasonlítson.

Gasparnak pénze jelentő részét (csaknem egynegyedét) élelmiszerek vásárlására – kenyér, hús, víz, bor és gyümölcs beszerzésére – kellett fordítania. (11) Költségeinek mintegy felét tették ki a tanulási

eszközökre fordított kiadásai. Elsősorban jogi alaptankönyveket vásárolt. Megvette például a *Római polgárjog* című művet, amely akkoriban is a jogi képzés egyik alapját jelentette az egyetemen. Vásárolt még spanyol törvényt magyarázó műveiből is, mivel akkoriban Salamancában a tanároknak tilos volt lediktálniuk az előadásait. Ám nem csak könyvekre volt szüksége Gaspar Ramos Ortiznak a tanuláshoz, hanem papírra, tintára, tintatartóra, tollkészletre, tollszárra, tollvágó késre és ollóra, gyertyára, asztali könyvtartóra, olajmécesre is. Adódtak egyéb kiadásai is: volt egy inasa, aki ügyes-bajos dolgai elintézésében segédkezett; rendszeresen fizetett egy asszonynak, aki mosott, főzött és takarított rá. 1568 nyarán egy hónapot töltött betegágyban, és eközben három orvosnak fizetett az érvágásért, gyógyszerért, kenőcsökért. Naplóbejegyzése szerint annyira betegnek érezte magát, hogy még misét is mondatott javulásáért. Ebben az évben összesen 21 ezer maravédit költött, ami ugyan más diákok taníttatási költségeit nézve nem volt rendkívüli összeg, számára és apja számára azonban jelentős kiadást jelentett. 1569 tavaszán végérvényesen megromlott a viszony közte és apja között, és hiába küldött haza ajándékokat, otthonról nem fedezték tovább a költségeit. Így hát maga mögött hagyta a virágzó egyetemet, és Valladolid felé vette útját, ahol egy hidalgó lányával kötött gyors házasság megeremtette számára a viszonylagos felemelkedés lehetőségét. (12) Hosszabb időre Itáliába ment, ahol *Bibona* herceg titkáráként kamatoztathatta Salamancában szerzett ismereteit.

Gaspar Ramos Ortiz, aki naplója szerint nem is akart salamancai diák lenni, nem vitte tovább nagybácsikái hagyományát, és nem lett jogtudós, sem hivatalnok. Második házasságából született lánya, Francisca azonban két olyan fiúnak adott életet, akik később, a 17. század közepén fokozatot szereztek az egyetem jogi fakultásán. Ám ezt Gaspar már nem érthette meg, mert 1631-ben, nyolcvanöt éves korában Ledesmában meghalt. Naplója révén azonban örökre bekerült azon személyek közé,

akiket a salamancai egyetem híres diákjai között emlegetnek.

A. Kéri Katalin

Jegyzet

- (1) FOREST, A.–CANDILLAC, M. DE–STEEN-BERGHEN, F. VAN: *Historia de la iglesia XIV. – El pensamiento medieval*. Edicep, Valencia 1974, 642–644. old.
- (2) GARCIA MERCADAL, J.: *Estudiantes, sopistas y picaros*. Ed. Plutarco, Madrid 1934, 25. old.
- (3) ALVAREZ, M. F.–RODRIGUEZ SAN PEDRO, L. E.–VILLAR, J. A.: *The University of Salamanca. Eight Centuries of Scholarship*. Ed. Universidad de Salamanca, Salamanca 1992, 11. old.
- (4) *Diccionario de historia eclesiastica de España IV*. Szerk.: VAQUERO, Q. A.–MARTINEZ,

T. M.–GATEL, J. V. Inst. E. Florez, Madrid 1975, 2639. old.

(5) VÁZQUEZ, L. C.: *La vida estudiantil en la Salamanca clásica*. Ed. Universidad de Salamanca, Salamanca 1989, 28. old.

(6) Uo., 48. old.; *Diccionario...*, i. m., 2639. old.

(7) GARCIA MERCADAL, J.: *Estudiantes...*, i. m., 26. old.

(8) VÁZQUEZ, L. C.: *La vida estudiantil...*, i. m., 63. old.

(9) A diák életrajzáról l.: RODRIGUEZ SAN PEDRO BEZARES, L. E.: *Universidad moderna y promoción jurídica. El diario salmantino de Gaspar Ramos Ortiz (1568–1569)*. = *Universidades españolas y americanas*. Generalitat Valenciana, 1992, 458–462. old.

(10) MEDINA, PEDRO DE.: *Grandezas y cosas notables de Espana*. Alcala 1595, fol. 224.

(11) RODRIGUEZ SAN PEDRO BEZARES, L. E.: *Universidad moderna...*, i. m., 466. old.

(12) Uo., 460. old.

„Szelíd pedagógia” az életvitel programok oktatásában

A tanulástól gyakran csak a gyors megoldásokat, kész recepteket várjuk, de hiába. Az információtól még hosszú út vezet a tanultak alkalmazásáig.

Különösen igaz ez az életmód- és életvitel programok keretében való tanulásra. Ide sorolhatók a lelki egészségünk megővését célzó önismereti tanfolyamoktól kezdve a házassággondozó, továbbá a gyermeknevelésről vagy a korszerű táplálkozásról szóló kurzusokon keresztül a menedzserképző, a munkanélkülieket segítő vagy az ügynevezett időgazdálkodási tanfolyamok is, hogy csak néhány, egymástól látszólag igen távoli területet említsünk. A felsorolt képzések végső célja az, hogy a résztvevők a tanultakat tartósan beépítsék saját életgyakorlatukba.

Az ilyen programok oktatása *komplex pedagógiai feladat*. Nem elegendő az információk vagy bizonyos technikák közlése, hanem a tanuló személy *holisztikus* fejlesztésére van szükség. Minden életmód program célkitűzése a teljes egészségszervezés, csak más-más részelem hangsúlyozásával. Az egészség testi (szomatikus) és lelki (mentális) összetevői nemcsak egymással, hanem a szociális dimenzióval – például az interperszonális kapcsolatokkal – is összefüggenek, ebből következően a nevelési tevékenységnek mindhárom részterületre gondot kell fordítania. A tanár pontos tárgyi tudását ezért elengedhetetlenül ki kell egészítenie neve-

léslélektani és módszertani ismereteknek is, például a tanulás folyamatára vonatkozóan.

Az információ felkínálásától az alkalmazásig

Xaver Fiederle „szelíd pedagógiája” (1) felhívja a figyelmet arra, hogy a tanulási folyamat általában már jóval korábban elkezdődik, mint maga a foglalkozás, a képzési szituáció. A meghirdetett cím által kiváltott asszociációk, remények előzetes ismeretek, tapasztalatok, előítéletek alapulnak. A tanulóknak ez a *tapasztalati potenciálja* nagyon fontos a tanár számára,

hiszen erre építhet, ezt kell korrigálnia és továbbfejlesztenie. Kisgyermekes tanításakor természetesen nem lehet olyan mértékben az előzetes ismeretekre, tapasztalatokra építeni, mint például egyetemi, főiskolai hallgatók vagy felnőttek oktatásakor. Az elvet azonban bármilyen pedagógiai tevékenységben, így már kisiskolások esetében is érdemes érvényesíteni.

Maga az *ismeretközlés* akkor hatékony, ha az információ többféle csatornán keresztül (például hallás, látás, tapintás útján stb.) jut a befogadókhöz. A kapott információ feldolgozásának aztán fontos részei a *megértés*, az *értelmezés* és az *értékelés*. A tanárnak újra és újra fel kell derítenie a félreértéseket, melyek gyakran az előítéletekkel hozhatók kapcsolatba.

Az életvitel programok oktatása akkor éri el a célját, ha a tanulónak nemcsak a tudásszintje és a képességei fejlődnek, hanem a *gondolkodásmódjuk*, *szemléletük*, *attitűdjük*, sőt *magatartásuk* és *tevékenységük* is átalakul. Az információk cseréje még nem vezet automatikusan a viselkedés megváltozásához. A tartós magatartásváltozást segíti elő, ha a képzés részeként az egyes foglalkozások közötti időben a résztvevők pontos iránymutatás szerint saját életgyakorlatukban is kipróbálják, *átélik* az új tevékenységformákat. Ez a saját tevékenységen alapuló tanulás a program fontos részét képezi. Ezen kívül sok *gyakorlásra*, valamint *ellenőrzésre* is szükség van, és a program tervezésekor érdemes szem előtt tartani a tanulás *színtereit* és *irányultságát* is.

A tanítás-tanulás színterei

A „szelíd pedagógia” igyekszik a képzés folyamatába beépíteni a tanulás minél többféle színterét: így a *mindennapi élet* eseményei során, általában nem tudatosan – például a tömegkommunikáció útján – szerzett tudást, az *önálló* tanulást (autodidaxist) és a csoportban megvalósuló úgynevezett *szociális tanulást*.

A tananyag csoportos feldolgozásakor úgy kerülhet felszínre a csoporttagok mások, másutt szerzett tudása, hogy a tanár és a tanulók személye és különböző megnyi-

latkozásai egyik-másik tanulót arra ösztönözhetik, hogy a hallottaknak alaposabban is utánajárjanak, és egy következő foglalkozáson közzé tegyék kutatásuk eredményét. Az *együtt és egymástól* való tanulás a „szelíd pedagógia” egyik alapköve ugyanúgy, mint a résztvevők egyéni tapasztalatai, melyekhez az új ismeretek köthetők. A képzésnek tehát lehetőség szerint minél több gyakorlati élményt kell nyújtania. Így érvényesülhet a „szelíd pedagógia” „3P-alapelve”: a tananyag („papír”), a gyakorlat (praxis) és a személy („person”) hármassága.

Az életvitel programok oktatásakor konkrét problémák leküzdéséről vagy megelőzéséről van szó, ami konkrét döntések meghozatalát és a cél irányába tett konkrét lépések megtételét teszi szükségessé. Természetesen az *értéktételek* is mindig szerepet játszanak a tanulásban, különösen, ha a tanulók önkéntesen vesznek benne részt. Olyan döntésekre van szükség, amelyek megőrzik a résztvevők *identitását*, *életvezetésük kontinuitását*, ugyanakkor óvatos változtatásokhoz vezetnek, még ha azok bármilyen kis lépések is.

A „szelíd pedagógia” koordinátái tehát a *résztvevők*, a *tapasztalatok*, továbbá a *cselekvés* (alkalmazás) és az *értékek*.

Emberközeli módszerek

A „szelíd pedagógia” nem engedékeny tanári magatartást jelent, de nem is azonos a merev kategóriákban való gondolkodással. Elfogadja és érvényre juttatja a tanulók különbözőségét, sőt arra épül fel. Az integráló hatással bíró csoporttagok például segíthetnek bevonni a tanulásba a visszahúzódóbbakat, vagy lehetnek a csoportban olyanok, akik egy tréfával ügyesen oldani tudják a valamely kínos helyzet okozta feszültséget.

A „szelíd pedagógiának” gondoskodnia kell arról, hogy a tanítási módszerek és az oktatott tudományos ismeretek *emberközeli*ek maradjanak. Ajánlatos például kerülnünk az idegen szavak felesleges használatát. A „szelíd pedagógia” óva int attól, hogy pusztán új információkat, technikákat közöljünk, miközben megfélemezünk az em-

berről. A képzési módszerek sokféleségének meg kell felelnie a résztvevők sokféleségének. A tanulás során például váltakozniuk kell az erős odafigyelést, illetve a lazítást igénylő módszertani egységeknek. A feszített munka átélésére ugyanúgy szükség van, mint a lazító, játékos tanulásra.

Ösztönzés és együttműködés

A tematikus információk mellett a tanulásban fontos szerepet kapnak az affektív impulzusok is, amelyek különböző reakciókat – például meghökkenést – válthatnak ki a résztvevőkben, és rávilágíthatnak személyes problémáikra is. Egy impulzív fotó vagy szöveg eltérő véleményeket válthat ki, élénk vitát provokálhat, amely szintén része lehet a tanulásnak.

Azért, hogy a résztvevők a kellő pontossággal és biztonsággal alkalmazzák a tanultakat, szükségük van tudásuk ellenőrzésére is. Így a tanár átmenetileg a vizsgáztató szerepébe kerülhet. Máskor viszont, például ha nehézségek merülnek fel a megértés terén, fontos segítőtárrá, tanulópartnerré válik. Ugyanígy segítik, tanítják egymást, sőt alkalomadtán a tanárt is a csoporttagok.

Hatásfok és kerülőút

A tanulók lehetőség szerint minél előbb és minél biztosabban szeretnék alkalmazni újonnan megszerzett tudásukat. Az inten-

zív képzések korát éljük. A „szelíd pedagógia” viszont elegendő időt szán a résztvevők megismerésére, a beszélgetésekre, a kérdésekre és a válaszadásra. A csoportvezető nem ragaszkodik mereven előzetes terveihez, a kerülőutakat is bejárja, ha szükséges, és teret, lehetőséget ad mindenkinek a kibontakozásra. Elfogadja a csoporttagok kezdeményezéseit, alternatív javaslatait, de meg tudja különböztetni a lényegest az érdekestől és el tudja fogadtatni, hogy nem mindig sikeres minden kezdeményezésünk.

Elveiből következően a „szelíd pedagógia” igyekszik elkerülni a tanulók túlterhelését, amely szükségtelen frusztrációhoz vezethet. A fenti megfontolások figyelembevételével a tanítás emberközelebbé és eredményesebbé válik.

A „szelíd pedagógia” a gyakorlatban

Lássunk egy konkrét példát a „szelíd pedagógia” gyakorlati alkalmazására az egészségnevelés területén, a családtervezés témakörében.

Létezik a családtervezésnek egy, Magyarországon még alig ismert, egészségvédő, természetes (biológiai) alternatívája, amely biztonságát tekintve – a felmérések szerint – felveszi a versenyt az ismert, korszerű (mesterséges) szerek és eszközök hatékonyságával. Ez a módszer azonban, amely inkább *életmódnak* nevezhető, csak több hónapos tanulással sajátítható el, és alkalmazásának biztonsága nagymértékben függ a tanítás-tanulás folyamatának hatékonyságától. (2)

*Az életvitel programok
oktatása akkor éri el a célját,
ha a tanulóknak nemcsak
a tudásszintje és a képességei
fejlődnek, hanem a
gondolkodásmódjuk,
szemléletük, attitűdjük,
sőt magatartásuk és
tevékenységük is átalakul.
Az információk cseréje még
nem vezet automatikusan
a viselkedés megváltozásához.
A tartós magatartásváltozást
segíti elő, ha a képzés
részeként az egyes
foglalkozások közötti időben
a résztvevők pontos irány-
mutatás szerint saját
életgyakorlatukban is
kipróbálják, átélik az új
tevékenységformákat. Ez
a saját tevékenységen alapuló
tanulás a program fontos
részét képezi.*

Az új, tudományos eredmények gyakorlati alkalmazását célzó, ökológikus szemléletű, holisztikus, egészség-, személyiség- és partnerkapcsolat-fejlesztő oktatási program nevelési eszménye az olyan személyiség, aki harmóniában él saját természeti és emberi mikro- és makrokörnyezetével.

A képzés egyik alapvető célja feltárni a *szerелеm*, a *partnerkapcsolati kommunikáció*, a *szexualitás*, a *biológiai termékenység*, a *családtervezés* és az *egészség* fogalma közti összefüggéseket, és megoldást keresni a vitás kérdésekre.

Ehhez ismeretközlésre, a férfi-női termékenység fiziológiájának áttekintésére is szükség van, amely azonban nem a biológiaórán megszokott módon történik, hanem életközébe hozva: a lányok megtanulják, hogy például naponkénti hőmérséklettel és testük egyéb jelzéseinek megfigyelésével maguk is megállapíthatják termékeny és terméketlen időszakok hosszát. Ezt a tudást később, érett párkapcsolatukban (házasságukban) partnerükkel együtt felhasználhatják a családtervezésben – ha a természetes alternatívát választják – olyan módszerként, amely nem avatkozik be testük természetes működésébe, *egészségüket nem veszélyezteti*, és mivel a partnerek együttműködését, közös felelősségvállalását igényli, nagy szerepe lehet kapcsolatuk elmélyítésében. Mindehhez új attitűdök kimunkálása, s szexualitásról, a párkapcsolatról és az egészségről való újszerű gondolkodásmód kialakítása szükséges.

Az önmegfigyelés révén a lányok újfajta tapasztalatokra tesznek szert. Tanulásuk és majd alkalmazható tudásuk tevékenységen is alapul. Tapasztalataik elemzése, feldolgozása, értelmezése által egészségtudatuk, önismeretük, női identitásuk fejlődik. Egy WHO-dokumentum szerint az úgynevezett „fertility awareness”, azaz a termékenységtudat kialakítása a felelősségteljes szexuális élet előfeltétele. (3)

Természetesen a fiataloknak nemcsak a

biológiai, hanem a többi ismert családtervezési módszerről is átfogó tájékoztatást kell kapniuk. A tájékoztatásban az úgynevezett mérlegelő előadásmód elve érvényesül: gondolkodásra készítő kérdések hangzanak el, majd az egyes alternatívák mellett és ellen szóló tények felsorakoztatása után a programvezető a tanulókra bízta a következtetések levonását és az önálló véleményalkotást.

A férfi és nő közti partnerkapcsolat minősége összefügg a partnerek kommunikációs készségének fejlettségével. A kommunikációs képesség fejlesztését, a problémák verbalizálását ezért a „szelíd pedagógia” alapelveinek megfelelően kiscsoportos beszélgetések, viták, tapasztalatcserék segítik. A résztvevők megnyilatkozásaihoz, a megoldási alternatívák kereséséhez impulzusokat adhatnak például az úgynevezett véleménykatalógusok, impulzív fotók, egy-egy naplórészlet felolvasása, esettanulmány bemutatása.

Feladatlapok, kérdéskatalógusok, gyakorló tesztek, játékok (például memóriajáték) és egyéb változatos módszerek könnyíthetik meg az új ismeretek elsajátítását. A képességfejlesztés fő módszere a fokozatos nehezítés (tréning).

Magyarországon a program kísérleti stádiumban, kétféle változatban működik: serdülőknek, és egy felnőtteknek szóló, négy foglalkozásból álló verzióban. Utóbbihoz kiépülő tanácsadó-szolgálat is kapcsolódik. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a „szelíd pedagógia” elveit és módszereit a hazai pedagógiai gyakorlat számos területén is alkalmazni lehet.

Feketéné Szakos Éva

Jegyzet

(1) FIEDERLE, XAVER: *Lehren und Lernen in der Erwachsenenbildung*. Freiburg 1989.

(2) RAITH, E.-FRANK, P.-FREUNDL, G.: *Natürliche Familienplanung heute*. Springer 1994.

(3) FLYNN, A. M.: *Natural Family Planning*. National Association of NFP Teachers, Birmingham 1990.

Az MVM Rt. és a diákság kapcsolata

Az idén rendezték meg immár ötödik alkalommal a magyar villamosipar társaságai – a Magyar Villamos Művek Rt. és az áramszolgáltatók azt a diákpályázatot, mely évről évre nagyobb körben, egyre több résztvevővel immár szinte „népmozgalommá” nőve mozgósítja a hazai iskolák diákjait. Az ötödik évforduló jó alkalom arra, hogy áttekintést adjunk e pályázatok háttéréről, történetéről, és arról a gondolatról, melynek keretében e munkát végezzük: az MVM Rt. Iskolai Programjáról.

Az előzmények

Az országban a lezajlott rendszerváltás, illetve – ami a gazdaság szereplői számára legalább ilyen fontos – a piacgazdaság létrejötte a villamosenergia-ipar szereplőit arra készítette, hogy újrafogalmazzák a fogyasztókkal kialakított kapcsolataikat, a megváltozott körülményekhez igazítsák a társadalomhoz való viszonyukat. Míg korábban ezt a viszonyt a hatósági jogkör és ennek megfelelő magatartás jellemezte, az új körülmények megkövetelték a partneri viselkedést, a szó nemes értelmében vett „szolgáltatói” megjelenést.

Ezen változások értelemszerűen egyrészt a tényleges fogyasztói kapcsolatokkal rendelkező, területi alapon szerveződő áramszolgáltató társaságokat érintette, hiszen ők érzékelték elsődlegesen a fogyasztók részéről érkező elvárásokat. Másrészt a teljes magyar villamosenergia-rendszer koordinálásáért felelős Magyar Villamos Művek Rt. állt e folyamat élére, egyrészt mert mint országos hatáskörű szervezet, könnyebben gyakorolt befolyást az iparág többi részére, másrészt e hatásköre révén ő tudta hitelesen közvetíteni a külvilág, a közvélemény felé a teljes iparág érdekeit és törekvéseit.

Megindult egy folyamat, melynek során az MVM Rt. és az áramszolgáltatók keresni kezdték a lehetőségeket, hogy hogyan tudnák leghatékonyabban megismertetni tevékenységüket a közvéleménnyel. E folyamatnak sürgető aktualitást adott, hogy az energiának, melyek a korábbi rendszer örökségeként szociális alapon megállapítottak, a tényleges értéktől, a ráfordításoktól erősen eltérítettek voltak, a cégekre nehezedő gazdasági kényszer miatt jelentős

mértékben növekedtek, így egyre inkább érzékelhető volt a lakosság részéről is az igény a hatékony energiafelhasználás, az ésszerű takarékoság iránt, melynek támogatását – számunkra kedvező módon – elsősorban a szakmától a villamosenergia-iparágtól várták. A demokratizálódással párhuzamosan erősödő környezettudatosság, környezetvédelmi szemlélet szintén e folyamat, a közvélemény szélesedő rétegének energetikai érdeklődését váltotta ki.

A külföldi tapasztalatokat, a fejlett piacgazdasággal rendelkező országok villamosiparának gyakorlatát elemezve arra a következtetésre jutottunk, hogy elsősorban az ifjúság körében lehet hatékony és eredményes az a felvilágosító munka, melyet fenti szempontok alapján célul magunk elé tűztünk. annak érdekében, hogy e munkát tervezetten, minél hatékonyabban tudjuk végezni, megfogalmaztuk az Iskolai Programot, melynek alapelveit az áramszolgáltató társaságok is magukévá tették, megteremtve így a hosszú távon is hatékony közös munka alapjait.

Az MVM Rt. Iskolai Programjának alapelvei

Az 1993-ban megfogalmazott program alap gondolata, hogy a villamosipar és a lakosság közös érdeke, hogy a közvélemény tájékozott legyen az iparág működéséről, ismerje alapvető jellemzőit, céljait. Mivel az energetikai tájékozottság, az energia világában való eligazodás – a téma jellegénél fogva – bizonyos alapismeretekhez, alapvető összefüggések felőli tájékozottsághoz szükségszerűen kötődik, ezt a tájékoztatást, az energetikával való ismerke-

dést már az iskolában, a közoktatás keretében kell megkezdeni.

Természetesen ez a gondolat nem új, hiszen eddig is tanítottak pl. a fizika, földrajz, kémia tantárgyak keretében energiával kapcsolatos ismereteket, az új elem egyrészt a komplex szemlélet, mellyel egy-egy fontos kérdést, például az energiahatékonyság, a takarékoság kérdéskörét, vagy az energiatermelés környezetre gyakorolt hatását elemezzük. A másik újdonság e programban, hogy kihasználva azt a lehetőséget, hogy elsősorban nem elméleti megfontolások alapján mutatunk be folyamatokat, jelenségeket, hanem a gyakorlati megvalósítás, a tényleges ipari alkalmazások példáján szemléltetjük az energetikát, a mindennapi élet számára talán közvetlenebbül hasznosulhatnak ezek az ismeretek.

A programban megfogalmaztuk a legfontosabb eszközöket, melyeket felhasználni terveztünk, így például oktatási segédletek, videofilmek, demonstrációs eszközök készítését. Megfogalmaztuk ezen eszközök felhasználásának módját, például tanári szemináriumok, pedagógiai szaklapok, diákvetélkedők szervezését kezdtük meg.

Általános tapasztalat, hogy azok a kezdeményezések, melyek valamilyen oknál fogva előre csak részben várt igényeket fednek le, az ötlet szerzői és elindítói számára is

meglepő gyorsasággal terjednek. Az Iskolai Program esetében is pontosan ez történt. Első kezdeményezésünknek, egy osztály diákok számára írt, energetikát népszerűsítő könyvnek hihetetlen sikere lett, az eltelt négy év alatt több tízezer példányban fogyott el. Ilyen és ehhez hasonló példák alapján viszonylag hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a programnak konkrét szervezeti és intézményi keretet célszerű adni. E felismerés egybeesett az MVM Rt. vezetésének ez irányú készségével, így született 1992 második felében a döntés, hogy az MVM Bemutatótermének létrehozásával az Iskolai Program intézményes kereteit létrehozzák.

Az MVM Rt. Bemutatóterme

A Budapesten, a IX. kerület Mester u. 7. alatt megnyílt létesítmény már üzemeltetésének kezdetekor is viszonylag sokrétű szolgáltatást tudott nyújtani az ide szervezett iskolai csoportok, pedagógus szervezetek részére, az azóta eltelt időszakban megtörtént fejlesztések eredményeként mára komplex, sokrétű programot tud kínálni.

A létesítmény infrastrukturális adottságai egyrészt a mintegy hatvan fős, audiovizuális rendszerrel felszerelt nagy előadóterem, másrészt demonstrációs eszköz-

zők, számos mozgóséma, számítógépes modellek, programok és makettek. Nagyszámú oktatófilm, a különböző korosztályú diák-, illetve pedagógus csoportok számára készített referenciaanyag használható fel, ezt egészítik ki vetíthető ábrák, szemléltető grafikák. Mindezen eszközök felhasználásával rugalmasan összeállítható foglalkozások tarthatók meg. A sokféle kiadvány révén az előadásokon, órákon közölt információk jó része írásos, elvihető formában is megtalálható.

A teremben évről évre több, napi átlagban egy-két iskolai osztály fordul meg, valamint rendszeres látogatók a budapesti tanári munkaközösségek tagjai. A terem előzetes jelentkezés alapján a látogató csoportok, osztályok, pedagógus közösségek részére munkanapokon 8–16 óráig áll rendelkezésre két fős állandó személyzettel. A szakmai színvonalról pedagógus végzettségű kollégánk gondoskodik.

A gyakorlati tapasztalatokat elemezve külön öröm, hogy jó néhány iskolával sikerült tartós kapcsolatot kialakítani, elsősorban a környék, de Budapest távolabbi kerületeiből is rendszeresen a visszatérő csoportok, több iskolában a tanterv részévé váltak a mester utcai foglalkozások.

A kezdeményezés sikerét mutatja az is, hogy úttörő próbálkozásunk eredményein felbuzdulva az áramszolgáltató társaságok egyre-másra hoztak létre hasonló céllal és koncepcionális keretekkel bemutatótermeket, ahol azóta a budapestihez hasonló módon rendszeres oktatási tevékenység folyik. Az áramszolgáltatók közül elsőként Győrben, az ÉDÁSZ Rt. nyitotta meg saját bemutatótermét, majd ezt követték a többi társaságok hasonló célú létesítményei.

Az MVM Rt. és az áramszolgáltatók diák pályázata

Szintén külföldi tapasztalatokból kiindulva, de saját megfontolásaink alapján is viszonylag hamar felmerült a gondolat, hogy Iskolai Programunk akkor lehet hatékony, ha azt több különböző, egymásra épülő tevékenység komplex együtteseként próbáljuk megvalósítani. A folyamatos munka színtere a Mester utcai Bemutatóterem, illetve az áramszolgáltatók hasonló létesítményei, ezt

hivatottak erősíteni az időről időre megrendezett országos diák pályázat.

Az 1993-ban először kiírt pályázat alap gondolata az volt, hogy a diákságot közvetlenül is érdekeltté szeretnénk tenni az energetikával való foglalkozásban. A tapasztalatok szerint ez a kérdéskör annyira átszővi mindennapi életünket, hogy nem tűnik önzésnek az iparág részéről, hogy támogatja a diákságot az energetikai ismeretek elsajátítására. Túlmenően azon, hogy

igyekszünk támogatni az energetikai ismeretek közoktatásban való minél szélesebb körben történő elsajátítását, a vetélkedő játékos jellegéből fakadó ösztönző erőt is e célok szolgálatába állítjuk.

Az öt év során kiírt pályázatok egyértelmű tapasztalata azt mutatja, hogy érdemes volt kezdeményezésünket megvalósítani, olyan ügyet sikerült a diákok, tanáraik és családjuk segítő támogatása révén elindítani, mely valamennyi résztvevő számára egyértelműen hasznos, pozitív mérleget mutat, ezt igazolja az évről évre növekvő érdeklődés, a pályaművek emelkedő száma. Szerencsésnek bizonyult a lebonyolítás választott módja is. Első körben az áramszolgáltatók szakemberei bírálják el a szolgáltatási területükről hoz-

Általános tapasztalat, hogy azok a kezdeményezések, melyek valamilyen oknál fogva előre csak részben várt igényeket fednek le, az ötlet szerzői és elindító számára is meglepő gyorsasággal terjednek. Az Iskolai Program esetében is pontosan ez történt. Első kezdeményezésünknek, egy osztrák diákok számára írt, energetikát népszerűsítő könyvnek hihetetlen sikere lett, az eltelt négy év alatt több tízezer példányban fogyott el.

zájuk a tavasz folyamán beérkező pályaműveket, majd küldik országos zsűrizésre a Magyar Villamos Művek Rt.-hez, ahol az ősszel esedékes országos díjkiosztó ünnepség keretében hirdetjük ki a győzteseket – természetesen a Bemutatóteremben megrendezve.

Az első – kísérleti – évben tanulmányok, dolgozatok írását hirdettük meg. Egészen meglepő volt a beérkezett dolgozatok nagy száma (több száz pályamű), illetve magas színvonala. Volt, aki saját kistelephelyének energetikai „átvilágítását” végezte el, akadt, aki alternatív-megújuló energiaforrásokra alapozott háztartást tervezett meg, mások az atomenergetika, vagy a hagyományos energiatermelés történetét dolgozták fel.

Az első év sikerén felbuzdulva hirdettük meg a következő évben a pályázatot, ekkor már kifejezetten műalkotásokat, képzőművészeti témájú pályaműveket várva. Ekkor a beérkező anyagok sokfélesége, a diákok kreativitását tükröző ötletgazdagság volt a leginkább az, ami a folytatásra ösztönzött minket. Készültek makettek, rajzok, teljes kis hangjátékot is kaptunk az energetika témájában, sőt, zenemű is érkezett.

1995-ben – éppen amiatt, hogy a sokféle pályamű igazságos kiértékelése nehézkes és sok szubjektivitást hordoz – úgy döntöttünk, hogy fotópályázatot írunk ki. A több ezer fotó, sorozat, montázs, fotográfika beérkezését követően úgy döntöttünk, hogy a fotópályázat része lesz a kö-

vetkező évek pályázatainak is.

1996-ban a fotók mellett elsősorban térbeli alkotásokat vártunk. Lenyűgöző volt a diákság találményszerűségén kívül kitartásuk, komoly háttérismeretekről tanúbizonyságot tevő működőképes modelljeik, jelentős munkaráfordítással készült szobraik, makettjeik.

Az idei év kiírásának központi gondolata az energia és a természet kapcsolata volt. Talán ebben az évben született a legtöbb gyönyörű festmény, lírai hangvételű fotósorozat, kislasztika. Fontosnak tartjuk, hogy a jelek szerint nemcsak a díjazott pályaműveknek járó, néha komoly díjazás, tárgyjutalom motiválja a gyerekeket a pályázaton való részvételre, hanem az alkotás öröme, a teremtés vágya is.

E felismeréstől vezettetve is írtuk ki az 1998-as év pályázatát, melyre április 30-ig várják az áramszolgáltatók a pályaműveket. Játékos felfedezésre hívjuk az érdeklődő gyerekeket és tanáraikat, szüleiket, idézzék fel a nagy találmányok létrejöttét, tegyenek időutazást a technika mára természetessé vált vívmányainak felfedezése korába. A fantázia segítségével próbálják felfedezni a jövőt, legyenek ők is „feltalálók”.

Ezúton is hívunk minden érdeklődős pedagógust, ha egyetért céljainkkal, buzdítsa diákjait a részvételre. További segítséget, felvilágosítást a Bemutatóterem munkatársai (tel.: 218-0002), illetve az MVM Rt. PR Irodájának munkatársai (tel.: 202-0816) adnak.

Tringer Ágoston

A TOK állásfoglalása

A Történelemtanárok Országos Konferenciája súlyos aggodalmát fejezi ki az 1998. szeptember 1-én életbe léptetni kívánt NAT megvalósíthatóságát illetően.

Jelenleg kidolgozatlan, egymással össze nem hangolt mentőprogramok próbálják ellensúlyozni a szakmai konszenzus, a hatékony kormányzati eszközök és források, a személyi és technikai feltételek hiányát, miközben az oktatásügyet tartós bizonytalanságban tartják – milliárdokat pazarolva el az adófizetők pénzéből.

Ebből következően a Konferencia a NAT bevezetésére irányuló kormányzati és tárcaszintű intézkedések felfüggesztését javasolja mindaddig, amíg a fentebb jelzett kidolgozatlan és összehangolatlan programok nem kerülnek olyan állapotba, hogy a NAT valóban a magyar közoktatás megújítását, modernizálását szolgáló program lehessen.

Budapest, 1997. szeptember 12.

TOK

Megjegyezzük, hogy a Konferencia ellenszavazat nélkül, 6 tartózkodással fogadta el az állásfoglalást.

Megerősített szekcióajánlások

I. „Az átmenet kérdése az általános iskolában (NAT)” szekció ajánlásai:

A szekció álláspontja szerint a már ismert megoldási javaslatok mellett a NAT-ra történő átmenet az alábbi megoldásokkal is megtörténhet:

1. Az átmeneti időszakban a már 5. évfolyamon megkezdett, jelenleg kötelező kronologikus történelemtanítás a NAT 8. évfolyama követelményeinek szigorú betartásával továbbfolytatható legyen.

2. Ötödik évfolyamtól legyen lehetőség a NAT bevezetésére az Ember és társadalom műveltségi területen. Ajánljuk, hogy az MKM a Művelődési Közlönyben tegyen közzé ajánlást vagy Közleményt erről.

Egyéb javaslatok:

1. A TTE-t kapcsolja be az MKM az In-

ternet hálózatba, a sulinetbe. Ezáltal az Egylet az oktatást érintő lényeges információkhoz igen gyorsan juthatna hozzá, s természetesen a TTE is információkat juttathatna az érdeklődők, érintettek számára. Ennek révén a Történelemtanárok Egylete új információs bázist is létrehozhatna.

2. Fontosnak tartjuk a pedagógiai szakmódszertan fejlesztését; a magas szakmai színvonalú pedagógiai innovációt.

II. A „Milyen a jó tankönyv?” szekció ajánlatai:

1. Meg kell teremteni a minőségi tankönyvkiadás feltételeit:

– az MKM adja ki a kimeneti pontok (alapműveltségi vizsga, kétszintű érettségi vizsga) részletes követelményrendszerét;

– az előbbi alapján akkreditált tankönyv- és taneszközlístára van szükség (minden tankönyvnek – többek között az átjárhatóság miatt – a minimális követelményeket tartalmaznia kell);

– a fentieket figyelembe kell venni a tanárképzésben, az át- és továbbképzésben is;

– újra kell gondolni, hogy kit kíván finanszírozni a központi költségvetés: a kiadót, az adott tankönyv kiadását, a szülőt, a gyereket vagy a fenntartót;

– a felvételi vizsgákon, tanulmányi versenyeken nem lehet egy-egy ad hoc módon kiválasztott tankönyv az etalon.

2. Mindezek alapján szükségesnek tartjuk, hogy a szakmai szervezetekkel folytatott viták után a parlamenti pártok alakítsanak ki politikai és szakmai konszenzust a közoktatás alapelveiről, célrendszeréről és a szintek szerinti követelményekről.

III. A „Hogyan tanítsuk az életmódot?” szekció ajánlása:

Fontosnak tartjuk az életmódtörténet-tanítás lehetőségeinek kiszélesítését, az ehhez szükséges tantervek, taneszközök választékának bővítését.

Budapest, 1997. október 12.

A Történelemtanárok Országos Konferenciája nevében:

Miklósi László

Volt itt ez a vita, Zelei Miklós robbantotta ki, de nem vita volt. Valami más volt, fenyegető és figyelmeztető volt, egyben hihetetlen is. Mi is történt – kitérő azok kedvéért, akik nem tudnak semmit – valójában? Egyik vezető napilapunkban a rovatíró költő-prózista Zelei néhány, számára feltűnő jelenségre irányítja rá a figyelmet. Nevesítve. Nem azt írja, hogy van egy ember, hanem megnevezi azt az embert, akiről mondani akar; sőt, fog valami rosszat. Mármost az illető számára kinosat, kegyetlent. Nem azt írja, hogy valahol, hanem megmondja, ki, sőt, azt is, az a ki hol, mikor; mit. Szokatlan ez, a szókimondásnak ehhez a formájához nem szokott irodalmi közéletünkben pedig egyenesen példátlan. Hogy valaki nem a pletykákra, szaloni és/vagy kocsmai beszélgetésekre bízza az üzenetét, fölismeréseit és leleplezésnek szánt adatait, hanem a nyilvánosságra. Nos, kapott is Zelei a fejére, vagy ahogy szokták mondani, a pofájára. Volt ott minden, ami csak lehetett, szép semmi esetre sem. Rendre utasította az Írószövetség elnöke, az érintett folyóiratok kioktatták, múltját emlegették, sandasággal vádolták, kikérték maguknak, hogy velük foglalkozni mer. Írók írtak alá tiltakozó nyilatkozatot, amint hírlik, bojkottálni kívánják más írók a leleplezésnek szánt cikket megjelentető napilapot, szóval folyik a botrányos szöveg írójának és megjelentetőjének az ellehetetlenítése. Mint tudható, az egyik érintett orgánium pert is indít Z. M. ellen. Ez mint lehet. Nem olvastam azonban egyetlen cáfoló írást sem a válaszadók részéről. Hogy ezért, meg ezért, de a jelenséget fölvezető cikkíró valótlanságokat ír; itt és itt csúsztat, itt és itt valótlán, netán téves, amit a szövegében fölmutat. Ám akkor hogy is van ez? Kicsit sajnós nagyon úgy, mint régen. Nem az a fontos, hogy mit írnak, hanem az, hogy ki írja, és aki ellen íródik, az ellen lehet-e írni. Mondják, az egyik érintett túl magas rangú közszemély beszédirője. Mondják, mert mondanak sokfélét. Na és? Attól még nem tartozik az érinthetetlenek közé. Mert – és ez lenne a fontos – érinthetetlenek nincsenek. Vagy mégis vannak? De hát akkor mi változott? Nem azt akarom ezzel állítani, hogy Zeleinek igaza van. Megvallom, ez igazat legkevésbé – a dolog jelenségértéke, ami aggodásra kényszerít. Azon töprengék ugyanis, hogy mindaddig, amíg az állításokat meg nem cáfolják, azok igazak. Minden egyéb ráközelítés/támadás hatalmi szó, elkenés, ködösítés, a dolgok asztal alá söprése, sőt, cinizmus. Summa summarum, még mindig nem értünk el a vitatkozás azon szintjére, amikor erőfitogtatás, indulat és fölényeskedés helyett érvekkel szállunk szembe a másik állításaival – még akkor is, ha azokon megbántódunk, ha azokat légből kapottaknak tekintjük, ha azokból értelmetlen bántást vélünk is kiolvasni.

Különös firtora a sorsnak, hogy a kialakuló vitába belekeveredett egy Tomkiss Tamás nevű, fiatal költő is. Ő a fiatalabb (?) írónemzedék szervezetének működésében talált kivételnek. A szervezet elnökének a válasza még a főttebbi reakciónál is megdöbbentőbb volt. Ez – a számomra például egyetlen írásával sem ismerős – ifjú férfiú sajátos módon indokolja, miért nem akar, megbántott szervezete nevében, Tomkiss kifogásaira választ adni: „Tomkiss támadását a visszautasított és ezért sértett, agresszív dilettantizmus termékének tartom.” Sajnos, ez az érvelés túlságosan ismerős számomra, mégpedig az irodalomban eddig eltöltött negyedszázad tapasztalataiból. Mondta ezt az ES hajdani főszerkesztője a fiatalokra, mondta ezt Kardos György kiadói igazgató az akkori JAK-írókra, -költőkre, mondták sokan azokra, akik nem voltak benne a belső(bb) körökben. Mondta a hatalom arra, aki bírálni merte, aki kétségbe merte vonni kizárólagos jogát döntésekhez, rangsorok felállításához, lehetőségek odaiteléséhez. A kérdés mármint az, mi változott azóta? Tomkiss verseit szerkesztői munkálkodásom okán módomban van ismerni, és figyelemre méltó tehetségnek tartom. Nem tudom, mennyit ismer munkáimból az őt ledilettánszó szervezeti elnök. Attól tartok, mindegy is lenne, mennyit. Sorsáról és jövőjéről máris döntöttek, akik a sors(ok) alakításában és a jövő(k) formálásában kompetensnek érzik magukat. Remélem azonban, a sors és a jövő legfeljebb átmenetileg vesz tudomást ezekről az önjelölt döntőkről és döntésekről. Addig azonban még meglehetősen sok vélemény marad kimondatlan, kritika leíratlan, észrevétel észrevétlen. Meddig is?

Következő számaink tartalmából:

Arday István:

Környezetvédelem a földrajz tanításában

Szakály Sándor:

Közelebb Magyarország második világháborús szerepének megismeréséhez (?)

Szentpéteri Márton:

A posztzoc karnevál

T. Molnár Gizella:

Mítosz és utópia

Takács Gábor:

KöMaL-ozó budapesti tanulók matematika eredményeiről

Turai Géza:

Diáknap a környezet- és egészségvédelem jegyében

Nagy József

Az érdekérvényesítő szociális képességek rendszere és fejlesztése

A szociális kompetencia pedagógiai jelentőségéről, fejlesztésének lehetőségeiről és feladatairól közölt eddigi négy tanulmányban rendszeresen utalás történt a szociális képességekre. Most, a témakör zárásaként ezek kerülnek sorra. Mindenekelőtt arra teszek kísérletet, hogy megmutassam: miért van szükség a „szociális képesség” fogalmának bevezetésére. Majd azt elemzem, hogy a sok tucatnyi szociális készség közül miért minősítem képességnek a proszocialitást, az együttműködést, a vezetést és a versengést. Végül sorra veszem e négy szociális képességet, leírom az alapvető sajátosságait, és felhívom a figyelmet a fejlesztésnek az eddigieknél sokkal fontosabb és nagyobb lehetőségeire, feladataira.

Madas Edit

Középkori biblia- fordításainkról

Amikor a magyarság Szent István korában a nyugati kereszténységhez csatlakozott, a nyugati egyház általánosan használt Bibliája a Jeromos-féle latin Vulgata volt. A latintól távoleső nyelvekre, mint a német (ófelnémet) vagy az angol (angolszász), már a 8. században elkezdtek fordítani a Biblia egyes könyveit, az újlatin nyelvek viszont a 11–12. századig nem távolodtak el annyira a vulgáris latintól, hogy a hívek a Vulgata szövegét ne értették volna meg. Olasz vagy spanyol nyelvű bibliafordításra például csak a 13. században támadt igény.

Grüll Tibor

A Könyvek Könyve – irodalomórán

Hála Istennek, ma már mindenki egyetért abban, hogy a Biblia tanítására szükség van az irodalomórán. Hogy miért? Mert az európai közgondolkodás alapját képezi, s mert a későbbi irodalom jelentős része is ebből táplálkozik: a Biblia a „művészetek nagy kódja” – hogy a Northrop Frye könyve nyomán elhíresült Blake-mondást idézzem. Ebben tehát teljes a konszenzus. De mit és hogyan adjunk át a diákoknak ebből a hatalmas terjedelmű és gazdagságú könyvtárból? Az alábbiakban néhány, Magyarországon forgalomban lévő középiskolai irodalomtankönyv Bibliáról szóló fejezeteiben tallózok azzal a szándékkal, hogy világos képet nyerjünk arról: mit (ne) tanít(s)unk e könyvek alapján a Könyvek Könyvéről.

Feketéné Szakos Éva

„Szelíd pedagógia” az életvitel programok oktatásában

A tanulástól gyakran csak a gyors megoldásokat, kész recepteket várjuk, de hiába. Az információtól még hosszú út vezet a tanultak alkalmazásáig. Különösen igaz ez az életmód- és életvitel programok keretében való tanulásra. Ide sorolhatók a lelki egészségünk megóvását célzó önismereti tanfolyamoktól kezdve a házassággyógyozó, továbbá a gyermeknevelésről vagy a korszerű táplálkozásról szóló kurzusokon keresztül a menedzserképző, a munkanélkülieket segítő vagy az úgynevezett időgazdálkodási tanfolyamok is, hogy csak néhány, egymástól látszólag igen távoli területet említsünk. A felsorolt képzések végső célja az, hogy a résztvevők a tanultakat tartósan beépítsék saját életgyakorlatukba.